

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
Саюз пісьменнікаў Беларусі

XXX Гарэцкія чытанні

*(Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай
канферэнцыі, прысвечанай 130-годдзю з дня нараджэння
класіка беларускай літаратуры М. І. Гарэцкага)*

Мінск, 8 верасня 2023 г.

Мінск
«Каўчэг»
2024

УДК [821.161.3.09(082)
ББК 83.3(4Бел)я43
МЗ5

Рэкамендавана
Навукова-метадычным саветам
установы “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры”
(пратакол №12 ад 20.11.2024)

У зборніку прыведзены даклады ўдзельнікаў Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “XXX Гарэцкія чытанні”, прысвечанай 130-годдзю з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры М. І. Гарэцкага, і Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Прастора творчасці”, прысвечанай 110-годдзю адзінага прыжыццёвага зборніка вершаў М. Багдановіча “Вянок”.
Адрасаваны шырокаму колу чытачоў.

Навуковае выданне

XXX Гарэцкія чытанні

*(Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 130-годдзю з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры М. І. Гарэцкага)
Мінск, 8 верасня 2023 г.*

Адказныя за выпуск: *Калядчык Н. В.*, вучоны сакратар установы “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры”,
Мышкавец І.В., вядучы навуковы супрацоўнік філіяла “Літаратурны музей Максіма Багдановіча”
ўстановы “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры”.
Камп’ютарная вёрстка *В.В. Бадзілоўская*

Падпісана ў друк 24.12.2024. Фармат 60x84/16. Папера афсетная. Друк лічбавы.
Ум. друк. арк. 27,3. Ум.-выд. арк. 10. Тыраж 100 экз. Заказ 1069.

ТАА «Каўчэг» Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/381 ад 01.07.2014.
вул. Л. Бяды, 11/1-205, 220040, г. Мінск. Тэл./факс: (8017) 379 19 81. e-mail: kovcheg_info@mail.ru

ISBN 978-985-884-454-7

© Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, 2024
© Афармленне. ТАА «Каўчэг», 2024

Чарнавокая Аляксандра Міхайлаўна (Мінск) – магістр філалагічных навук, малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Чэрнова Кацярына Сяргееўна (Мінск) – навуковы супрацоўнік філіяла Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь “Дом-музей І з’езда РСДРП”.

Шматкова Ірына Ігараўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Юркойць Дзмітрый Алегавіч (Мінск) – метадыст сектара маніторынгу і каардынацыі дзейнасці бібліятэч навукова-даследчага аддзела бібліятэказнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

Якавенка Наталля Васільеўна (Мінск) – доктар філалагічных навук, вядучы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Якубоўская Таццяна Васільеўна (Мінск) – кандыдат геолога-мінэралагічных навук.

Ярмоленка Алена Уладзіміраўна (Гомель) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры “Славянскія і рамана-германскія мовы” Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта транспарту.

ПРАДМОВА

Калядчык Н. В., Мышкавец І. В......8

УСТУПНАЕ СЛОВА

Тэрэза Голуб. 3 гісторыі Гарэцкіх чытанняў 11

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

ДАКЛАДЫ

Радзім Гарэцкі. 100-годдзе Максіма Гарэцкага (18 лютага 1993 г.).....23

Ганна Асіпук. Адлюстраванне твораў М. Гарэцкага на тэму Першай сусветнай вайны ў калекцыях Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея.....29

Таццяна Вабішчэвіч. Максім Гарэцкі і Лявон Гмырак: кароткія сустрэчы – доўгая памяць.....41

Даниил Ганслингер. Смоленский период творчества Максима Горьцкого61

Яўген Гарадніцкі. Матыў літаратурнай творчасці ў экзістэнцыйным шматгалосці апавядання Максіма Гарэцкага “Зіма”69

Вольга Губская. Спецыфіка фактаграфічнага наратыву ў рамана “Камароўская хроніка” М. Гарэцкага.....78

Генадзь Кажамякін. Партрэты Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх, створаныя мастаком Анатолем Наліваевым.....87

Антон Карпівіч. Рэалізацыя канцэпту “Хранатоп” у апавесці М. Гарэцкага “Камароўская хроніка”92

Міхась Кенька. Максім Гарэцкі каля вытокаў мастацкага перакладу прозы	98
Алена Лапцёнак. Максім Гарэцкі – перакладчык: асаблівасці перадачы дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую (на матэрыяле апавядання М. Горкага “Канавалаў”).....	112
Ірына Лапцёнак. Роля Максіма Гарэцкага ў станаўленні навуковай школы літаратуразнаўства Беларусі (перакладазнаўчы вектар даследавання)	123
Уладзімір Ліўшыц. Пераслед Максіма Гарэцкага літоўскімі ўладамі і вяртанне ў Беларусь	134
Юлія Масарэнка. “Агні” – шэдэўральны ўзор малой прозы М. Гарэцкага	142
Алена Міхайлава. Тэма роднай прыроды ў апавяданнях М. І. Гарэцкага.....	151
Эльвіра Мурзіч. Белетрыстычны элемент у апавяданнях М. Гарэцкага “Дзёгаць” і М. Зарэцкага “Дзіўная”	161
Віялета Радкевіч. Эпіграф у раманах Максіма Гарэцкага “Віленскія камунары”: інтэртэкст і падтэкст	172
Таццяна Супранкова. Сэнсавае напаўненне канцэпту фаўсцыяны ў М. Гарэцкага	184
Святлана Сычова. Вобраз народа ў раманах “Віленскія камунары” Максіма Гарэцкага	194
Зоя Траццяк. Спецыфіка камплементарнага ўвасаблення Першай сусветнай вайны ў творах М. Гарэцкага	206
Мікола Трус. Фёдар Дастаеўскі і Максім Гарэцкі: сюжэты творчай спадкаемнасці	229

Радкевіч Віялета Ігараўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, карэспандэнт ТАА “Адукар”.

Супранкова Таццяна Сяргееўна (Мінск) – старшы выкладчык кафедры культуралогіі факультэта сацыякультурных камунікацый і кафедры замежнай літаратуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Сычова Святлана Анатольеўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, старшы выкладчык кафедры беларускай і замежнай літаратуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Траццяк Зоя Іванаўна (Полацк) – кандыдат філалагічных навук, прафесар кафедры сусветнай літаратуры і замежных моў Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Еўфрасінні Полацкай.

Трус Мікалай Валянцінавіч (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык Цэнтра энцыклапедычных выданняў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

Тычко Галіна Казіміраўна (Мінск) – доктар філалагічных навук, старшы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы, літаратуры НАН Беларусі.

Тычына Софія Міхайлаўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і замежнай філалогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Уткевіч Вольга Іванаўна (Віцебск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Віцебскага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

га дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Карпіевіч Антон Анатольевіч (Мінск) – выкладчык кафедры замежнай літаратуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Кенька Міхаіл Паўлавіч (Мінск) – кандыдат філалагічных навук.

Лапцёнак Алена Мікалаеўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, загадчык аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Лапцёнак Ірына Браніславаўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дактарант кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Ліўшыц Уладзімір Маісеевіч (Ізраіль) – кандыдат філасофскіх навук.

Масарэнка Юлія Аляксандраўна (Мінск) – навуковы супрацоўнік аддзела тэорыі і гісторыі літаратуры Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Міхайлава Алена Уладзіміраўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, прафесар кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі.

Мурзіч Эльвіра Аляксандраўна (Мінск) – магістрантка філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Галіна Тычко. Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі – слаўны парастак радаводнага дрэва 238

Софія Тычына. Катэгорыя “жахлівага” ў апавяданнях М. Гарэцкага 246

Вольга Уткевіч. “На імперыялістычнай вайне” М. Гарэцкага ў кантэксце тэорыі пасіянарнасці Л. Гумілёва 259

Аляксандра Чарнавокая. Жаночыя персанажы прозы Максіма Гарэцкага ў кантэксце эпохі 268

Кацярына Чэрнова. Чалавек у часы прыгону ў “малой” прозе Максіма Гарэцкага на прыкладзе апавядання “Смачны Заяц” 276

Ірына Шматкова. Максім Гарэцкі і беларуская жаночая творчасць пачатку XX ст. 283

Дзмітрый Юркойць. “Рускі” і “Літоўскі хутарок” – творы, якія апырэдзілі час 294

Наталля Якавенка. Блізкасць талентаў: раман Аляксандра Фадзеева “Разгром”, перакладзены Максімам Гарэцкім 308

Таццяна Якубоўская. Вучоны і пісьменнік Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі 318

Алена Ярмоленка. Лёс мірнага насельніцтва ў час вайны ў творчасці М. Гарэцкага і І. Навуменкі 330

НАШЫ АЎТАРЫ 339

Удзельнікі і госці Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “XXX Гарэцкія чытанні”, прысвечанай 130-годдзю з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры М. І. Гарэцкага

Адкрыццё Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “XXX Гарэцкія чытанні”

НАШЫ АЎТАРЫ

Асіпук Ганна Анатольеўна (Брэст) – загадчык навукова-метадычнага аддзела УК “Брэсцкі абласны краязнаўчы музей”.

Вабішчэвіч Таццяна Іванаўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела беларускай літаратуры XX і XXI стст. Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Ганслінгер Даниил Александрович (Смоленск, Российская Федерация) – вядучы бібліотекар Цэнтра краеведения и библиографии Смоленской областной универсальной научной библиотеки им. А. Т. Твардовского.

Гарадніцкі Яўген Андрэевіч (Мінск) – галоўны навуковы супрацоўнік аддзела тэорыі і гісторыі літаратуры Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Гарэцкі Радзін Гаўрылавіч (Мінск) – акадэмік, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута прыродакарыстання НАН Беларусі.

Губская Вольга Мікалаеўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, загадчык кафедры беларускай і рускай моў факультэта міжкультурных бізнес-камунікацый Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

Кажамякін Генадзь Вячаслававіч (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, вядучы бібліятэкар Беларуска-

вайны, папярэджанне нашчадкаў, якія павінны ведаць урокі гісторыі, каб пазбегнуць маштабных катаклізмаў у будучым.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. 36. Тв.: У 4 т. Т. 1. Апавяданні / Аўт. прадм. А. Адамовіч / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 446 с.
2. Навуменка, І. Я. Збор твораў. У 10 т. Т. 6. Сорок трэці; Смута белых начэй : раманы / Іван Навуменка. – Мінск : Маст. літ., 2015. – 797 с.

Гарэцкі Р. Г., акадэмік, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута прыродакарыстання НАН Беларусі, Кузняцова А. А., намеснік дырэктара па навуковай рабоце ўстановы “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры”

Удзельнікі пленарнага пасяджэння Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “XXX Гарэцкія чытанні”

ПРАДМОВА

У навуковым выданні прадстаўлены матэрыялы дакладаў Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “XXX Гарэцкія чытанні”, прысвечанай 130-годдзю з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры М. І. Гарэцкага, і Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Прастора творчасці”, прысвечанай 110-годдзю адзінага прыжыццёвага зборніка вершаў М. Багдановіча “Вянок”.

Зборнік аб’ядноўвае матэрыялы навукова-практычных канферэнцый установы “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры” і філіяла “Літаратурны музей Максіма Багдановіча”, што дазваляе глыбей пазнаёміцца з тэмамі і напрамкамі, якія абмяркоўваліся на пасяджэннях форумаў навукоўцаў. Мерапрыемствы адбыліся пры падтрымцы Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і ГА “Саюз пісьменнікаў Беларусі”.

Першыя “Гарэцкія чытанні” прайшлі ў 1992 годзе ў Горках, дзе М. І. Гарэцкі вучыўся і выкладаў. Форум праводзіўся на базе Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі.

Юбілейная Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “XXX Гарэцкія чытанні” адбылася 8 верасня 2023 г. у Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літара-

палаючыя кавалкі струхлелага дрэва. Стаяць блізка ад пекла нават небяспечна. Лямант у ахопленым агнём будынку проста невыносны, ён пераходзіць у суцэльнае, дзікае выццё. Слухаць яго немагчыма, гэта вышэй чалавечых сіл. Ад такой музыкі можна звар’яцець. Салдаты, каб заглушыць чалавечы крык, безупынна трашчаць з аўтаматаў. Вілі таксама страляе. Праз гадзіну ўсё скончана. З двух бакоў займаецца агнём сяло. Сонца не відаць. Неба не відаць. Навакол толькі агонь і дым. Вілі адчувае, як спадыспаду душы ўздымаецца штосьці дзікае, буйнае. Цяпер зусім не страшна калоць, рэзаць, біць, нішчыць жывое. Відаць, так адчувалі сябе старажытныя германцы” [2, с. 206–207].

Такім чынам, творчасць М. Гарэцкага выяўляе асноўныя рысы трагедыі мірнага насельніцтва ў час вайны. Пісьменнік адлюстроўвае ідэалогію заваёўнікаў, якія апраўдваюць крывавыя злачынствы тэорыяй аб вышэйшай расавай групе. Ужо ў пачатку XX стагоддзя пісьменнік папярэджвае, што папулісцкія ідэі ваеннай экспансіі могуць прывесці да варварскага знішчэння народаў дзеля росквіту пануючай расы. На прыкладзе адной сялянскай сям’і пісьменнік паказвае трагедыю народа, які павінны супрацьстаяць пакутлівай смерці. Творы І. Навуменкі працягваюць тэму, закранутую ў прозе М. Гарэцкага. Лёс мірнага насельніцтва ў час вайны асэнсаваны І. Навуменкам на шматлікіх прыкладах беларускіх сем’яў, кожная з каторых так ці інакш пацярпела ў час вайны. Аўтар расказвае пра фашысцкую ідэалогію ў дзеянні, калі генацыд насельніцтва Беларусі робіцца масавым. Менавіта дзякуючы творам М. Гарэцкага і І. Навуменкі, жыве памяць аб мірных ахвярах

І. Навуменка на шматлікіх прыкладах паказвае генацыд у дачыненні да беларускага народа, палітыку знішчэння. Ён адлюстроўвае расісцкую тэорыю аб непаўнацэннасці іншых народаў і выключнай ролі германскай нацыі ў дзеянні – апісвае масавыя рэпрэсіі, катаванні і гвалт: *“На адным з панадворкаў трое эсэсаўцаў катуюць старога. Прывязалі тэлефонным кабелем да шула. Дзед – вопратка даматканая, акрываўленая – проста вісіць на дроце. Але ўдары бізуноў, якія ліхаманкава на яго сыплюцца, зносіць маўкліва. Крычаць эсэсаўцы. Дاپытваюцца наконт партызан”* [2, с. 205].

Масавым становіцца і гвалтаванне жанчын, якіх заваёўнікі лічаць сваёй законнай здабычай, пакорлівай жывёлай, якая павінна слухацца гаспадара: *“Ноччу ён прачынаецца. Пакой залівае мясечнае святло. З двара даносіцца гучны рогат. Рыпаюць адны, другія дзверы, чуецца грук каваных ботаў, і на парозе пакая паўстаюць дзве голыя жаночыя постаці. Твараў разглядзець нельга, матавай белізной у святле месяца адлівае жаночае цела. Дзяўчаты ці жанчыны стаяць нерухома, ціснучыся адна да другой. З падаконніка гопае на падлогу Пітэр, і тады жанчыны, дзіка закрываюшы, кідаюцца за дзверы”* [2, с. 204].

Асобнае месца ў рамане І. Навуменкі займае апісанне спаленых разам з жыхарамі вёсак, якія сталі сімвалам трагедыі беларускага народа. Фашысцкая ідэалогія апраўдвае злачынства супраць чалавечнасці, разглядае яго як простае, механічнае дзеянне па зачыстцы тэрыторыі: *“Дом успыхае, як агромністы касцёр. Полымя ахоплівае будынак адразу, перакідаецца на дах. Трашчаць, самі па сабе адрываючыся, носячыся ў паветры,*

туры і была прысвечана 130-годдзю з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры М. І. Гарэцкага і жыццю і творчасці Г. І. Гарэцкага – геолога, географа, археолага, дэмографа, эканаміста, грамадскага дзеяча, акадэміка, аднаго з заснавальнікаў Беларускай акадэміі навук.

Навуковы форум сабраў вялікую колькасць удзельнікаў – літаратуразнаўцаў, лінгвістаў, архіўных і музейных супрацоўнікаў, гісторыкаў, выкладчыкаў і студэнтаў, якія прадстаўлялі Рэспубліку Беларусь і замежжа.

Творчая спадчына М. І. Гарэцкага ў пачатку XX стагоддзя моцна паўплывала на беларускіх літаратараў і дзеячаў культуры і мастацтва. Асоба пісьменніка, літаратуразнаўцы, лексікографа, фалькларыста, аднаго з пачынальнікаў нацыянальнай мастацкай прозы і сёння прыцягвае ўвагу шматлікіх даследчыкаў.

Навуковыя матэрыялы юбілейных Гарэцкіх чытанняў вызначаюцца багаццем зместу і тэматычнай разнастайнасцю, даюць уяўленне аб актуальных накірунках сучаснага развіцця гарэцказнаўства.

28 лістапада 2023 года ў Літаратурным музеі Максіма Багдановіча, філіяле Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры, адбылася Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Прастора творчасці”, прысвечаная 110-годдзю адзінага прыжыццёвага зборніка вершаў М. Багдановіча “Вянок”.

Удзел у канферэнцыі прымалі літаратуразнаўцы, мовазнаўцы, музейныя спецыялісты, культуралагі, гісторыкі, мастацтвазнаўцы з Беларусі, Расіі, ЗША, сфера навуковых інтарэсаў якіх звязана з даследаваннем розных аспектаў жыцця і творчасці Максіма Багдановіча.

Даклады, якія ўключаны ў дадзены зборнік, раскрываюць месца і ролю Максіма Багдановіча ў сучаснай культурнай прасторы, дэманструюць узровень багдановічазнаўства на сучасным этапе, знаёмяць з артэ-фактамі і дакументальнымі крыніцамі, якія тычацца пісьменніка і яго акружэння, прэзентуюць дзейнасць устаноў навукі, адукацыі, культуры, грамадскіх арганізацый і прыватных асоб па ўшанаванні памяці класіка беларускай літаратуры і асоб з ім звязаных.

Выказваем падзяку ўсім аўтарам і ўсім тым, хто спрычыніўся да адказнай навукова-асветніцкай, навукова-даследчай і творчай справы. Спадзяёмся, што прадстаўленыя тэматычна разнастайныя і актуальныя даклады працягнуць захаванне і развіццё традыцый гарэцказнаўства і багдановічазнаўства.

Ад укладальнікаў

парасят яны не чапаюць. Ёсць вясковае наваколле, якое аб'яўлена бандыцкім, а там дзейнічае эсэсаўскі закон. Вечарам у печах і пасярод двароў палаюць дровы, на патэльных, бляхах, жароўнях вялікімі, груба нарэзанымі кавалкамі смажыцца свініна, парасяціна, бараніна. Шкуры, кішкі, вантробы, адрэзаныя галовы, валяюцца тут жа пад парканамі. Заваёўнікі – шчодрый, за драбязой не гоняцца. Яны не душацца пайком, як задрыпаныя салдаты вермахта, іголки, фарбы на яйкі не мяняюць. Першая радасць рыцараў фюрэра – яда. Яны ядуць не часта, затое доўга і многа. Пераможцы насычаюцца тым, што адабралі ў ахвяр – на гэтым трымаецца высокі эсэсаўскі дух” [2, с. 189].

Вайна прыносіць не толькі рабаванне і знішчэнне, але катаванні, гвалт і здзек над асобай. М. Гарэцкі ў апавяданні расказвае гісторыю згвалтаванай заваёўнікамі дзяўчыны, якая паслужыла немцам у якасці чалавечага матэрыялу, які патрабуе паляпшэння: *“Вярнула-ткі дзяўчына, але не борзда, цераз месяц адышлі немцы яшчэ далей, і вярнуліся з палону работнікі-літоўцы. Прыйшлі дзяўчаты і маладухі. Ішлі, бяднягі, ледзь жывыя: нага за нагу. Чорныя, што зямля чорная. Няможна было пазнаць Монцю. Сляды мук, перажытага сораму і гвалту адбіліся страшным выглядам на твары. На роспыт маткі, з плачам абшчапіўшай яе, Монця прараніла шапатком некалькі слоў праз сілу. Па зьялеламу і цьмяна-бруднаму твару цяклі слёзы, пакідаючы палоскі. Адзежа зрабілася шкумаццём” [1, с. 152–153].*

У рамане І. Навуменкі адлюстраваны размах фашысцкай ідэалогіі, які прыводзіць да масавых катаванняў, гвалту, растрэлаў і знішчэння беларускіх вёсак.

забіраюць матэрыяльныя каштоўнасці, а потым – родных і блізкіх, што прыводзіць да страты сэнсу жыцця, ператварэння асобы ў пакорную, баязлівую жывелу: “А Божа мой. Усё ўзялі: блізка ўсіх коней, каровак, зімовую адзежу. Спрацацца няможна было – забілі б. А да начальнікаў не даступішся. І ўсё паелі: кароў, свіней рэзалі, гусей, курэй” [1, с. 151].

Рабаванне гаспадаркі не такое страшнае, як гвалт і здзек над бязвіннымі людзьмі, з-за якіх чалавек страчвае надзею на выратаванне, жыве ў пакорлівым чаканні смерці: *“Палова будоўлі згарэла, толькі хата дзівам уцалела. На двары, сярод абгарэлага, чорнага будавання – здохлая ці забітая сучачка. Страха ў хаце прабіта. На печы сядзіць саўсім ужо сляпая Даміцэля. Яна разгарнула на нагах, як дзіцёнак, ліст з Масквы ад раненага сына Блажыса. Дзіра ў столі вялікая, адтуль свеціць. Хата сцюдзёна, як пуны. Тут жа дзядзька Ян. Сядзіць ля стала на шклянках ад пабітага вакна, напраўляе саламянае заткала ў вакне і сапе ў піпку, дзе замест табакі – хлоп са сцяны. Даўно ён не галіўся, не чаўся, змарнеў”* [1, с. 153].

У рамане “Сорак трэці” І. Навуменка паказвае, што ў час Вялікай Айчыннай вайны знішчэнне народнай гаспадаркі, рабаванне тэрыторыі Беларусі набывае неверагодныя маштабы. Усё, што знаходзіцца на захопленых землях, рабаўнікі лічаць сваёй уласнасцю, якую не саромеюцца браць, не зважаючы ні на якія законы і парадкі: *“Самі жыхары мястэчка экзекуцыі не падлягаюць. Радавыя, шарфюрэры, унтэрфюрэры, штурмфюрэры не хочуць псаваць добрых адносін з гаспадарамі, у хатах якіх размясціліся. У гэтых дварах курэй, гусей,*

УСТУПНАЕ СЛОВА

Тэрэза Голуб
(Мінск)

З ГІСТОРЫІ ГАРЭЦКІХ ЧЫТАННЯЎ

Дзе ж вы, дбайныя рупліўцы песень родных?
Мы сягоння ў працы побач быць маглі б,
Маладых яшчэ скасілі вас нягоды,
Адарваўшы ад бацькоўскіх гнёзд-сяліб.
Але вера, што калісьці вас натхняла
У вялікаснай сяўбе і на жніве, –
Тая вера не памерла, не сканала:
Тая вера, тая вера ў нас жыве!

Ніл Гілевіч.

Памяці Максіма Гарэцкага

Гарэцкія чытанні – адно з дзейсных навуковых мерапрыемстваў, скіраваных на папулярызацыю творчых скарбаў класіка беларускай літаратуры, самабытнага пісьменніка XX стагоддзя Максіма Іванавіча Гарэцкага. У ліку выбітных прадстаўнікоў нацыянальнага прыгожага пісьменства М. Гарэцкі вядомы як таленавіты пісьменнік-празаік, драматург, крытык, публіцыст, перакладчык, гісторык літаратуры, лексікограф, фалькларыст. Трагічным выдаўся яго жыццёвы шлях, аднак як сапраўдны хрысціянін ён з годнасцю вытры-

маў выпрабаванні лёсу. Уся яго дзейнасць, пакінутая літаратурная спадчына напоўнены глыбокім пачуццём патрыятызму, сыноўняй любоўю да роднага краю, “роднага карэння” [1, с. 58, 73].

У верасні 2023 г. адбыліся XXX-я Гарэцкія чытанні. Навуковае мерапрыемства выклікала жаданне прыняць удзел у многіх прыхільнікаў таленту выдатнага мастака слова. Яно праходзіла ў Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры. Магчымасць правядзення канферэнцыі, непасрэднай сустрэчы ўдзельнікаў-гарэцказнаўцаў, што было немагчыма ў час эпідэміі, выклікала ўзрушана-ўзнёслыя, радасныя эмоцыі, абудзіла светлыя, прыгожыя ўспаміны. У думках адна за другой перагортваліся старонкі мінулага, у памяці ўсплывалі падзеі, што сталі гісторыяй, навуковай з’явай у айчынным літаратуразнаўстве і гарэцказнаўстве ў прыватнасці.

Першыя Гарэцкія чытанні... Адбыліся 16–18 сакавіка 1992 г. у горадзе Горкі Магілёўскай вобласці. Ініцыятыва іх правядзення належыць У. Ліўшыцу, вучонаму, які на той час працаваў у Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках. Са сваёй прапановай ён прыехаў у Мінск, каб параіцца і выслухаць думку вядомага літаратуразнаўцы члена-карэспандэнта М. Мушынскага і пляменніка М. Гарэцкага акадэміка НАН Беларусі Р. Гарэцкага.

Міхась Іосіфавіч узначальваў аддзел тэксталогіі і выданняў Інстытута літаратуры НАН Беларусі, супрацоўнікамі якога была завершана падрыхтоўка навукова каментаванага выдання Збор твораў М. Гарэцкага

вякі, эпохі быў разбой, моцны гнуў слабага, а пісьменнікі, якіх лічаць класікамі, навявалі чалавеку ружовыя сны. Таму Вілі іх не любіць і болей не чытае, хоць у бібліятэцы, якой ён распараджаецца, ёсць Гётэ, Шылер і іншыя геніі. Яны – манюкі, яны выдавалі ўласныя трызненні за праўду. Хлопчыкі з гітлерюгенда, якіх у дывізіі аж зашмат, наогул чыталі класікаў толькі па падручніках. Там усё як трэба, класікі там толькі хваляць вялікую Германію” [2, с. 199].

Распрацаваная ідэалогія, новая мараль дазваляе любыя беззаконныя дзеянні з падуладнымі народамі на захопленых тэрыторыях. Сутнасць акупацыйнай палітыкі немцаў зводзіцца перш за ўсё да рабавання і разбурэння народнай гаспадаркі. Палітыка заваёўнікаў асуджае на галодную, марудную смерць насельніцтва акупаванай тэрыторыі, назаўсёды змяняе жыццё людзей, ператварае іх у ахвяр вайны. Героі М. Гарэцкага і І. Навуменкі не па сваёй волі трапляюць у пагранічную сітуацыю, у якой павінны супрацьстаяць пакутлівай смерці. Такая сітуацыя прымушае чалавека задумацца, падвесці вынікі жыцця, выйсці за рамкі, змяніць жыццёвыя арыенціры. Такая змена ў адных героях садзейнічае ўмацаванню духу, дастойным паводзінам у трагічных гістарычных умовах, іншыя героі выбіраюць шлях расчаравання і здрады самому сабе, сваёй айчыне. Характарыстыку такіх герояў можна знайсці ў творчасці пісьменнікаў.

Гарэцкі ў апавяданні “Літоўскі хутарок” адлюстроўвае псіхалагічныя змены свядомасці простых сялян, у якіх у выніку ваенных дзеянняў адбываецца знішчэнне гаспадаркі, а потым разбурэнне сям’і. Спачатку захопнікі

чым іншыя расы. Немцам, якія валодаюць такой біялагічнай перавагай, належыць кіраваць шырокай імперыяй, якая ахоплівае ўсю Ўсходнюю Еўропу.

У апавяданні М. Гарэцкага “Літоўскі хутарок” (1915) адлюстраваны ідэалагічныя ўстаноўкі акупантаў, якія разглядаюць іншыя народы ў якасці недасканалага матэрыялу, які патрабуе паляпшэння, а ў выніку супраціўлення – знішчэння: “Уходзіць у хату афіцэр, ззаду яшчэ два.

– О-о-о! Тут нам будзе, паны, надрэнна. Бруднавата, ды што зробіш?

– Дый наконт дзяўчонок надта ж ладна! Дзівеце, што за матэрыял.

– Дзеля паляпшэння заняпалых народаў і дзеля найлепшага прывіцця вышай нашай культуры фізічным шляхам.

– Паны! Заўсёды вы так. Яны ж могуць разумець па-нямецку.

– Эт! Адразу відаць, што вы не дужа даўно змянілі штацкі гарнітур на ваенны... Вы нас не разумееце.

– Ці я магу саромецца, – кажа другі, – гэтых дзікароў” [1, с. 150].

У рамане І. Навуменкі “Сорак трэці” (1973) свае злачынствы заваёўнікі апраўдваюць вышэйшай маралю выбраных народаў, якія спрадвеку гаспадарылі на зямлі: *“Хіба англічане, іспанцы, партугальцы, рынуўшыся пасля Калумба ў Амерыку, цацкаліся з індзейцамі? Адчувалі сябе вышэйшай цывілізацыяй і знішчалі ўсё, што ніжэй іх. Так было ў Афрыцы, у Азіі, ды і ў самой Еўропе не лепей было. Крыжаносцы, прыкрываючыся імем бога, не былі хіба звычайнымі заваёўнікамі? Ва ўсе*

ў 4-х тамах (1984–1986) і двух дадатковых яго тамоў (Творы, 1990; Гісторыя беларускае літаратуры, 1992).

Радзім Гаўрылавіч па-за абавязкамі сваёй асноўнай працы актыўна садзейнічаў вяртанню творчай спадчыны М. Гарэцкага, падтрымліваў сувязь з тэкстолагамі, сам займаўся даследаваннем многіх не высветленых да канца фактаў з жыццёвай і творчай біяграфіі як свайго славутага дзядзькі, так і прадстаўнікоў роду Гарэцкіх. На момант прыезду У. Ліўшыца ён займаўся вывучэннем не вядомых раней архіўных матэрыялаў, звязаных са знаходжаннем М. Гарэцкага ў ссылцы, яго апошнім арыштам, прычынай і месцам смерці. Пазней вынікі даследавання былі апублікаваны Радзімам Гаўрылавічам у газеце “Літаратура і мастацтва” пад назвай “Расстрэл Максіма Гарэцкага” [2].

Вучоныя ініцыятыву У. Ліўшыца падтрымалі аднадушна, абмеркавалі шэраг пытанняў і актыўна прыняліся за рэалізацыю акрэсленых планаў. У выніку на Першыя Гарэцкія чытанні былі запрошаны Р. Гарэцкі, М. Мушынскі, а па іх рэкамендацыі таксама Т. Дасаева і Т. Голуб – як прадстаўнікі творчай групы літаратуразнаўцаў-тэкстолагаў, што займаліся зборам, вывучэннем і падрыхтоўкай да выдання Збору твораў М. Гарэцкага.

Пленарнае пасяджэнне адбылося ў Палацы культуры Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. Працавалі тры секцыі: “Жыццё і творчасць М. Гарэцкага”, “Творчасць М. Гарэцкага і праблемы літаратуразнаўства”, “Асаблівасці мовы М. Гарэцкага”.

У 1-й секцыі было прачытана 6 дакладаў, у 2-й і 3-й па 7. У межах культурна-пазнаваўчай праграмы

адбыліся экскурсіі: у музей Сельскагаспадарчай акадэміі, па тэрыторыі акадэмічнага гарадка, па Горках і ў гісторыка-этнаграфічны музей, на радзіму М. Гарэцкага ў вёску Малая Багацькаўка Мсціслаўскага раёна. Быў наладжаны канцэрт мастацкай самадзейнасці.

Першыя Гарэцкія чытанні прайшлі паспяхова. Патрэбна аддаць належнае рэктарату Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках за прадстаўленую магчымасць правядзення Першых Гарэцкіх чытанняў у сценах гэтай установы, за высокую навуковую арганізацыю мерапрыемства, якое таксама ладзілася тут да 100-годдзя М. Гарэцкага і на працягу яшчэ некалькіх гадоў.

Такім чынам, Горкі сталі стартавай пляцоўкай Гарэцкіх чытанняў. Менавіта тут былі закладзены традыцыі іх арганізацыі і правядзення. Чытанні набылі статус штогодніх.

Месца і дата правядзення навуковага мерапрыемства змянялася. Для прыкладу, нагадаю наступныя:

Горкі – 16–18 сак. 1992 г.; 17–19 лют. 1993 г.; 16–18 лют. 1995 г.; 18–20 чэрв. 1997 г.;

Магілёў – 17–19 лют. 1994 г.;

Пінск – 16–18 чэрв. 1999 г.;

Мінск – 23–24 крас. 1996 г. (Першыя Міжнародныя. Па ліку V-я); 2–3 чэрв. 1998 г.

Пачынаючы з 2000 г. (8–9 чэрв.), усе наступныя Гарэцкія чытанні адбываліся толькі ў Мінску.

Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры быў і застаецца базавай пляцоўкай правядзення Гарэцкіх чытанняў. Ён па-ранейшаму з’яўляецца арганіза-

У творчасці М. Гарэцкага і І. Навуменкі вайна асэнсоўваецца як народная трагедыя, смяротнае выпрабаванне, якое нясе спусташэнне і знішчэнне гарадоў і вёсак, ахвяры і страты сярод мірных жыхароў, непамерную працу, галечу і калецтва, здзек і катаванне. У той жа час вайна з’яўляецца праверкай чалавечай годнасці, патрыятычных пачуццяў, самаахвярнасці. У экстрэмальных умовах, у крызіснай сітуацыі вайны існасць чалавека, народа выяўляецца хутка і яскрава. Аналізуючы вопыт вайны, пісьменнікі сцвярджаюць, што беларускі народ годна прайшоў выпрабаванні ваенных гадоў. У творах М. Гарэцкага і І. Навуменкі мірныя людзі так ці інакш удзельнічаюць у большасці падзей вайны і паказваюць высакароднасць, цяроплівасць, смеласць, любоў да Радзімы.

Перш за ўсё пісьменнікі засяроджваюць увагу на нямецкай ідэалогіі, якая становіцца асновай крывавай расправы над народамі, у тым ліку і беларускім. У цэнтры ідэалогіі – ідэі ваеннай экспансіі, расавай няроўнасці, правадырства (прынцып фюрэрства), усеўладдзя дзяржаўнай машыны. У найбольш канцэнтраваным выглядзе гэтыя ідэі былі выяўлены ў кнізе А. Гітлера “Майн кампф” (1925). Вельмі істотная рыса такой ідэалогіі – крыклівая дэмагогія з мэтай маскіроўкі яе сапраўднага зместу.

У творчасці М. Гарэцкага яскрава апісана зараджэнне фашысцкіх ідэй, сутнасць маралі акупантаў, якія лічаць сябе вышэйшай расай. Ужо ў час Першай сусветнай вайны ў салдат нямецкай арміі насаджаецца меркаванне, што немцы належаць да вышэйшай расавай групы. Нямецкая “арыйская” раса адорана ад прыроды больш,

Алена Ярмоленка
(Гомель)

ЛЁС МІРНАГА НАСЕЛЬНІЦТВА Ў ЧАС ВАЙНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ М. ГАРЭЦКАГА І І. НАВУМЕНКІ

Недаацэненай у сучасным беларускім літаратуразнаўстве застаецца тэма лёсу мірнага насельніцтва ў час вайны. У гісторыі і культуры Беларусі праблема ахвяр вайны сярод мірнага насельніцтва саступае ў асвятленні падзвігу салдат у ваенных падзеях, асэнсаванню дзейнасці арміі, характарыстыцы псіхалогіі чалавека на фронце. Між тым, істотную ролю ў захаванні беларускай нацыі адыгрывае падзвіг мірнага насельніцтва.

Вывучэнне падзей Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны, якія выпалі на долю некалькіх пакаленняў, сведчыць, што не будуць забыты гістарычны вопыт, шматлікія ахвяры вайны, гераічны падзвіг беларускага народа. У час Першай і Другой сусветных войнаў найбольш магутны ўдар ворага быў накіраваны менавіта на тэрыторыю і насельніцтва Беларусі, мірныя людзі сталі закладнікамі палітычнай сітуацыі ў свеце. Народ Беларусі не скарыўся акупантам, амаль з кожнай сям’і нехта загінуў, многія пазбавіліся здароўя, жылля, маёмасці. Памяць пра родных, якія загінулі на вайне, і пачуццё глыбокай удзячнасці да пакаленняў, перажывушых вайну, жыве і будзе жыць у душы нашчадкаў. Дзеці і ўнукі тых, хто прайшоў цяжкімі дарогамі вайны, не шкадуючы жыцця, змагаўся ў лясных пушчах, адбудоўваў гарады і сёлы, могуць ганарыцца дзядзямі і бацькамі.

цыйна-інфармацыйным цэнтрам навуковага мерапрыемства.

У межах праграмы Гарэцкіх чытанняў ладзіліся розныя навуковыя, культурна-грамадскія мерапрыемствы. Экскурсіі па мясцінах М. Гарэцкага праводзіліся як у тых гарадах, дзе праходзілі чытанні, так і з выездам за іх межы. Удзельнікі неаднаразова наведвалі родную вёску М. Гарэцкага Малую Багацькаўку, прысутнічалі тут на адкрыцці музея пісьменніка (1993). Былі таксама ў Докшыцах, на радзіме Леанілы Усцінаўны Чарняўскай-Гарэцкай, наведалі вёску Таргуны, дзе яна нарадзілася (1998). Назаўсёды застануцца ў памяці тых, хто прычыніўся да навуковых чытанняў, многія крапальныя да глыбіні душы моманты: ускладанне кветак да помніка М. Гарэцкага (Мінск), адкрыццё мемарыяльных дошак (Малая Багацькаўка, Горкі, Мінск), наведванне выстаў, прагляд тэатральных пастацовак, дакументальнага фільма, падарожжа на аўтобусе па шырокай вуліцы Мінска, названай у памяць М. Гарэцкага, і г.д.

З кожным чарговым правядзеннем Чытанняў узбагачаліся іх традыцыі, пашыралася тэматыка, расла колькасць выступоўцаў. Даклады вызначаліся актуальнасцю, навізнай метадалагічных падыходаў, глыбінёй выкладу ўзнятай праблемы.

У ліку дакладчыкаў – родныя пісьменніка, літаратуразнаўцы, архіўныя і музейныя работнікі, фалькларысты, гісторыкі, філосафы, лінгвісты, выкладчыкі, музыказнаўцы, студэнты... Кожны даклад, кожнае паведамленне былі скіраваны на адкрыццё раней неведомых ці мала вывучаных фактаў з жыццёвай і творчай біяграфіі М. Гарэцкага. У якасці прыкладу рэдкіх

па тэматыцы і фармулёўцы дакладаў хацелася б назваць наступныя: на V-х Гарэцкіх чытаннях – даклад Л. Побалы (Мінск) “Старажытнасць родных мясцін М. Гарэцкага. Археалагічныя помнікі Мсціслаўшчыны”; на XVIII-х – В. Ермаловіча (Магілёў) “«Гукніце, гукніце беларуса!» (Вопыт сцэнічнага ўвасаблення п’ес Максіма Гарэцкага ў аматарскім тэатры)”; на XX-х – Гун Лі (Мінск) “Образы хоровой и инструментальной музыки в рассказе М. И. Горьцкого “Страшная музыка песня”; на XXI-х – А. Міхайлавай (Мінск) “Вобраз музыкі ў мастацкім свеце М. І. Гарэцкага”; Я. Есіса (Мазыр) “Вывучэнне тэмы “Максім Гарэцкі” з выкарыстаннем электронных адукацыйных рэсурсаў”; на XXVI-х – К. Ермаковіч (Мінск) “Эпістальная спадчына сям’і Гарэцкіх як сродак фарміравання каштоўнасца-светапогляднай кампетэнцыі вучняў: аксіялагічны падыход”.

Тэматыка секцыйных пасяджэнняў на кожных Гарэцкіх чытаннях удакладнялася. На V-х, напрыклад, працавалі наступныя секцыі: 1. “Жыццёвы і творчы шлях М. Гарэцкага. Светапоглядныя аспекты дзейнасці”. 2. “Гарэцкі – мастак, вучоны, грамадскі дзеяч. Пошукі і знаходкі гарэцказнаўцаў”. 3. “Праблемы паэтыкі. Жанр. Стыль. Майстэрства”. 4. “Асаблівасці мовы М. Гарэцкага. Вывучэнне творчасці пісьменніка ў школе, ВНУ”.

У сувязі з апошняй тэмай хочацца адзначыць, што на III-х Гарэцкіх чытаннях (1994) яна фармулявалася так: “Вывучэнне творчасці М. Гарэцкага ў сярэдніх школах, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных установах”. Жаданне выступіць на гэтай чацвёртай па ліку секцыі выказалі дванаццаць дакладчыкаў. Сярод іх: настаўнікі І. Мацвеева (Чэрыкаў), Т. Марачка-

гісторыя, раскрываецца эпоха, пазначаная трагічнымі катаклізмамі. “Кніга “Пра сябе, пра жыццё і пра гісторыю...” аўтабіяграфічная і разам з тым яна – магутны заключны акорд тэмы “Камароўскай хронікі” – гераічнай сімфоніі жыцця знаных прадстаўнікоў роду Гарэцкіх з невялічкай вёсачкі Малой Багацькаўкі колішняга мсціслаўскага Цемналеся”.

Чытаць гэтыя кнігі – асалода і ўзрушанасць надзвычайная, бо з імі нанова перажываюцца падзеі і з’явы, сведкамі і ўдзельнікамі якіх былі мы самі за апошнія паўстагоддзя. Погляд на іх нашага знакамітага Суайчынніка, Вучонага, Інтэлігента, Чалавека высокай духоўнасці, адданага Бацькаўшчыне, – невычэрпная крыніца Натхнення і Веры ў сілу чалавечага Духу і яго стваральныя магчымасці.

адклады пад назвай меланж. І далей – глыбокая філасофская выснова: *“Так у жыцці людзей уздзеянне чалавека на чалавека, адной супольнасці людзей на другую, краіны на краіну, прыродных феноменаў і самых разнастайных з’яў выклікаюць стрэсавыя сітуацыі як становячыя, так і адмоўныя, якія і застаюцца ў памяці чалавека. Так узнікае “жыццёвы меланж” (там жа). Як сцвярджае аўтар, у літаратуры жыццёвы меланж яго пачаўся з кнігі “Вечна жыве Беларусь”, 2003, у якой сабраны артыкулы, выступленні, інтэрв’ю акадэміка Радзіма Гаўрылавіча Гарэцкага за пяць гадоў. “У іх – роздум пра дзяржаўнасць, незалежнасць, дэмакратыю, нацыянальнае адраджэнне Беларусі, становішча беларускай мовы, развіццё культуры, навукі, адукацыі, успаміны і нарысы пра дзеячаў навукі, а таксама абразкі і кароткія мініяцюры розных гадоў”.*

У 2020 годзе апублікаваны вялікі твор Радзіма Гарэцкага ў дзвюх кнігах пад адной назвай “Пра сябе, пра жыццё і пра гісторыю...”. У іх чатыры часткі – чатыры асноўныя кругабегі жыцця аўтара і краіны: першая – сын “ворага народа”; другая – у Акадэміі навук СССР (Масква); трэцяя – у Акадэміі навук БССР (Мінск); чацвёртая – у Акадэміі навук Беларусі і Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі. Як піша Лідзія Савік у прадмове: “Кніга – памяць і помнік, летапіс і гісторыя, успаміны і біяграфія: так можна вызначыць жанравую і тэматычную праблематыку, асноўны матыў і глыбінную сутнасць новага твора Радзіма Гарэцкага. Праз успаміны, роздум, біяграфію галоўнага героя, жыццё сям’і Гарэцкіх-Парфяновічаў, праз партрэты-характарыстыкі, лёсы блізкіх, знаёмых, родных, сяброў, калег паўстае

ва (Крычаў), А. Барадзіна (Баранавічы); выкладчыкі ВНУ – С. Яцкевіч, В. Ляшук, М. Канцавы (Брэсцкі педагагічны інстытут), П. Лявонава, І. Слесарава (Інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў і спецыялістаў адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь), Л. Камко-Нежывая (Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія).

Пры асэнсаванні навукова-асветнай, педагагічна-выхаваўчай, метадычнай праблематыкі многія дакладчыкі пашырылі межы даследавання, звярнуўшыся да разгляду дзейнасці іншых выбітных прадстаўнікоў роду Гарэцкіх: Леанілы Усцінаўны Гарэцкай-Чарняўскай, Леаніда Максімавіча, Галіны Максімаўны, Гаўрылы Іванавіча, Усяслава Гаўрылавіча, Радзіма Гаўрылавіча. На юбілейных XXX-х чытаннях, напрыклад, Т. Якубоўская на Пленарным пасяджэнні выступіла з дакладам “Вучоны і пісьменнік Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі”. У ліку выступоўцаў – Р. Гарэцкі, Я. Гарадніцкі, В. Губская, М. Кенька, А. Чарнавокая і іншыя.

З асаблівай цеплынёй і ўдзячнасцю хочацца сказаць аб родных пісьменніках, імёны якіх згаданы вышэй. Радзім Гаўрылавіч – пастаянны дакладчык трыццаці Гарэцкіх чытанняў. Ён і лідар-арганізатар, і адказны рэдактар, і фундатар выдання зборнікаў навуковай канферэнцыі. Менавіта дзякуючы яму з 1997 г. даклады, матэрыялы зборніка пачалі друкавацца рэгулярна, на якаснай паперы, з адпаведным мастацкім афармленнем. Пра ўклад Радзіма Гаўрылавіча ў гарэцказнаўства можа быць напісана асобная праца. Калі ж лаканічна, то цалкам згаджаюся з выказваннем-характарыстыкай

адной з дакладчыц: “Радзім Гарэцкі – душа Гарэцкіх чытанняў”.

Галіна Максімаўна як дачка пісьменніка, як даследчыца і захавальніца творчай спадчыны бацькоў заўсёды была рада, калі праводзіліся мерапрыемствы па ўшанаванні іх памяці. З вялікім хваляваннем яна падтрымала і чакала правядзення Першых Гарэцкіх чытанняў, але прыехаць сама па стане здароўя не змагла. Па той жа прычыне Галіна Максімаўна адсутнічала на чытаннях, прымеркаваных да 100-годдзя М. Гарэцкага. Але дасланы ёй даклад “У вянок бацьку” апублікаваны на старонках зборніка. Непасрэдны ўдзел у чытаннях Галіна Гарэцкая прымала ў перыяд з 1994 па 2000 г. Яе прысутнасць заўсёды была жаданай, прыдавала мерапрыемству своеасаблівую адметнасць, узвышанасць. На XIV-х Гарэцкіх чытаннях, прысвечаных году Маці (Мінск, 8 чэрвеня 2006 г.), Т. Голуб быў зроблены даклад “Творчыя стасункі з Галінай Гарэцкай”. Аднак з матэрыяламі выдадзенага зборніка (2007) Галіна Максімаўна пазнаёміцца не паспела: яна памерла 20 верасня 2006 г. [3, 4].

На працягу многіх гадоў бралі ўдзел у Гарэцкіх чытаннях многія вядомыя пісьменнікі Беларусі: А. Бутэвіч, Я. Брыль, В. Быкаў, Н. Гальпяровіч, Н. Гілевіч, А. Вярцінскі, В. Зуёнак, А. Карлюкевіч, М. Мятліцкі, Алесь Пашкевіч, А. Пісьмянкоў, Л. Рублеўская, І. Чыгрынаў, В. Шніп. У ліку замежных удзельнікаў былі Алесь Бабарэка, Мікалай Ількевіч, А. Каўка, Валянцін Аскоцкі (Расія), Золтан Андруш (Венгрыя), Алесь Баршчэўскі, Ванда Супа, Мечыслаў Яскевіч, Чэслаў Сэнюх (Польшча), Карл Гутшміт (Германія) і інш.

тэктонікі. У хуткім часе Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі становіцца прызнаным лідэрам тэктанічнай школы Беларусі і Прыбалтыкі, у 1977–1993 гг. ён дырэктар інстытута, у 1992–1997 гг. – віцэ-прэзідэнт НАН Беларусі. Праца ў Беларусі адкрыла новыя перспектывы і дала магчымасць апантана служыць на карысць беларускай геалагічнай навукі, культуры і грамадства сваёй Бацькаўшчыны.

З моцным хваляваннем заўсёды бяру ў рукі кнігі, напісаныя Радзімам Гаўрылавічам, бо яны – падарунак аўтара. Кніга Радзіма Гарэцкага “Апантаны Бацькаўшчынай. Жыццёвы меланж-2” выдадзена ў Мінску ў 2018 годзе накладам 150 асобнікаў. Ёсць і першая кніга – “Жыццёвы меланж” 2013 г. накладам аж 300 асобнікаў. Гэта кнігі новага жанру мастацкай літаратуры, створанага пісьменнікам Радзімам Гарэцкім. Вось як сам аўтар характарызуе гэты жанр у прадмове да першай кнігі: *“Жыццёвы меланж – так я называю жанр кароткіх замалёвак, мініяцюр, нярэдка блізкіх да вытрымак з дзённікавых запісаў, якія тычацца розных здарэнняў, праяў, эпізодаў штодзённага жыцця і выкліканых імі пачуццяў, думак. Сюды ж трапляюць успаміны ці роздумы пра розных сяброў, знаёмых, выдатных дзеячаў літаратуры, культуры, навукі, часта звязаныя з іх юбілейнымі датамі”*. Аўтар тлумачыць, што геалагі ведаюць меланж (ад французскага “сумесь”) як назву горнай пароды, якая ўтвараецца пры стрэсавых з’явах, напрыклад, ад насоўвання з вялікай сілай аднаго блока зямной кары на другі, у выніку ў разломныя зоны трапляюць адломкі разнастайных па рэчавым складзе і па колеры парод, якія і ўтвараюць прыгожыя стракатыя

навуковых геалагічных устаноў, ды яшчэ ў А. Л. Яншына было марай кожнага геолога. Таму і Радзім, параіўшыся з бацькам, даў згоду. З немалымі цяжкасцямі пры залагоджванні фармальнасцяў са зменай накіравання, Радзіма Гаўрылавіча прынялі на працу. Аднак гэта суправаджалася яго праверкай у пэўных органах як сына неаднойчы рэпрэсаванага. *“Хорошо, что как раз в это время мой отец за участие в строительстве Цимлянской ГЭС был награждён орденом Трудового Красного Знамени – видимо, это и решило мою судьбу”*.

За час працы ў ГІНе (1952–1971 гг.) у Радзіма Гаўрылавіча ў поўнай меры выявіўся і развіўся талент вучонага і арганізатара. Яго надзвычайная працавітасць, звычка да напружанай працы, выдатныя веды па спецыяльнасці, адказнасць за давераную справу, дабрасумленнасць і лёгкі характар – лагодны ў адносінах з людзьмі, але цвёрды ў прынцыповых пытаннях, спрыялі поспехам і аўтарытэту ў калектыве.

Знакавым у навуковай кар’еры Радзіма Гаўрылавіча стаў 1969 г., калі яму прысудзілі званне доктара геолога-мінералагічных навук і ён стаў лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі СССР у складзе калектыву на чале з А. Л. Яншыным. У гэтым жа 1969 г. вярнуліся ў Мінск Гаўрыла Іванавіч з Ларысай Восіпаўнай. Заставалася яшчэ гарачае жаданне, каб і іх сын, ужо знакаміты геолог-тэктаніст, таксама працаваў разам з бацькам у Беларусі. І ў 1971 г. прэзідэнт АН БССР М. А. Барысевіч запрашае Радзіма Гаўрылавіча на працу ў Мінск, у Інстытут геахіміі і геафізікі АН БССР. У снежні гэтага ж года Радзім Гаўрылавіч вяртаецца на Радзіму і ўзначальвае створаны ў інстытуце аддзел агульнай і рэгіянальнай

Гісторыя Гарэцкіх чытанняў, выдадзеныя зборнікі навуковых дакладаў змяшчаюць у сабе шмат цікавых тэм і матэрыялаў для іх аналітычнага асэнсавання, больш глыбокай далейшай распрацоўкі. На Пленарным пасяджэнні XII-х Гарэцкіх чытанняў (2004) М. Мушынскі адным з першых выступіў з дакладам “Сённяшні дзень беларускага гарэцказнаўства: роздум над старонкамі зборніка “Гарэцкія чытанні” (2002). Вучоны засяродзіў увагу на дакладах, якія вылучаюцца навізнай навуковай думкі, глыбокай аналітычнай абгрунтаванасцю. М. Мушынскі ўхваляе даследчыкаў, якія, ідучы “па цаліку”, уводзяць новы матэрыял у сферу гарэцказнаўства. Пры гэтым вучоны робіць крытычныя заўвагі тым, чые “канцэптуальныя меркаванні” не знайшлі пераканальнага падмацавання аўтарскім тэкстам [5, с. 17]. У ліку дакладчыкаў, чые даклады былі прааналізаваны М. Мушынскім, для прыкладу назавем наступных: Д. Санюка, В. Уткевіч, Н. Борсук, Н. Пыско, Г. Кажамякіна, А. Вераб’я, І. Гоўзіч, А. Манкевіч, Л. Гараніна, В. Максімовіча, А. Макарэвіча, Н. Андрэйкавец, А. Барадзіну, І. Шаладонава, І. Шаўлякову, М. Ількевіча, М. Кеньку, Т. Тарасаву, Г. Гарэцкую, Р. Гарэцкага, А. Бабарэка, Н. Чабатар, Т. Піваварчык, В. Зяньковіч, І. Савіцкую і інш.

Міхась Іосіфавіч засяродзіў таксама ўвагу на праблеме культуры выкарыстання дакладчыкамі прац навукоўцаў-папярэднікаў, культуры афармлення іх друкаваных выступленняў, якая, на жаль, застаецца актуальнай і сёння. Ён справядліва адзначыў: “Складваецца ўражанне, што наш аўтар – Калумб і Магелан гарэцказнаўства. Зрэшты, няўважлівае, абыхакае стаўленне да папярэднікаў робіць кепскую паслугу даследчыку, які

і сам пачынае верыць, нібыта да яго М. Гарэцкі не вывучаўся” [5, с. 22].

М. Мушынскі зрабіў змястоўны і разгорнуты даклад з глыбока абгрунтаванай высновай значнасці Гарэцкіх чытанняў у гісторыка-літаратурным кантэксце айчызнага літаратуразнаўства, грамадска-культурным жыцці краіны. Ён выказаў небеспадстаўную заклапочанасць праблемамі, якія неаднаразова былі агучаны на розных навуковых мерапрыемствах, але пакуль не знаходзяць практычнага вырашэння (напрыклад, неабходнасць адкрыцця музея Максіма Гарэцкага ў Мінску, выданне Поўнага збору твораў класіка). М. Мушынскі справядліва адзначае, што згаданыя праблемы пасля іх вырашэння паспрыяюць больш інтэнсіўнаму развіццю гарэцказнаўства. Усё гэта неабходна, каб “творчасць класіка беларускай літаратуры актыўней уключалася ў агульнаеўрапейскую, агульнаславянскую, сусветную інтэлектуальна-культурную прастору, каб тое эстэтычна-каштоўнае, нацыянальна-самабытнае багацце, якое нясуць яго творы, хутчэй становіліся агульначалавечым здабыткам” [5, с. 14].

Ініцыятыву агляду і асэнсавання матэрыялаў, апублікаваных на старонках зборнікаў Гарэцкіх чытанняў, падтрымалі М. Кенька і В. Губская. Міхась Паўлавіч выступаў двойчы: на Пленарным пасяджэнні XV-х Гарэцкіх чытанняў (2007) зрабіў агляд зборнікаў XII–XIV-х (2004–2006); на працы адной з секцый XIX-х Гарэцкіх чытанняў (2011) спыніўся на матэрыялах XVIII-х (2010). Вольга Мікалаеўна на Пленарным пасяджэнні XXIII-х Гарэцкіх чытанняў (2015) выступіла з дакладам

і аб якія незнарок стукаліся плыты (многа плытоў і барж разбівалася тут); магутных сосен і елак, якія караскаліся на самыя вяршыні гор; сіняга неба і ласкавых рэдкіх праменьняў сонца, якое часта змянялася халоднай залеваю; смачных ягад і свежай юшкі... Музіць, гэта падарожжа з бацькам стала для сына вырашальным у выбары будучай прафесіі.”

Надзвычай моцнае і незабыўнае ўражанне пакідае таксама кніга Радзіма Гарэцкага “Акадэмік Яншин – доргой мой учитель и друг”, Масква, 2005. Гэта дакументальная аповесць пра сусветна знакамітага вядомага вучонага – геолога і даследчыка прыроды Аляксандра Леанідавіча Яншына, якім ганарацца і геологі Беларусі, бо ён – “*лицвін са Смаленску*”. У кнізе цікавыя даследаванні на шляху сцвярджэння ў навучы 1960-х гадоў новай глабальнай тэктонікі і тое, як выпускнік геолога-разведчаў факультэта Маскоўскага нафтавага інстытута імя І. М. Губкіна Радзім Гарэцкі стаў знакамітым тэктаністам і лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі СССР. Яшчэ ў гэтай кнізе з душэўнай узрушаннасцю і сардэчнай цеплынёй, з удзячнасцю і прыхаваным гонарам апісаны навуковыя і сяброўскія дачыненні Настаўніка і яго Вучня.

Вялікая роля А. Л. Яншына ў лёсе Радзіма Гарэцкага выявілася ў запрашэнні працаваць у Геалагічным інстытуце Акадэміі навук СССР (ГІНе). Пры заканчэнні Маскоўскага нафтавага інстытута Радзім Гарэцкі атрымаў накіраванне на працу ў Геалагічнае ўпраўленне БССР. Гэтаму былі рады і бацька, і сын, бо Гаўрыла Іванавіч тады ўжо рабіў намаганні вярнуцца на працу ў Беларусь. А працаваць у адной з лепшых у свеце

даводзілася з’язжаць убок. Конь правальваўся па пуза, хлопец – па грудзі, але цягнуў каня за аброць, а той не ішоў [...]. А маці і сыну здавалася, што ён вось-вось зламае нагу – і што тады рабіць і як тады аплачваць за чужога каня. Мужык азіраўся, з’едліва і самазадаволена ўсміхаўся. Доўга корпаючыся, з вялікай цяжкасцю выбіраліся на дарогу. Зноў раўнамерна бег конь і каціліся санкі, а яны маліліся, каб не сустрэўся хто-небудзь яшчэ. Узімку было вельмі многа ваўкоў, не менш галодных, чым людзі. Голад гнаў іх аж у сяло. Дні былі кароткія і як Ларыса не старалася вярнуцца да цемнаты, гэта рэдка атрымлівалася. Было страшна, калі чулі прагнае выццё ваўкоў ці бачылі пранізлівы бляск іх вачэй у цемры позняга вечара. Сын мацней паганяў каня і адчуваў, як яго мама бліжэй падсоўваецца да яго.”

Аднак былі і іншыя, радасныя падзеі нават у той цяжкі час. У канцы ліпеня 1943 г. маленькая сям’я з трох чалавек аб’ядналася ўпершыню за доўгі час. Да Гаўрылы Іванавіча, які жыў і працаваў у Чунжыне (пасёлак на процілеглым ад г. Чусавы беразе ўральскай ракі Чусавая), пераехалі з Вавоўжа Ларыса Восіпаўна і Радзім. Старэйшы сын Усяслаў тады працаваў токарам у Маскве на аўтамабільным заводзе імя Сталіна (ЗІСе). Гаўрыла Іванавіч змог уладкаваць Радзіма рабочым на геалагічных вышуканнях. Адноўчы яны “...паехалі на створ Кумыш, адкуль да Чунжына спусціліся па рацэ Чусавой больш за 60 км на плытах. Уражанне было надзвычайнае – і ад нечаканых прыгод, якія здараліся, і ад сустрэч з апантанымі геалагамі ды рознымі цікавымі людзьмі, і ад хараства прыроды, прыгожых краявідаў: высачэзных сценак скал, аб якія білася нястомная бурная вада

“Па старонках Гарэцкіх чытанняў: спроба сістэматызацыі даследаванага”.

Мяркую, што ў час падрыхтоўкі да Гарэцкіх чытанняў многія адчуваюць недахоп той ці іншай інфармацыі. Пры выбары тэмы выступлення, напрыклад, само сабой узнікае жаданне даведацца, ці асвятлялася яна папярэднікамі, хто рабіў даклад, у якім годзе... Улічыўшы зробленае, можна свае навуковыя назіранні падаць у іншым ракурсе, зрабіць акцэнт на новых, яшчэ не асветленых пытаннях і г.д.

Безумоўна, можна адшукаць усе зборнікі Гарэцкіх чытанняў, перагартать іх і знайсці тое, што нас цікавіць. Але ж мы жывём у эпоху высокіх тэхналогій. Наспела вострая патрэба сістэматызацыі матэрыялаў Гарэцкіх чытанняў. І перш за ўсё – стварэння электроннай базы дадзеных. Вырашэнне гэтай праблемы стане яшчэ адным значным укладам у гарэцказнаўства і адной з рэальных тэм даклада на чарговых Гарэцкіх чытаннях.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. 36. тв.: у 4 т. // Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1 : Апавяданні, 1913–1930, рэд. С. Андрэюк; падрыхт. тэксту і камент. М. Кенькі. – С. 58–80.
2. Гарэцкі, Р. Расстрэл Максіма Гарэцкага // ЛіМ. – 1993. 9 і 16 кастр.
3. Голуб, Т. Творчыя стасункі з Галінай Гарэцкай: 3 гісторыі падрыхтоўкі да выдання літаратурнай спадчыны М. Гарэцкага // Максім і Гаўрыла Гарэцкія і спадарожніцы іх жыцця і творчай дзейнасці: Матэрыялы дакладаў і паведамленняў на XIV Гарэцкіх чытаннях, прысвечаных году Маці (Мінск, 8 чэрвеня 2006 г.). – Мінск, 2007. – С. 68–76; 131–165.

4. Голуб, Т.С. Тэксталогія беларускай літаратуры XX стагоддзя: гісторыя тэксту як шлях да гісторыі літаратуры. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – С. 169–177; 205–225.

5. Мушынскі, М. Сённяшні дзень беларускага гарэцказнаўства: роздум над старонкамі зборніка “Гарэцкія чытанні” (2002) // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: матэрыялы XII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 4 мая 2004. – Мінск, 2004. – С. 13–22.

лавечыя якасці, загартоўвалі характар. У перапісцы з бацькам Радзім з 9-га класа пачаў пісаць па-беларуску, засвойваць родную мову, бо даводзілася жыць у рускамоўным асяроддзі ды яшчэ вучыцца ў 13-і розных школах. Здзіўляе загадкавая сувязь бацькі і сына праз почырк, бо рукапісныя старонкі Радзіма Гаўрылавіча цяжка адрозніць ад почырка Гаўрылы Іванавіча.

Характар і воля Радзіма Гарэцкага загартоўваліся ў гады ваеннага ліхалецця, калі ён з маці, яе бацькамі і яе братавай з восені 1941 г. жылі ў эвакуацыі ў сяле Вавоўж ва Удмурцыі. Як і многія людзі ў той час яны цярпелі і голад, і холад, былі цяжкасці з набыццём вопраткі, што асабліва адчувалася ў марозныя зімы. Пачуццё пастаяннага голаду суправаджала Радзіма Гаўрылавіча з самага ранняга маленства і амаль усе студэнцкія гады, нягледзячы на намаганні маці і бацькі, якія рэгулярна прысылалі частку свайго сціплага заробку на падтрымку сям’і. Мясцовыя людзі ва Удмурцыі таксама жылі цяжка; не толькі вайна таму была прычынай, а і вялікая колькасць уцекачоў, што пасялілася тут, таму да прыезджых ставіліся часта недабразычліва і нават ваража. Вельмі моцнае і сумнае ўражанне застаецца ад апісання паездак узімку па калгасах раёна па пробы насення, якія павінна была аналізаваць на вартасць для пасеву Ларыса Восіпаўна як загадчыца кантрольна-насеннай станцыі. Трынаццацігадоваму сыну часта даводзілася ехаць з ёй за фурмана. *“Снегу ўзімку намятала вельмі многа [...]. Санны шлях быў дужа вузкі, толькі для аднаго каня. Калі яны сустракаліся з мясцовым селянінам, ён ніколі не саступаў дарогі, хаця і бачыў, што насустрэч едзе жанчына з хлопцам, таму ім, слабейшым,*

і кахання” пабачылі свет. Ліставанне Гаўрылы Іванавіча і яго любай жонкі Ларысы Восіпаўны, якія большую частку свайго жыцця амаль да вяртання ў Беларусь, пражылі ў разлуцы і неімаверна цяжкіх жыццёвых варунках: *“Дапамагло выжыць і быць шчаслівымі, стварыць і захаваць добрую сям’ю, узгадаваць двух сыноў, дасягнуць вышыняў у прафесійнай дзейнасці. [...] Чытаючы гэтыя лісты, можна яскрава адчуць жыццё не проста адной сям’і, але і многія моманты падзей усёй краіны і свету.”*

Калі Гаўрылу Іванавіча арыштавалі, меншаму сыночку было толькі паўтары гадочкі. Бацьку асудзілі да расстрэлу, які замянілі на 10 гадоў ссылкі ў Салаўкі. Як адукаваны спецыяліст, ён быў накіраваны на будаўніцтва Беламорска-Балтыйскага канала ў яго самай паўночнай частцы на Кольскай паўвыспе, дзе стаў працаваць як геолог. Пачалося пакутнае, амаль на 40 гадоў, вандроўнае жыццё сям’і Гарэцкіх. І хаця ў 1934 г. сям’я аб’ядналася, але можна было жыць толькі ў месцах зняволення бацькі – у Коле, Туломе і Мядзвежай Гары на Кольскай паўвыспе і іншых далёкіх ад Беларусі краях. Потым былі яшчэ арышты 1937-га і самы страшны – у 1938 г., пасля якіх Гаўрыла Іванавіч доўгі час працаваў інжынерам-геолагам на будоўлях вялікіх і малых гідраэлектрастанцый, каналаў і плацін у арганізацыях, падпарадкаваных НКВС. Ён не мог выбіраць месца жыхарства, быў у бясконцых геалагічных экспедыцыях і выправах, адарваны ад сям’і. Для Радзіма і яго брата Усяслава лісты бацькі ў дзяцінстве і, бадай, да канца студэнцкіх гадоў, былі магутнай падтрымкай, праяўленнем бацькоўскай любові, клопату і дапамогі, выходзілі ў іх лепшыя ча-

ДАКЛАДЫ

Радзім Гарэцкі
(Мінск)

100-ГОДДЗЕ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА (18 лютага 1993 г.)

Юбілей Максіма Гарэцкага адбыўся надзвычай шырока і меў міжнародны маштаб, аб чым мне задалося паведаміць у кнізе “Пра сябе, пра жыццё, пра гісторыю” (Мінск, Медыял, 2020). Як пляменніку Максіма Гарэцкага і сыну Гаўрылы Гарэцкага мне давялося прыняць удзел у большасці мерапрыемстваў таго юбілею. Але пра стварэнне найбольш важнага для ўшанавання памяці пра Максіма Гарэцкага – помніка класіку беларускай літаратуры ў Мінску – мне трэба нагадаць. Такі помнік даручылі выканаць вядомаму скульптару Мікалаю Рыжанкову, чаму вельмі спрыяў Уладзімір Пракапцоў (таксама выдатны мастацтвазнаўца, генеральны дырэктар Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь), які лічыў Мікалая Рыжанкова адным са сваіх настаўнікаў і пра якога пазней выдаў спецыяльную працу (1989).

Майстэрня М. Рыжанкова знаходзілася ў вялікім Доме мастакоў, дзе мы часта збіраліся, і скульптар

уважліва вывучаў фотаздымкі пісьменніка розных гадоў, якія я яму прыносіў, параўноўваў і мяне, бо знаходзіў у нечым падабенства і са мной. Выбар месца для помніка даволі складаная задача: трэба ведаць, наколькі яно звязана з дзейнасцю пісьменніка, як будзе выглядаць на гэтым месцы сам помнік і інш.

Навуковая і педагогічная дзейнасць Максіма Гарэцкага ў Мінску была звязана з працай у Інбелкульце і Беларускай дзяржаўным універсітэце. Інстытут беларускай культуры заснаваны 30 студзеня 1922 г., калі адбыўся першы сход супрацоўнікаў, і старшынёй быў абраны С. М. Некрашэвіч. Інбелкульт хутка ператварыўся ў вядучую навукова-даследчую ўстанову БССР тыпа Акадэміі навук. У студзені 1925 г. агульны сход Інбелкульту выбраў новы склад кіраўніцтва, старшынёй стаў наркам асветы БССР У. М. Ігнатоўскі. У вытоках Інбелкульту і ў час яго дзейнасці былі выдатныя дзеячы беларускай культуры і навукі: пісьменнікі Янка Купала, Якуб Колас, М. І. Гарэцкі, гісторык У. І. Пічэта, моваведы Я. Ю. Лёсік, С. М. Некрашэвіч і шмат іншых, у тым ліку і географ-эканаміст Г. І. Гарэцкі (Інстытут беларускай культуры. – Мн., Навука і тэхніка, 1993. – 255 с.).

У кастрычніку 1923 года з Вільні ў Менск пераехаў Максім Гарэцкі з сям’ёй і пасяліўся на Савецкай вуліцы насупраць гарадскога сквера. Рэктар БДУ У. І. Пічэта запрасіў Максіма Гарэцкага выкладаць беларускую мову і літаратуру на рабочым факультэце, а перад гэтым – Якуба Коласа на педагогічны факультэт. Па жаданні студэнтаў яны стварылі гурток беларускай культуры на рабфаку БДУ. Максім Гарэцкі выкладаў мову і літаратуру і ў Камуністычным універсітэце БССР, ездзіў у іншыя

тых Асоб у беларускім і сусветным Космасе. Тэма жыцця і творчасці Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх распрацавана Радзімам Гаўрылавічам на падставе ўспамінаў родных і сяброў, розных дакументаў і асабліва эпістальнай спадчыны Гарэцкіх у кнігах “Браты Гарэцкія”, 2008; “Акадэмік Гаўрыла Гарэцкі і Украіна”, 2009; “Гавриил Иванович Горецкий”, Киев, 2012 (в соавт. с В. И. Оноприенко); “Лісты жыцця і кахання”, 2013. У гэтых кнігах Радзім Гаўрылавіч прадоўжыў апісваць гісторыю прадстаўнікоў роду Гарэцкіх, якую распачаў Максім Гарэцкі ў сваёй “Камароўскай хроніцы”. Вельмі важным момантам у гэтых творах з’яўляецца пастаянная прысутнасць самога аўтара, яго ўласныя ўспаміны пра перажытае сям’ёй і ім самім. Па гэтых эпізодах узнаўляецца дзяцінства, сталенне і шлях у навучы самога Радзіма Гаўрылавіча, яго стаўленне да бурлівых падзей нашага часу, яго чалавечыя, сыноўныя, нацыянальныя і грамадзянскія ідэалы.

Радзім Гаўрылавіч здзейсніў духоўны подзвіг, вывучаючы матэрыялы следства па прысудах любым бацьку і дзядзьку, іх паказанні, самі пачварныя абвінавачванні і прысуды, асэнсаваў гэтыя страшныя падзеі і напісаў пра іх перш-наперш у кнізе, загаловак якой абраў сутнасць жыццёвага крэда Максіма Гарэцкага: “Ахвярую сваім “Я”. Немагчыма чытаць без душэўных пакут гэтыя аповеды і лісты і ісці ўслед за аўтарам па крыжовай дарозе волатаў духу. А ісці павінны, бо толькі на гэтым шляху мы пазнаём Праўду.

Радзім Гаўрылавіч доўга вагаўся, ці варта публікаваць асабістыя лісты паміж мужам і жонкай, але сыноўні і грамадзянскі доўг перамаглі і “Лісты жыцця

і загадчыка кафедры дынамічнай геалогіі геаграфічнага факультэта БДУ (вярнуў у БДУ геалагічную спецыялізацыю), віцэ-прэзідэнта акадэміі навук, арганізатара і кіраўніка міжнародных нарад па тэктоніцы, сябра рэдакцый навуковых часопісаў і шматтамовых энцыклапедычных выданняў, стваральніка і галоўнага рэдактара адзінага ў Беларусі навуковага геалагічнага часопіса “Літасфера” і шмат-шмат іншага зрабілі дасягненні геалагічнай навукі ў Беларусі часткай сусветнай скарбніцы.

Шырока вядомая няспынная грамадская і асветніцкая праца Радзіма Гаўрылавіча адлюстравана не толькі ў СМІ, але і ў аўтарскіх творах. Гэтая дзейнасць Радзіма Гаўрылавіча выяўляе яго шырокую эрудыцыю, гарачую ўвагу да пытанняў нацыянальнага і эканамічнага развіцця Бацькаўшчыны, глыбока чалавечае, інтэлігенцкае стаўленне да людзей і праблем, якія хвалюць сучаснікаў. У 1998 г. Міжнародны біяграфічны цэнтр Кембрыджа ўключыў Радзіма Гаўрылавіча ў спіс “Выдатныя людзі 20-га стагоддзя”.

Творчасць пісьменніка Радзіма Гарэцкага мае трывалыя карані ў непаўторнай прозе Максіма Гарэцкага, у эпічных навуковых творах пра гісторыю рэк Гаўрылы Гарэцкага і ў творчасці бабулі Еўфрасінні Міхайлаўны Гарэцкай, якая была бардам свайго часу: ад яе запісаны больш за 300 песень, частку якіх сама і стварыла. Песні ў выкананні Просі Паповай (дзявочае імя бабулі) перадавалі па радыё яшчэ ў сярэдзіне 1950-х гадоў.

Пісьменнік Радзім Гарэцкі пераняў справу свайго знакамітага дзядзькі, дапісаўшы трагічныя старонкі лёсу братоў Гарэцкіх і паказаўшы значэнне і веліч гэ-

гарады чытаць лекцыі па беларускай літаратуры, мове, фальклору. У 1924 г. выйшла ў свет трэцяе выданне “Гісторыі беларускае літаратуры”, а пазней – і чацвёртае. У 1925 г. М. Гарэцкага зноў абралі ў новы склад Інбелкульта, дзе ён узначаліў Слоўнікавую камісію, затым мовазнаўчую і літаратуразнаўчую секцыі. На ўрачыстым пасяджэнні, прысвечаным 20-годдзю літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы, Максім Гарэцкі зрабіў даклад пра ролю песняра ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні. Максім выступіў на Першым Усебеларускім краязнаўчым з’ездзе з дакладам “Збіранне і апрацоўка фальклору” і на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі і інш.

Максім і Леаніла Гарэцкія ў Менску сябравалі не толькі з сем’ямі Янкі Купалы і Якуба Коласа, але і многіх іншых пісьменнікаў і навукоўцаў: Змітрака Бядулі, Уладзіміра Дубоўкі, Адама Бабарэкі, Аркадзя Смоліча і інш. У пачатку 1926 года Максім Гарэцкі на два з паловай гады пераехаў у Горкі ў Беларускаю сельскагаспадарчую акадэмію. Гэта былі гады плённай педагагічнай, літаратурнай, літаратуразнаўчай працы, актыўнай грамадскай дзейнасці, шчаслівага сямейнага жыцця.

У пачатку верасня 1928 года Максім Гарэцкі з сям’ёй вярнуўся ў Менск і зняў кватэру на вуліцы Шпітальнай (цяпер вул. Фрунзэ, прыблізна там, дзе знаходзіцца Дом літаратара). Максім быў прызначаны вучоным спецыялістам Інстытута навуковае мовы Інбелкульта. Ён надрукаваў шэраг артыкулаў пра творчасць маладнякоўцаў, “Маладняк” за пяць гадоў 1923–1926 гг., апавяданне “Жартаўлівы Пісарэвіч” і інш. Інбелкультам

быў выдадзены зборнік “Народныя песні з мелодыямі”, у які ўвайшлі 318 песень, запісаных ад маці Максіма Ефрасінні Міхайлаўны Гарэцкай. Выйшлі 2-е выданне “Практычнага расійска-беларускага слоўніка” (разам з М. Байковым), шэраг артыкулаў пра творчасць Якуба Коласа, Я. Нёманскага, М. Чарота, М. Зарэцкага, М. Багдановіча, М. Лынькова, З. Бядулі і інш.

Дзейнасць Інбелкульта была разнастайнай і плённай. Яна ахоплівала як тэарэтычныя даследаванні, так і прыкладныя дысцыпліны. Значныя вынікі былі дасягнуты ў даследаванні праблем культуры, іншых грамадазнаўчых напрамкаў, у вывучэнні прыродных фактараў Беларусі. Таму пытанне аб пераўтварэнні Інбелкульта ў Беларускаю акадэмію навук (БАН) яго кіраўнікі паставілі перад Урадам БССР яшчэ ў 1924 годзе. Але дазвол на гэта Масква дала значна пазней – толькі ў 1928 годзе. СНК БССР 4 кастрычніка 1928 г. прыняў рашэнне аб рэарганізацыі Інбелкульта ў Акадэмію навук. 13 кастрычніка Урад БССР прыняў адпаведную пастанову. 1 студзеня 1929 года ў дзень 10-годдзя БССР і Кампартыі рэспублікі ў будынку Дома культуры (раней сінагогі, цяпер – Рускага драматычнага тэатра імя М. Горкага) адбылося ўрачыстае пасяджэнне – устаноўчы сход Беларускай Акадэміі Навук. Яго распачаў старшыня ўрадавай камісіі па рэарганізацыі Інбелкульта ў БАН сакратар ЦВК А. І. Хацкевіч. Ён абвясціў прозвішчы першых акадэмікаў БАН (сярод іх быў і самы малады за ўвесь час існавання Акадэміі навук Беларусі Гаўрыла Гарэцкі). На жаль, у акадэмікі не былі абраны (не прайшлі скрозь сіта спецыяльнага адбору) такія выдатныя вучоныя-беларусазнаўцы, як Я. Ф. Карскі

АН і Прэміі імя акадэміка В. А. Капцюга НАН Беларусі і Сібірскага аддзялення РАН, мае іншыя ўзнагароды.

У навукавай, навукова-арганізацыйнай, грамадскай і асветніцкай працы Радзім Гаўрылавіч прадоўжыў справы бацькі, асноўныя напрамкі якіх дзіўна супадаюць – у абодвух любімая навука геалогія, абодва былі дырэктарамі навуковых інстытутаў, ствараючых падмурак трывалай эканомікі краіны, абодва працавалі ў вядучых вышэйшых навучальных установах, сталі выбітнымі спецыялістамі ў прафесійнай дзейнасці, абодва – абаронцы незалежнасці і беларускасці роднай краіны.

Навуковыя дасягненні Радзіма Гаўрылавіча Гарэцкага ў геалогіі – тэктоніцы пліт і геадынаміцы платформаў, прагнозах, пошуках і адкрыцці радовішчаў карысных выкапняў, адлюстраваны ў сотнях навуковых публікацый, сярод іх манаграфіі і тэктанічныя карты, даклады на сесіях Міжнароднага геалагічнага кангрэса, Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА і шматлікіх іншых форумах навукоўцаў свету. І ў кожным творы – новае слова ў геалогіі Беларусі. Радзім Гаўрылавіч – ініцыятар, арганізатар і кіраўнік шэрагу міжнародных праектаў, такіх, як (скарочана) “Тэктанічная карта ўсходу Еўрапейскай платформы”, праекты “Eurogorge” і “Eurobridge”, “Неагеадынаміка Балтыйскага мора” і інш. з удзелам геалагаў многіх краін. Вынікі гэтых шматгадовых даследаванняў – новыя фундаментальныя веды аб будове нашай планеты.

Навукова-арганізацыйная праца Радзіма Гаўрылавіча ў якасці дырэктара Інстытута геалогіі, геахіміі і геафізікі АН Беларусі ў часы яго росквіту, прафесара

Таццяна Якубоўская
(Мінск)

ВУЧОНЫ І ПІСЬМЕННІК РАДЗІМ ГАЎРЫЛАВІЧ ГАРЭЦКІ

Набліжаецца юбілей шаноўнага Радзіма Гаўрылавіча – натхняльніка і апекуна Гарэцкіх чытанняў, Чалавека, якім ганарацца беларусы. І я маю гонар нагадаць вельмі паважанай і аўтарытэтнай аўдыторыі некаторыя моманты з біяграфіі, навуковай і літаратурнай творчасці нашага знакамітага сучасніка, прадстаўніка роду Гарэцкіх.

1 студзеня 1929 года ў Мінску здзейснілася важная гістарычная падзея – Інбелкульт быў пераствораны ў Беларускаю Акадэмію навук. Сярод абраных акадэмікаў быў самы малады, дваццацівасьмігадовы Гаўрыла Гарэцкі. Сябры віншавалі яго і яго жонку Ларысу Парфяновіч не толькі з абраннем у акадэмію, але і з нараджэннем у іх 7 снежня 1928 года другога сыночка, Радзіма, названага паводле імя правадыра радзімічаў, якія жылі ў старажытнасці на ўсходзе нашай краіны, і яшчэ таму, што гэта імя сугучна слову РАДЗІМА.

Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі прыйшоў да беларусаў разам з Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі. На сайце акадэміі пра акадэміка Радзіма Гарэцкага можна даведацца, што ён вучоны ў галіне геалогіі і геатэктонікі, замежны член Расійскай акадэміі навук, доктар геолога-мінералагічных навук, прафесар, Заслужаны дзеяч навукі, лаўрэат Дзяржаўных прэмій СССР і БССР, а таксама Прэміі імя акадэміка М. С. Шацкага Расійскай

(ураджэнец Гродзеншчыны, “с 8 октября 1916 года ординарный академик Российской Академии Наук, филолог-славист, языковед, этнограф”), М. В. Доўнар-Запольскі, Я. Л. Дыла, А. А. Смоліч, М. І. Гарэцкі, А. К. Сержпутоўскі. Пасля стварэння БАН Максім Гарэцкі працаваў на той жа пасадзе, што і раней, узначальваў дыялекталагічную камісію, удзельнічаў у пасяджэннях кафедры гісторыі беларускай літаратуры, надрукаваў п’есу “Гапон і Любачка”, падрыхтаваў да выдання “Зборнік апавяданняў” і інш.

1929 год стаў годам “вялікага пералому”. Па словах Сталіна: “рэпрэсіі ў галіне сацыялістычнага будаўніцтва з’яўляюцца неабходным элементам наступлення”. Савецкі Саюз ператвараўся ў сапраўдны “архіпелаг ГУЛАГ”.

8 снежня 1991 г. кіраўнікі Беларусі, Расіі і Украіны падпісваюць у Віскулях Белавежы пагадненне аб стварэнні Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД), а тым самым – і ліквідацыі СССР. 20 снежня 1991 г. Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь дэнансуе Саюзнае дагавор 1922 года. Рэспубліка Беларусь атрымлівае рэальную магчымасць сваёй дзяржаўнасці. Такім чынам, у 1991–1994 гады Рэспубліка Беларусь – парламенцкая. Менавіта такое палітычнае становішча Беларусі дазволіла на такім высокім узроўні правесці 100-годдзе Максіма Гарэцкага.

Выбар месца для помніка старшыня юбілейных урачыстасцей, намеснік Міністра культуры У. А. Гілеп, М. Рыжанкоў і я пачалі з будынка гістарычнага факультэта БДУ, на чале якога, як і ўсяго БДУ, стаяў У. І. Пічэта. Тым больш, што праз вуліцу знаходзілася Галоў-

ная бібліятэка Беларусі, у якой значны час праводзіў М. Гарэцкі. На жаль, месца для помніка мы тут не знайшлі, бо будынак бібліятэкі і будынак насупраць былі заняты дзяржаўнымі ўстановамі самага высокага прызначэння.

Далей, у бок праспекта Незалежнасці, на вул. Карла Маркса знаходзіўся філалагічны факультэт БДУ, які з самых розных напрамкаў дзейнасці, ведаў, методыкі і інш. быў цесна звязаны з Максімам Гарэцкім. Амаль насупраць філалагічнага факультэта БДУ быў вядомы старадаўні музей, каля якога часта супыняліся машыны наведвальнікаў. Для помніка адпаведнага месца знайсці таксама не задалося.

Заставалася самае галоўнае месца – гэта Інбелкульт, будынак якога знаходзіўся на вул. Рэвалюцыйнай, 15 (раней Койданаўская), дзе асабліва шмат часу праводзіў Максім Гарэцкі і дзе ўстаноўлена мемарыяльная дошка з наступным тэкстам: “Тут у 1925 годзе ў Інстытуце беларускай культуры працаваў Максім Гарэцкі – выдатны беларускі пісьменнік і грамадскі дзеяч”. Выраслі, што тут мемарыяльнай дошкі дастаткова, а месца для помніка паглядзець і выбраць у пачатку Рэвалюцыйнай вуліцы, тым больш, што тут знаходзіцца Плошча Свабоды. Мікола Рыжанкоў і я знайшлі вельмі ўдалае рашэнне размясціць помнік у вуглавой авальнай нішы, дзе ён упрыгожыць куток гістарычнай забудовы XVIII ст. 12 ліпеня 1995 года тут быў адкрыты помнік Максіму Гарэцкаму з надпісам: “Максіму Гарэцкаму – класіку беларускай літаратуры да 100-годдзя з дня нараджэння. 18 лютага 1993 г.”.

Літаратура

1. Кенька, М. Пераклаў Максім Гарэцкі / М. Кенька // Братэрства, 85: літ. зб. / рэдкал.: А. Клышка (уклад.), Р. Барадулін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Маст. літ., 1985. – С. 244–249.
2. Мушынскі, М. І. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. І. Мушынскі. – Выд. 2-е. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 544 с.
3. Психология художественного творчества : хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2003. – 752 с.
4. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск : Беларус. энцыкл., 2001. – 384 с.
5. Тарасава, Т. М. Беларуская проза XX стагоддзя ў еўрапейскім літаратурным кантэксце: экзистэнцыялізацыя духоўнага свету героя : аўтарэф. дыс. ...д-ра філал. навук : 10.01.01 / Т. М. Тарасава ; Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акад. навук Беларусі. – Мінск, 2014. – 36 с.
6. Фадеев, А. Разгром / А. Фадеев / Вступ. статья И. Дубровиной. – Москва : Худож. лит., 1975. – 176 с.
7. Фадзееў, А. Разгром / А. Фадзееў. – Выд. 2-е. – Менск : Дзяржвыд Беларусі, Сектар мастац. літ., 1936. – 206 с.
8. Чуковский, К. Высокое искусство / К. Чуковский – Москва : Сов. писатель, 1988. – 352 с.

Ганна Асіпук

(Брэст)

Прывядзём яшчэ адно пацверджанне таго, што аўтарская манера мастацкага мадэлявання рэчаіснасці прыйшлася даспадобы перакладчыку, вынікам чаго стала дакладнасць перастварэння.

Арыгінал:

«Губы его дрогнули, и он заморгал быстро-быстро, удерживая слезы, но они не послушались и потекли, крупные и частые, расплываясь по лицу. Он с головой закрылся одеялом и, не сдерживаясь больше, заплакал тихо-тихо, стараясь не дрожать и не всхлипывать, чтобы никто не заметил его слабости» [6, с. 45].

Пераклад:

«Вусны яго здрыгануліся, і ён заміргаў шывка-шывка, устрымліваючы слёзы, але яны не слухалі і пацяклі, буйныя і частыя, распаўзаючыся па твары. Ён з галавою закрыўся коўдраю і, не стрымліваючыся болей, заплакаў ціха-ціха, намагаючыся не дрыжэць і не хліпаць, каб ніхто не заўважыў яго слабасці» [7, с. 30].

Набліжанасць перакладу да арыгінала паказвае на здольнасць перакладчыка добра адчуваць мастацкі стыль аўтара. Аднак найбольш характэрным для перакладчыцкай працы М. Гарэцкага з’яўляецца адступленне ад арыгінальнага тэксту з павелічэннем змястоўнай і выразнай каштоўнасці твора ў перакладзе. Пісьменнік-перакладчык “пераўвасабляўся” не ў аўтара, а ў суаўтара, бо не мог цалкам адмовіцца ад сваіх творчых уласцівасцей і якасцей, што не дзіўна для празаіка з такім адметным мастацкім талентам, як у Максіма Гарэцкага.

АДЛЮСТРАВАННЕ ТВОРАЎ М. ГАРЭЦКАГА НА ТЭМУ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ Ў КАЛЕКЦЫЯХ БРЭСЦКАГА АБЛАСНОГА КРАЯЗНАЎЧАГА МУЗЕЯ

Зборы Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея налічваюць больш за 176 000 музейных прадметаў, сярод якіх каля 700 адносяцца да тэмы Першай сусветнай вайны. Прадметы з нашых музейных калекцый выдатна ілюструюць творы знакамітага класіка беларускай літаратуры М. Гарэцкага, прысвечаныя тэме Першай сусветнай вайны. Мой артыкул – гэта сінтэз цытат з твораў “На імперыялістычнай вайне”, “Генерал”, “Літоўскі хутарок”, звестак з біяграфіі Максіма Гарэцкага, апісанне матэрыялаў з музейных калекцый.

Першая сусветная вайна (1914–1918 гг.) была вайной за перадзел свету. Амбіцыі еўрапейскіх дзяржаў у гэтай вайне выдатна ілюструе *сатырычная літаграфія 1914 г.* у гістарычнай экспазіцыі музея. Пачатак вайны не быў нечым неспадзяваным для большасці яе ўдзельнікаў. Расійская імперыя вяла поўнамаштабную падрыхтоўку да вайны яшчэ ў чэрвені. Пра гэта сведчыць пісьмо з калекцыі “Дакументы” ад 01.07.1914 г. да Неліповіча Івана, жыхара в. Грымяча, у якім аўтар піша: “... у нас хорошие заработки на фортах в Бресте и в Гродне. В Бресте смена 80 коп. до 1.20 руб а в Гродне говорят от 1 р. 20 до 1 р.50 коп. Мой двоюродный брат Гавриил Калишук бросил в Бресте службу в аптеке Сыского и поехал в Гродно на форты 28 июня” (арфаграфія

аўтара захавана). Менавіта ў гэты дзень адбылося забойства сербскімі нацыяналістамі спадчынніка аўстрыйскага прастола эрцгерцага Франца Фердынанда. У гэты ж дзень Аўстра-Венгрыя аб’явіла вайну Сербіі, а Расійская імперыя ў падтрымку адзінавернай Сербіі пачала мабілізацыю войскаў. Якраз у гэты дзень воляй лёсу Максім Гарэцкі трапіў на службу ў царскую армію. Каб не ісці на службу звычайным салдатам на тры гады, Гарэцкі пачынае адбыванне вайскавай павіннасці ў якасці “вальнапісанага”. 1 ліпеня яго накіравалі ў артылерыйскую брыгаду ў Вільню, што супала з пачаткам Першай сусветнай вайны [8]. У часе службы пісьменнік вёў дзённікавыя запісы, якія леглі ў аснову дакументальна-мастацкай аповесці “На імперыялістычнай вайне”.

“Вось, братцы! Прокляты наш вораг – Нямецчына – захацела пакрыўдзіць адзінаверную з намі, рускімі, невялічкую Сербію. Але наш бацюшка-цар гэтага не дапусціць... Мы першымі не пачнем, але калі Нямецчына палезе, мы разаб’ём ёй морду ў квас. Яна, пархатая, зажырэла, бо ўжо сорок год не ваявала. Дык мы ёй пакажам! А пакуль што, братцы, трэба пераехаць на зімовыя кватэры, каб быць бліжэй да ворага. Н-ну, р-расхадзісь” [1, с. 494-495], – першы дзень па прыбыцці ў войска Лявон Задума (імя галоўнага героя дзённіка “На імперыялістычнай вайне”, прататыпам якога быў сам Гарэцкі) пачуў такія словы камандзіра. Гарэцкі піша: *“Я спачатку не мог сабраць думак, уцяміць усяе важнасці пачутага, але неяк мімаволі ўсцешыўся, што не трэба мне будзе цягнуць астрожнае жыццё цэлых два гады, што жыц-*

ражытыя пакуты дадавалі ім гэтых якасцей яшчэ больш; у М. Гарэцкага – людзі “чарсцвелі, рабіліся няласкавыя, маўклівыя, злосныя”, г. зн. раней яны былі ласкавыя, немаўклівыя і нязлосныя, а ваеннае ліхалецце надавала ім адмоўныя якасці і прымушала чарсцвець душой. Звяртае на сябе ўвагу і замена, створаная М. Гарэцкім, – чалавечую сухасць ён замяніў няласкавасцю.

Тым не менш, у перастварэнні нярэдка выпадкі набліжанасці перакладу да тэксту арыгінала, напрыклад, наступны.

Арыгінал:

“Мечик не смотрел на него, даже не слушал, но с каждым его словом что-то тихо вздрагивало в нем, словно чьи-то робкие пальцы обрывали в душе с живого стебля уже завядшие листья. “Все это кончилось и никогда не вернется...” – думал Мечик, и ему жаль было своих завядших листьев” [6, с. 103].

Пераклад:

“Мечык не глядзеў на яго, нават не слухаў, але з кожным яго словам нешта ціха здрыгвалася ў ім, нібы нечыя нясмелыя пальцы ірвалі ў душы з жывога яшчэ сцябла звялае ўжо лісце. “Усё гэта скончылася і ніколі не вернецца...” – думаў Мечык, і яму шкода было свайго вялага лісця” [7, с. 107–108].

Тут дакладнасць перакладу абумоўлена нячастай для А. Фадзеева і абавязковай для М. Гарэцкага яскравай мастацкай вобразнасцю. Можна меркаваць, што створаны аўтарам малюнак “лёг на душу” пісьменніку-перакладчыку і таму атрымаў такое адпаведнае адлюстраванне.

выразны “адбітак”, ілюструючы аксіёму К. Станіслаўскага, згодна з якой чалавек не можа пераўвасобіцца ў вобраз іншага так, каб поўнасьцю адмовіцца ад самога сябе.

Арыгінал:

“Вскоре недостаток продовольствия заставил их выйти в соседнюю долину. В течение нескольких дней отряд метался по улахинским притокам, изнывая в боях и мучительных переходах. Незанятых хуторов оставалось все меньше, каждая крошка хлеба, овса добывалась с боем; вновь и вновь растрavлялись раны, не успевшие зажить. Люди черствели, делались суше, молчаливей, злей” [6, с. 98].

Пераклад:

“Неўзабаве недахоп харчу прымусіў іх выйсці ў суседнюю даліну. У працягу некалькіх дзён атрад кідаўся па ўлахінскіх прытоках, марнеючы ў баях і цяжкіх пераходах. Незанятых хутароў заставалася ўсё меней, кожная крошка хлеба, аўса здабывалася з боем, ізноў і ізноў растраўляліся раны, не паспеўшы загаіцца. Людзі чарствелі, рабіліся няласкавыя, маўклівыя, злосныя” [7, с. 101].

М. Гарэцкі не змог ці не захацеў “пераўвасобіцца ў перакладанага аўтара” (К. Чукоўскі), бо для гэтага неабходна было пазбыцца ўласнай пісьменніцкай адметнасці. Перакладчык перастварыў вельмі блізка да арыгінала, але ў апошнім сказе стылістычна і ў пэўнай ступені змястоўна змяніў аўтарскі тэкст на ўзроўні тонкіх сэнсавых адценняў, што паказвае розніцу паміж перакладчыцкім і аўтарскім светаўспрыманнем: у А. Фадзеева – людзі “черствели, делались суше, молчаливей, злей”, г. зн. і раней былі чорствыя, сухія, маўклівыя, злыя, а пе-

цё пойдзе ўжо цікавейшае, што я трапіў у кашу лоўка...” [1, с. 495].

Рамантызацыя вайны – характэрная з’ява для моладзі. “Начою 19-20 ліпеня (1 жніўня) Нямецчына аб’явіла вайну Расіі... Дачакаліся. А то ўсё ішло як бы жартам” [1, с. 502]. Словы Максіма Гарэцкага ілюструе фотаздымак Хруцкага Пятра Вікенцьевіча, ураджэнца вёскі Корачын сучаснага Івацэвіцкага раёна. Здымак зроблены ў г. Сувалкі ў кастрычніку 1914 г., каб паказаць зух і пыл маладога салдата. Варта адзначыць той факт, што ў кастрычніку 1914 г. полк Максіма Гарэцкага 23 дні стаяў пад Марыямпалем, што недалёка ад Сувалак. Таму воляй лёсу Гарэцкі ваяваў побач з нашым земляком Хруцкім. “27 верасня. Стаім на той жа пазіцыі. На фронце заціш, вайна з вашмі. Сніў, што чытаю газеты. Ах, каб спраўдзілася” [1, с. 554].

Каб падтрымаць баявы дух салдатаў, у царскай арміі выкарыстоўвалі сістэму ўзнагарод. Найчасцей просты салдат атрымліваў Георгіеўскі крыж, які меў чатыры ступені. 15 верасня 1914 г. Максім Гарэцкі быў узнагароджаны Георгіеўскім крыжам 4-й ступені за бой пад Аленбургам. Гэты факт з біяграфіі пісьменніка высветліла значна пазней (праз 80 гадоў) дачка Галіна.

У калекцыі “Фалерыстыка і сфрагістыка” Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея знаходзяцца Георгіеўскія крыжы ўсіх чатырох ступеней. Яны экспануюцца ў пастаяннай экспазіцыі музея. У экспазіцыі таксама прадстаўлены фотаздымкі георгіеўскіх кавалераў Мішэвіча Якава Іосіфавіча (Кобрынскі р-н), Галавейка Гаўрылы Вікенцьевіча (Жабінкаўскі р-н), Бокіса Адама Фаміча (Столінскі р-н), ураджэнцаў Брэстчыны

і “Статут Императорского Военного Ордена Святого Великомученика и Победоносца Георгия” Книжный магазин Н. Я. Оглоблина, Киев, Крещатик 33, 1916 год.

“Віншую, братцы! Усе будзеце прадстаўлены к Георгіеўскім крыжам.

А я сядзеў і горка разважаў: “Якія ж мы героі... Георгіеўскія кавалеры? Каб не баяліся кары, каб не вайсковая дысцыпліна, ніводзін бы з нас, ні я, ні Пашын, ні Беленькі, пэўна, з месца не зрушыліся б. Дый хадзілі па чароду, часам войстра спіраючыся, каму ісці...” [1, с. 537].

“Значок, каторым адзначаюць праўдзівых герояў, – сказана было, як раздавалі Георгіеўскія крыжы” [1, с. 555].

Салдаты, калі пісалі лісты родным і сябрам, не абміналі ўзгадаць тую акалічнасць, што з’яўляюцца Георгіеўскімі кавалерамі. Напрыклад, ліст, які баявыя таварышы даслалі герою Гарэцкага Лявону Задуме ў шпіталь, заканчваўся такімі словамі: *“За ўсіх пісаў ваш пакорны слуга, старшы фельчар 2-й батарэі Н-скай артылерыйскай брыгады, Георгіеўскі кавалер Сямён Лябёдкін” [1, с. 615].*

Ужо са жніўня 1914 г. пачынаецца адступленне рускіх войск з тэрыторыі Прусіі на Усход. Літаральна з першых дзён вайны беларускія землі былі аб’яўленыя на ваенным становішчы. У Баранавічах была арганізавана стаўка вярхоўнага галоўнакамандуючага. Паўстала пытанне бежанства. Велізарная колькасць неарганізаваных людзей рынулася на Усход. Становішча бежанцаў было незайздросным. Фотаздымкі з калекцыі “Фотадакументы”, нібы ілюструюць словы з апавядання “Літоўскі хутарок”: *“Курыў па полі дожджык і, урэшце,*

Арыгінал:

«Он посмотрел на свои тонкие, исхудавшие пальцы, ноги под одеялом, скованные лубками, и старые, загнанные внутрь обиды вспыхнули в нем с новой силой, и душа его сжалась в смятении и боли» [6, с. 42].

Пераклад:

«Ён паглядзеў на свае тонкія, схудзелыя пальцы, ногі пад коўдраю, скутыя лубкамі, і старыя, загнаныя ў нутро крыўды ўспыхнулі ў ім з новаю сілаю, і душа яго сціснулася, як паранены звярок, у балючым непакоі» [7, с. 25].

Аўтарская фраза “и душа его сжалась в смятении и боли” лаканічна і строга, але дастаткова выразна перадае псіхалагічны стан героя твора. У перакладзе – “і душа яго сціснулася, як паранены звярок, у балючым непакоі” – не проста выразны, а шчымлівы псіхалагічны малюнак, дзе прыўнесена перакладчыкам мастацкая вобразнасць (“як паранены звярок”) і мастацкае пераасэнсаванне (“в смятении и боли” – “у балючым непакоі”) пазбаўляюць фразу лаканічнай строгасці, паглыбляюць псіхалагізм і тым самым садзейнічаюць большаму чытацкаму суперажыванню, глыбокаму разуменню намаляванага аўтарам вобраза.

Перакладчык Максім Гарэцкі ніколі не пераставаў быць пісьменнікам, якому, як і Аляксандру Фадзееву, уласціва рэалістычная манера пісьма і псіхалагічная заглыбленасць, але творчасць беларускага празаіка адметная тым, чаго няма ў творчасці рускага, – тонкай настраёвасцю, пачуццёвасцю, лірызмам. І менавіта гэтыя якасці М. Гарэцкі прыўнёс у твор А. Фадзеева. У выніку творчая індывідуальнасць перакладчыка пакінула

мастакоўскія аспекты – шляхі станаўлення характару героя, суадносіны грамадскага і асабістага, маральнае аблічча рэвалюцыянера і г.д. – таксама ўяўлялі для беларускага пісьменніка жывы інтарэс” [2, с. 408–409].

Да ўсяго пералічанага варта дадаць: тагачасныя крытыкі рамана Аляксандра Фадзеева “Разгром” “віталі скіраванасць пісьменніка да “заглыбленага псіхалагізму” [6, с. 5], якім вызначаецца і творчасць М. Гарэцкага. Гэта значыць, што на выбар беларускага пісьменніка-перакладчыка мог паўплываць вельмі важны фактар – падабенства “характару таленту” (В. Рагойша).

І ёсць яшчэ адна акалічнасць, не ўлічаная М. Мушыньскім, – “фонавае веданне” (Л. Нялюбін), якім з’яўляецца жыццёвы досвед пісьменніка-перакладчыка – лёсы некаторых герояў А. Фадзеева ў пэўнай ступені блізкія беларускаму пісьменніку. Перажытае М. Гарэцкім адпавядае жыццёвай гісторыі Фадзееўскага Мечыка, які з цяжкім раненнем ног ляжаў у шпіталі; вобраз партызана Фралова, несумненна, быў добра “знаёмы” перакладчыку – М. Гарэцкі не аднойчы бачыў падобных людзей і глыбока суперажываў іх трагічным лёсам, што выразіў у арыгінальнай творчасці на ваенную тэматыку. Такім чынам, жыццёвы досвед адыгрываў не апошнюю ролю ў выбары твораў для перастварэння.

Аднак звернемся непасрэдна да перакладу рамана “Разгром”, створанага Максімам Гарэцкім. Пісьменнік-перакладчык часта дазваляў сабе стылістычныя адступленні ад аўтарскага тэксту. Гэта відаць з наступнага супастаўлення.

паліў як з вядра. Клум, гразь. Адзадзі страляніна, і збоку лятуць ужо снарады. Там нейкія крыкі, вазня, уцекачы-жыхары з цэлым возамубогага шкумоцця поўзаюць у гразі ля калёс і беднага каня, што прыстаў у патапечы” [1, с. 68]. Тэма бежанства закранаецца і ў дзённіку “Уцёкшыя з палону кажуць, што Ваўкавышкі набіты мірнымі бежанцамі, а нямецкія салдаты ўсё ламаюць, усюды шукаюць, у скляпах, у падвалах” [1, с. 540]. Брэстчына вельмі шчыльна сутыкнулася з праблемай бежанства і запозненай арганізацыяй эвакуацыі мірнага насельніцтва. Напрыклад, эвакуацыя мірнага насельніцтва г. Брэста была аб’яўлена 1 жніўня 1915 г., а фронт дайшоў да горада 13 жніўня. Праўда, на той момант большая частка жыхароў самастойна пакінула горад.

Адсутнасць дысцыпліны і зладжанага камандавання ўвесь час узгадвае Гарэцкі ў сваім дзённіку “На імперыялістычнай вайне”. Вось некаторыя цытаты: “Адно праўда: у нас ёсць «господа офицеры», ды няма палкаводцаў. Таму такое адступленне” [1, с. 540]. “Чуецца з усіх бакоў нараканне, што ў нас няма цяжкай артылерыі... і наогул парадку” [1, с. 552]. Вяртаецца аўтар да тэмы баяздольнасці рускай арміі і ў апавяданні “Генерал”: “Перад ім ляжалі апошнія загады вышэйшага камандавання, тэлеграмы, газеты і лісты. І ўсё было так аднастайна і нецікава... Нейкія цёмныя чуткі ў сталіцы... Бясконца пустая гаварыльня ў Думе... Зноў пытанне аб мэтазгоднасці далейшых адыходаў на лепшыя пазіцыі... Ізноў разважанні аб катастрофічным зніжэнні баявой якасці новых вайсковых фармаванняў...” [1, с. 90].

Максім Гарэцкі шмат увагі ў сваіх творах надае апісанню зброі сваёй і праціўніка, будове лініі акупаў

і ўмацаванняў, бо на фронце гэтыя акалічнасці іграюць выключную ролю.

“Акопы яны сабе нарабілі з таўсценнага сасновага бярвення і рэк з жалезнай дарогі. Ім там цёпла: паставілі печачкі, нацягнулі пярын ад мірных жыхароў, кажухоў, нават сталоў і крэслаў” [1, с. 552]. У рускіх жа войскаў добра ўмацаваных акупаў было дужа мала, толькі для афіцэраў. *“За тоўстай каменнай сценкай мосту – акуп пад трыма радамі накатнікаў. Моцная штука! Там сядзець бяспечна. І той акуп капаў уранні і я, бо знаходзіўся тады на наглядальным пункце. Нашто адаслаў мяне старшы сюды на батарэю? Тут для тэлефаністаў не акуп, а яма”* [1, с. 530]. А часам даводзілася начаваць і проста на голай зямлі, нягледзячы на восеньскі холад. *“Спаў на зямлі пад брызентам, і хоць сябры мае добрыя пусцілі мяне легчы пасярод, я проста дубеў ад холаду”* [1, с. 550]. Ці яшчэ *“Ноч я перабыў у ямцы, што падкапаў у беразе сухой канавы і заслаў лёнам з поля <...>”* [1, с. 549]. Інсталяцыя лініі акупаў часоў Першай сусветнай вайны ёсць у экспазіцыі Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея. Гэта сімвалічны акуп, які перадае агульную будову акупаў арміі Расійскай імперыі і тыя прадметы ўзбраення, якія маглі быць у іх: кулямёт, лапатка, мяшкі з пяском, салдацкі кацялок і бінокль, рэч-мяшок. Сценкі акупа ўмацаваны бярвеннем, у якасці даху – нацягнуты брызент. Вядома, што Максім Гарэцкі служыў тэлефаністам у артылерыі, таму, магчыма, яму даводзілася наладжваць сувязь тэлеграфным апаратам Морзэ, які належыць да калекцыі “Апараты. Механізмы. Інструменты” і прадстаўлены ў экспазіцыі музея.

На думку даследчыка, зварот да твораў М. Горкага, Ю. Лібядзінскага і А. Фадзеева мае сацыяльна-грамадскую абумоўленасць: тагачасная крытыка ацэньвала названых пісьменнікаў “як найбольш таленавітых, найбольш значных прадстаўнікоў маладой савецкай літаратуры” [2, с. 405]. Да таго ж М. Гарэцкі, які тады знаходзіўся ў пагрозлівай атмасферы арышту, мог пагадзіцца выканаць заказ на пераклад твораў, што адпавядалі тагачасным ідэалагічным устаноўкам. Акрамя таго, як заўважае М. Мушынскі, “апавяданні Горкага, раман Фадзеева – гэта ўрэшце рэшт не павярхоўная белетрыстыка, не займальная чытаніна, а творы, прыналежаць да класікі рускай літаратуры і высока ацэненыя крытыкай і чытачом” [2, с. 405].

Таксама трэба ўлічваць, што М. Гарэцкі – удзельнік Першай сусветнай вайны. Ён у якасці бамбардзіра-тэлефаніста 2-й батарэі 27-й артылерыйскай брыгады браў удзел у зацяжных баях ва Усходняй Прусіі. За мужнасць, праяўленую баі пад Аленбургам 27 жніўня 1914 г., узнагароджаны Георгіеўскім крыжам 4-й ступені. Праз два месяцы пасля гэтага быў цяжка паранены ў нагу і доўга лячыўся ў шпіталях. Ю. Лібядзінскі і А. Фадзееў – удзельнікі грамадзянскай вайны, таму М. Гарэцкаму “было цікава паназіраць, як непасрэдныя ўдзельнікі ўвасаблялі свае думкі, перажыванні ў мастацкім вобразе, як яны асэнсоўвалі канкрэтныя факты, з’явы і якой аказалася пабудова гэтых аповесцей і рамана, – піша М. Мушынскі. – Прычым паназіраць не на чытацкім, а, як і ў выпадку з апавяданнямі Горкага, на прафесійным узроўні за трансфармацыяй разрозненых фактаў, жывой эмпірыкі ў мастацкую цэласнасць <...> чыста

Перакладчыцкая праца М. Гарэцкага над творамі рускіх пісьменнікаў вялася ў 1920-я гады і завяршылася да 1930 г.: у 20-я ён перастварыў па-беларуску апавяданні М. Горкага “Канавалаў”, “Чалкаш”, “Зброднік” і раман А. Фадзеева “Разгром”, выдадзеныя па-беларуску ў 1930 г. з выкарыстаннем перакладчыцкага псеўданіма А. Мсціслаўскі, а таксама аповесці Ю. Лібядзінскага “Камісары” (пераклад надрукаваны ў 1930 г. з указаннем уласнага прозвішча перакладчыка) і “Тыдзень” (надрукаваны ў 1930 г. без пазначэння прозвішча перакладчыка).

У артыкуле “Пераклаў Максім Гарэцкі” [1] Міхась Кенька прадставіў вынікі свайго даследавання перакладзеных беларускім пражанам пералічаных намі апавяданняў М. Горкага, вызначыў творчы і ўдумлівы падыход М. Гарэцкага да перакладчыцкай працы, які абумоўлівае паважлівае стаўленне да арыгінала і найбольш дакладнае перастварэнне.

На выбар твораў для перакладу звярнуў асаблівую ўвагу Міхась Мушынскі: “Якімі мастацкімі крытэрыямі кіраваўся Гарэцкі, вылучаючы з бязмежнага мора расійскага прыгожага пісьменства апавяданні М. Горкага, аповесці Ю. Лібядзінскага, раман А. Фадзеева? Чаму на месцы пералічаных пражанкаў не аказаліся імёны тых, у каго ён вучыўся, чый мастацкі вопыт паспяхова засвойваў, напрыклад, Л. Талстога, І. Буніна, А. Чэхава? Ці назіраецца ў ажыццёўленым выбары пэўная заканамернасць? Ці галоўную ролю тут адыгрываў сацыяльны заказ часу, бо гаворка ішла ўсё ж пра творы, у пераважнай большасці сугучныя эпосе барацьбы за ўсталяванне рэвалюцыйных ідэалаў?” [2, с. 405].

Жах і захапленне рускіх салдат выклікала такая магучая машына як аэрастат, які Гарэцкі называе словамі “*ераплант*”, “*каўбаса*”, “*аэрастат*”. “Сёння “*каўбаса*” (*аэрастат*) ізноў вісіць, толькі значна далей ад нас” [1, с. 573]. “*Кудой плывець ераплант, тудой ён і шпокае. А ераплант круціцца над намі, як каршун над падлаю*” [1, с. 519]. У экспазіцыі наведвальнікі могуць убачыць мадэль дырыжабля LZ-45 ваенна-паветраных сіл Германіі (гэта аэрастат з рухавіком) у 1/50 натуральнай велічыні. 10 жніўня падобны дырыжабль бамбіў Брэст-Літоўск, а таксама гарады Баранавічы, Кобрын, Пінск, Лунінец. Было скінута каля 2 тыс. бомб.

Лёс сям’і Гарэцкіх цесна звязаны і з Баранавіцкай контрнаступальнай аперацыяй, што адбывалася ў ліпені 1916 г. Іван Гарэцкі – родны брат Максіма – прымаў удзел у аперацыі. Гэта была апошняя спроба рускіх войск спыніць прасоўванне праціўніка па нашай тэрыторыі. “*Якраз у гэты час Іван быў у часці, якая стаяла на пазіцыі на паўночным усходзе ад Баранавіч. Яны наступалі і выгналі немцаў з акупаў. У тым баі Івана раніла ў кісць левай рукі і раздрабіла костку безыменнага пальца*” [4, с. 28]. Можна лічыць, што Івану Гарэцкаму пашчасціла застацца ў жывых, бо страты рускіх войск у ходзе той аперацыі былі велізарнымі. Сведчаннем гэтаму могуць службыць нямецкія фотаздымкі “Рускія салдаты, загінуўшыя каля вёскі Скробава”, 1916 г., “Палонныя рускія салдаты ў в. Сталовічы”, 1916 г. з калекцыі “Фотадакументы”, якія прадстаўлены ў пастаяннай экспазіцыі музея. Ход аперацыі адлюстроўвае карта “Баранавіцкая аперацыя”.

Кожнаму чалавеку, а салдату асабліва, хочацца мець падтрымку родных у выглядзе лістоў з дому. Максім Гарэцкі вельмі чакаў лістоў ад бацькоў, ад брата, які таксама быў на вайне, але ў той жа час туга сціскала яго сэрца, што маці даводзіцца перажываць такія боль. *“Пісьмо з дому. Бедная ты, мая мамачка! І ўсе маткі больш маюць за дзяцей гора, чымся ўцехі. Разважаў на тэму: ці можна было б зрабіць так, каб знішчыць любоў родных? Чалавецтва было б шчаслівейшае. Сумна!”* [1, с. 562]. На жаль, у дзённіку Гарэцкі не прыводзіць тэксты сваіх лістоў, але ўзгадвае, што рэгулярна пісаў да бацькоў і атрымліваў зваротныя лісты і тэлеграмы. У калекцыі “Дакументы” Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея захоўваюцца адкрытыя лісты (паштоўкі), якія пісаў ваеннапалонны рускі ўрач Іван Максімаў з венгерскага лагера свайму родзічу Папову Македонію ў г. Луганск. Гэтыя паштоўкі ў 2000 г. перадаў у фонды нашага музея ўнук Македонія Папова – Уладзімір Папоў.

«30-18.VII.16. Дорогие Македоний, Дуня, Верочка и все ребяташки. Шлю привет из далёкого плена и желаю всего хорошего. Если письмо придёт к именинам Верочки сердечно поздравляю и желаю всего хорошего. Я ещё в плену, но пока всё ещё напрасно надеюсь на обмен врачей. Отвечаю вам на всякое письмо, которые, к сожалению получаю очень редко.<...>. Пишите по чаще – вид, здесь очень приятно получать известия с родины. Я здоров на днях переведут в другой лагерь, но пишите по этому адресу, – письмо перешлют. Напишите всем поклонь».

«25-12.X.16. Крепко целую тебя Македоний, Дуню, Верочку и других милых домочадцев. Пишу Вам не особен-

чанне, у нечым адрознае ад светабачання пісьменніка, чый твор перакладаюць. Блізкасць талентаў у пісьменніцкім перакладзе – ідэальная перадумова гэтага віду літаратурна-мастацкай дзейнасці. Як любы ідэал, яна амаль недасягальная, але, як да любога ідэалу, да яе, паводле прыведзеных высноў, трэба імкнуцца – адчуваць уласныя і аўтарскія асаблівасці і межы талентаў, а калі яны не “сувымерныя”, старацца “падладзіцца” пад аўтара падчас перакладу, для чаго неабходна мець здольнасць да “артыстычнага пераўвасаблення ў перакладнага аўтара”.

Аднак, “як даказана К. С. Станіслаўскім і ўслед за ім некаторымі навукоўцамі, чалавек не можа пераўвасобіцца ў вобраз іншага, поўнасю адмовіўшыся ад самога сябе, ад сваіх уласцівасцей і якасцей” [3, с. 471].

Пераствараючы, перакладчык кожны раз наноў спазнае самага сябе – уласнае светаадчуванне, светаразуменне, выпрабоўвае мастацкія прыёмы, выяўляе адметнасць уласнай творчасці, а часам робіць пэўнае адкрыццё для сябе, для чытачоў, для літаратуры і культуры. Насамрэч у пэўнай ступені ён “стварае сябе” ў перакладным творы.

Як заўважыла Тамара Тарасава, даследчыца творчасці Максіма Гарэцкага, пісьменнік “вызначыў свой шлях экзістэнцыялізацыі рэалізму ў беларускай прозе першай трэці ХХ ст. <...> Памежныя (крызісныя) сітуацыі “ваеннай” прозы беларускага мастака выяўлялі падсвядомыя глыбіні чалавечай душы” [5, с. 3-4]. Характэрныя асаблівасці стылю Гарэцкага-празаіка выразна адчуваюцца ў творчасці Гарэцкага-перакладчыка.

Наталля Якавенка

(Мінск)

**БЛІЗКАСЦЬ ТАЛЕНТАЎ:
РАМАН АЛЯКСАНДРА ФАДЗЕЕВА “РАЗГРОМ”,
ПЕРАКЛАДЗЕНЫ МАКСІМАМ ГАРЭЦКІМ**

“Сустрэчны рух” (А. Весялоўскі) літаратур, што адбываецца праз пераклад, грунтуецца на няпростых узаемадачыненьнях аўтара і перакладчыка, у выніку асэнсавання якіх у савецкіх і постсавецкіх перакладазнаўчых даследаваннях і перакладчыцкіх разважаннях да сёняшняга дня абмяркоўваюцца праблемы “сувымернасці” талентаў аўтара і перакладчыка, перакладчыцкага “артыстычнага пераўвасаблення” ў аўтара.

Так, Вячаслаў Рагойша адзначае: “Важная перадумова высакаякаснага мастацкага перакладу – блізкасць творчых прынцыпаў, пазіцый, характару таленту перакладчыка і аўтара арыгінала” [4, с. 240]. Згодна з высновамі Карнея Чукоўскага, каб не было так, што “вялізны адбітак пакідае асоба перакладчыка на асобе таго аўтара, якога ён перакладае” [9, с. 22], немагчыма перакладаць без “артыстычнага пераўвасаблення ў перакладанага аўтара” [8, с. 40].

Прыведзеныя выказванні даволі суб’ектыўныя, эмацыйныя і ў многім спрэчныя. Сапраўды, перакладчыкамі часта з’яўляюцца пісьменнікі, а значыць, людзі, скіраваныя найперш на ўласную арыгінальную творчасць, для якіх пераклад чужога твора таксама ў пэўнай ступені аўтарская дзейнасць, і яны, як у арыгінальнай творчасці, сцвярджаюць асабістае светаба-

но часто, но от вас получаю в 4-5 раз меньше. Вообще вижу вы забываете о моём существовании. Не хорошо господа. Ну, да ладно! Приехать в Россию видно не удастся до конца войны – опять отсрочка, опять хотят послать на работу в лагерь. А я в плену 26 месяцев! Жму руку» (у тэкстах захаваны правапіс аўтара).

У ходзе даследавання гэтых паштовак было выяўлена некалькі цікавых фактаў. Першы: у час Першай сусветнай вайны па лініі Чырвонага Крыжа была наладжана перасылка паштовых адпраўленняў ваеннапалонных усіх краін-удзельніц вайны. Гэта бачна па адмысловым афармленні паштоўкі: у цэнтры выява чырвонага крыжа. Паштоўкі мелі спецыфічны надпіс на французскай мове “Correspondece des prisonniers de Guerra Russie”, што ў перакладзе азначае “Перапіска ваеннапалонных у Расію”. Для перапіскі ваеннапалонных розных краін друкаваліся асобныя паштоўкі. Першапачаткова паштовымі перасылкамі займалася Швейцарыя, дзе была штаб-кватэра Чырвонага Крыжа, пасля – еўрапейскія краіны, якія не былі ўдзельніцамі ваеннага канфлікту: Швейцарыя, Данія, Нідэрланды і Швецыя [3].

Другі: Чырвоны Крыж у 2014 г. зрабіў электронную базу дадзеных палонных Першай сусветнай вайны, але імя Івана Максімава ў той базе не значыцца. Можна меркаваць, што палкавы ўрач застаўся ў жывых, бо большая частка імёнаў у базе – гэта тыя, хто загінуў у палоне [5].

Трэцяе: для ваеннапалонных афіцэраў у лагерах былі іншыя ўмовы ўтрымання. Нават на паштоўцы пазначана “*Іван Максімаў афіцэрскі барак*”. Афіцэры (рангаў вышэй за унтэр-афіцэраў) і салдаты ўтрымліваліся асобна – так патрабавалася па міжнародных

дамоўленасцях, і, каб афіцэры не арганізавалі сабатаж, пабег ці іншыя антынямецкія акцыі з удзелам салдат [6].

Чацвёртае: палкавы ўрач Іван Максімаў, верагодней за ўсё, трапіў у палон у часе Галіцыйскай бітвы, якая адбывалася ў жніўні-верасні 1914 г., таму што ў пісьме гаворыцца, што ён у палоне ўжо 26 месяцаў (метадам вылічэння атрымліваем жнівень 1914 г.). У час гэтай бітвы рускія войскі пад камандаваннем генерала Мікалая Іудавіча Іванова супрацьстаялі чатыром аўстра-венгерскім арміям і адной нямецкай. За час гэтай бітвы ў палон трапіла 40 тысяч рускіх салдат і афіцэраў [8]. Менавіта таму Максімаў апынуўся ў лагеры на тэрыторыі Венгрыі.

Дзённік Максіма Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне” таксама вельмі сімвалічна заканчваецца лістом ад яго баявых таварышаў. Справа ў тым, што пісьменнік у кастрычніку 1914 г. быў моцна паранены і амаль год папраўляў здароўе. У гэтым лісце таварышы дзякуюць Лявону Задуме, што не забыўся на іх цяжкі лёс і прыслаў пасылку з махоркай. “Застаёмся твае баявыя таварышы, курым махорку і ўспамінаем цябе” [1, с. 615].

Максім Гарэцкі перажыў вайну і пакінуў пасля сябе выдатную літаратурную спадчыну на тэму Першай сусветнай вайны. Нездарма Гарэцкага называюць беларускім Рэмаркам і часта параўноўваюць творчасць двух аўтараў, якія былі па розных лініях фронту. На жаль, лёс палкавога ўрача Івана Максімава нам пакуль невядомы. Я адшукала праўнука Македонія – Юрыя Папова, які пражывае ў г. Брэсце, і спадзяюся, што ён дапаможа праліць святло на гэтую гісторыю.

4. Ремак, Э. М. Безмолвие вокруг Вердена / Эрих Мария Ремак [Электронны рэсурс]. – <http://www.em-remarque.ru/work/bezmolvie-vokrug-verdena.html>. – Дата доступу: 15.08.2023.

5. Ремак, Э. М. Враг / Эрих Мария Ремак [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.em-remarque.ru/work/vrag.html>. – Дата доступу: 15.08.2023

6. Ремак, Э. М. Истории любви Аннеты : рассказы. Публицистика : [сб.; пер. с нем.] / Эрих Мария Ремак. – Москва : АСТ : АСТ МОСКВА, 2009. – 254 с.

7. Ярмоленка, А. У. Драма адзіноты ў аповесці “У чым яго крыўда?” Максіма Гарэцкага / Алена Ярмоленка // Роднае слова. – 2019. – №6. – С. 7–9.

давным-давно стали большими деревьями с могучими ветвями, полными птичьего щебета. Эти старые окопы больше не пугают и едва ли еще напоминают о смерти – они слились с этим парковым пейзажем...”. Як бачна, прыродны цыкл нікуды не знік, усё будзе ісці як звычайна, пасля кожнай вайны людзі будуць паміраць, прырода аднаўляцца. І без апісанняў жорсткіх баёў абодва пісьменнікі геніяльна і пераканаўча даводзяць: вайна – гэта абсурд.

У дадзеным дакладзе былі заўважаны толькі некаторыя аналогіі, якіх, думаем, дастаткова, каб пераканацца: М. Гарэцкі яшчэ падчас вайны пісаў тое, што пісалі найвядомыя ў свеце творцы пасля яе заканчэння, паспеўшы асэнсаваць тое, што адбылося. Няма аніякага сумневу, што далейшыя кампаратыўныя даследаванні будуць толькі больш пераконваць у думцы: імя М. Гарэцкага павінна стаяць у адным шэрагу з вядомымі прадстаўнікамі страчанага пакалення, і, як бы то ні было пафасна сказана, магчыма, па-над імі.

Літаратура

1. Der Feind: Erzählungen / Erich Maria Remarque [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://inozmi.files.wordpress.com/2014/05/remarque-erich-maria-der-feind.pdf>. – Дата доступу: 15.08.2023
2. Гарэцкі, М. Выбраныя творы / Максім Гарэцкі; уклад. Р. Гарэцкага і Т. Голуб, прадм. і. камент. Т. Голуб. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 640 с.
3. Лявонава, Е. Гісторыя двух ператварэнняў / Ева Лявонава [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://libgorki.mogilev.by/index.php/maksim-garetski/521-lyavonava-gistoryya-dvukh-peratvarennya>. – Дата доступу: 15.08.2023.

Можна зрабіць вывад, што музейныя прадметы з калекцый Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея з’яўляюцца своеасаблівай ілюстрацыяй да дакументальна-мастацкіх старонак твораў класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага. Плануецца распрацаваць музейна-педагагічныя ўрокі для вучняў старэйшых класаў і студэнтаў ВНУ па манаграфічнай тэме “Максім Гарэцкі”.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Творы. Том 12. Мінск : “Мастацкая літаратура”, 2016. – С. 61–615.
2. Суворов, А.М. Брест. 1000. Истоки, судьба, наследие. – Брест : Полиграфика, 2019. – С. 191–196.
3. Архив Красного Креста времён Первой мировой доступен онлайн. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://nashagazeta.ch/news/swiss/18067>. – Дата доступу: 21.06.2023 г.
4. Гарэцкі, Р. Браты Гарэцкія. 3 серыі “Людзі Беларусі”. Кніга 1. – Мінск, 2009. – С. 28 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://kamunikat.org/?pubid=11674>. – Дата доступу: 12.07.2023 г.
5. Prisoners of the first world war ICRC historical archives [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://grandeguerre.icrc.org>. – Дата доступу: 12.07.2023 г.
6. Русские пленные в Германии. Статьи. Дилетант [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://diletant.media/articles/42670390>. – Дата доступу: 18.07.2023 г.
7. Сенявская, Е.С. Положение русских военнопленных в годы Первой мировой войны: очерк повседневной реальности // Вестник РУДН. Серия «История». 2013. №1. С. 64–83 [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <https://histrf.ru/read/articles/polozhieniie-russkikh-voiennopliennykh-v-ghody->

piervoi-mirovoi-voiny-ochierk-povsiednievnoi-rieal-nosti. –
Дата доступу: 18.07.2023 г.

8. Электронная энцыклапедыя “Wikipedia” [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. –
Дата доступу: 18.07.2023 г.

бились растрепанные, жухлые сорняки, а по их краям цветут красные маки и ромашки, иногда из замусоренной почвы робко и неуверенно вылезает неказистый кусти́к”. А праз некаторы час (доўгі толькі з пазіцыі чалавечага жыцця) прырода ўвогуле цалкам адновіцца. А ці адновіцца чалавечае жыццё?

Апавяданне Э. М. Рэмарка можна бачыць як працяг “Літоўскага хутарка”; апошні заканчваецца словам: “Хутарок цягнуаю плямаю астаецца далёка адзадзі” – які паказвае на тое, што вайна ідзе далей спустошваць усё на сваім шляху. А вось у Э. М. Рэмарка час застыў, апісваецца атмасфера жудаснай цішы – тое ж, што сталася і з хутарком. І зноў жа, у беларускага класіка ствараецца два паралельных плана: вайна, забойствы і спакойнае існаванне прыроды; экзістэнцыйны матыў выяўлены на падтэкставым узроўні, пакуль у нямецкага пісьменніка ўсё сказана прамым тэкстам.

А ў якім тыпалагічным падабенстве апісваюцца крыжы (нагадаем, што апавяданне М. Гарэцкага было напісана на 15 год раней)... “Літоўскі хутарок”: “Крыжы на полі, на краях лесу, ля дарогі за канаваю. Змывае дождж слабыя карандашныя надпісы. [...] Іншыя крыжы са звязаных кіёчкаў. І ўжо пахіліліся, і ўжо борзда заваляцца. І згубіцца месца апошняга супакоення воіна”. “Цішыня вакол Вердэна”: “Это не темные и тонкие кресты, то и дело возникающие на обочине дороги. Покосившиеся и очень усталые, они торчат из травы, просквоженные бесконечными ветрами, изнуренные проплывающими над ними дождевыми облаками”. Гэта Э. М. Рэмарк піша пра магілы войнаў 1870 года, а пасля: “Стройные молоденькие деревца, еще тогда посаженные между ними,

А ранне такое сонечнае, цёплае. Прыпякае. Неба сіняе-сіняе”. І зноў абсалютна жорсткае ў сваёй сутнасці супрацьпастаўленне: людзі ідуць на вайну, яшчэ не ўсведамляючы ўсіх жахаў, што ім давядзецца паспытаць, а прырода, наваколле – такія ж, як і раней. Больш за тое, пасля таго, як салдаты будуць забіты, сям’ю Яна Шымкунаса напаткае гора, адна з яго дачок будзе згвалтавана, жыццё будзе і далей праносіцца на хвалях часу і нічога, акрамя зламаных чалавечых лёсаў, не зменіцца. Пасля баявых дзеянняў: “Асенняе сонца спакойна гуляе. Ветракі-млыны заснулі. Пустынна”. Сонца не перастала свяціць, а жыцці людзей перарваліся. Праз прыроду ствараецца атмасфера татальнай безвыходнасці, нават бессэнсоўнасці жыцця. Прыродны цыкл завяршаецца без перапынкаў: “Прайшлі спакойна, хоць і нявесёла каляды. Зіма была дужа сцюдзёная, ветры вялікія, незвычайныя гурбы і сумёты. Белым пакрывам пахаваў Бог бруд зямлі, апаганенай грэхам чалавека – убійства і разбурэння ў прыродзе”.

У апавяданні Э. М. Рэмарка “Цішыня вакол Вердэна” выкарыстоўваецца такі ж прыём для стварэння эфекту адзіноты, пакінутасці чалавека ў свеце; для паказу бессэнсоўнасці вайны і яе абсурднасці. “Дело в безмолвии. В ужасающем безмолвии вокруг Вердена. Безмолвие, равного которому нет нигде в мире, ибо до сих пор во всех сражениях в конечном итоге природа одерживала верх; из уничтожения вновь возникала жизнь, вновь воздвигались города, вновь разрастались леса...”, і хоць аўтар піша, што “в этой последней, самой страшной из всех войн впервые победило уничтожение”, далей ён заўважае: “Правда, в воронках от снарядов [...] про-

Таццяна Вабішчэвіч
(Мінск)

МАКСІМ ГАРЭЦКІ І ЛЯВОН ГМЫРАК: КАРОТКІЯ СУСТРЭЧЫ – ДОўТАЯ ПАМЯЦЬ

Тэма асабістых і творчых кантактаў Максіма Гарэцкага з нашаніўскім публіцыстам, крытыкам і прэзаікам Лявонам Гмыракам (сапр. Мечыслаў Бабровіч, 1891–1915) у 2008 г. ужо ўздыхалася на Гарэцкіх чытаннях (гл.: [5]). Падставай тады паслужыла фотавыява з фонду М. Гарэцкага ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, на якой – трое маладых аўтараў “Нашай нівы”: Хведар Чарнышэвіч, Максім Гарэцкі і Лявон Гмырак. Рэдкі для гісторыі беларускай літаратуры пачатку XX ст. групавы партрэт (калектыўных фотаздымкаў беларускіх пісьменнікаў за перыяд 1900-х–1910-х гг. вядома вобмалю) быў зроблены ў Вільні ў 1913 г. і засведчыў сяброўскую прыхільнасць маладзёнаў-адраджэнцаў.

Дакладная дата і акалічнасці той віленскай сустрэчы, роўна як і нейкія іншыя падрабязнасці сяброўства трох літаратараў пакуль не высветлены. Аднак у дакладзе былі пералічаны асноўныя вядомыя на сённяшні дзень факты біяграфічных і светапоглядных перасячэнняў М. Гарэцкага і Л. Гмырака: амаль раўналеткі (М. Бабровіч на два гады старэйшы), абодва яны ў 1912–1913 гг. рабілі першыя – вельмі паспяховыя – крокі па літаратурным шляху; і той, і другі цвёрда трымаліся дэмакратычных (з асаблівым акцэнтам на падтрымцы сялянства) перакананняў і гарнуліся да сацыялістычных ідэй; абодва

пасля заканчэння прафесійнага навучання распачыналі ў 1913 г. працу па спецыяльнасці (Гарэцкі – на Віленшчыне; Гмырак, які паспеў яшчэ адбыць прызыў, – не пасрэдна ў Вільні); і, нарэшце, абодвух у 1914 г. захапіў вір Першай сусветнай вайны, у якім М. Бабровіч неўзабаве і згінуў (забіты пад Коўна ўлетку 1915 г.). Слушна падкрэслівалася таксама, што гвалтоўна абарванае вайною знаёмства Гмырака і М. Гарэцкага пакінула след у навукова-публіцыстычнай і мастацкай спадчыне апошняга. Як літаратуразнавец і публіцыст М. Гарэцкі звяртаўся да постаці Гмырака двойчы: сціслыя крытыка-біяграфічныя звесткі пра маладога нашаніўца змешчаны ў першым выданні “Гісторыі беларускае літаратуры” (Вільня, 1920); да пяцігоддзя смерці М. Бабровіча быў падрыхтаваны адмысловы артыкул “Лявон Гмырак (1891–1915)” (Беларусь, 1920, 7 ліп. (№145); цяпер уключаны ў “Творы” [3, с. 237–239]). У прозе М. Гарэцкага вобраз рана памерлага адраджэнца прысутнічае ў апавяданні “Фантазія” (1921), а імя згадваецца ў драматычным абразку “Памінкі” (1922) (гл.: [5, с. 86–88]).

Фактаў судакранання жыццёвых і творчых шляхоў М. Гарэцкага і яго нашаніўскага таварыша назбіралася нямала. Але ў тым даўнім дакладзе інфармацыя была пададзена ў намінацыйным рэчышчы, без інтэрпрэтацыі і ацэнак. Не быў агучаны і адзін вельмі істотны момант: амаль усё, што вядома на цяперашні час пра жыццёпіс Гмырака, зафіксаваў для гісторыі айчынной літаратуры менавіта М. Гарэцкі. Без публікацый М. Гарэцкага (асабліва без артыкула “Лявон Гмырак (1891–1915)”) сёння немагчыма было б апераваць такімі базавымі дадзенымі пра высокаталенавітага нашаніўскага аўтара, як

ларускага класіка па мастацкіх вартасцях пераўзыходзіць апавяданне нямецкага пісьменніка (гаворачы пра мастацкія вартасці, перадусім маецца на ўвазе псіхалагізм, які ў М. Гарэцкага, відавочна, больш заглыблены ў вязьмо гісторыка-культурнага кантэксту). А напрыканцы аналізу ў доказ напісанага прывядзём цытату, дзе М. Гарэцкі па-майстэрску апісвае вочы паміраючага чалавека: *“Рускаму здалася, што смяротная пялёнка, як у той курыцы, засцілае яго жаўтаватыя бялкі; вочы ў яго праваліліся, зрабіліся маленькімі. Галоўнае ж, яны страшэнна змарнаваныя, нейкія змятыя, сцёртыя. Трэба прыгледзецца да іх, і тады відаць у іх боль”*.

Гаворачы пра апавяданне “Літоўскі хутарок”, хочацца звярнуць увагу толькі на адзін аспект, які, думаецца, з’яўляецца найгалоўнейшым – паказ экзістэнцыйнага матыву праз пейзаж. А. Ярмоленка абсалютна слушна заўважае: *“Матыў адзіноты, адчужанасці ад аб’ектывага свету характарызуе большасць твораў М. Гарэцкага”* [7, с. 8]. У “Літоўскім хутарку” паказваецца абсалютная адасобленасць прыроды ад людскога жыцця, ад людскіх праблем. Пачатак твора: *“Худое лета выдалася хутарку. Сядзеў ён паміж гор, і ўся ярына выгарала. Дый жа ставок, што сінеў пад гарою, блізка што высахнуў, а ў студні даўно вады не было. Гліністая дарожка [...] закам’янела і патрэскалася”*. Пасля з’яўлення пасланец, аб’яўляецца мабілізацыя: хтосьці плача, хтосьці хрысціцца. І раптоўна змена настрою: *“А на вуліцы – цёплае сонейка; пяюць без клопату птушкі, гудзяць у ліпняку пчолы. Усё – як усягды”*.

“Надышоў дзень. Калоны войска ідуць туды і сюды. Грымяць цялежкі, кухні, гарматы. Скачуць вершнікі.

улыбнулись”, “...кивнул, и поспешно повернул назад”. У “Рускім” страх больш яўны: “Толькі ўзняўся ён на нейкі невялічкі ўзгорачак, як знянацку ашаламеў: перад ім стаяў аўстрыяк... Абодва разам прыселі да зямлі: Рускі прысеў ад страху, а той, мусіць, таксама. Дзеелася адзін момант, а здалося дужа доўга”.

Вядома, не ўсё аналагічна ў абодвух творах. Да прыкладу, Рускі – адзінока, непрыняты асяроддзем, чужы, малы чалавек; вымушаны ваяваць, ён выглядае дзіўнавата. Гэта прасочваецца хаця б з яго блуканняў па палях. Герой Э. М. Рэмарка – кампанейскі. Галоўная розніца ў тым, што ў апавяданні беларускага пісьменніка салдацкая маса не можа зразумець аднаго, а ў творы нямецкага наадварот: адзін (маёр, хоць у яго асобе і ўвасоблена камандаванне) не можа зразумець масу салдат. І невядома, што больш драматычна: скалечаны лёс аднаго ці многіх, бо яўна, што не ўсе салдаты, якія былі пад Вердэнам, стойка перанеслі тое, што здарылася (у псіхалагічным плане). Розніца і ў самарэфлексіі герояў: у М. Гарэцкага Рускі задумваецца пасля забойства, а ў Э. М. Рэмарка яшчэ да таго, як салдаты дзвюх армій спынілі баявыя дзеянні. Абставіны таксама адрозніваюцца: у М. Гарэцкага “*ворагі*” сустрэліся выпадкова, а ў творы нямецкага пісьменніка французы мэтанакіравана пайшлі на збліжэнне.

Апавяданне “Рускі” было напісана ў 1915 годзе, апублікавана ў 1925. Апавяданне “Вораг” апублікавана ў 1930 г. (пра дату напісання дакладна сказаць нельга – у любым выпадку, твор М. Гарэцкага пабачыў свет раней). Нягледзячы на ўсе падабенствы, думаецца, з абсалютнай упэўненасцю можна заявіць: твор бе-

дата і месца нараджэння, сапраўднае прозвішча і імя, псеўданімы, сям’я, абставіны, у якіх праходзіла дзяцінства і юнацтва, навучальныя ўстановы, месца і дата гібелі і інш.

Літаратуразнаўчы ўнёсак М. Гарэцкага ў навуковую рэпрэзентацыю біяграфічных звестак пра М. Бабровіча, такім чынам, адметны. Аўтар “Гісторыі беларускае літаратуры” з’яўляўся не толькі першым, але вельмі працяглы час і адзіным Гмыракавым біёграфам¹. Для самога М. Гарэцкага выступленне ў друку з жыццяпісам загінулага равесніка не было фармальнасцю. Змест артыкула “Лявон Гмырак” пераконвае: смерць

¹ Дзеля захавання аб’ектыўнасці нельга не згадаць, што прыблізна ў адзін час з М. Гарэцкім пра Гмырака пісаў Змітрок Бядуля (яшчэ адзін, як даведваемся ад таго ж Гарэцкага, “блізкі прыяцель нябожчыка” [3, с. 238]). Спачатку – у цыкле вершаў “Задушкі” (апублікаваны ў кнізе Я. Фарботкі “Беларусь у песнях” [9, с. 92–93]), дзе ў мастацка-паэтычнай форме пазначыў дзве галоўныя вехі Гмыракавай біяграфіі: нараджэнне над Вяллёю і смерць “у бітвах ковенскіх”. Потым – у кароткай непадпісанай нататцы ў часопісе “Руны” за май 1920 г. (на аўтарства Бядулі ўказвае тут, апроч іншага, узнёсла фармулёўка “Ковенскія бітвы” [8], ужытая і ў “Задушках”). Бядулева інфармацыя пра публіцыста, хаця і ўтрымлівае шэраг важных характарыстык, не можа, аднак, параўнацца па паўнаце і дакладнасці з дадзенымі М. Гарэцкага. У “Руны” не ўказваюцца, напрыклад, канкрэтныя даты (названы толькі год смерці) і найменні населеных пунктаў (пра месца нараджэння адзначана – “родам з-пад Будслава” [8]), з памылкай (Л. замест М.; узнікла, магчыма, не па віне Бядулі, а ўжо пры друку нататкі) падаецца і не расшыфроўваецца ініцыял М. Бабровіча. Таму першынство ў справе навуковага асвятлення Гмыракавай жыццяпісу цалкам справядліва аддаць менавіта М. Гарэцкаму. Паказальна, што па пракладзенай М. Гарэцкім сцяжыне пайшоў у 1922 г. Я. Карскі, які ўключыў персаналію М. Бабровіча ў свае даведачныя “Матэрыялы да слоўніка астатніх беларускіх пісьменнікаў апошняга часу” (“Беларусы”, Т. 3, кн. 2, вып. 3) [6, с. 596]: у знамага філолага прысутнічае нават адсылка да артыкула “Лявон Гмырак (1891–1915)” як больш важкай крыніцы інфармацыі пра яркага адраджэнца.

Пэўнае прырашчэнне (на жаль, не самае вялікае) ведаў пра жыццяпіс М. Бабровіча адбылося толькі праз шэсць дзесяцігоддзяў пасля першапраходніцкіх публікацый М. Гарэцкага. Рыхтуючы ў 1980-х – пачатку 1990 х гг. персанальную Гмыракаву кнігу [4], мэтанакіраваныя розшукі правёў У. Конан. Пунктам адліку для даследчыка сталі звесткі з “Руны”, з “Гісторыі...” М. Гарэцкага і “Матэрыялаў...” Я. Карскага, а вось артыкул “Лявон Гмырак (1891–1915)” – на той час бібліяграфічная рэдкасць – патрапіў складальніку Гмыракавых “Твораў” пасля напісання прадмовы да выдання. Тым не менш унікальнасць і каларытнасць біяграфічных дэталей, пададзеных М. Гарэцкім, прымусілі У. Конана дапоўніць свой ужо завершаны ўступны тэкст і працытаваць з цяжкасцю адшуканы артыкул амаль без скарачэнняў [7, с. 23–24].

М. Бабровіча глыбока закранула пісьменніка, а падрыхтоўка адмысловай публікацыі пра трагічны Гмыракаў лёс успрымалася як маральны абавязак – сплыванне доўгу перад памяццю сябра, франтавога таварыша (няхай і не служылі плячо да пляча), беларуса-адраджэнца. Хутчэй за ўсё ўсведамляў М. Гарэцкі і іншае: ад моманту Бабровічавай гібелі на яго кладзецца высокая місія сведкі. Распавесці сваім сучаснікам і будучым пакаленням унікальныя факты, атрыманыя дзякуючы асабістаму знаёмству з забраным вайною публіцыстам, было цяпер справаю агульнанацыянальнага значэння – абавязкам перад усёй беларускай культурай.

Тыя некалькі радкоў, што прысвечаны Мечыславу Бабровічу ў “Гісторыі беларускае літаратуры” (1920) (дакладней, у спецыяльным дадатку да яе – “Матэрыялах аб творчасці яшчэ некаторых нашаніўскіх і сучасных паэтаў і пісьменнікаў” – дзе, імкнучыся да панарамнасці ў ахопе беларускага літаратурнага жыцця, М. Гарэцкі змясціў інфармацыю пра аўтараў, якім не было прысвечана ў падручніку асобнага раздзела), – успрымаюцца перадусім як намаганне захаваць імя нашаніўца для гісторыі. Хоць пра многіх сваіх калегаў па “Нашай ніве” М. Гарэцкі напісаў у “Матэрыялах...” досыць разгорнута, у выпадку з Гмыракам абраны мінімалістычны фармат. Рэгіструецца толькі самае неабходнае: “Гмырак, Лявон (М. Бабровіч) – малады і надта здольны нашаніўскі публіцыста. Пісаў і белетрыстыку (Б. Заяц). Быў родам з Віленшчыны (двор Пархвенава, Вілейск. пав.), забіты на вайне пад Коўняю 30 чэрвеня 1915 года. Нарадзіўся 6 красавіка 1891 года” [1, с. 201].

момант – знайшоўшы ліст, ён расчараваўся. І яўна не таму, што больш нічога карыснага не ўбачыў; а таму, што знойдзенае ізноў жа разбурае шаблон пра ворага і ваенныя трафеі ды яшчэ раз пацвярджае, што аўстрыяк яго не падмануў на конт сям’і, дзяцей (паміраючы, “аўстрыяк” вымавіў: “*Застанэцца мая жывіца і дзіця...*”).

У абодвух апавяданнях дзеянне адбываецца вакол чалавека і яго ўспрыняцця вайны, у абодвух выпадках прычынай змены псіхікі служаць не жорсткія баі, а ўсяго толькі кароткія моманты (выстрал рускага, выстрал маёра – гэта пункт адліку, імгненне, пасля якога свядомасць значна трансфармуецца). Аднак можна заўважыць і больш відавочныя падабенствы.

Месца дзеяння – аддаленыя ад фронту пазіцыі: “Вораг”: “*Нас отвели на отдых в тыл, в маленькую французскую деревушку, далеко от передовой*”. Рускі: “*І на пазіцыі, у часе доўгага і спакойнага стаяння ў зацішкі малаважнага фронту, болей за другіх сваіх таварышаў любіў Рускі туляцца па пустых, кінутых сялянскіх дварах*”.

Абмен падарункамі. “Вораг”: “*Второпях мы собрали несколько подарков, в общем, довольно жалких вещей, ибо у нас было куда меньше чего дарить, чем у товарищей там, за нейтралкой*”, “*Мы ползли навстречу один другому и обменивались подарками*”. Рускі: “*... выпілі аўстрыякаву гарэлку, заелі яго падсітным хлебцам і закурылі па кручонцы з махоркі Рускага*”. У абодвух выпадках дзяліліся тым, чым маглі.

Рэакцыя на першую сустрэчу “ворага” па-за межамі баявых дзеянняў. “Вораг”: “*Когда мы в первый раз посмотрели друг другу в глаза, то лишь растерянно*

і не распачаў бы сваім выстралам крывавай бой? Вышэй было заўважана, што падзел на ворагаў і не ворагаў – накіраванне на вайне. Прыкладзём цытату з “Ворага”: “Боевые действия, как и положено, возобновились”. Тут таксама можна задацца пытаннем: чаму так “паложа-на”? Але пытанні гэтыя – рытарычныя. Думаецца, рана ці позна, няважна, пры якіх абставінах, героі ўступілі б у бой. Іншая справа, што пры такіх абставінах на смерць яны рэагавалі б інакш, і яшчэ – псіхічных траўм (вельмі розных) на вайне пазбегнуць немагчыма.

У абодвух творах бачым, што толькі па-за межамі баёў героі ўсвядомілі: усе яны – людзі (у М. Гарэцкага гэта сцверджана на падтэкставым узроўні, але відавочна, а ў Э. М. Рэмарка думкі героя перададзены непасрэдна). Таму эпізоды з выкарыстаннем зброі – гэта эпізоды забойства людзей, а падчас баёў, калі няма часу на развагі, гэта забойства салдатаў, “ворагаў”. Душэўныя пакуты ў герояў аднолькавыя, ніхто з іх з імі не справіўся, толькі розніца ў ступені ўплыву на далейшае жыццё герояў: ці ты ўсё разумееш і стараешся забыцца на перажытае, ці ты займаешся самарэфлексіяй, намагаючыся зразумець, але баішся праўды, і псіхіка разбураецца канчаткова, як гэта сталася з Рускім. “Рускі перахрысціўся над мёртвым і палез у яго кішэню ў штанах. Выцягнуў адтуль пакамечаны ад доўгага часу і замаслены ліст у канверце. Болей нічога не было, і ён расчаравана ці нездаволена падраў яго на колькі частак. Абдумаўшыся, падняў іх з зямлі, каб пасля скурыць. І зноў кінуў. Аж рукі трохі дрыжэлі, і было брыдка, што так блазнуе, быццам не ворага забіў, а якога свайго”. У гэтым сказе па-майстэрску перададзены душэўны стан героя. Паказальны

За гэтай мінімалістычнасцю – нешта большае, чым толькі дакладнасць і лаканічнасць навуковага стылю. Сцісласць выкладу падкрэслівае: пішацца сумны летапіс беларускай літаратуры, яе “памінальніца” (такое вызначэнне М. Гарэцкі выкарыстае пазней у дачыненні да галоўнага свайго твора – “Камароўскай хронікі”, аналогіі з якой міжволі ўзнікаюць у дадзеным выпадку²). Пры ўважлівым учытванні ў стрыманыя на першы погляд радкі біяграфічнай даведкі (на дапамогу прыходзіць практыка close reading) яны адкрываюць глыбока прыхаваную журботнасць і надзвычайную – адначасова і суровую (як суровай бывае праўда), і шчымліва-лагодную, вельмі чалавечную – прастату. Ёсць у іх тая гранічная яснасць, што магчымая толькі пры судакрананні са смерцю: усё становіцца на свае месцы,

² Безумоўна, не толькі “памінальніца” “Камароўская хроніка”, але і многія іншыя мастацкія тэксты М. Гарэцкага наскрозь пранізаныя ідэяй-імператывам “Памятаць!”. Беларуская гісторыя ў цэлым і гісторыя кожнай асобнай беларускай сям’і былі багатымі на страты і пакуты. Захаванне памяці пра іх, прагаворванне і асэнсаванне таго болю, што перажылі беларусы, – ключавыя задачы Гарэцкага-празаіка, праз вырашэнне якіх пісьменніку бачылася магчымасць рухацца наперад, у будучыню – будаваць свой моцны і светлы, хаця крывёю і слязьмі аплачаны, нацыянальны дом. Матыў памінання і аплаквання наўпрост эксплікуецца ва ўжо згада-ным вышэй драматычным абразку “Памінкі” (1922), які мае красамоўны падзагало-вак: “З нядаўніх думак і настрояў забранай Беларусі”. Сацыяльная сітуацыя канца 1910-х – пачатку 1920-х гг. і сыхот адзін за адным цэлага шэрагу выбітных дзея-чаў адраджэнскага руху (у тым ліку і Лявона Гмырака) абвастрылі ў М. Гарэцкага і без таго моцнае адчуванне трагізму беларускага гістарычнага шляху. У “Памінках” усе называюцца па імёнах – і родныя па духу (Францыск (Скарына), Васіль (Цяпін-скі), Паўлюк (Багрым), Кастусь (Каліноўскі) – “смерцю ўмучаны”, “другі Францыск” (Багушэвіч), Сяргей (Палуян) – “самагубца бедны”, Лявон-Мечыслаў (Гмырак-Ба-бровіч) – “жаўнер царскі”, Алаіза (Пашкевіч), Максім (Багдановіч), Карусь (Каганец), Іван (Луцкевіч), Алесь (Гарун), Антон (Лявіцкі – Ядвігін Ш.) і “ўсе, за народ і справу яго вызвалення жыццё сваё аддаўшыя, у няволі замучаныя, на полі бою пабітыя, з голаду-халаду памершыя...”), і родныя па крыві (Кузьма і Міхась, Праскоўя і Гапка, “Уладзімерка, Тараська і Панас”, “маладзенец-Ганначка” і “большая, дарагая, любая, слаўная і такая нешчаслівая Ганна”, “і такая ж нешчаслівая Соня”) [2, арк. 17–18]). Супольнае гора – даўняе і нядаўняе – той фактар, які паводле М. Гарэцкага яднае беларусаў у адну вялікую сям’ю, спрыяючы іх нацыянальнаму самаўсведамленню. Памяць пра мінулае змушае рухацца наперад – каб пакуты і ахвяры папярэдніх па-каленняў не былі марнымі.

лішняе, малаістотнае адпадае само сабою. Характэрная для М. Гарэцкага як прэзідэнта балючая экзистэнцыйная нота ўхопліваецца досыць выразна. Нездарма блізка стаяць тут лексемы, што высвечваюць апазіцыю, з аднаго боку, жыцця, маладосці, таленту і, з другога, смерці, вайны, гвалту (“малады і надта здольны” супраць “забіты на вайне”). Звяртае на сябе ўвагу таксама, што гады жыцця М. Бабровіча размешчаны не на пачатку дэведкі (як звычайна робіцца), а ў канцы; парушана і храналогія ў адлюстраванні падзей (дата нараджэння падаецца пасля даты смерці). Усё гэта ўзмацняе жалобны эфект, бо апошняе, пра што паведамляецца чытачу, з чым застаецца ён твар у твар – лічбы, за якімі – балюча кароткае жыццё адрэджэнца. Пішучы пра Л. Гмырака, Гарэцкі-навуковец не перастае быць і мастаком з выдатным адчуваннем слова. Сухі факт у яго падачы набывае псіхалагічную моц.

Змешчаных у “Гісторыі беларускае літаратуры” звестак ужо было б дастаткова, каб прозвішча Лявона Гмырака бясследна не згубілася ў часе, а даследчыкі-наступнікі мелі, ад чаго адштурхнуцца, беручыся за вывучэнне жыццяпісу публіцыста. Але паводле закліку сумлення М. Гарэцкі яшчэ раз звяртаецца да асобы таварыша³, дапаўняючы раней сказанае жывымі і запамінальнымі біяграфічнымі падрабязнасцямі. Артыкул “Лявон Гмырак (1891–1915)” з пэўнай доляй умоўнасці можна назваць запозненым (праз вайну і рэвалюцыі) разгорну-

³ Дакладная храналогія напісання М. Гарэцкім крытыка-біяграфічных матэрыялаў пра Гмырака невядомая, але відавочна, што яны, паўстаўшы ў адзін год, існуюць як узаемадапаўняльныя – актыўна дыялагізуюць паміж сабою і паводле зместу, і паводле формы. Адпаведна дазволім сабе тут ісці следам за логікай саміх тэкстаў – ад сціслага і канстататыўнага па сваім характары (дэведка ў “Гісторыі беларускае літаратуры”) да разгорнутага ў сэнсавым і эмацыйным плане (артыкул “Лявон Гмырак (1891–1915)”).

ціснула тое, што не меў часу падумаць, як гэта што было. Ён хапаўся ўцяміць, ці ўсё добра ён рабіў [...] і ён, каб не спазніцца і каб пасля не шкадаваць, што быў варонаю, ён, ужо ступіўшы разоў дзесяць, сказаў сам сабе: «Э, што ж я за ваяка». І не сказаў, толькі бліснула яму так у галаве... Павярнуўся, злажыўся стрэльбаю і без дум паціснуў пальцам”. Як бачна, гэта быў імпульсіўны ўчынак: герой стрэліў, а толькі потым пачаў асэнсоўваць зробленае. І гэтае асэнсаванне зламала яго цалкам. Урэшце, як толькі салдат трапляе на фронт, яго свядомасць, псіхіка ўжо змяняюцца, аднак уменне кантраляваць гэты працэс дазваляе трываць. Пасля таго, як у апавяданні Э. М. Рэмарка маёр страляе ў безабароннага салдата (тут, праўда, зроблена гэта было мэтанакіравана), чытаем: “Тогда и мы открыли огонь. Как сумасшедшие, мы заряжали и стреляли, лишь бы поскорее осталась позади эта ужасающая минута”. Заўважым, стралялі не таму, што хацелі выканаць пастаўленую задачу, а для таго, каб гэты жудасны момант найхутчэй скончыўся – як бачна, таксама не да разваг пра тое, што яны робяць. І хоць напрыканцы твора герой спрабуе цвяроза разважыць, што “много людей погибло на моих глазах; я сам поубивал не одного и не двух; я стал черствым, бесчувственным”, апошні сказ гучыць наступным чынам: “Прошли годы. Но за все это долгое время я – как только мог – старался не вспоминать этот тонкий вскрик под дождем”. Дык стаў ён сапраўды чэрствым ці хоча такім здацца, бо той эпізод часам узнікае ў памяці і спакойна думаць пра яго герой не можа. Тут, дарэчы, варта задацца пытаннямі: што было б, калі б рускі не стрэліў аўстрыйца? А што было б, калі б не прыехаў маёр

перадусім людзі. Але, каб матываваць свой учынак, неабходна, што называецца, “убіць” сабе ў галаву нейкі падзел на “ворагаў” (нярускіх) і “сваіх” (рускіх). І гэты псіхалагічны падман самога сябе павінен дапамагчы. У апавяданні Э. М. Рэмарка, думаецца, герой спрабуе выкарыстаць той жа прыём, замацаваць у сваёй свядомасці абсалютна такую ж бінарную апазіцыю. Ён спрабуе падзяліць людзей на “ворагаў” і “нашых”, каб адназначна ўпэўніць сябе: я – з нашымі, таму не нашыя (ворагі) павінны быць забіты, як яно, урэшце, і павінна (да слова “павінна” яшчэ вернемся) быць на вайне. Хоць герой Рэмарка і ўсведамляе, што *“они ведь такие же люди, как и мы”, ён тут жа задумваецца: “Французы? Да они же враги! Да их же надо убивать, потому что они хотят уничтожить Германию”*. Урэшце герой заспакойвае сябе развагай: *“Первоначально они не были врагами: стали ими только тогда, когда получили оружие”*. Аднак усведамленне гэтага не дапамагло пазбавіцца неабходнасці забіваць. У М. Гарэцкага абсурднасць сітуацыі выяўляецца яшчэ і ў тым, што “рускі” – насамрэч беларус, а “аўстрыец” – украінец. А агулам і той і другі – чалавек, які бязмэтна ваюе не на сваёй вайне (калі яна ўвогуле можа быць “сваёй”). Рускага лечаць два доктары: немец Гэрмэер і нехта па прозвішчы Квяткоўскі, апошні заўважае, што *“не столь важна”, хто ты, рускі ці нярускі*. Вось гэта блытаніна, раздвоенасць асобы ўзмацняе эфект абсурду і амаль прама паказвае: перадусім чалавек забівае такога ж чалавека. І гэта выклікае жах у звычайных абставінах, але чамусьці не выклікае жах ва ўмовах вайны.

Рускі пасля таго, як быў сабраўся пайсці да сваіх пасля сустрэчы з аўстрыйцам, рэзка перадумвае, *“яго пры-*

тым некралогам (У. Конан выкарыстоўвае вызначэнне нарыс [7, с. 23]), дзе рупліва сабраныя ў адно факты з жыцця М. Бабровіча, абмаляваны яго партрэт як чалавека і беларускага дзеяча, зроблена спроба ацаніць значэнне Гмыракавай спадчыны для нацыянальнай літаратуры і адраджэнскага руху.

Не выклікае сумневаў, што біяграфічная частка артыкула пабудавана найперш на пачутым ад самога М. Бабровіча – вельмі ўжо асабістым і разам з тым паказальным момантам прыводзяцца ў тэксце. Нельга выключаць таксама, што М. Гарэцкі і Гмырак ліставаліся, бо многія дадзеныя датычаць перыяду Першай сусветнай вайны, калі непасрэдныя сустрэчы ўжо былі немагчымымі. Імаверна і тое, што М. Гарэцкі або нехта іншы з нашаніўцаў (месца службы М. Бабровіча было вядомае ў рэдакцыі “Нашай нівы”: на старонках газеты змяшчалася інфармацыя пра яго ўдзел у вайне) пісаў у Гмыракава вайсковае падраздзяленне ўжо пасля гібелі публіцыста – на такія лісты родных і знаёмых па вайскавай традыцыі адказвалі тыя з аднапалчанаў забітага, хто быў з ім у добрых стасунках.

Мова артыкула ёмістая, з адметным для М. Гарэцкага сінтаксісам, у асобных фрагментах – вельмі пранікнёная і, як і ў выпадку з даведкай у “Гісторыі беларускае літаратуры”, – натуральная, ясная. У стылі выкладу добра збалансаваныя публіцыстычнасць з яе даступнасцю і нават захапляльнасцю і навуковасць – з багаццем і дакладнасцю фактаў, строгай логікай іх падачы⁴.

⁴ Адметнасці мовы і стылю М. Гарэцкага – крытыка і гісторыка літаратуры (не будзе перабольшаннем нават казаць пра паэтыку “літаратуразнаўчай прозы” гэтага пачынальнага нацыянальнага літаратуразнаўства) яшчэ чакаюць грунтоўнага манаграфічнага даследавання. У нашым жа выпадку нельга не скарыстацца тымі магчымасцямі, якія дае артыкул “Лявон Гмырак (1891–1915)”, і, побач з асэнсаван-

Імпліцытным, дзесьці больш, а дзесьці менш выразна адчувальным эмацыйным стрыжнем тэксту з’яўляецца шчырая сяброўская прыязнасць аўтара да М. Бабровіча. У заключнай частцы публікацыі дамінантнымі робяцца трагічна-жалобныя матывы.

Распачынаецца артыкул з важнага моманту, упушчанага ў “Гісторыі беларускае літаратуры”, – указання поўнага сапраўднага імя Лявона Гмырака (а не толькі ініцыялу). Далей М. Гарэцкі трымаецца храналагічнай канвы, паслядоўна распавядаючы пра гады дзяцінства, навучання, этапы сацыяльна-палітычнага і нацыянальнага самаўсведамлення М. Бабровіча: “Сапраўднае імя Лявона Гмырака – *Мечыслаў Бабровіч* (вылучана аўтарам – Т. В.). Нарадзіўся ён 6-га красавіка 1891-га года ў фальварку Пархвенава Вілейскага павята Віленскай губерні. Бацька яго служыў ляснічым у паноў Слатвінскіх. Матка яго – полька з Варшавы. Пад яе ўплывам рос Гмырак і змалку быў вельмі рэлігійны. На адзінаццатым годзе жыцця паступіў ён у 1 ю віленскую гімназію. Спачатку вучыўся дужа добра, і за тое быў пераведзены ў бясплатны пансіён. Надта многа чытаў, асабліва – па-польску, галава яго была забіта героямі Сянкевіча, і ён нават рабіў тады дзіцячую спробу пісаць повесць – па-польску і з польскай гісторыі” [3, с. 237].

У працытаваным урыўку звяртае на сябе ўвагу тонкае адчуванне М. Гарэцкім (зноў дае пра сябе ведаць талент празаіка) “драматургіі” Гмыракавага лёсу. Сацыяльнае становішча і нацыянальная прына-

нем узаемакантактаў двух маладых нашаніўцаў, не адсачыць некаторыя прыёмы, паводле якіх пабудаваны ў М. Гарэцкага Гмыракаў біяграфічны наратыў. Тым болей, што абраныя М. Гарэцкім наратыўныя падыходы апасродкавана сведчаць не толькі пра ўспрымання ім асобы Л. Гмырака, але і пра яго самога – пісьменніка і чалавека.

роя. Пасля, лежачы ў шпіталі, ён без перастанку паўтараў: “Я – рускі”.

“Вораг”. Лейтэнанта просяць згадаць найбольш яркавы момант вайны. Замест таго, каб распавесці пра жорсткія баі, ён расказвае пра тое, як пад Вердэнам нямецкія і французскія салдаты заключылі перамір’е. Яны абменьваліся ежай, падарункамі. А баявыя дзеянні імітавалі: стралялі, аднак нікога не забівалі. Пра гэта даведалася камандаванне, якое паслала ў зону баявых дзеянняў маёра. Адноўчы, калі французскі салдат выйшаў да немцаў, апошнія не паспелі яго папярэдзіць, што гэта небяспечна. У выніку маёр страляе ў француза, той памірае; і баявыя дзеянні аднаўляюцца.

Заўважым, што твор М. Гарэцкага працытуем па зборніку, выдадзеным у 2009 г. [2, с. 404–407]. Там ён уключае ў дакументальную аповесць “На імперыялістычнай вайне”, хоць першы раз апавяданне было апублікавана ў “Полымі” за 1925 г. як самастойны твор. Урэшце, тэкст, пададзены ў новым зборніку без змен (пасля “Літоўскі хутарок” цытавацца будзе па тым жа выданні [2, с. 51–65]). Апавяданні ж Э. М. Рэмарка [5; 6], якія і так зазналі масу перакладаў з мовы на мову, ускладняць перакладам на беларускую не будзем і пакінем рускі варыянт.

Перадусім, звернем увагу на назву. У тэксце М. Гарэцкага герой спрабуе пераканаць сябе і іншых, што ён “*рускі*”, для таго, каб апраўдацца, выявіць матывацыю для свайго ўчынку-забойства. Ці не так павінна ўсё і быць: рускія забіваюць аўстрыйцаў і наадварот; ці не такія правілы вайны, у якой яны вымушаны ўдзельнічаць? Герой цалкам усведамляе, што ўсе салдаты –

неймавернай колькасцю навуковых артыкулаў). Аднак нашу мэту можна выканаць і не па тэксе-арыгінале.

Па-другое, апавяданні “Вораг”, “Цішыня вакол Вердэна” ўпершыню былі апублікаваны ў зборніку, выдадзеным у 1993 г. (“Der Feind: Erzählungen”), дзе змешчана інфармацыя пра тое, што апавяданні (усяго іх шэсць, уключаючы згаданыя) былі ўзяты з канадскага часопісу Collier’s (нумары за 1930–1931 гг.) [1, с. 59], дзе яны з’явіліся на англійскай мове. У згаданым зборніку чытаем: “Ein Übersetzer aus dem Deutschen wird für keinen der Texte genannt” (“Перакладчык з нямецкай не названы для ніводнага тэксту”). З англійскай на нямецкую для выдання пераклала Barbara von Bechtolsheim. Арыгінальныя ж рукапісы былі згублены. Таму відавочна, што браць пад увагу перакладны тэкст на нямецкай мове няма аніякага сэнсу. Для цытавання будзем карыстацца працамі І. М. Шрайбера (які, у сваю чаргу, рабіў пераклады ўжо з нямецкай мовы, што ўказана ў адным з выданняў [6, с. 3] – цікава было б, дарэчы, параўнаць усе выданні з тэкстам-арыгіналам...).

Вельмі коратка, схематычна згадаем фабулу апавяданняў.

“Рускі”. Салдат, які да вайны быў землеаробам, знаходзячыся на аддаленых ад фронту пазіцыях, часта гуляе па палях адзін, збіраючы розныя “трафеі”. Астатнія не разумеюць паводзінаў героя, і аднойчы ён трапляе ў непрыемную сітуацыю. Падчас шпацыру салдат заўважае “аўстрыяка”. Яны садзяцца на зямлю, выпіваюць, закусваюць; збіраюцца разыходзіцца, і раптам “рускі” (які насамрэч беларус) страляе ў “аўстрыяку” (які насамрэч украінец). Гэта вельмі моцна паўплывала на псіхіку ге-

лежнасць Бабровічавых бацькоў характарызуецца ўсяго двума кароткімі і, здавалася б, цалкам стандартнымі сказамі, але ў іх – завязка канфлікту. Бо як паставіцца да сацыялістычных і нацыянальна-адраджэнскіх памкненняў сына-нашаніўца бацька – ляснічы (кіраўнічая пасада) у буйных землеўласнікаў Слатвінскіх? А маці – карэнная полька? Тым болей, што спачатку хлопец цалкам знаходзіўся пад яе ўплывам і рос “вельмі рэлігійным”? Гарэцкі-біёграф адмыслова падкрэслівае, што няўрымслівы праўдашукальніцкі характар выявіўся ў М. Бабровіча рана: дзіця было ўражлівым, прагным да ведаў, мела літаратурныя схільнасці і ад наймалодшага ўзросту імкнулася да высокіх ідэалаў.

У падлеткавыя гады рэлігійнасць і рамантычнае захапленне пальшчызнай саступаюць у Гмырака месца сацыялістычным перакананням. На вернасць ім Бабровіч-гімназіст здае вельмі строгі экзамен: “З прыходам 1905 га года чад польскага нацыяналізму ... значна слабее; хлапца захопліваюць ідэі сацыялізма, ён заводзіць бібліятэчку з забароненых кніжак, піша ў вучнёўскі журнал. Калі ж рэвалюцыя была знішчана і царскі ўрад не дараваў нават дзецям, на Гмырака таксама нехта данёс, да яго прыйшлі з рэвізіяй, знайшлі забароненыя кніжкі і павялі ў турму. Дзякуючы малалецтву, суд зменшыў кару да 6 месяцаў астрага, якія Лявон і адседзеў у Вільні ж” [3, с. 237].

Удзел юнака ў рэвалюцыі стаў, як і можна было прадбачыць, вялікай непрыемнасцю для яго сям’і. Паводле сведчанняў М. Гарэцкага, прыкладна ў гэты час сур’ёзна пагоршылася здароўе ў Гмыракавай маці – яна захварэла на сухоты, а паміж бацькам і сынам пазначыўся

выразны разлад: “Выйшаўшы на волю, Гмырак прыехаў дамоў, дзе троху чытаў, троху вучыў дзяцей у суседа-пана, а найболей сядзеў, заціснуўшы вусны, і слухаў ад бацькі розныя дакоры” [3, с. 237]. Пасля астрожнага зняволення няпэўнымі выглядалі перспектывы на будучыню, аднак у 1908 г. М. Бабровіч здолеў усё ж паступіць у прыватную тэхнічна-прамысловую школу ў Варшаве.

Навучанне было завершана ў 1912 г., і яго вынікам стала не толькі атрыманне прафесіі, але і далучэнне да беларускай справы. “У Варшаве Гмырак пазнаёміўся з беларускім рухам і сам прымкнуў да яго”, – сцвярджае М. Гарэцкі. Актыўная нацыянальна-адраджэнская пазіцыя, занятая М. Бабровічам, выклікала новую хвалю спрэчак з роднымі: калі раней незадавальненне сынавымі поглядамі і ўчынкамі выказваў найперш бацька, цяпер да яго далучылася і маці – “абое ішлі ў адно проці няўдалага сына” [3, с. 237]. Свой выбар Гмырак не змяніў, аднак адсутнасць паразумення з бацькамі прынесла “шмат ... прыкрасцяў” [3, с. 237]. Апісанне драмы Бабровічавай сям’і ў артыкуле сціслае і разам з тым фактурнае. Для М. Гарэцкага яно дало магчымасць ярка высвеціць характар героя (“надзвычайна любіў усё роднае, любіў родны народ” [3, с. 238]), а яшчэ – уключыць Гмыракаву біяграфію ў шырокі сацыяльна-культурны кантэкст, паказаць балючасць той сітуацыі, што склалася ў Беларусі напрыканцы XIX – пачатку XX стст.: блізкіх людзей, нібы сцяна, падзяляла розніца ў нацыянальным самавызначэнні, і сямейныя варункі ў большасці выпадкаў ніякім чынам не спрыялі станаўленню ў моладзі беларускай самасвядомасці. Дарэчы, нельга выключыць

(“Der Feind”) і “Цішыня вакол Вердэна” (“Schweigen um Verdun”).

Перад тым, як перайсці да непасрэднага разгляду твораў, зробім невялікую агаворку. Пры кампаратыўным аналізе, вядома, лепш выкарыстоўваць арыгінальныя, а не перакладныя тэксты, аднак у нашым выпадку творы Э. М. Рэмарка цытуюцца па рускіх выданнях. Удавацца ў падрабязнасці мастацтва перакладу не будзем (хаця і так зразумела, што ў перакладных тэкстах часам недакладна перадаецца не толькі стыль пісьма аўтара, а і губляецца сэнс некаторых эпізодаў); заўважым толькі, што выкарыстанне намі перакладных тэкстаў матывавана канцэптуальнымі аналогіямі ў мастацкіх кругах беларускага і нямецкага пісьменнікаў.

Па-першае, пастаўленая мэта – паказаць агульнае і адрознае ў адлюстраванні жахаў вайны (дакладней, звернем увагу на антываенны пафас), пакаже псіхалагізму герояў, экзістэнцыйных матываў. Напрыклад, лексічны, сінтаксічны ўзроўні браць пад увагу недапушчальна па перакладзе, таму дзевядзеца абмінуць разгляд сінтаксічнай структуры сказа, якая адыгрывае найважнейшую ролю (да прыкладу, сказ можа быць узгрукшчаны рознымі доўгімі канструкцыямі, каб перадаць плынь свядомасці героя, ці эмацыйнасць прамовы можа перадавацца праз паўторы некаторых слоў – усё гэта і многае іншае ўплывае на ўспрыняцце тэксту чытачом і ў перакладзе гэта можа згубіцца); нават рытм, закладзены аўтарам, а значыць, і культурны код у значнай ступені могуць знікнуць ці, правільней, трансфармавацца (існаванне праблемы перакладу мастацкай літаратуры (асабліва паэзіі) пацвярджаецца

Дзмітрый Юркойць
(Мінск)

“РУСКІ” І “ЛІТОЎСКІ ХУТАРОК” – ТВОРЫ, ЯКІЯ АПЯРЭДЗІЛІ ЧАС

Проза Максіма Гарэцкага лёгка ўпісваецца ў еўрапейскі літаратурны кантэкст, што можна прасачыць хаця б праз колькасць кампаратывісцкіх прац, у якіх творы беларускага класіка абсалютна слушна параўноўваюцца з творамі прадстаўнікоў так званага “страчанага пакалення”: Э. М. Рэмарка, Р. Олдынгуэна, Э. Хемінгуэя і інш. Часам даследчыцкія працы здзіўляюць нечаканасцю прыведзеных аналогій, прыкладам служыць артыкул Е. Лявонавай, дзе апавяданне “Рускі” параўноўваецца з навелай Ф. Кафкі “Пераўтварэнне” [3]. У тым жа артыкуле заўважана, што *“для кампаратывісцкіх росшукаў літаратурная спадчына беларускага класіка па-ранейшаму ўяўляе сабой неабсяжную і надзвычай удзячную глебу”* [3]. Даказваць адно і тое ж, вядома, няма сэнсу, існуючых прац дастаткова, каб з упэўненасцю сцвярджаць: М. Гарэцкі – творца сусветнага маштабу. Тое, што проза класіка адпавядала тэндэнцыям развіцця заходнееўрапейскага літаратурнага працэсу, зразумела. Мы ж закцэнтуюем увагу на тым, што яна не толькі адпавядала ім, але часам і апярэджвала. Для гэтага параўнаем апавяданні М. Гарэцкага “Рускі” і “Літоўскі хутарок” (якія неаднаразова станавіліся аб’ектам даследаванняў) з малавядомымі апавяданнямі (ва ўсякім выпадку, у айчынным літаратуразнаўстве) Э. М. Рэмарка “Вораг”

чаць, што менавіта Гмыракавы расповеды падштурхнулі М. Гарэцкага ў артыкуле “Развагі і думкі” (напісаны якраз у 1913 г., калі адбылося знаёмства з М. Бабровічам) прапаноўваць “літаратарам нашым” тэму спрэчак дзяцей з бацькамі на глебе беларускага “самавольства” як адну з надзвычай “добрых мэтаў” для новых твораў [3, с. 183–184].

Увосень 1912 г. М. Бабровіча забіраюць па прызыве на тэрміновую службу: ён патрапляе ў Маскву ў грэнадзёрскі полк, але неўзабаве вызваляецца “па льгоце” [3, с. 238]. Фіксацыя ў артыкуле гэтых даволі спецыфічных біяграфічных звестак ускосна сведчыць, што таварышы абмяркоўвалі паміж сабою парадак адбыцця ўсеагульнай воінскай павіннасці: Гмырак толькі адслужыў, а для М. Гарэцкага гэтае пытанне якраз стаяла на парадку дня (і, як сведчыць пачатак дакументальна-аўтабіяграфічнай аповесці “На імперыялістычнай вайне”, сур’ёзна турбавала яго, бо пісьменнік выбіраў – ісці “вальнапісаным” альбо чакаць даты агульнага прызыву па ўзросце). Пасля вяртання з войска М. Бабровіч прымае важнае рашэнне – скіроўваецца ў Вільню. Тут ён уладкоўваецца на працу і адначасова па максімуме ўключаецца ў нацыянальна-адраджэнскую актыўнасць: “...бярэцца за практыку па сваёй спецыяльнасці, працуе як просты работнік па закладцы мястовай каналізацыі і дзеяльна супрацоўнічае ў беларускай прэсе” [3, с. 238]. Аднак усё змяняе вайна.

Пра яе як апошні жыццёвы этап Гмырака М. Гарэцкі піша з суровай стрыманасцю чалавека, які і сам неаднойчы глядзеў на полі бою ў вочы смерці. Безумоўную павагу М. Гарэцкага выклікае той факт, што М. Бабровіч

да канца застаўся верным вайсковаму абавязку. Цёплае стаўленне да нябожчыка выдае сябе ў выкарыстанні ў тэксце не прозвішча, а імя нашаніўца, а таксама ў агульнай высакародна-журботнай – без кроплі вайскавай казёншчыны – інтанацыі выказвання: “Вайна 1914 года захапіла і Лявона. Блізка года прабыў ён у апалчэнскай дружыне ў Коўне, а пасля як прапаршчык пайшоў на пазіцыю і ў баях пад крэпасцю загінуў 30-га чэрвеня 1915-га года, здабыўшы за адвагу георгіеўскі крыж” [3, с. 238].

Самае складанае сказана. Паўза перад пачаткам новага абзацу – нібыта цяжкі ўздых па абарваным на ўзлёце маладым жыцці: “Вялікія надзеі пакладала на Лявона Гмырака беларуская літаратура як на здольнага, арыгінальнага публіцыста, крытыка і белетрыста і шчырага, энергічнага беларуса-адраджэнца”, – канстатуе М. Гарэцкі [3, с. 238]. І далей коратка, але грунтоўна падсумоўвае, што паспеў за свой нядоўгі век зрабіць нашанівец: “За вельмі кароткі час ён аказаўся дужа плодным і пакінуў шмат артыкулаў аб беларускім земскім жыцці, аб беларускай школе (у “Нашай ніве”), аб беларускім адраджэнні і літаратуры (“Калядная пісанка”, 1914 г.) і інш. Пісаў ён і папулярныя рэчы ў месячніку “Лучынка”, даў спробу чыста народнага апавядання (у “Нашай ніве”) пад псеўданімам Б. Заяц. Ды ўсё гэта – самая нязначная частка таго, на што можна было спадзявацца” [3, с. 238]. Апошні сказ – магутны па сіле ўздзеяння. Столькі ў ім затоена болю – ад няспраўджаных чаканняў, ад недарэчнасці і несправядлівасці страты, ад немагчымасці нешта змяніць... Моцны ён і ў гісторыка-літаратурным плане, бо з большай даклад-

11. Цётка. Выбраныя творы / Цётка; Уклад., прадм. В. Коўтун; Камент. С. Александровіча і В. Коўтун. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2001. – 336 с.

12. Шматкова, І. І. Беларуская жаночая паэзія XX стагоддзя: вучэб.-метадыч. дапам. / І. І. Шматкова. – Мінск : БДУ, 2023. – 199 с.

Літаратура

1. Буйло, К. ...Коціцца рэха: вершы, паэма, лісты / К. Буйло. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 286 с.
2. Верас, Зоська Я помню ўсё: Успаміны, лісты / Зоська Верас; уклад. М. Скоблы. – Гародня – Вроцлаў, 2013. – 480 с.
3. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / Уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мн.: Маст. літ., 1992. – 479 с.
4. Гарэцкі, Р. Сяброўства творцаў / Р. Гарэцкі // Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага. – ДУК «Горацкая раённая бібліятэчная сетка». – Электронны рэсурс. – Рэжым доступу: <https://lib-gorki.mogilev.by/index.php/maksim-garetski/695-garetski-syabro-stva-tvortsya>. – Дата доступу: 07.09.2023.
5. Гарэцкі, М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 3. На імперыялістычнай вайне. Віленскія камунары / М. Гарэцкі. – Мн.: Маст. літ., 1985. – 399 с.
6. Гарэцкі, М. Хрыстаматыя беларускае літаратуры: XI век – 1905 год / М. Гарэцкі. – Вільня: Віленскае беларускае выдавецтва Б. Клецкіна, 1922. – 262 с. // Электронны рэсурс. – Рэжым доступу: <https://w.wiki/8L5P>. – Дата доступу: 07.09.2023.
7. Клейнборт, Л. М. Молодая Белоруссия: очерк современной белорусской литературы 1905–1928 гг. / Л. М. Клейнборт. – Минск: Бел. гос-уд. изд-во, 1928. – 508 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lib.narbel.bsu.by/l-m-kleynbort-molodaja-belorussija.html>. – Дата доступа: 07.09.2023.
8. Лойка, А. А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. У 2 ч. Ч. 2. – 2-е выд., дапрац. і дап. / А. А. Лойка. – Мн.: Выш. шк., 1989. – 480 с.
9. Луцкевіч, А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / уклад., прадм., камент.індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 460 с.
10. Мядзёлка, П. Сцежкамі жыцця / Паўліна Мядзёлка. – Мінск : Лімабус, 2018. – 612 с.

насцю і пранікнёнасцю сказаць пра талент Лявона Гмырака, гэтак рана загубленага вайною, цяжка.

Матыў страты знаходзіць сваё развіццё ў наступным, таксама выключным па пранікнёнасці абзацы артыкула. Лёс Гмырака зноў упісаны тут у агульнабеларускі кантэкст: “Сёлета – пяць гадоў, як няма з намі слаўнага таварыша. Цяжкі час палітычнага жыцця перажывае бацькаўшчына, і балючая страта, адна з многіх за астатнія гады, асабліва больна адчуваецца” [3, с. 238]. Гмыракава трагедыя пячэ яшчэ мацней на фоне ўсіх тых смерцяў і сацыяльна-палітычных катаклізмаў, што зведала Беларусь на мяжы 1910 х – 1920 х гг., – так пры гэтым і не вырашыўшы канчаткова самыя надзённыя, гэтак значныя і для М. Гарэцкага, і для Гмырака нацыябудаўнічыя пытанні⁵. Артыкул завяршаецца паэтычнай цытатай з “Задушак” Ясакара (Змітрака Бядулі), якая арганічна падтрымлівае ўзвышана-жалобны тон двух

⁵ Агульны для Гмырака і М. Гарэцкага боль за Беларусь, што пакутвала ў агні чужой імперскай вайны і рэвалюцыйных трансфармацый, з уражальнай мастацкай сілай перададзены ў напісаным на год пазней за артыкул “Лявон Гмырак (1891–1915)” апавяданні “Фантазія” (1921). Яно ў пэўным сэнсе развівае (толькі ўжо ў вобразнай форме) заключныя думкі прысвечанай М. Бабровічу публікацыі, значна павышаючы трагедыйна-экспрэсіўны градус: “Пад гулкі грукат гармат, траскату стрэльбаў і кулямётаў, пры водбліску страшных пажарышчаў раздваліся дзікія воплі і балючыя стагнанні забітых, рэзаных, паміраючых з голаду людзей.

Могілі і турмы перапоўніліся [...]. Крывёю і слязьмі пазаплывалі вочы.

Сцэні памёршых продкаў у смяротнай нудзе стаялі над распятай краінай і адварачываліся ад сваіх затопленых смуроднаю запечанай крывёй могілак” [3, с. 118].

Сярод беларусаў розных эпох, якія паўстаюць у “Фантазіі” з магілаў, каб ісці на сход і ратаваць змучаную Радзіму, ёсць і Гмырак. Для стварэння яго вобраза М. Гарэцкі знаходзіць вельмі яркую ў мастацка-выяўленчым плане і дакладную з гісторыка-біяграфічнага гледжання фармулёўку – герой з цяжкасцю выбіраецца з-пад завалаў целаў у салдацкай брацкай магіле: “Грабаўся з-пад груды трупам брацкай магілы ў Коўне Лявон Гмырак” [3, с. 120]. Памерлыя ў М. Гарэцкага застаюцца вернымі Беларусі. І іх жыццё, і самая іх смерць – наймацнейшы стымул для жывых, каб, нягледзячы ні на што, працягваць працаваць дзеля Бацькаўшчыны. Падобная ідэя – памятаць пра страты, належна аплакваць іх, але шукаць у сабе сілы жыць далей – гучыць, як ужо адзначалася, і ў драматычным абразку “Памінкі”. Аднаводна, усе тэксты, дзе ў М. Гарэцкага згадваецца Гмырак, паяднаныя паміж сабою блізкасцю ідэйнага напаўнення, матываў і настрою.

папярэдніх абзацаў і яшчэ раз акцэнтуюе ўвагу на значнасці Гмыракава ўдзелу ў адраджэнскім руху: “Лявон Гмырак, з душой магутнай, // Любіў без мер свой край пакутны. // ...// Хацеў ён волі для сялян, // Святлейшых, лепшых, шчасных дзён // Жадаў для брата свайго ён. //...// Цяпер у магіле брацкай спіць, // Аб родным краі толькі сніць” [3, с. 238].

Такім чынам, артыкул “Лявон Гмырак (1891–1915)” пры ўсёй яго непрытэнцыёзнасці і вонкавай “звычайнасці” (даступная мова, цалкам традыцыйны для падобнага кшталту матэрыялаў фармат: біяграфічныя звесткі, пералік заслуг і г.д.) на паверку аказваецца рэччу няпростай. Тут сінтэзаваныя не толькі публіцыстыка і літаратуразнаўства, але і мемуарны з мастацкім (у спецыфічным выяўленні) пачаткі. У тэксце няма адметнай метафорыкі або той шматслойнасці і няўлоўнасці сэнсаў, што маркіруюць мастацкія творы, але казаць пра лінейнасць і строгую адназначнасць (як у навуцы) або максімальную эмацыйную яркасць, ударнасць і зноў такія адназначнасць выказвання (як у публіцыстыцы) у дадзеным выпадку таксама не выпадае. Напісанае Гарэцкім – біёграфам і публіцыстам – мае “другое дно”: глыбокі псіхалагічны падтэкст, уласцівы мастацкаму дыскурсу. “Лявон Гмырак (1891–1915)” пульсуе пачуццямі самага шырокага спектру: ад па-дзіцячы адкрытага захаплення прагай ведаў малога М. Бабровіча, яго актыўнасцю і трываласцю як адраджэнца (тая выразнасць пачуцця, што натуральная і чаканая для публіцыстыкі) да шчымлівага, глыбока інтымнага па сваім характары (а таму добра схаванага “між радкоў”) смутку, прырода якога – экзістэнцыйная (перажыванне смерці як тра-

лей свайго народу, а шчасце асабістае – гэта толькі ціхае, таемнае жаданне збалелай душы. Буйло – маладая, поўная сіл і ахвоты да жыцця дзяўчына, каторая глядзіць на свет такімі вачыма, як павінна глядзець дзяўчына з гарачым сэрцам і чыстай душой, маючы 18–20 гадоў. І ня дзіва, што на першым месцы ў яе стаіць асабістае шчасце, што ў яе вершах чуюцца гарачыя словы кахання... <...> Эратычная інтуіцыя – гэта характэрная адзнака творчасці Канстанцыі Буйло” [9, с. 67–68]. М. Гарэцкі ў сваёй “Гісторыі беларускае літаратуры” ў слоўніку-дадатку ў азначэнні відаў лірыкі як прыклад любоўнай паэзіі называе К. Буйло; цікава, што яе імя называецца як прыклад і ў азначэнні тэрміна “эротыка” [3, с. 390, 405]. Такім чынам, амаль адразу некалькімі крытыкамі яна была прызнана пясняркай кахання, менавіта яе інтымная лірыка – стала новым словам у беларускай літаратуры “плачу і смутку” “нашаніўскай” пары. Цікава, што ў той час, у 10–20-я гг. XX ст. менавіта жаночая інтымная лірыка была ацэнена так высока літаратуразнаўцамі, і, у першую чаргу, М. Гарэцкім.

Такім чынам, Максіму Гарэцкаму належыць адно з першых слоў у сістэматызацыі беларускага літаратурнага працэсу, ён стварыў канцэпцыю беларускага нацыянальнага характару, прааналізаваўшы спецыфіку беларускай самаідэнтыфікацыі. Гарэцкі-літаратуразнаўца – аўтар аднаго з першых слоў у даследаванні найпрыгажэйшай з’явы беларускай літаратуры – жаночай паэзіі XX ст. [12].

Значным дасягненнем Гарэцкага-літаратуразнаўцы на наш погляд з’яўляецца выяўленне трагічнасці долі жанчыны-беларускі, эвалюцыі лірычнай гераіні ў творчасці Цёткі: “На пачатку творчасці яна малюе жыццярэдасны абраз прыгожай дзяўчыны Касі, што светлай зоркай цвіце на ўсю вёску (“Лета”, 1906 г.). Потым, у пакутным ужо тоне, паказана бедная Насця (“Гаданне”, 1910 г.), трапіўшая ў астрог і больш нешчаслівая, чымся грэшная, дзяўчына. Вобраз замужняе жанчыны-беларускі агорнуты ў Цёткі засмучэннем і тужлівасцю. Нешта дужа роднае, блізкае і харошае чуецца ў словах да “лялеек без мовы”, “прызавятых кветак”, “бескрылатых птушак”, “вясковых сястронок”. Твар іх, як воск, шчокі змяты слязьмі, у хмурных вачах боль. Яны рана старэюць ад гора і ад працы. Цётка ім кажа: “А за гэта вам дзве дошкі і крыж з хвоек ледзве збіты, і ў памяць плачуць дочкі, бо й яны, як вы, забіты” [3, с. 294–295].

Творчасць яшчэ адной беларускай паэтэсы стала аб’ектам даследавання Гарэцкага як літаратуразнаўцы – К. Буйло, яна таксама з кагорты паэтаў-“нашаніўцаў”, якія стваралі новую беларускую літаратуру. Яе імя часта згадваюць разам з Цёткай і Зоськай Верас, з якімі яны разам сваім паэтычным словам, асветніцкай і грамадскай дзейнасцю рабілі агульны ўклад у беларускае нацыянальнае адраджэнне на пачатку XX ст. Але рабілі гэта па-адметнаму, кожная “мела свой стыль”. Так, яшчэ А. Луцкевіч зазначаў: “Цётка і Буйло – бясспорна, найбольш выдатныя жаночкія сілы ў беларускай паэзіі, але ж якія яны розныя тыпы! Цётка – уся адзін парыў у выш, да вялікіх ідэалаў. Яна б’ецца са злыбедамі жыцця, надрываючы свае сілы, яна змагаецца з нядоляй і няво-

гедыі, міжвольнае примерванне Гмыракавага лёсу на сябе), і горычы ад няспраўджаных нацыябудаўнічых надзей і бязвінна пралітай чалавечай крыві (філасофска-гуманістычнае і сацыяльна-гістарычнае пераламленне асабістых аўтарскіх эмоцый, своеасаблівае іх узбуджэнне да эмоцыі калектыўнай, агульнанароднай). На ўзроўні мовы, спосабаў яе арганізацыі ў артыкуле эфектыўна працуюць тыя сродкі псіхалагічнага ўздзеяння на чытача (сэнсавыя акцэнтны, кампазіцыйныя асаблівасці, інтанацыйная выразнасць і інш.), што характэрныя для інтэлектуальна-псіхалагічнай і дакументальнай прозы ў найлепшых яе ўзорах. У выніку тэкст М. Гарэцкага не проста перадае біяграфічную інфармацыю: пасля яго прачытання, як і ў выпадку з якаснымі мастацкімі творамі, застаецца доўгае рэха перажыванняў.

Што яшчэ, акрамя “зашытага” ў падтэкст эмацыйна-псіхалагічнага напружання, робіць гучанне “Лявона Гмырака (1891–1915)” поліфанічным? Ужо было адзначана, што асацыятыўныя ніці лучаць артыкул з усімі астатнімі творамі М. Гарэцкага, дзе названа імя М. Бабровіча. Аднак ёсць і іншы ўзровень ідэйна-змястоўнага ўзаемадзеяння, у якое ўключаецца гэты тэкст – перагукі з публіцыстыкай самога Лявона Гмырака.

Наяўныя супадзенні і перасячэнні зместу (іх няшмат, бо тэмы, якія абіраў Гмырак, як правіла, мала спрыялі самахарактарыстыкам ці раскрыццю фактаў асабістай біяграфіі) сведчаць пра высокую ступень эмпатыі М. Гарэцкага, яго ўменне дакладна ўхапіць псіхалагічную сутнасць чалавека. З іншага боку, “сумоўе” арты-

кула з Гмыракавымі публікацыямі ўзбагачае нашае ўспрыманне іх зместу: яны нечакана падсвечваюцца новым – асобасна-біяграфічным – святлом.

Напрыклад, у нашаніўскім матэрыяле пра выбар паміж лацінскім і кірылічным шрыфтам (у 1911 г. газета праводзіла на гэты конт адмысловае апытанне сярод чытачоў) Гмырак рашуча падтрымаў “рускія літары”, заклікаючы адмовіцца ад лацінкі як ад прыкрага ўзору колішняй “нацыянальнай здрады” і “адрачэння ад свайго “простага”, мужыцкага”. Пры гэтым ён падкрэсліў, што для яго асабіста такі выбар не быў лёгкай: “Звярну яшчэ ўвагу, што хоць я сам... католік, ды гадаваўся ў польскім духу (матка мая з Польшчы), але ўсё ж такі, як прызнаў сябе беларусам, маю адвагу не адракацца ад свайго роднага, ад мінуўшчыны і рабіць такія вывады, якія толькі можа даць логіка ды шчырая грамадзянская павіннасць” [4, с. 143]. Гэтыя радкі наўпрост адсылаюць да цытаваных вышэй радкоў М. Гарэцкага пра раннія дзіцячыя гады М. Бабровіча і моцны ўплыў на яго маці-полькі. Паказальна, што і Гмырак, і М. Гарэцкі акцэнтуюць увагу на адным і тым самым – свядомым, у вялікай меры нават валявым (“маю адвагу”, паводле Гмыракавай фармулёўкі) рашэнні публіцыста “быць беларусам”. Гмырак пакідае “за кадрам” тыя шматлікія непаразуменні з бацькамі, якія ўзніклі пасля абрання ім нацыянальна-адраджэнскай сцяжыны. Аднак звесткі пра ўнутрысямейныя канфлікты, якія дадае ў 1920 г. М. Гарэцкі, яшчэ раз пераконваюць і ў трываласці поглядаў Гмырака, і ў яго гатоўнасці адстойваць іх, выконваючы “грамадзянскую павіннасць”. Сіла волі, рашучасць, абвостранае пачуццё грамадзян-

М. Гарэцкі ўжо пазней у “Віленскіх камунарах” таксама адзначае значны ўнёсак Цёткі ў лёс роднай мовы: “Цётка стварала літаратурную беларускую мову і часта запісвала ў свой бланкоцік цікавыя беларускія словы ад рабочых” [5, с. 217]. Сапраўды, Цётка, як і іншыя героі “Віленскіх камунараў” М. Гарэцкага, нясуць у сваёй свядомасці вопыт мінулага, вопыт сацыяльны, яго героі і вобразы-сімвалы беларускага адраджэння, а і адначасова жывыя людзі.

Некаторыя даследчыкі спрабавалі вылучыць асобныя этапы творчага шляху А. Пашкевіч. Так, А. Луцкевіч вылучае як першы перыяд яе паэтычнай творчасці 1905–1906 гг. [9, с. 63]. А. Лойка прапаноўвае трохэтапны падзел: першы, ранні – 1902–1903 гг.; другі, рэвалюцыйны – 1905–1906 гг.; трэці, элегічны – 1908–1914 гг.; даследчык трапна адзначае змены ў тэмах, настроях і інтанацыях твораў апошняга часу, засяроджанасць на долі адзінокага чалавека, сіраты (“Сірацінка”) [8, с. 78]. Менавіта на два розныя полюсы творчага таленту Цёткі – узнёслы, аратарскі, прапагандысцка-рэвалюцыйны і інтымны, лірычны, пяшчотны – указаў яшчэ літаратуразнаўца Л. Клейнборт (1875–1950): “Заўсёды ёсць галіна, дзе паэт адчувае сябе найбольш інтымна. Калі гэта так, то з вершаў Цёткі-Пашкевіч кідаецца ў вочы тое, што прысвечана жанчыне” [7, с. 253]. Але ж неабходна звярнуць увагу, што першы сістэматызаваў творчасць нашай выдатнай паэтэсы ўсё ж такі М. Гарэцкі: “Усю літаратурную творчасць пясняркі можна падзяліць на дзве галоўныя часткі: першы час – рэвалюцыйны (1905–1906 гг.) і другі час – чыста нашаніўскі (да смерці)” [3, с. 289].

нашай беларускай, каб не ўмёрлі...”. У 1906 г. у Прадмове да “Скрыпкі беларускай” А. Пашкевіч пад псеўданімам Гаўрыла з Полацка вылучае асноўную канцэпцыю свайго паэтычнага слова, называе свайго натхняльніка: “Доўга я гадаў і думаў, як сябе зваць, ці то палякам, ці то літоўцам, бо слова “тутэйшы” мне нексьць не смакавала. І так колькі гадоў я хістаўся то на ту, то на другую сторону, аж покі не папала ў мае рукі “Дудка” Мацея Бурачка: яна-то мне сказала, што хто гаворыць па-тутэйшаму, па-мужыцку, значыцца, ён гаворыць па-беларуску, а хто гаворыць па-беларуску, той беларус. Прачытаўшы тую “Дудку”, я сказаў: “Дзякуй табе, Мацей Бурачок! Чэсць і слава тваему слову! А ты, “Дудка”, грай і мне голас дай”. З таго дня пачаў і я майстраваць інструмант. Выйшла з-пад рук “Скрыпка”. Цяпер кручу “Струны”...” [11, с. 47].

М. Гарэцкі ў сваім першым у айчынным літаратурна-знаўстве грунтоўным даследаванні “Гісторыя беларускае літаратуры” робіць спробу правесці параўнальна-тыпалагічны аналіз двух творцаў: “Па кірунку і характару шмат якіх вершаў Цётка мае духова-літаратурны звязак з Багушэвічам. Яна пачала майстраваць сваю “скрыпку” пад тон яго “дудкі” (прадмова да “Скрыпкі беларускай”). Яе лірыка таксама выключна ідэйная ды з большым, чымся ў Багушэвіча, хоць і ўвогуле з невялікім прырода-апісачым элементам, каторы ізноў жа не самастоен, а на службе ў той ідэйнасці. Рэвалюцыйны настрой Багушэвіча шырэйшы і меней адкрыты. У Цёткі ён болей адкрыты, але вузейшы, сацыяльна-палітычны. Любоў да Бацькаўшчыны і працоўнага люду ў іх роўная, але ў Цёткі яна вастрыяная, фанатычная і напружана-адраджэнская” [3, с. 289–290].

скага абавязку справядліва ацэньваюцца М. Гарэцкім як вызначальныя якасці характару М. Бабровіча.

Яшчэ адна паралель паміж тэкстамі двух нашаніўцаў паказвае, што матэрыял для Гмыракавых артыкулаў часам давалі рэальныя жыццёвыя сітуацыі. У М. Гарэцкага знаходзім апісанне выпадку ў Бабровічавай сям’і: “Чытае ... меншая сястра аб расійскім “пряніке” і думае, што гэта беларускі пранік для бялізны” – Лявон з радасцю крычыць: “Вось *беларускае* (вылучана аўтарам – Т. В.) дзіця!” [3, с. 238]. У публікацыі ж Гмырака “Якой нам трэба школы”, дзе абгрунтоўваецца права беларускіх дзяцей атрымліваць адукацыю па-беларуску, якраз звернута ўвага на міжмоўныя амонімы, якія ўводзяць малых у зман, ускладняючы і без таго няпросты працэс навучання на рускай мове – чужой і не заўжды зразумелай. Згаданая М. Гарэцкім лексема “прянік” прысутнічае сярод прыкладаў, падабраных Гмыракам: «“прянік” – саўсем не падобны да нашага “праніка”, якім бялізну выбіваюць» [4, с. 111].

Падсумоўваючы, нельга не падкрэсліць, што выяўленая М. Гарэцкім сяброўская сімпатыя да Лявона Гмырака была не менш моцнаю і з Гмыракавага боку. Пра гэта пераканаўча сведчаць лісты публіцыста ў рэдакцыю “Нашай нівы” за 1914 г. Ён выехаў тады з Вільні ў Польшчу, але ўважліва сачыў за беларускім друкам і не перапыняў свайго супрацоўніцтва з ім. У ліставанні Гмырак неаднаразова згадвае пра таварыша, просіць перадаваць яму вітанні, ухвальна адгукаецца пра артыкулы. У лісце ад 3 студзеня 1914 г., у прыватнасці, адзначаны “Наш тэатр”, што напярэдадні пабачыў свет у “Каляднай пісанцы”: “Максім Іванавіч – як відаць добра

стацыі пішэць по крайней мере аб беларускім тэатры напісаў дужа добра. Падганяйце яго каб пісаў болій (тут і далей захаваны правапіс і пунктуацыя арыгінала – *Т. В.*) [10, с. 77]. У лісце ад 29 красавіка 1914 г. пра іншы артыкул (хутчэй за ўсё, “Развагі і думкі”, надрукаваны ў “Велікоднай пісанцы”) у адмыслова дададзеным постскрыптуме сказана: “Добрую стацыю напісаў Гарэцкі. Маладзец” [10, с. 80].

Улічваючы, наколькі крытычным заўжды быў Лявон Гмырак (у тых самых лістах – дзясяткі заўваг да зместу публікацый “Нашай нівы” і працы яе рэдакцыі), якая спецыфічная сістэма ацэнак выкарыстоўвалася ім (радыкальны дэмакратызм і інш.), прыведзеныя выказванні можна разглядаць як дакладны знак, што М. Гарэцкі сапраўды стаў для публіцыста духоўна блізкім чалавекам. На жаль, на лёсы абодвух адраджэнцаў кардынальна паўплывала вайна. Пры іншых абставінах на месцы Лявона Гмырака лёгка мог апынуцца М. Гарэцкі. Думаецца, што ў такім разе М. Бабровіч з гэткай жа стараннасцю, як і М. Гарэцкі, імкнуўся б захаваць памяць пра сябра.

Віленскія сустрэчы М. Гарэцкага і Лявона Гмырака былі для абодвух важнымі, але зусім кароткімі. Трагічна кароткім было і Бабровічава жыццё. Тым не менш намаганнямі М. Гарэцкага памяць пра яркага маладога нашаніўца – доўгая. Звесткі, якія сумленна, з адчуваннем асабістай адказнасці перад мінулым і будучыняй зафіксаваў М. Гарэцкі ў тэкстах “інтэмогіям” (у шырокім значэнні гэтага паняцця), сталіся сёння памяццю культуры, памяццю нацыі. Прыклад М. Гарэцкага і Лявона Гмырака чарговы раз засведчыў: біяграфія

Творы Цёткі сапраўды былі вельмі папулярнымі ў народзе, што вядомы беларускі і рускі бібліёграф і літаратуразнаўца Я. Хлябцэвіч (1884–1953) тлумачыў выкарыстаннем “мясцовай мужыцкай мовы”: “Дзякуючы мастацкай вобразнасці і сялянскай прастацкасці беларускай мовы, б’ючай сваімі праўдзівымі словамі, Цётка карысталася вялікім поспехам і ўвагай з боку рабочых і сялян. Віленскія рабочыя расхоплівалі яе вершы і з вялікай цікавасцю дэкламавалі іх на фабрыках і заводах і нават на вуліцах” [11, с. 251].

Але якраз гэты факт М. Гарэцкі ў “Гісторыі беларускае літаратуры” падае як адмоўны: “Мова Цёткі мае ў сабе паланізмы, прызвычаеныя беларусам Лідчыны, і русізмы, прышчэпленыя школай” [3, с. 295]. Заўвага, насамрэч, зразумелая – мова А. Пашкевіч з Лідчыны і М. Гарэцкага з Мсціслаўшчыны мела адрозненні, абумоўленыя, тлумачачы сённяшняй тэрміналогіяй, аднесенасцю да розных тэрытарыяльных дыялектаў; пытанне аб кадыфікацыі беларускай мовы на той час толькі фарміравалася. Дарэчы, адным з ініцыятараў моўнага пытання якраз і была Цётка. Навучаючыся ў Віленскай гімназіі, яна сама асабіста сутыкнулася з цяжкасцямі ў вывучэнні рускай мовы, бо дома яе навучылі грамаце на польскай мове, а размаўлялі – на мясцовай, беларускай. І пагэтаму яна першая спрычынілася да асветніцкай працы на роднай мове. У артыкуле “Як нам вучыцца” (“Наша ніва”, 1906 г., №1) яна даводзіць неабходнасць навучання дзетак у беларускіх вёсках па-беларуску.

Увогуле, адзінагалосна – і асабіста ёй, і М. Гарэцкім, і іншымі літаратуразнаўцамі, Цётка прызнана спадкаеміцай справы Ф. Багушэвіча – “Не пакідайце мовы

жанчыны-творцы. Менавіта Цётцы належыць выданне “Першага чытання для дзетак беларусаў” (1906). Ёй, так, як і Зосьцы Верас, належыць вялікая колькасць дзіцячых твораў (вершаў, апавяданняў, публіцыстычных артыкулаў і інш.). У 1914 г. Цётка займалася выданнем часопіса для моладзі “Лучынка”, К. Буйло па парадзе Цёткі загадвала Полацкай беларускай кнігарняй, Зоська Верас стала рэдактарам зборніка твораў удзельнікаў Гарадзенскага гуртка беларускай моладзі “Колас беларускай нівы” (1913). Пазней, у 1927–1931 гг. Зоська Верас займаецца выданнем дзіцячых часопісаў (спачатку “Заранкі”, пасля “Пралескі”), у часопісе “Шлях моладзі” два гады вяла аддзел для дзяцей. Максім Гарэцкі ў 1920 г. выдаў “Гісторыю беларускае літаратуры”, якая цягам цэлага дзесяцігоддзя была падручнікам у беларускіх школах, тэхнікумах, універсітэце.

Жаночая творчасць паэтэс і асветніц была высока ацэнена іх сучаснікамі-мужчынамі. Акрамя прызнага стаўлення да творчасці К. Буйло з боку Я. Купалы, яе імя неаднаразова згадваў М. Багдановіч у сваіх крытычных артыкулах. Аналізу творчасці Цёткі і К. Буйло прысвяцілі свае крытычныя артыкулы: Л. Клейнборт у “Малая Беларусь: нарыс сучаснай беларускай літаратуры” (1905–1928), А. Луцкевіч у працы “Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва” (1911–1939). М. Гарэцкі ў сваёй “Гісторыі беларускае літаратуры” творчасці Цёткі таксама прысвяціў значнае месца, адным з першым грунтоўна прааналізаваўшы жыццёвы і творчы шлях першай самай вядомай беларускай паэтэсы XX ст.

кожнага чалавека – неад’емная частка агульнанароднай гісторыі, а індывідуальная памяць пра падзеі і факты – заўжды (і асабліва ў выпадку з асобамі творчымі, з людзьмі, якія пішуць) ёсць культурнай каштоўнасцю, складнікам нацыянальнай спадчыны.

Задача даследчыкаў – працягнуць пачатае аўтарам “Гісторыі беларускае літаратуры” і стварыць разгорнуты навуковы жыццяпіс Лявона Гмырака. Парадак-сальная сітуацыя, калі «пра аднаго з самых яркіх публіцыстаў газеты “Наша ніва”» мы ведаем “да сорама мала” [7, с. 3], павінна нарэшце быць зменена. Крытыка-біяграфічныя публікацыі М. Гарэцкага даюць для гэтага ўсе магчымасці. Шматлікія падказкі, што наяўныя ў іх, дазваляюць – праз карпатлівую архіўна-пошукавую працу – удакладніць звесткі пра бацькоў М. Бабровіча, яго навучанне ў Вільні і Варшаве, абставіны ваеннай службы і інш. Гэта будзе данінай пашаны абодвум адраджэнцам.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Вільня, 1920. – 208 с.
2. Гарэцкі, М. Памінкі : П’еса. Аўтограф // БДАМЛІМ. – Ф. 66. – Воп. 1. – Спр. 1270.
3. Гарэцкі, М. Творы : Дзве душы : Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч : п’еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі ; рэд. тома М. Мушыньскі ; укл. і камент. Т. Голуб. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 629 с.
4. Гмырак, Л. Творы : Проза. Крытыка. Публіцыстыка / Л. Гмырак ; уклад., падрыхт. тэксту, прадм. і камент. У. Конана. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 240 с. – (Спадчына).

5. Кажамякін, Г. 1913: гісторыя аднаго фотаздымка / Г. Кажамякін // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 115-годдзя з дня нараджэння М. Гарэцкага) : XVI Гарэцкія чытанні : матэрыялы чытанняў, Мінск, 15 лют. 2008 г. / рэдкал. : Р. Гарэцкі і інш. – Мінск, 2008. – С. 83–89.

6. Карский, Е. Белорусы : в 3 т. Т. 3. кн. 2 : Очерки словесности белорусского племени / Е. Карский; коммент. Т. Вабищевич, В. Казберука, О. Кричко. – Минск : Беларус. энцыкл., 2007. – 701 с.

7. Конан, У. Хацеў ён волі для сялян... / У. Конан // Гмырак, Л. Творы : Проза. Крытыка. Публіцыстыка / Л. Гмырак ; уклад., падрыхт. тэксту, прадм. і камент. У. Конана. – Мінск : Маст. літ., 1992. – С. 3–24.

8. Лявон Гмырак (Л. Бабровіч) // Рунь беларускае літаратуры і мастацтва. – 1920. – №2 (9 мая). – С. 7.

9. Фарботка, Я. Беларусь у песнях / Я. Фарботка. – Мінск, 1920. – 95 с.

10. Чарнякевіч, Ц. Лявон Гмырак – нашанівец : [Лісты Лявона Гмырака ў рэдакцыю “Нашай нівы”] / Л. Гмырак ; падрыхт. і публ. Ц. Чарнякевіча // Маладосць. – 2014. – №8. – С. 75–83.

тым годзе выйшлі іх першыя кніжкі – “Курганная кветка” К. Буйло і “Рунь” М. Гарэцкага” [4].

З Цёткай (Алаісай Пашкевіч) М. Гарэцкі быў знаёмы з 1913 г. зноў па рэдакцыі “Нашай нівы”. У жніўні 1914 г. пачалася Першая сусветная вайна; артылерыйская батарэя, дзе Максім Гарэцкі быў сувязістам, удзельнічала ў жорсткіх баях ва Усходняй Прусіі, 25 кастрычніка 1914 г. яго цяжка параніла, пасля гэтага ён лячыўся ў віленскім шпіталі габрэйскай абшчыны, дзе сястрой міласэрнасці была Цётка (Алаіза Пашкевіч). Менавіта дзякуючы ёй, як успамінаў сам М. Гарэцкі, ён выжыў і справіўся з глыбокай флегмонай, якая развілася на параненай назе. Пагражала ампутацыя, у яго быў цяжкі псіхалагічны стан; Цётка прыносіла яму “Нашу ніву”, падтрымлівала гэтага і так негаваркога юнака. Пра гэтыя якасці пісьменніка ўспамінала тая ж П. Мядзёлка: “Максіма Гарэцкага я ведала яшчэ з віленскіх часоў 1912–1914 гг. Сустрэла яго на беларускіх вечарынках у клубе на Віленскай вуліцы ў неразлучнай тройцы сяброў – з З. Бядулем і Л. Родзевічам. Яны з намі, дзяўчатамі, ніколі не танцавалі, здаваліся нам вельмі сур’ёзнымі, а Гарэцкі да таго ж і сарамлівым, маўклівым” [10, с. 369]; дарэчы, тут жа П. Мядзёлка згадвае цікавую гісторыю нераздзеленага кахання Ванды Лявіцкай (дачкі Ядвігіна Ш.) да М. Гарэцкага.

Задачамі беларускага нацыянальнага адраджэння пачатку XX ст. побач са стварэннем мастацкай літаратуры на роднай мове былі і адукацыя на роднай мове, дзе ля чаго пачалося актыўнае адкрыццё беларускіх школ, выданне падручнікаў на нацыянальнай мове. І якраз тут, у асветніцкай справе вядучую ролю адыгралі

ны два паэтычныя зборнікі Цёткі “Хрэст на свабоду” і “Скрыпка беларуская”.

У 1909 г. на старонках газеты “Наша ніва” быў надрукаваны дэбютны верш К. Буйло “Хмаркі”, пасля чаго пачалося яе актыўнае супрацоўніцтва з рэдакцыяй. У 1912 г. у “Нашай ніве” былі надрукаваны вершы паэтэсы “Рута”, “Раніца”, “Рана”, “Ляці, душа”, “Адказ на «З бо-гам ідзі...»”.

Зоська Верас (пад псеўданімам Мірко) дэбютавала таксама ў “Нашай ніве” ў 1911 г. з вершам “Песня сіраты”, які арганічна ўліўся ва ўсеагульны “плач кагорты нашаніўскага кола”, што пазней стала аб’ектам “нашаніўскай дыскусіі” аб далейшых шляхах развіцця беларускай літаратуры пад назвай “Чаму плача песня наша?”.

Максім Гарэцкі, калі быў яшчэ школьнікам, выпісваў газету “Наша ніва”, куды слаў уласныя допісы. 25 студзеня 1913 г. газета змясціла на сваіх старонках першае апавяданне М. Гарэцкага “У лазні”, падпісанае шматзначна “Максім Беларус”. Апавяданні публікаваліся адно за адным: “Стогны душы”, “Роднае карэнне”, “Красаваў язмін” (усе 1913). У 1914 г. выйшаў у свет зборнік апавяданняў “Рунь”, які стаў значнай падзеяй не толькі ў жыцці аўтара, а і літаратурнага жыцця Беларусі.

Па ўспамінах П. Мядзёлкі [10], усе пісьменнікі займаліся адной агульнай справай, іх аб’яднала рэдакцыя, яны разам працавалі, сябравалі. Хаця, як зазначала З. Верас, сказаць, што яна была блізка знаёма з М. Гарэцкім, нельга [2]. К. Буйло пазнаёмілася з М. Гарэцкім у 1914 г., са слоў Р. Гарэцкага “у Вільні, яны ўжо былі дастаткова вядомымі пісьменнікамі, асабліва пасля таго, як у гэ-

Даниил Ганслингер
(Смоленск, РФ)

СМОЛЕНСКИЙ ПЕРИОД ТВОРЧЕСТВА МАКСИМА ГОРЕЦКОГО

Тридцать лет назад в Вязьме, одном из крупнейших городов Смоленской области, был открыт памятник жертвам сталинских репрессий. Подобный памятник сам по себе – веха страшной эпохи в жизни советского народа, но надпись на нем сообщает возможно даже больше, чем хотели ее авторы. «Предположительно на этом месте, где похоронены сотни известных и неизвестных людей, жертв репрессий, находится прах известного белорусского писателя, ученого и педагога Максима Ивановича Горецкого».

То самое «предположительно», с которого начинается фраза, пожалуй, и является самым многозначительным маркером событий прошлого. Помимо мучительного для многих вопроса «За что?», перед тем же количеством людей вставал и вопрос «Где?». Где находится, если его можно назвать таковым, место последнего упокоения – и на этот вопрос не желали или не могли ответить. Всё, что остается, – хотя бы надеяться, что предположение правдиво, чтобы иметь возможность отдать дань памяти. К сожалению, именно такую роль смоленская земля сыграла в жизни Максима Горецкого – роль последнего пристанища, которое едва ли можно назвать желанным. Но то было спустя годы с первого посещения писателем тогда еще Смоленской губернии.

Ірына Шматкова
(Мінск)

МАКСІМ ГАРЭЦКІ І БЕЛАРУСКАЯ ЖАНОЧАЯ ТВОРЧАСЦЬ ПАЧАТКУ XX ст.

Впервые Максим Иванович приезжал в Смоленск еще до революции – весной 1915 года, в разгар Первой мировой войны, находился и в Гжатске (нынешнем Гагарине) осенью 1916 года после выпуска из военного училища, успев отслужить после этого в Иркутске. На момент приезда в Гжатск Максима Ивановича с полным правом можно было назвать человеком, уже состоявшимся на литературном поприще, – помимо публикаций в выпускавшейся в Вильно газете «Наша нива», он выпустил в 1914 году свой сборник рассказов «Рунь». В Гжатске он также продолжает писать рассказы, но уже в конце 1916 года его вновь отправляют на фронт.

Революционные события, вскоре положившие конец участию бывшей Российской империи в войне, застают Горьцкого в Смоленске. Здесь у него была работа на должности коменданта жилищного отдела Смоленского Совдепа, но пробыл он на ней лишь до лета 1918 года. В этот период у него была и другая занятость – работа в газете «Известия Смоленского Совета Рабочих Солдатских и Крестьянских Депутатов». Из ее выпусков нам известны такие статьи и рассказы Горьцкого, как «Пусть живет коммунистическая Белорусь!», «Деревня», «Монашенка», «Кое-что о нашем быте», «За что?», «Новая буржуазия», «Берегите!», «Или Вас нет?», «Будем жить!», «Щемит сердце», «Легенда о богатыре», «Сука магната», выходивших вплоть до 1919 года. Под большей частью публикаций «Известий...» Горьцкий подписывался псевдонимом Дед Кузьма и в одном номере от 24 октября 1918 года – Максим. После переименования газеты в «Западную коммуно-Известия...» в номере от 13 ноября 1918 года он подписывается

Пачатак XX ст. стаў якасна новым этапам у развіцці беларускага прыгожага пісьменства, гэта эпоха адраджэння нацыянальнай культуры, мовы, час фарміравання новай нацыянальнай літаратуры. Пасля зняцця ў 1904 г. Мікалаем II забароны на друкаваныя выданні на мясцовых гаворках актывізаваўся выхад беларускага перыядычнага друку. Гэта паспрыяла развіццю літаратурнага працэсу “паскоранымі крокамі” (М. Багдановіч). Рэдакцыі газет сталі сапраўднымі цэнтрамі, вакол якіх фарміравалася беларускае асяроддзе.

У 1906 г. пачала выдавацца газета “Наша доля”, пасля на змену ёй прыйшло выданне газеты “Наша нива”, якая да 1915 г. стала вытокам фарміравання новай беларускай літаратуры. Нават перыяд пачатку XX ст. у гісторыі беларускай літаратуры атрымаў аднайменную назву – “нашаніўскі”. Менавіта тут былі надрукаваны першыя творы будучых вядомых беларускіх пісьменнікаў, паэтаў, драматургаў. Поплеч з Я. Купалам, Я. Коласам, М. Багдановічам, М. Гарэцкім друкаваліся Цётка, К. Буйло, Зоська Верас і інш.

У 1906 г. у газеце “Наша доля” ў №1 былі змешчаны вершы Цёткі “Наш палетак” і “Прысяга над крывавымі разорамі”. У тым жа 1906 г. у Львове былі надрукава-

3. Гарэцкі, М. Зборнік твораў: У 4 т / Рэдкал.: А. М. Адамовіч, С. А. Андраюк, Д. Я. Бугаёў і інш. – Мн. : Маст.літ. Т. 1. – 1984. – 446 с.

4. Марціновіч, А. Брама, адчыненая ў вечнасць: гісторыя ў асобах. Мн.: Маст. літ., 2013. – 206 с.

5. Мушынскі, М. І. Максім Гарэцкі // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: У 4 т. Т. 1. Мн., 1999. – С. 381–426.

псевдонимом Ваш Амстиславский. Одной из основных забот Максима Ивановича на тот момент было составление «Русско-белорусского словаря». Как признавался сам Горецкий в письме Тишке Гартному, ему были необходимы деньги – 1000 рублей, чтобы издать этот словарь; на тот момент он находился без постоянного жилья и в поисках работы, поэтому просил выслать ему эту сумму. Словарь объемом около 3 тысяч слов был выпущен в конце 1918 года. Его отпечатали в смоленской типографии отдела народного образования, авторами числились «М. и Г. Горецкие» – Максим и его родной брат Гавриил, работавший в это время стенографистом областного Совнархоза.

Это время 1918 года ознаменовалось и близким общением Горецкого с Янкой Купалой. Последний проживал в Смоленске с 1917 года. Вместе же они были зачислены в слушатели Смоленского отделения Московского археологического института. Однако еще одна серьезная литературная работа Максима Ивановича находилась в процессе. Она была начата еще в его бытность комендантом и опубликована в Вильно уже в 1919 году – сперва в газете «Беларуская думка», а после и как отдельное издание. Это была повесть «Две души». Может, и не во всём, но эта повесть вполне может считаться автобиографичной. По следам событий революции, развала империи, Горецкий пишет о прапорщике Игнате Осиповиче Обдираловиче – человеке несуществующем, но однозначно повторяющем судьбу автора: ранение, госпитали, поездки в белорусскую деревню, и конечно в город N. – пусть и слитый в своем образе со многими белорусскими городками, но все же – Смоленск.

Потрясенный правдой о своем происхождении, чувствующий себя неприкаянным в Москве, Обдиралович вслед за своим братом Василём отправляется в город, располагающийся так близко к родным местам. Именно здесь, в городе, дореволюционные порядки которого он помнил, начинает раскрываться в полной мере смысл, заложенный в названии повести. «И одна половина его, которая понимала белых, молчала, онемела. И другая половина его, которая понимала красных, требовала, чтобы он нашел князя и убил его».

Двойственность, неопределенность, словно наличие двух разных душ внутри одного человека, заставляют его взглянуть на происходящее с разных сторон – и обе они ему понятны, и от обеих он далек, но все же он хочет разобраться доподлинно, принадлежит ли он к этой новой действительности, и правильно ли, хорошо ли само ее существование, пришедшее на смену прежнему строю. Но помимо вопроса противостояния бандитских методов советской власти в наведении нового порядка и крестьянскому нежеланию жить «по-новому» с проявлениями всего худшего, что было в «старом», занимает Обдираловича и другой вопрос. Вопрос национального самоопределения, создания независимого государства. Обдиралович видит, как под личиной интернационализма скрывается всё та же имперская сущность, лишь сменившая действующих лиц и лозунги, но добивающаяся старых целей – удержание в узде, подчинение, подавление любого национального самосознания в областях, находившихся под властью «Великороссии». Сложно в этом случае упрекнуть Горького в необъективности – рассматривая

як на сацыяльным, так і на асабістым узроўні чалавечага існавання.

Максім Гарэцкі самарэалізаваўся не толькі як пісьменнік-рэаліст, але і як сімваліст, які спасцігаў трансцэндэнтальныя, містычныя глыбіні быцця і чалавечай душы. Сімвалізм у творчасці майстра выявіўся менавіта як вынік інтэлектуальнага пошуку, цяжару ведаў. М. Мушынскі, беларускі даследчык творчасці Гарэцкага, адзначаў рысы, уласцівыя яго пісьменніцкай манеры – “адсутнасць якой бы там ні было знарочыстасці, штучнай драматызацыі і схематызму. Гэта была высокая прастата, народжаная самабытным поглядам на жыццё, уменнем самае складанае выказаць у даступнай форме” [5, с. 404].

Асоба Максіма Гарэцкага займае асаблівае месца на ўзроўні з выбітнымі беларускімі літаратарамі і навукоўцамі першай трэці XX стагоддзя, дзякуючы яго шматгранным талентам, філасофскаму погляду на свет, на гістарычны лёс Беларусі. Максім Гарэцкі належыць да ліку выдатных дзеячаў беларускай культуры, спадчына якіх патрабуе пастаяннага новага чытання, адаптаванага светапогляду сучаснага грамадства, якое ўсё больш імкліва развіваецца.

Літаратура

1. Адамовіч, А. М. Брану скаргаў сваіх адчыняю... / А. М. Адамовіч. – Мінск : БДУ, 1980. – 222 с.
2. Бугаёў, Д. Я. Максім Гарэцкі: 2-е выданне, выпраўленае і дапоўненае. – Мн.: “Беларуская навука”, 2003. – 238 с.

цэнтральныя героі ў пачатку XX стагоддзя з’яўляліся наватарскімі для нацыянальнай літаратуры.

Але ж, вядома, М. Гарэцкі не абмяжоўваўся адной толькі драматызацыяй, няхай і таленавіта, па-мастацку завостраных, супярэчнасцяў складанага часу, які выпаў на долю нашай нацыі. Малючы вельмі змрочныя карціны прыгоннага побыту, пісьменнік імкнуўся “паказаць неўміручасць працоўных мас беларускага народа”, іх мужнасць у часы самых жорсткіх выпрабаванняў. Тэматычная накіраванасць літаратурнай творчасці Максіма ў віленскі перыяд не была выпадковай: яна сцвярджала, што беларускі народ, перажыўшы жудасці прыгону, выйдзе пераможцам і ў змаганні з новай паншчынай [2, с. 136].

Не менш важнай для пісьменніка была задача “вывесці” чалавека, а разам з ім увесць народ з гэтага няпростага становішча. Не даючы гатовых адказаў на неадназначныя пытанні чалавечага існавання ў пэўных умовах, падштурхнуць чытача задумацца не толькі пра сам негатыўны вопыт герояў, але і пра яго пераадоленне. Бо якімі катастрофічнымі ні былі б гістарычныя абставіны, мастак слова, малючы іх ва ўсёй паўнаце, сцвярджае магчымасць і неабходнасць асобы “перарасці” іх, захоўваючы пры гэтым чалавечую годнасць. Гарэцкі разумее, “што без абароны чалавека, без абароны духоўных пачаткаў жыцця – любыя грамадскія зрухі, змены, рэвалюцыйныя пераўтварэнні, якімі б прывабнымі яны ні здаваліся, асуджаны на няўдачу” [5, с. 394]. Таму менавіта гуманістычная пазіцыя аўтара дазволіла яму паказаць пераадоленне гістарычных катаклізмаў

состав первых руководителей Смоленского облисполкома в 1918 году, мы не найдем там ни одного белоруса, не говоря уже о том, как выглядит история с разгоном Первого Всебелорусского съезда в Минске в 1917 году. Инициатива о выпуске в Смоленске белорусской газеты также была зарублена на корню. Несмотря на явное высвечивание всех недостатков, перегибов и в целом бессмысленной и «иррациональной» жестокости советской власти в отношении того самого народа, за который она радела, изначально отношение критики к повести было благосклонным (и то скорее в виду того, что ею занимались литераторы, а не партийные деятели), подчеркивались как художественные достоинства произведения, так и то, насколько достоверно были переданы события описываемого периода, жизнь белорусской деревни после прихода большевиков. Само по себе появление этого произведения явилось показателем развития белорусского самосознания и национального возрождения. И именно поэтому впоследствии оно и повторило судьбу своего создателя, отправившись в неизвестность и возникнув в поле обсуждения литераторов лишь после окончательной посмертной реабилитации Горьцкого в 1959 году. Если не считать издания 1919 г. в Вильно, впервые повесть была опубликована в 1989 году в журнале «Полымя».

В период работы над повестью, с отступлением немецких войск из Минска и приездом туда Петроградских коммунистических организаций становилось ясно, что партийные центры будут смещены. В декабре 1918 года была образована БССР, включающая в себя Гродненскую, Могилевскую, Минскую, Витебскую

и Смоленскую губернию. В связи с этим и правительственные органы было решено перевезти из Смоленска в Минск. Горецкий, сотрудничавший в то время с газетой «Звезда», которую редактировал Вильгельм Кнорин, получил приглашение от последнего последовать в Вильно в составе редакции в связи с переездом газеты, хотя изначально, исходя из письма самого Горецкого в Московский археологический институт, отъезд, видимо, планировался в Минск.

Спустя годы – осуждения, ссылки, освобождения, – Максим Иванович наконец получает паспорт. Безусловно, выехать из Кирова ему хотелось как можно скорее, но куда? Первая мысль – вернуться на родину, но понятны и опасения, заставившие его отказаться от поисков работы в Минске. Как писал Сергей Дубовец: «...Волевое начало в белорусской литературе одержало победу над интеллектуальным. Литература Гартного с «Маладняком» победила литературу Горецкого с «Узвышшам». Победила своими, силовыми методами – расстрелами, пытками, ссылками». Было решено вернуться в уже знакомые, близкие к границам Беларуси места – и он возвращается в Смоленск, в котором не был уже больше пятнадцати лет. Однако здесь он не останется – ему, как казалось тогда, повезло получить разрешение на работу в другом городе Западной области – Песочне, где он становится преподавателем языка и литературы в средней школе. Горецкий получает прописку и переезжает туда со всей семьей.

С учетом обвинений и судимости, пусть и погашенной, не могло идти и речи о какой-либо серьезной литературной работе и тем более – издании своих трудов.

на прадаць ці жорстка пакараць, і ягоная праца. Слуга змірыўся са сваёй гаротнай доляй, і ў яго не ўзнікае думка пра абарону ўласнай годнасці. Але адно з самых істотных і грунтоўных меркаванняў у тым, што ён перадае такія думкі і ўзор паводзін хлопчыку Ясю: *“Ну, абсякуць, на тое ж мы і слугі панскія, каб нас секлі. Не бойся, да смерці не заб’юць”* [3, с. 264]. Аўтар апавядання не здымае непасрэднай віны з герояў, якія пакорліва зносілі здзек і прыніжэнне, бо жыццёвыя абставіны былі мацнейшыя.

Такім чынам, гледзячы на аналіз твору “Смачны заяц”, варта выказаць думку, што гэта адзін з самых кранальных і яскравых прыкладаў псіхалагічных апавяданняў пісьменніка, які добра адлюстроўвае, што ў часы прыгону чалавек пастаянна знаходзіўся ў палоне ўласных страхў, якія не заўжды давалі праявіць лепшыя памкненні і рысы характару. Не выклікае сумнення і імкненне пісьменніка паказаць, у якім трагічным, супярэчлівым становішчы апынуўся беларускі народ падчас складаных катаклізмаў. Але ў сваім зборніку М. Гарэцкі таксама звярнуўся і да думкі, што, верагодна, шматлікія негатыўныя рысы характару беларусаў ідуць з часоў прыгону. Магчыма, аўтар хацеў данесці да чытача голас душы беларуса, які вымушаны быў існаваць ва ўмовах сацыяльнай неўладкаванасці і ўсеагульным бяспраці.

У шматлікіх творах пісьменнік ставіў сабе за мэту паказаць не гераічныя моманты мінулага часу, а выявіць прычыны наяўнасці ў беларускім характары такіх негатыўных момантаў, як пасіўнасць у барацьбе за ўласную годнасць, пачуццё няўпэўненасці і страху. А такія мастацкія псіхалагічныя прыёмы і неаднабаковыя

[3, с. 259–260]. Можна адзначыць, што падчас гатавання ката персанаж знешне выконваў упэўненыя дзеянні, але рухі ягоныя былі даволі механічныя, і ён сам не мог уцяміць да канца ланцужок сваіх учынкаў: *“Кухаравы рукі набраліся цвёрдасці, сэрца патроху сціхла калаціцца, і кухарская праца закіпела. Час ад часу кухар шаптаў “Вочча наш”. Ксціўся-маліўся, абціраў пот і маўкліва, старанна смажыў, перчыў, паліваў...”* [3, с. 260]. Падрабязнае апісанне думак, дзеянняў персанажа, навакольнага асяроддзя дазволіла пісьменніку зрабіць ілюзію прысутнасці чытача побач з героямі, а таксама адчування на сабе іх пачуццяў. Як бачна, аўтар таксама дасканала змог перадаць стан нервовага забыцця чалавека пасля моцнага ўзрушэння: *“Не маліўся, не кланяўся, толькі стаяў на каленях і глядзеў на абраз”* [3, с. 261].

У прозе М. Гарэцкага ўвага сканцэнтравана на асобе, яе ўнутраных засмучэннях і маральным стане. Асаблівае месца займаюць крызісныя моманты, у якія трапляюць героі і выяўляюць як свае асабістыя рысы характару, так і калектыўныя паводзіны і думкі. Вось, напрыклад, калі кухар уцяміў, што ніхто не дазнаўся пра ката, а цяжар віны, пэўна, праройдзе на гайдука за тое, што той ніяк не здолее знайсці “князёвага ўлюбёнца”, селянін пачынае суцяшаць хлопчыка: *“Спачуццё шчаслівага да няшчаснага сфальшывіла чыстую ў муках думку чалавека. З няшчырай няшчотаю ўцалелага прыцягнуў кухар хлопчыка да сябе, прытуліў, гладзіў па галоўцы...”* [3, с. 263].

Цікавым падаецца і тое, што галоўны герой не мае імені, быццам бы гэта зусім не істотна, бо не было ў тыя часы асобы, толькі залежны селянін, якога мож-

Всё, што оставалось писателю, – писать в стол небольшие рассказы, основанные на воспоминаниях детства и править русскоязычный вариант «Виленских коммунаров». За период ссылки имя Горецкого было если не вымарано, то заклеено теми же, кто поддерживал репрессии против белорусских писателей, называя это «шагом вперед» для белорусской советской литературы и «разгромом национал-демократов».

Спокойная жизнь продлилась недолго – меньше двух лет. Уже в октябре 1937 года – как мы можем судить исключительно по тем материалам уголовного дела, что сохранились в архивах, т.к. в них явно вырваны несколько листов, – по кляузе одного из учителей дома у Горецкого произвели обыск, и по результатам допросов как его самого, так и соседей, коллег и учеников из средней Кировской школы, он был признан виновным в контрреволюционной деятельности и терроризме как «непримиримый враг Советской власти». Пытались ему предъявить и шпионаж в пользу польской разведки. К моменту вынесения обвинительного приговора Горецкий уже содержался в пересыльной тюрьме города Вязьмы. Инициативные решения, связанные с его арестом, выносились в Смоленске, поскольку донос на него рассматривался в НКВД СССР по Западной области. Уже последующие решения принимались в городе отбывания заключения, а именно Кировским РО УНКВД Смоленской области. Согласно «Выписке из акта №85»: «Постановление Тройки УНКВД СССР по Смоленской области от 5 января м-ца 1938 г. о РАССТРЕЛЕ ГОРЕЦКОГО Максима Ивановича, 1893 г.р. приведено в исполнение 10 февраля м-ца 1938 г. в 15 часов». Семье Максима

Ивановича было сообщено о его смерти якобы в Коми АССР 20 марта 1939 г. лишь 1 ноября того же года.

Літаратура

1. Илькевич, Н. Вклад в изучение жизни и творчества Максима Горьцкого: [Классик белорусской литературы М. Горьцкий был расстрелян в 1938 г. в Вязьме] / Н. Илькевич // Аргументы и факты (Смоленск). – 1996. – №25 (авг.). – С. 7.
2. Илькевич, Н. Расстреляны в Вязьме: Новое о М. И. Горьчком / Н. Илькевич // Край Смоленский. – 1994. – №1-2. – С. 129–144.
3. Семенов, М. Максим Горьцкий и Павел Пропадов / М. Семенов // Вяземский вестник. – 2008. – 1 мая. – С. 6 : фото. – (История в лицах).

раў у тым, што яны звязаны з даўнімі падзеямі прыгону і залежнасці ад панства, у якіх Максім перадае чутныя некалі “доўгімі зімовымі досвіткамі” жажлівыя гісторыі. Перад чытачом паўстаюць страшныя часы прыгону, старая, пераважна забабонная Беларусь. У кнігу ўвайшлі ўсяго дзесяць апавяданняў, у тым ліку і “Смачны заяц”. Складаліся яны ў 1916–1921 гадах, таксама і падчас знаходжання пісьменніка ў Вільні, калі ён дасягнуў якасна новага ўзроўню сваёй псіхалагічнай прозы [4, с. 128].

У апавяданні “Смачны заяц” М. Гарэцкі апісаў дошыць цікавы выпадак, які, аднак, не выяўляе нічога надзвычайнага ў паводзінах пана і прыгоннага селяніна. Герой твору апынуўся ахвярай сацыяльнай бяспраўнасці. Кухар мусіў прыгатаваць зайца для гасцей гаспадары, якога князь забіў на паляванні, але, так здарылася, што сырую здабычу з’елі харты. Зусім пануры кухар забіў і прыгатаваў любімага панскага ката. Баючыся пакарання, селянін гатовы быў да самагубства і трызніў у хваробе. Калі ж падмена зайца на ката не раскрылася, узрадаваўся, хоць і ведаў што за гэта моцна пакараюць (высекуць) хлопчыка-сірату, якога ж ён і суцешыў.

Для поўнай перадачы ўнутранага стану цэнтральнага персанажу творца звярнуўся да псіхалагічнага аналізу. З дапамогай такога мастацкага прыёму ў аўтара атрымалася дакладна прасачыць лад думак, меркаванняў, а таксама псіхалагічна няўстойлівы стан чалавека, які патрапіў у цяжкае і вусцішнае становішча: *“Увайшоўшы ў сенцы, ён прастой там, як непрытомны, і мімаволі задраў галаву, шукаючы крука, каб хаця і засліцца на веку [...] Адчайная думка застроміла кухару мазгі, і ён падманіў князёвага ката выстаўленымі пальцамі”*

Кацярына Чэрнова
(Мінск)

**ЧАЛАВЕК У ЧАСЫ ПРЫГОНУ
Ў “МАЛАЙ” ПРОЗЕ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА
НА ПРЫКЛАДЗЕ АПАВЯДАННЯ “СМАЧНЫ ЗАЯЦ”**

Максім Іванавіч Гарэцкі належыць да ліку выдатных дзеячаў беларускай культуры. Максім Гарэцкі – адзін з класікаў нацыянальнага самабытнага пісьменства, майстар сацыяльна-бытавых, глыбока аналітычных і псіхалагічных апавяданняў, з імем якога звязана ста-наўленне і развіццё традыцый беларускай пражытнай мініяцюры [1, с. 56].

Дамінантнымі для “малой прозы” пачатку XX стагоддзя сталі наступныя прыкметы: невялікі аб’ём, суб’ектыўнасць, свабодная форма выкладання мастацкага матэрыялу, магчымасць цытавання, выказванне асабістага ўражання пісьменніка. У пражытных творах Максіма Гарэцкага акрамя адзначаных жанрава-стылявых прыкмет выявілася таксама і імкненне мастака да сінтэзу эпічнага і драматычнага пачаткаў, шырокае выкарыстанне асацыятыўнай вобразнасці і алегарычнасці, экспрэсіўнасці, інверсійнасці, арыентацыя на “маналагізм” і ў вялікай ступені – глыбінны псіхалагізм пры раскрыцці ўнутранага стану і матываў учынкаў герояў [1, с. 58].

Да паказу мінулага М. Гарэцкі адным з першых у нашай літаратуры звярнуўся ў цыкле апавяданняў, якія пазней склалі зборнік “Досвітка”, выдадзены ў Мінску ў 1926 годзе [2, с. 135]. Адметнасць прадстаўленых тво-

Яўген Гарадніцкі
(Мінск)

**МАТЫЎ ЛІТАРАТУРНАЙ ТВОРЧАСЦІ
Ў ЭКЗІСТЭНЦЫЙНЫМ ШМАТГАЛОСЦІ
АПАВЯДАННЯ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА “ЗІМА”**

У апавяданні М. Гарэцкага “Зіма” зімовыя пейзажы і зімовы побыт вяскоўцаў сапраўды займаюць значнае месца. Яны не толькі рэпрэзентуюць асяроддзе, у якім існуюць персанажы, але і ствараюць адпаведны настрой, даюць магчымасць адчуць размеркаваны ход жыцця, што рухаецца па адвечнай каляіне. Твор напоўнены шматлікімі персанажамі, занятымі кожны сваёй справай, адна побытавая сцэнка змяняецца іншай. Здавалася б, перад намі апавяданне, якое варта аднесці выключна да твораў побытавай тэматыкі. Калі б не ўзнiкненне ў сюжэтнай канве зусім нечаканага матыву, які кантрасна вылучаецца з агульнага кантэксту. Гэты матыў звязаны з адной з магістральных для Гарэцкага тэм – асэнсаваннем няпростых стасункаў асноўнага героя ягоных твораў, інтэлігента ў першым пакаленні, з асяроддзем, у якім той узгадаваўся.

У апавяданні “Зіма” з рэалістычна і падрабязна выяўленым у ім светам звычайных людскіх дачыненняў з’яўляецца раптам штосьці як бы не прыналежнае гэтаму свету, адметнае ад яго. Пасля гэтака каларытна абмаляваных заняткаў жыхароў беларускай вёскі, баўлення імі часу ў зімовы вечар, мы маем магчымасць назіраць за творчым працэсам пісьменніка, ці, дакладней, настаўніка, які выношвае планы стаць пісьменнікам.

У раздзеле апавядання, у якім настаўнік Ляксей Ляксеевіч спрабуе ні больш ні менш, як “засесці за стварэнне нацыянальнай літаратуры”, багата аўтарскай іроніі, вобраз героя паўстае ў гумарыстычным асвятленні. Вось, напрыклад, як ён рыхтуецца да таго, каб пачаць свае адмысловыя заняткі: “Перад творчасцю пайшоў у парог памыць рукі і толькі злосна пабарабаніў шпунтам, лаючы Яхіма: ізноў, д’ябал, збег на вечарушкі, не наліўшы вады” [1, с. 127]. Тут, у гэтым як быццам зусім нязначным моманце аповеду сыходзяцца разам дзве рэальнасці, адна з якіх нагадвае пра грубы рэчыўны свет, а другая – пра штосьці ад яго вельмі аддаленае і адрознае.

Спробы настаўніка заняцца “творчасцю”, з якіх, як пазней пераканаемся, нічога здатнага на гэты раз не атрымліваецца, адбываюцца на фоне святочнай гулянкі вяскоўцаў, з вуліцы даносяцца “крыкі гульцоў і выццё гармоніка”. Вядома, гэтыя знадворныя праявы заваджаюць творчай працы, ці хутчэй нават роздуму над тым, чаго ён пакуль што дасягнуў. Як бы ні рыхтаваўся, як бы ні настройваўся на творчы лад, ён не можа цалкам адасобіцца ад рэальнасці, якая так рашуча і бесцырымонна заяўляе пра сябе: “Нейкая п’яная гурба пратупала, як гурт валоў, пад вокнамі, з вясёлым смехам, лаянкаю і саромнымі жартамі” [1, с. 127].

Апрача таго, што настаўнік ловіць зыкі знадворнага свету, ён прыслухоўваецца і да свайго ўнутранага стану. Пятніцу ён лічыць найбольш удалым і спрыяльным для сябе днём. Але на гэты раз у яго чамусьці ўзнікае прадчуванне, што сёння можа быць па-іншаму. “Дармо кіраваўся Ляксей Ляксеевіч прыкінуцца вясёлым

ласа, Ядвігіна Ш., З. Бядулі і іншых беларускіх пісьмнікаў.

Літаратура

1. Гарасім Б-кі. Жняя / Гарасім Б-кі // Наша ніва. Штотыднёвая газета: Факсімільнае выданне. Вып. 2 (1909 г.); адк. за выпуск З. Ф. Санько – Мінск : Беларуская навука, 1996. – №30. – 1909.
2. М. Б. Краіна добрых абычаёў / М. Б. // Наша ніва. Штотыднёвая газета: Факсімільнае выданне. Вып. 5 (1912–1915, 1920 гг.); адк. за выпуск Зьміцер Санько. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – №21. – 1913
3. Майлз, Р. Жаночая гісторыя свету / Р. Майлз. – Мінск : БелФранс, 2006. – 284 с.
4. Мілоша. Сноў / Мілоша // – Наша ніва. Штотыднёвая газета: Факсімільнае выданне. Вып. 3 (1910 г.); адк. за выпуск Зьміцер Санько. – Мінск : Тэхналогія, 1999. – №20. – 1910.
5. Наша ніва. №1 – 1906. – 10 ліст.
6. Р. Віцебск / Р // Наша ніва. – Наша ніва. Штотыднёвая газета: Факсімільнае выданне. Вып. 1 (1906–1908 гг.); адк. за выпуск З. Ф. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – №3. – 1908.
7. Стафанік, В. / В. Стафанік // Сама самюсенька – Наша ніва. Штотыднёвая газета: Факсімільнае выданне. Вып. 2 (1909 г.); адк. за выпуск З. Ф. Санько. – Мінск : Беларуская навука, 1996 – №47. – 1909.
8. Чарнавокая, А. М. Рэпрэзентацыя жанчыны ў газетах “Наша доля” і “Наша ніва” / А. М. Чарнавокая // Гендер і праблемы камунікатывнага паводзення : сб. матэрыялаў 6-й міждунар. науч. конф., Полоцк, 27-28 окт. 2016 / редкол.: М. Д. Путрова и др. – Новополоцк : Полоцк. гос. ун-т, 2016. – С. 72–77.

адпаведна выклікае спачуванне чытача. Жаночыя персанажы апавяданняў “У панскім лесе” (1913) і “Панская сучка” (1918) таксама пазбаўлены індывідуалізацыі, але паводзіны гераінь апісваюцца псіхалагічна дакладна. Больш індывідуалізаваныя вобразы, якія паўстаюць яскравым прыкладам тыпа дзяўчыны-ахвяры, створаны М. Гарэцкім у апавяданнях “Красаваў язмін” (надрукавана ў “Нашай ніве” 28 верасня 1913 г.), “Маці” (1916), “Знібее сэрца” (1917). Унікальны для нашай літаратуры твор, дзе прысутнічае матыў гаротнай жаночай долі, – апавяданне “Зіма” (1917), дзе не толькі апісаны няпросты вясковы побыт, але і паказана трапяткое душэўнае святло, якое з’яўляецца ў сялянскім жыцці на народныя святы.

Выяўленне жанчыны, як ахвяры з аднаго боку, абуджае спачуванне, спагаду да простае жанчыны, якая знаходзіцца ў складаных абставінах. Устаноўкі патрыярхальнага грамадства выяўляюцца як заганныя, як значная праблема чалавека і соцыуму. З другога боку, віктымізацыя – гэта мінімалізацыя асабістай адказнасці жанчыны за свой лёс, абсалютызацыя сілы знешніх абставін, жадання і волі іншых людзей. Творы, напісаныя ў межах гэтай тэндэнцыі, наўрад ці вучаць чытачку быць моцнай, рашучай і самастойнай. Наадварот, яны падтрымліваюць стэрэатыпныя ўяўленні пра жаночую слабасць, канформнасць, залежнасць. Але ў пачатку XX стагоддзя першы аспект быў, безумоўна, больш важным. Да таго ж віктымістычная тэндэнцыя ўраўнаважвалася іншымі падыходамі да рэпрэзентацыі жаночага вобраза, што выяўляецца ў творчасці Я. Купалы, Я. Ко-

і ўдачлівым – яшчэ з рання, калі пятніца павінна была найбольш спрыяць яму, нейкая млосць паціхеньку, неадчэпна і з подлаю навальнасцю наліпала на яго” [1, с. 127].

Не надае творчага імпульсу і ліст, атрыманы з рэдакцыі, у якім паведамляецца аб тым, што ягоны верш не прымаецца да друку: “У нас дробных вершаў і так даволі; прысылайце што лепшае” [1, с. 127]. Перачытваючы адпрэчаны верш, Ляксеі Ляксеевіч намагаецца зразумець прычыну адмовы, параўноўвае яго з тымі творамі, якія друкуюцца. Тут жа прыводзіцца тэкст гэтага верша, падпісанага псеўднімам Леў Парнасік (відавочная алузія на нашаніўскую дыскусію 1913 г. пра суадносіны ў літаратуры сацыяльнага і эстэтычнага, на псеўданім аднаго з удзельнікаў – *Адзін з Парнасікаў*).

Верш настаўніка сапраўды змяшчае матывы, выяўляе пачуцці, характэрныя для тагачаснай лірыкі. Ён па сутнасці асабліва не вылучаецца з агульнага шэрагу падобных твораў, хіба што ў ім больш увагі звернута на асабісты адчуванні героя, на ягоны душэўны стан. “Ціха, маркотна ў мяне на душы! // А ў сэрцы – пустыня жвірова” [1, с. 127] – такі пачатак верша характэрны больш для паэтыкі рамантызму, чым для сацыяльна ангажаванай паэзіі. Але далей верш набывае менавіта сацыяльнае гучанне, становячыся плачам над лёсам “братоў-беларусаў бяздольных”.

Роздум над вершам увесь час перабіваецца тым, што адбываецца на вуліцы, проста пад вокнамі. Там разгортваюцца свае інтрыгі і стасункі паміж вясковымі хлопцамі і дзяўчынамі. Гэтае вонкавае ўздзеянне змушае настаўніка з іроніяй паставіцца да сітуацыі, у якой ён

знаходзіцца, У такіх умовах яму складана засяродзіцца на паэтычных лятунках, ён вырашае перайсці да больш пэўных заняткаў, заўважаючы пры гэтым не без іроніі: “... годзе пісаць вершы! А то во пусціць другі брат-беларус па п’янай справе шубінаю ў вакно, тады паплачаш” [1, с. 128].

Іранічныя ноткі гучаць і тады, калі згадваецца пра іншую, больш важкую задуму Ляксея Ляксеевіча – стварыць “доўгі раман, у якім спадзяваўся ахапіць жыццё Беларусі з усіх бакоў, ува ўсе часы і да самых драбніц” [1, с. 128]. Гэткая глабальная задача, якую ён ставіць перад сабой, наўрад ці наогул ажыццявіма ў межах аднаго, нават самага аб’ёмнага, твора. Ідэальнае і рэальнае, мроі і сапраўдны стан рэчаў пастаянна сутыкаюцца ў свядомасці героя, то заклікаючы да актыўнага дзеяння, то, наадварот, запавольваючы ягоныя памкненні. З рамантычнай узнёсласцю прыгадвае ён той момант, калі прыйшла ў голаў думка пра раман. Ён нават памятае, як тады разам з вучнямі дзівіўся на першы снег, што ўсцілаў зямлю. Паўсталы ва ўяўленні малюнак сняжынак, што кружляюць у паветры, прыносячы прыемную згадку, навявае, аднак, дрымоту. І настаўнік на нейкі час засынае. Але прахапіўшыся, ён адчувае ў сабе прыліў сіл і хапаецца за распчаты рукапіс рамана са словамі “Паचाкай жа! Дакажу і я сваю славу!”.

Назва першай часткі рамана – “Утопія” – гаворыць пра тое, што аўтар спярша вырашыў звярнуцца да ідэальнага. Дзеля гэтага ён скарыстаў форму апісання сну. Тут трэба заўважыць, што пры вонкавай калейдаскапічнасці падзей, станаў і адчуванняў у апавяданні захоўваецца трывалая структурная спалучанасць і ўза-

на дакладна вылучыць пазіцыі “ахвяра” і “злачынца” (паведамленні пра няшчасныя выпадкі, самагубствы, хваробы не разглядаліся). Колькасныя паказчыкі наступныя: сярод жанчын – 8 злачынцаў, 11 ахвяр, сярод мужчын – 30 злачынцаў, 15 ахвяр. Сярод жанчын колькасць ахвяр складае 57%, сярод мужчын – 33,3%. Мужчыны згадваюцца як ахвяры часцей за жанчын (23,4% і 17,2% адпаведна), але ў тагачасным дыскурсе здарэнні з мужчынамі па вызначэнні маглі лічыцца больш вартымі ўвагі, чым здарэнні з жанчынамі. Такім чынам, мы бачым, што жанчыны ў вылучаны перыяд часцей пазіцыянаваліся як ахвяры, і гэта – цалкам магчыма – адпавядала тагачаснай рэчаіснасці, а на ўзроўні дыскурсу – уяўленням пра жанчыну як пра істоту слабейшую, менш здатную адэкватна ацэньваць сітуацыю, якой менш шанцуе па жыцці і г.д.

Калі сёння вобраз ахвяры можа падавацца трафарэтным, празмерна тэндэнцыйным, то ў пачатку XX ст. праблемы асабістай бяспекі, натуральных правоў, сацыяльнай абароненасці стаялі вельмі востра і адпаведна знаходзілі адлюстраванне ў літаратуры. Выяўленне жанчыны як ахвяры, закладніцы эканамічных, палітычных, маральных праблем эпохі было актуальным для беларускай прозы ўсёй першай паловы XX ст.

У творчасці М. Гарэцкага дастаткова шырока прадстаўлена віктымістычная тэндэнцыя рэпрэзентацыі жаночага вобраза. У апавяданні “Сасна” (1921) галоўная гераіня Эльза – характэрны для народніцкай літаратуры тып дзяўчыны-ахвяры, акрэслены лаканічна, некалькімі штрыхамі. Яна прывабная, сумленная, шчыра кахае свайго абранніка, не мае ніякіх недахопаў – і

гумарыстычнае апавяданне «Смешны доктар» пра кабету-знахарку і верш “Жняя”, дзе прысутнічае матыў сацыяльнай няроўнасці, а жаночая праца ў полі паўстае надзвычай цяжкой (Сонца. Страшная спякота; // *З рання плечы гну. // Жаць – сыберная работа, // А я жну ды жну!.. // ... // І ўздыхнеш, як глянеш часам // На багацце ніў // Бо ў сябе – за беднай хатай – // Там адзін палын...* [1, с. 459]).

Празаічныя творы, дзе прысутнічае вобраз жанчыны-ахвяры, найбольш карэлююць з матэрыяламі, якія друкаваліся ў рубрыцы “З Беларусі і Літвы”: “Суд 18 студня прысудзіў у катаргу на шэсць гадоў памешчыка Грыбоўскага (...), каторы разам з вураднікам замучыў на сьмерць кабету вёсковую” [6, с. 7]; “Адна дзеўчына, каб пазбыцца дзіцяці, за парадай сваёй маткі, закапала яго ў індычніку” [4, с. 10]; “У сяле Слаўнае чуць не да смерці пакалоў хлапец хлапца з-за дзяўчыны” [2, с. 4]. Паведамленні такога зместу часцяком з’яўляліся ў газеце (аўтар апошняга, дарэчы, – М. Гарэцкі). Гэтыя факты былі жыццёвай асновай многіх мастацкіх твораў.

Трагічныя здарэнні з жанчынамі не заўсёды актыўна асвятляліся на старонках выдання (больш падрабязна гл. [8]), але ў 1909–1910 гг. яны апісваліся даволі часта. Пры чытанні нумароў газеты за гэты перыяд з’яўляецца ўражанне, што жанчыны часцей за мужчын пазіцыянуюцца як ахвяры, што тэндэнцыя да віктымізацыі жанчыны мае месца не толькі ў літаратуры, але і ў рубрыцы “З Беларусі і Літвы”. Каб спраўдзіць, ці так гэта, было праведзена невялікае статыстычнае даследаванне. У №№15–25 за 1910 год былі прааналізаваны тэксты з інфармацыяй пра злачынствы, дзе мож-

еаабумоўленасць асобных матываў, што безумоўна сведчыць пра майстэрства апавядальніка. Ад сну, у якім толькі што знаходзіўся настаўнік, апавядальная лінія працягваецца ў сон, выяўлены ў ягоным творы. Адметнай асаблівасцю з’яўляецца і тое, што сон гэты прысніўся не проста герою, а “аднаму беларускаму пісьменніку”. Тым самым матыў літаратурнай творчасці пашырае сваё значэнне ў творы, становіцца аб’ектам непасрэднага выяўлення.

Сон, апісаны ў рамане, паўстае ў выглядзе ідыліі, якая таксама прасякнута іроніяй. Найперш абмалявана ў творы школа, дзе ўсё дзеецца па-новаму, у адпаведнасці з марамі настаўніка. Такім чынам, аўтар выказваецца пра тое, што яму найбольш блізка. Будынак гэтай новай, высненай школы мураваны, “пад жалезным, пафарбаваным у зялёнае дахам”. Не забываецца аўтар дадаць, што пры школе маецца “асобная і добрая кватэра для настаўніка” [1, с. 129]. Па-новаму складваюцца стасункі паміж настаўнікамі і вучнямі з іхнімі бацькамі. Настаўнік адчувае задавальненне ад таго, што да яго парад па ўдасканаленню культуры побыту прыслухоўваюцца. Малюнак, што паўстае ва ўяўленні аўтара, пазначаны некаторымі рысамі шаржавання, якія асабліва прыкметныя для сучаснага чытача, не знаёмага з асаблівасцямі тагачаснага побыту. Але адчуваецца таксама і шчырае жаданне садзейнічаць пашырэнню асветніцтва, паляпшэнню ўмоў жыцця чалавека: “Усе дзеці маюць у кішэнях насатчкі і кажуць настаўніку, што бацькі іхныя паслухалі яго рады і накуплялі паліва-ных талерак, каб есці не з аднэй міскі, а падстаўляць кожнаму члену сям’і асобную талерачку” [1, с. 29]. Такія

падрабязнасці не могуць не выклікаць лёгкай усмешкі, а разам з тым – і пачуцця пэўнай эмпатыі.

Настаўнік збіраецца прадоўжыць аповед пра ідэальнае, на ягоную думку, грамадскае ўладкаванне, замахваючыся тым часам на больш шырокія абагульненні. “Цяпер хацеў Ляксеі Ляксеевіч прыпісаць, што ўсе паны, спалохаўшыся здані рэвалюцыі, добраю воляю аддалі сваю зямлю сялянам...” [1, с. 129]. Іронія, як бачым, усё больш узмацняецца. Такое наіўнае ўспрымання сацыяльных дачыненняў, як вынікае з разваг настаўніка, звязана з вонкавым на яго ўздзеяннем. Уласна кажучы, герой апавядання апынаецца пад уздзеяннем дзвюх, розных па сваёй прыродзе, сіл уплыву. Адна з іх – жыццё вёскі з усімі ягонымі побытавымі праявамі, працоўнымі буднямі і святочнымі забавамі. Сваркі сямейнікаў; дробныя жарсці гульцоў у карты; крыўда, якую перажывае адзін з персанажаў на свайго брата, які зрабіў яму канкурэнцыю ў гарэлачным “бізнесе”. Але і ўздым пачуццяў, запал весялосці падчас гулянкі на вяселлі, дзе тыя ж самыя людзі разняволены скачуць польку і мяцеліцу. Гэтае жыццё ва ўсёй сваёй разнастайнасці ўплывае на настаўніка і яно ж выступае супрацьвагай другому ўплыву – кніжнай культуры, інтэлектуальнай працы, мастацкай творчасці.

Спалучыць гэтыя сферы няпроста. Гэта разумее пісьменнік Максім Гарэцкі. У меншай ступені тое ж разумее, ці проста адчувае герой ягонага апавядання настаўнік Ляксеі Ляксеевіч, які імкнецца стаць пісьменнікам. А трэці творца, “адзін беларускі пісьменнік” з распачатага Ляксеём Ляксеевічам рамана, якому прысніўся сон-

Так у газеце за 28 мая 1909 г. (№22) было змешчана апавяданне “Кветка бэзу” беларускага аўтара (Лішні), а ў №№44-45 за 5 лістапада 1910 г. – пераклад апавядання В. Стафаніка “Кацярынка”. У абодвух творах апісваецца цяжкая хвароба і смерць дзяўчынкі з беднай сям’і. 25 чэрвеня 1909 г. апублікаваны пераклад апавядання В. Стафаніка “Змерканне”, а 4 студзеня 1910 г. – Ядвігіна Ш. “Бярозка”. У гэтых творах маладая жанчына паўстае ўвасабленнем духоўнага хараства, але мае злога мужа, жыццё з якім вельмі цяжкое.

Сярод перакладаў, якія друкаваліся ў 1907–1910 гг., вылучаецца навела В. Стафаніка “Сама самюсенька”. Цэнтральная падзея твора – смерць старой сялянкі, апісаная эмацыянальна і экспрэсіўна. Падкрэслена стрыманая інтанацыя ў пачатку навелы кантрастуе з асноўнай часткай, якая паўстае патэтычнай трагедыяй хворага, самотнага чалавека. Ва ўступе ў эпічнай манеры апісваюцца побытавыя ўмовы: “Каля бабы на зямлі ляжаў кусок хлеба ды і збанок з вадой. Дзеці, як ішлі на работу, пакінулі гэта бабе каб мела што есці і піць. Беда была, дык не было можна нічога лепшага вышукаць бабе. А сядзець каля хворай у час рабочы, Бог відзеў, непадобна было” [7, с. 687]. Адметным фактам можна лічыць публікацыю ў “Нашай ніве” перакладаў верша ў прозе І. Тургенева “Парог” (№33, 1910 г.) і апавядання В. Стафаніка “Анёл” (№26, 1910 г.).

Творы, дзе згадваецца нешчаслівая жаночая доля, нярэдка кантраставалі з іншымі матэрыяламі выдання, напрыклад, гаспадарчымі парадамі ці статыстычнымі звесткамі, а часам і з іншымі мастацкімі творами. Так, на старонках №30 за 1909 г. змешчаны побач

у большай ці меншай ступені – надзелены сімвалічным значэннем.

Творы, дзе галоўная гераіня – бедная, бездапаможная, хваравітая – сутыкаецца з гвалтам, несправядлівасцю, зламыснасцю, вымушана скарыцца перад абставінамі або няздатная вырашыць свае праблемы, дастаткова часта з’яўляліся на старонках “Нашай нівы”.

Пашыраныя сюжэтныя матывы:

- прымусовы шлюб (Ф. Шантыр “Пад шум леса” – №12, 1910 г.; Я. Купала “Курган” – №34, 1910 г.);
- знявага дзяўчыны (Ядвігін Ш. “Зарабляюць” – №34, 1909 г.; М. Крапіўка “Гаданне” – №46, 1910 г.);
- цяжкое жыццё беднай сялянкі (Цётка “Вясковым кабетам” – №2, 1908 г.; Я. Колас “Жніво” – №15, 1908 г.; Я. Колас “Маці” – №39, 1909 г.);
- развітанне з дзецьмі, якія выпраўляюцца ў чужы, небяспечны свет (Я. Колас “Доля батрачкі” – №11, 1908 г.; В. Стафанік “Вывадзілі з сяла” – №44, 1909 г.);
- смерць / хвароба мужа ці дзяцей (Я. Купала “У Піліпаўку” – №26, 1908 г.; Я. Колас “Пахаванне” – №20, 1909 г.; Я. Колас “У ночы” – №52, 1910 г.).

Пералік прыкладаў на кожны сюжэт можна, безумоўна, працягнуць.

У газеце публікаваліся не толькі вершы і апавяданні беларускіх аўтараў, дзе ўздымалася тэма нешчаслівага жаночага лёсу, але і пераклады. Гэта можна лічыць сведчаннем таго, што рэдакцыя лічыла такія творы адназначна актуальнымі. Часам беларускія творы і пераклады мелі падобны сюжэт і друкаваліся з невялікім часавым інтэрвалам.

утопія, як персанаж пазасцэнічны, цалкам прыналежны толькі да кніжнага, адарванага ад рэальнасці свету.

Раздзел апавядання, у якім настаўнік, седзячы ў сваім пакоі, маракуе над літаратурнымі практыкаваннямі, як бы адасоблены ад іншых, у якіх вясковыя жыхары займаюцца звыклымі справамі. Але, тым не менш, пэўныя нітачкі сюжэтнай паслядоўнасці ўсё ж такія звязваюць яго з кантэкстам усяго твора. Пачынаецца апавяданне з апісання таго, што адбываецца зімовым вечарам у адной з хат. Як зазвычай, кожны з сямейнікаў заняты сваёй справай. Старэйшыя робяць штосьці па гаспадарцы, малыя гуляюць у дзіцячыя гульні. Тут жа, побач з імі, знаходзяцца хатнія птушкі, жывёлы. М. Гарэцкі паказвае вясковы побыт у яго натуральным выглядзе, з выразнымі дэталю: “Дзед Пятрок, седзячы ў жупане, даплятаў лапаць і сварыўся, а баба Петрачыха касцястымі і худымі, цьмянымі, нібы ад загару, рукамі мяшала ў цэбры мякіну” [1, с. 120]. Дарэчы, пазней, падчас вяселля, якое таксама стане прадметам выяўлення ў творы, старая Петрачыха пакажа спрыт і ў танцы, і ў спевах.

У іншай хаце мужчыны заўзята гуляюць у карты са звычайнымі ў такім выпадку супярэчкамі і дакорамі. Сцэны ў апавяданні, змяняючы адна адну, утвараюць адметную мазаіку. Сваю задачу аўтар бачыць найперш у тым, каб паказаць жыццё беларускай вёскі ва ўсёй шматстайнасці яго праяў. Сувязь паміж асобнымі эпізодамі між тым існуе, хоць яна на першы погляд не такая прыкметная. Дзед Пятрок, плетучы лапаць, наракае на сына, які сышоў гуляць у карты. Суцішаючы дзяцей, згадваюць у хаце і пра настаўніка, які не прыняў іх

у школу: “«Позна привялі...» Да настаўніц бегаць табе не позна, хоць бы скрозь ноч” [1, с. 121].

Аднак звернемся зноў да цэнтральнага ў кампазіцыі апавядання эпизоду, у якім настаўнік Ляксе́й Ляксе́евіч засяроджаны на літаратурных справах. Разважаючы над тым, якім чынам прадоўжыць аповед у рамане, ён пачынае маляваць на паперы “розныя фінціфлюшкі”. Штосьці перашкаджае яму пісаць далей у тым жа ключы, у якім распачаты твор. Ён вырашае ўважліва перачытаць раней напісанае.

Па меры паглыблення ў тэкст настаўнік усё больш расчароўваецца ў сваім пісанні. “Раней раман здаваўся яму задуманым вельмі добра. Форма таксама зусім здавальняла, часам нават ён дзівіўся, што так добра выходзіць. Раней ён шчыра цешыўся, што яго раман пераверне дагары нагамі ўвесь побыт сялян і, галоўнае, будзе сацыяльна і нацыянальна ўсведамляць беларусаў. Цяпер жа, чым далей ён чытаў, тым болей бачыў, што раман зусім слабы, думкі мізэрныя, форма цяжкая...” [1, с. 129–130].

Штосьці вельмі істотнае павінна было адбыцца, зрушыцца ў свядомасці маладога аўтара, каб ён змог прыйсці да такой высновы, каб яму стала “сорамна, брыдка” за няздольнасць выявіць у мастацкай форме тое, пра што ён мроіў. У роспачы “Ляксе́й Ляксе́евіч швіргануў абсадку на рукапіс” так, што “аж пяро дзеўбанулася ў паперу і скруцілася, атрамэнт пырскнуў на ўвесь стол, і абсадка стала дыба і захісталася туды й сюды...” [1, с. 130]. Зноў, нават у такі драматычны момант, сцэна паўстае ў іранічным асвятленні, наіўна-рамантычныя памкненні стваральніка няўдалага рамана зазямляюч-

Апошняя тэндэнцыя найбольш актуальная ў дачыненні да творчасці М. Гарэцкага, яна і будзе падрабязна разглядацца ў гэтым дакладзе.

У патрыярхальным грамадстве становішча жанчыны было больш складаным, чым становішча мужчыны. “Селянін-мужык, хай бедны й слабы, заўсёды мае права біць жонку; нявольнік-негр, дарма што робіць на свайго белага гаспадара цэлы дзень, не павінны служыць яму яшчэ і ўначы” [3, с. 11] – пісала Р. Майлз. На абшарах Расійскай імперыі канца XIX – пачатку XX стагоддзя праблема становішча жанчыны не ігнаравалася – наадварот, надзвычай часта закраналася ў літаратуры, знаходзіла адлюстраванне ў мастацкіх творах. Трагічныя гісторыі з жаночага жыцця дазвалялі ярка і пераконаўча выявіць сацыяльныя, культурныя, эканамічныя праблемы эпохі, што было ў першую чаргу актуальна для народніцкай літаратуры. Безумоўна, ідэі народніцтва былі ключавымі для нашаніўцаў, якія намерваліся “служыць усяму беларускаму скрыўджанаму народу”, “спакойна, цвёрда кідаць усім праўду ў вочы” [5, с. 1], хацелі, каб газета была люстрам жыцця, каб ад яе, “як ад люстра, свет падаў у цёмнасць” [5, с. 1].

Творы, у цэнтры якіх быў вобраз жанчыны-ахвяры, не толькі выяўлялі канкрэтныя праблемы, канфлікты, супярэчнасці. Вобраз жанчыны – жанчыны-маці, нявесты, дачкі – часта выконвае сімвалічную функцыю, паўстае архетыповым, а таму надзвычай ёмістым і сэнсоўным, бо з’яўляецца ўвасабленнем усёй сацыяльнай групы – у нашым выпадку найперш беларускага сялянства. Вобраз жанчыны-ахвяры ў многіх творах –

Аляксандра Чарнавокая

(Мінск)

ТЫП ЖАНЧЫНЫ-АХВЯРЫ НА СТАРОНКАХ ГАЗЕТЫ “НАША НІВА” 1907–1910 гг.

Асэнсаванне падыходаў да рэпрэзентацыі жаночага вобраза ў літаратуры вымагае паглыбленай увагі да сацыякультурнага кантэксту. Атрымаць найбольш шырокае ўяўленне пра беларускі культурны дыскурс пачатку XX ст. дазваляе “першая беларуская газета з рысункамі” – “Наша ніва”, дзе Максім Гарэцкі дэбютаваў як карэспандэнт 13 верасня 1912 г., а неўзабаве пачаў друкаваць і літаратурныя творы.

У выданні можна вылучыць тры асноўныя тэндэнцыі рэпрэзентацыі жаночага вобраза:

– лірычна-рамантычная – дзяўчына паўстае ўваабленнем хараства і суладдзя, яна здольная зрабіць шчаслівым свайго каханага (Я. Купала “Да дзяўчынкі” – №20, 1909 г.; В. Каршун “Песня” – №42, 1909 г.; Э. Будзько “С турмы” – №14, 1910 г. і інш.);

– гумарыстычная – рэалізуецца ў творах, напісаных паводле народных жартаў і апавяданняў, прадстаўлена тыпамі “дурной бабы”, “злой жонкі / суседкі / цешчы / нявесткі” (Ф. Багушэвіч “Дзядзіна” – №25, 1907 г.; “Злыя нявесткі і хітры дзед” – №4, 1908 г.; Т. Булава “Зяць” – №7, 1908 г. і інш.);

– віктымістычная – (ад лац. *victima* – ахвяра) – прадстаўлена вобразамі жанчыны-гаротніцы, жанчыны-ахвяры, эмблематычнымі для народніцкай літаратуры.

ца рэальным станам рэчаў і, безумоўна, пэўную ролю ў гэтым адыгрываюць акалічнасці, у якіх знаходзіцца аўтар, жыццёвае асяроддзе, якое аказвае на яго ўплыў.

Праз некалькі дзён пасля такога рашучага адмаўлення ад далейшых спроб дасягнуць якогась станоўчага выніку ў літаратурных практыкаваннях, настаўнік нечакана для сябе апынаецца ў зусім іншай абстаноўцы, у гаманлівым вясельным застоллі. У разгар балявання вясельнікі раптам успамінаюць пра самотнага настаўніка і “запрашаюць яго на чэсць”.

Вяселле выяўлена ў апавяданні ва ўсёй шматаблічнасці і стракатасці яго праяў, паўстае як агульнае свята, дзе вяскоўцы могуць разняволіцца, забыцца на штодзённыя клопаты. Тут мы бачым тых самых персанажаў, якія кожны па свайму бавілі час у пятніцу вечарам. Вось знаёмыя па эпізодзе нечаканага перапынення гульні карцёжнікаў Іван і Куліна. Забыта былая сварка. Яны ўдваіх самааддана кідаюцца ў скокі. “Пусціўся Іван упрысядкі, толькі шалік віхляўся; гоп-гоп! нагамі выбрыківаў і скакаў да жонкі, а тая, як курачка, бачком-бачком, уцякала...” [1, с. 131]. Асвойтаўшыся ў вясельным гармідары, “добра паказаўшы старым выпіўкай сваю блізкасць да народу”, пускаецца ў скокі і Ляксея Ляксеевіч.

Плынь народнага жыцця ў гэты момант адчуваецца ім у яе сапраўднай паўнаце, у самай шчыльнай набліжнасці, што выразна кантрастуе з кніжнымі ўяўленнямі пра яе.

Літаратура

1. Гарэцкі, Максім. Творы / Максім Гарэцкі; уклад. і камент. Т.С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 2016. – 932 с. (Залатая калекцыя беларускай літаратуры; т. 12).

Вольга Губская
(Мінск)

СПЕЦЫФІКА ФАКТАГРАФІЧНАГА НАРАТЫВУ Ё РАМАНЕ “КАМАРОЎСКАЯ ХРОНІКА” М. ГАРЭЦКАГА

Аповесць М. Гарэцкага “Камароўская хроніка” (1930–1932–1937, апублікавана ў 1966) ужо не адно дзесяцігоддзе становіцца аб’ектам навуковай цікавасці. Вельмі дакладную характарыстыку гэтаму твору ў свой час даў М. І. Мушынскі. Ён даволі празорліва адзначыў, што «“Камароўская хроніка” – гэта шмат у якіх адносінах твор будучых часоў, літаратуры ХХІ стагоддзя...”» [1, с. 14]. І гэта сапраўды так. У артыкуле “Па старонках Гарэцкіх чытанняў: спроба сістэматызацыі даследаванага”, напісаным для ХХІІІ Гарэцкіх чытанняў (2015 г.) было адзначана, што эпапея “Камароўская хроніка” разам з творамі “Скарбы жыцця”, “На імперыялістычнай вайне”, “Дзве душы”, “Віленскія камунары” ўваходзіць у топ-5 самых папулярных сярод даследчыкаў твораў М. Гарэцкага [2, с. 79–81]. Раман даследавалі і мовазнаўцы, і літаратуразнаўцы, і філосафы.

Не застаўся згаданы твор і без увагі тэкстолагаў. Т. С. Голуб у кнізе “Тэксталогія беларускай літаратуры ХХ стагоддзя” цэлы раздзел прысвяціла праблеме выбару героя ў рамане. Даследчыцу зацікавіў факт замены “імя Лявона на Кузьму, а прозвішча роду Задумаў, да якога герой належаў, – на Батураў”, і пошук адказаў на пытанні: “Чым абумоўленыя гэтыя праўкі? Калі ўзнёкла задума такой замены? Як яна рэалізавалася?”

Напрыканцы адзначым, што тая ўзаемасувязь прыродна-геаграфічных умоў, сацыяльна-гістарычных працэсаў, псіхалогіі чалавечых узаемаадносін, якую прадставіў Гумілёў, дае падставу для разважанняў наконт адэкватнай ацэнкі гістарычных падзей, ролі асобы ў навакольных працэсах, глабальных і лакальных канфліктах, што асабліва актуальна было як напачатку ХХ стагоддзя, так і ў нашыя дні. Аналіз і разуменне працэсаў этнагенезу праз навуку і мастацтва дае магчымасць лепш зразумець і прагназаваць паводзіны розных сацыяльных груп, народаў, дзяржаў, што магло б дапамагчы пераадолець многія негатыўныя тэндэнцыі развіцця сучаснага свету.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне // Выбраныя творы / М. Гарэцкі. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – С. 299–417.
2. Гумилев, Л. Н. Конец и вновь начало: Популярные лекции по народоведению. – Москва : Айрис-пресс, 2003. – 384 с.

Трэба сказаць колькі слоў і пра этычны складнік у абодвух аўтараў. Л. Гумілёў адзначае: “У фазе пад’ёму, калі ў сіле быў імператыў: “Будзь тым, кім ты павінен быць!” – этыка складалася з безумоўнага падпарадкавання індывідуума прынцыпам сістэмы. Парушэнне прынцыпаў сістэмы разглядалася як злачынства, якое наказваецца безумоўна. Добра – значыла выканаць тое, што трэба, а дрэнна – значыла не выканаць таго, што трэба” [2, с. 142]. Вядома, падпарадкаванне прынцыпам сістэмы ў шматлікіх выпадках не азначае адмовы ад пасіянарнасці. Больш за тое, часта менавіта пасіянарыі найбольш актыўна падпарадкоўваюцца гэтым прынцыпам. Прычым у аснове такога падпарадкавання ляжыць у першую чаргу не боязь пакарання з боку грамадства, а боязь парушэння ўніверсальнага сусветнага закона. Для Лявона Задумы ў такім кантэксце – гэта неабходнасць выканання вышэйшага закона чалавечых стасункаў, закона захавання “людскасці”, неабходнасці дапамагчы тым, хто побач тут і зараз. Вось чаму герой Гарэцкага, трапіўшы ў складаную сітуацыю, трымаўся і змагаўся, бо адчуваў шмат каго з таварышаў па службе, як “сваіх”: гэта і Гірша Беленькі, і капітан Смірноў, і падпаручнік Сізоў, і фельчар Лябёдкін. “Калі мы адчуваем свайго, гэта значыць, што рытмы трапляюць ва ўнісон ці будуць у гармонію; калі ва ўнісон рытмы не трапляюць, мы адчуваем, што гэта чужы, не свой чалавек” [2, с. 71]. Менавіта ў падобнага роду гармоніі і праяўляецца дзіўнае адзінства адцягненай і быццам цалкам прыроднай пасіянарнасці і глыбокіх маральных падмуркаў чалавечага быцця.

[3, с. 35]. Гэта вельмі сур’ёзныя пытанні; яны высвятляюць не толькі праблемнае поле тэкстаграфіі, але і нараталогіі, якая дазваляе разглядаць мастацкі твор як акт камунікацыі.

Успрыняцце літаратурнага працэсу як акта камунікацыі актыўна прыцягвае ўвагу даследчыкаў з сярэдзіны XX ст. Аднак ужо ў пачатку XX стагоддзя зараджалася цікавасць да вывучэння структуры наратыву. Возьмем для прыкладу даследаванні рускіх фармалістаў У. Пропа (падрабязна вывучаў структуру наратыву чароўных казак), В. Шклоўскага (адзін з першых адзначыў неабходнасць размежавання паняццяў “фабула” і “сюжэт” (гэта падштурхнула да вывучэння апаведнай структуры твора), а таксама заявіў пра адсутнасць чыстага жанру), Б. Эйхенбаума (спрабуе даць адказ на пытанне пра ўзаемасувязь літаратурнага тэксту, аўтарскай свядомасці і рэальнасці (у працы «Як зроблена “Шынель” Гогаля»)).

У межах такога разгляду твора жанр трактуецца як тэкставая рэалізацыя абранай біяграфічным аўтарам камунікатыўнай стратэгіі. Гэта значыць, што біяграфічны аўтар, плануючы інтэнцыянальнасць твора і прагназуючы рэфлексію чытача, ставіць перад сабой прагматычную задачу выбару камунікатыўнай стратэгіі (гаворка вядзецца пра жанр). Трэба адзначыць, што некаторыя літаратурныя творы трапляюць да чытача адразу з аўтарскай жанравай пазнакай. М. Гарэцкі даволі часта карыстаўся такім прыёмам, уступаючы ў камунікацыю з чытачом з першых старонак сваіх твораў. Згадаем, для прыкладу, “На імперыялістычнай вайне” (*Запіскі салдата* 2-й батарэі Н-скай артылерыйскай

брыгады Лявона Задумы), “Жалобная камедыя”, “Сібірскія абразкі” і, безумоўна, “Камароўская хроніка”. Тут мы бачым прамыя адсылкі да класічных па сутнасці жанраў літаратуры, якія падказваюць чытачу, як успрымаць аўтарскі тэкст. Але ёсць яшчэ і чарнавыя варыянты назваў некаторых твораў, якія адлюстроўваюць творчыя пошукі камунікатыўнай тактыкі пісьменніка. Напрыклад, варыянты, зробленыя для назвы твора “Лявоніус Задумекус”, – “*Прароцтвы* блазеннага імпатэнта Мінімуса Мізэрнага, кантужанага ў часе выбуху на выспе Земнаводнай жуды” [4, с. 624]; варыянты твора “Скарбы жыцця” былі прадстаўлены наступнымі праўкамі: “Скарбы жыцця (*Лебядзіная песня*)”, “Скарбы (*Лебядзіная песня*)”, “*Плач*” [4, с. 627]. Згаданыя вышэй аўтарскія пазнакі *лебядзіная песня*, *прароцтвы*, *плач* – гэта і ёсць тыя самыя знешнія формы выражэння (прыёмы), тактыка⁶ аўтарскіх паводзін. Аўтарская пазнака інтэнцыі⁷ тэксту – гэта тактычны прыём камунікацыі яшчэ біяграфічнага аўтара, скіраваны на абвясчэнне логікі ў пабудове літаратурнага твора.

Вернемся да “Камароўскай хронікі”, якая ў поўным зборы твораў М. Гарэцкага падаецца пад жанравай пазнакай “аповесць”. Гэта сведчанне таго, што *хроніка* – зафіксаваная аўтарам форма арганізацыі матэрыялу, зварот да чытача з жаданнем падказаць, як трэба

⁶ Камунікатыўная стратэгія паўстае як глабальнае ўтварэнне, лінія маўленчых паводзін, цесна звязаная з матывацыйнай сферай камунікантаў, а камунікатыўная тактыка — як спосаб рэалізацыі глабальнай інтэнцыі, які вызначае выкарыстанне асобных моўных сродкаў.

Інтэнцыя-камунікатыўны намер можа з’явіцца ў выглядзе задумы фарміраваць выказванне ў тым ці іншым стылі маўлення, у маналагічнай або дыялагічнай форме.

⁷ Інтэнцыя-камунікатыўны намер можа з’явіцца ў выглядзе задумы фарміраваць выказванне ў тым ці іншым стылі маўлення, у маналагічнай або дыялагічнай форме.

раважыць сацыяльныя і ідэалагічныя матывы. Гэта адбываецца дзякуючы таму, што “пасіянарнасць мае яшчэ адну якасць, якая надзвычай важная, – адзначае Гумілёў. – Яна заразлівая! Пасіянарнасць паводзіць сябе як электрычнасць пры індукаванні суседняга цела” [2, с. 69]. І ў запісках Гарэцкага ёсць унікальныя дынамічныя апісанні, якія ілюструюць гэтае меркаванне Гумілёва: “Скарэй, скарэй!!! Скарэй!!! – чую, крычыць камандзір, крычыць капітан Смірноў, крычаць батарэйцы. – Скарэй! Ратаваць таварышаў ад смерці!! Дурныя слёзы зашцілаюць усё перад сабою. Батарэя гатова к бою? Не? Ах, чаму не? Мала людзей. Усе, хто можа, на пазіцыю! Першае наша аруддзе ўжо страляе. Пехацінцы гуськом нясуць ад перадкоў, з лагчыны, латкі з снарадамі. Батарэйцы – з імі. Сізоў ласкава шлёпае шашкаю па спінах, падганяе! Страляе другое! Гранатаю, гранатаю! Дзе ж людзі? Збягаюцца спозненыя нумары... Жарнулі б усёю батарэяю, – людзей мала! Скарэй! Скарэй!! Скарэй!!” [1, с. 377]. Задума са ўсім спачуваннем удзельнічае ў гэтым працэсе, ён разам з таварышамі прагне быць пераможцам у баявым процістаянні. Такім чынам, не толькі паніка, але і хуткая мабілізацыя сіл можа быць заразлівай падчас баявых дзеянняў. Гарэцкі апісвае яшчэ адну сітуацыю, калі беларус Задума адчувае сваю прыхільнасць да баявага братэрства: гэта адбылося падчас прыезду вайсковага кіраўніцтва і ўзнагароджання тых салдат, хто праявіў геройства ў баях. Можна сказаць, што дзякуючы асобным пасіянарыям адбываецца фармаванне адмысловага калектыўнага поля, пад уздзеянне якога немагчыма не патрапіць.

пасіянарнасць (каб Гарэцкі мог скарыстацца такой тэрміналогіяй). На наш погляд, такая пазіцыя не ў поўнай меры адпавядае рэчаіснасці. Уся справа ў тым, што многія салдаты вымушаны так ці інакш паводзіць сябе як пасіянары на вайне, хаця б таму, што яны хочуць застацца ў жывых. Вядома, такое імкненне ў многіх выпадках можна назваць і субпасіянарнасцю, бо яно спароджанае не нейкімі светапогляднымі ці сацыяльнымі матывамі, а менавіта інстынктам самазахавання: калі ты не будзеш старацца дзейнічаць, не будзеш імкнуцца забіць ворага, то вораг заб’е цябе. Адзначым, што песімістычны погляд беларускага пісьменніка спароджаны не толькі чыста псіхалагічнымі матывамі. Уся справа ў тым, што ён на той момант не бачыў сэнсу ў вайне менавіта для беларуса. Праз усю аповесць лейтматывам праходзіць ідэя пра тое, што гэта “не наша вайна”. Гэтае адчуванне актуалізуецца нават у пейзажных замалёўках: “Балота пад нагамі. Скрозь – туман; часам нешта сыплецца мокранькае і драбнюсенькае, туман не туман, дождж не дождж; дзесь варона: кра-кра-кра! Мокрае лісце пад дрэвамі, дым з коміна ў хутарцоў, сабачка: гаў-гаў-гаў! Куды мы едзем?” [1, с. 374]. Прозвішча “Задума” аўтар дае свайму герою невыпадкова, а раскрываючы яго як абагульнены псіхатып беларускага інтэлігента пачатку XX стагоддзя, і гэта кажа пра склад характару, далёкага ад гумілёўскіх вышэйшых радыкальных узроўняў пасіянарнасці. У адваротным жа выпадку яго пункт гледжання на ваенныя падзеі Першай сусветнай, на наш погляд, мог быць іншым.

Аднак не ўсё так проста ў аповесці. Пры пэўных умовах псіхалагічныя законы і механізмы здолелі пе-

ўспрымаць гэты твор. “Хранікальны жанр, – на думку М. І. Мушынскага, – дазваляў М. Гарэцкаму шчодро выкарыстоўваць разнастайныя факты, у тым ліку га-спадарча-эканамічныя, падпарадкоўваючы іх задачы стварэння цэласнага малюнка жыцця дарэформеннай вёскі” [5, с. 466].

Безумоўна, паняцце *хроніка* мае на ўвазе працу з рэальным фактам, менавіта таму фактаграфічны наратыў выклікае даследчыцкую цікавасць да тэкстаў з гэтай маркіроўкай. Вядома, што пісьменнік з вялікай адказнасцю ставіўся да арганізацыі матэрыялу ў творы. Як адзначае М. І. Мушынін: “Гісторыя Камароўкі, што ўмясцілася ў пяць “сшыткаў”, мае зусім выразную перыядызацыю. У яе аснове – значныя гістарычныя падзеі, якія істотна паўплывалі на жыццё беларускага народа. Гэта паўстанне 1863 г., буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1905 г., рэвалюцыя 1917 г., заканчэнне грамадзянскай вайны, трагічны 1937 г. Бадай, ці не адзіная дата, якая датычыць не гісторыі Беларусі, а біяграфіі М. Гарэцкага. – год яго прыезду з Вільні ў Беларускую ССР (1923)” [5, с. 464].

Адзначана даследчыкамі і камбінацыя формаў падачы матэрыялу: хранікальна-летапісная форма першага сшытка і форма дзённікавых занатавак разам з перапіскай у астатніх. Такое спалучэнне дае магчымасць фарміравання шматузроўневай наратыўнай прасторы – ад я-нарацыі да мы-нарацыі (якая не толькі дэманструе шматгалоссе, але і фарміруе дасканалы вобраз кожнага персанажа). Спачатку наратар распавядае гісторыю Камароўкі ад свайго імя, апісваючы герояў праз уласнае ўспрыняцце, а потым дае магчымасць праявіцца

кожнаму. Аднак відавочна, што кругагляд наратара шырэйшы, чым у аднавяскоўцаў. Гэта праяўляецца ў некаторых рэмарках, якія выдаюць прысутнасць кампетэнтнасці пісьменніка Гарэцкага. Напрыклад, “Многія, і старыя, і хлопцы, і дзяўчаты дэкламуюць верш Мацея Бурачка, а хто напісаў – не ведаюць” [6, с. 67].

Аднак не толькі праявы пісьменніцкага інтэлекту дэманструе наратар. У творы вельмі незаўважна адлюстравана сувязь з рэальным часам напісання тэксту. Гэта не столькі праява знешняга хранатопу, колькі фіксацыя псіхалагічнага стану (унутранай падзеі) пісьменніка. Напрыклад, у Другім сшытку аповесці (1916 г.) чытаем: “Кузьма быў у Гзаку. *Сэрца яго ныла па Марусі ці па адсутнасці ідэалаў і ад свядомасці, што робіцца ён грубей, гадзей і драбней*” [6, с. 110]. Ведаючы, што гэты перыяд хронікі апрацоўваўся пісьменнікам у 1932 годзе, параўноўваем вылучаны тэкст твора і ліставанне пісьменніка з жонкай, дзе знаходзім радкі на тую ж тэму: “Клапачу толькі, што вам і бацькам цяжкавата жыць, але *за сэрца мяне гэта ўжо не хапае*, – так што і вы плаціце мне тым самым і патрошку сцюдзянейце да мяне” [7, с. 408]; “І мне бывае часам сумна, але *я ўжо закамянеў*” [7, с. 420].

Выклікае цікавасць апісанне адной і той жа з’явы ў творах, праца над якімі вялася амаль адначасова. Так, згадка пра віленскі “Беларускі клуб” ёсць і ў “Камароўскай хроніцы”, і ў рамане “Віленскія камунары”. Вядома, што апрацоўку хронікі М. Гарэцкі пачаў пасля таго, як скончыў пісаць “Віленскіх камунараў”. У “Камароўскай хроніцы” (Чацвёрты сшытак, год 1922) гэтае месца згадваецца наступным чынам: “Сустрэкаць Новы

Трэба ўлічыць, што ў Гумілёва ёсць яшчэ і такое паняцце, як субпасіянарнасць. Яно супрацьлеглае па значэнні паняццю пасіянарнасці – гэта ўжо недахоп энергіі. Тут таксама ёсць свая градацыя: так, “мінус першы ўзровень” мяркуе наяўнасць здольнасці прыстасавацца да бягучага стану спраў; “мінус другі ўзровень” характарызуецца катэгарычнай няздольнасцю ні да адаптацыі, ні да змен.

Асноўны настрой, які афарбоўвае запіскі “На імперыялістычнай вайне”, – трагічнасць, безвыходнасць, неразуменне простымі салдатамі мэтай таго, што адбываецца навокал. Можна сказаць, што ў асяроддзі Лявона Задумы пераважалі людзі з нізкім узроўнем пасіянарнасці, па тэрміналогіі Л. Гумілёва – субпасіянары: “Адно праўда: у нас ёсць “господа офицеры”, ды няма палкаводцаў. Таму такое адступленне” [1, с. 347]. Або: “З’явіліся масы пехацінцаў-“шатуноў”, што згубілі або кінулі свае часці. “Ратуйся, хто можа!” – цынічна кажучы яны і бягуць, бягуць на ўсход. Не армія, а зброд. Камандзір наш то маўчыць, сцяўшы зубы, то кідаецца на “шатуноў” з бізуном. Іх ловяць, збіраюць дзясяткамі, ставяць ім начальніка і гоняць пад даглядам. Яны ўсё роўна разбягаюцца, каб дзе “зарваць”, што з’есці” [1, с. 346]. “Дык у чым праўдзівае геройства і ці шмат пад гэтымі крыжамі герояў? Ці я, можа, нядобра разумею слова “геройства”? На сучаснай вайне – усе героі ці, лепей кажучы, няма герояў, а ёсць болей ці меней дысцыплінаванае быдла” [1, с. 362].

Такім чынам, з гледзішча беларускага пісьменніка, Першая сусветная вайна для беларускага селяніна не была той падзеяй, дзе магла б раскрыцца ягоная

ўважлівасцю да дэталей рэчаіснасці і глыбокім псіхалагізмам у падыходзе да раскрыцця літаратурных характараў даюць магчымасць прааналізаваць, як яны раскрываюцца падчас цяжкага выпрабавання і экстрэмальнай сітуацыі. Гумілёў, дарэчы, называў такія падзеі – сацыяльныя катаклізмы – яскравым праяўленнем пасіянарнага штуршка.

У сваіх працах Л. Гумілёў прыводзіць дастаткова разгорнутую класіфікацыю модусаў і ўзроўняў пасіянарнасці. “Модусы пасіянарнасці разнастайныя, – піша ён. – Тут і ганарлівасць, што стымулюе прагу ўлады і славы на вякі, самалюбства, што вядзе да дэмагогіі і творчасці; сквапнасць, што спараджае скнараў і вучоных, якія назапашваюць веды замест грошай; рэўнасць, што цягне за сабой жорсткасць і абарону ачагу, а датычна ідэі – стварае фанатаў і пакутнікаў” [2, с. 49]. Калі падсумаваць і абагульніць напісанае расійскім навукоўцам, узроўні пасіянарнасці выглядаюць наступным чынам: на нулявым узроўні знаходзіцца абывацель, цалкам адаптаваны да навакольнай рэчаіснасці; першы ўзровень характарызуецца імкненнем да змен без рызыкі для сябе; другі ўзровень – імкненне да зменаў з гатоўнасцю рызыкнуць; на трэцім узроўні знаходзяцца людзі з імкненнем да ідэалу і гатоўнасцю да рызыкі, але без фанатызму; чацверты пераходны ўзровень – гатоўнасць рызыкаваць дзеля ідэалу і ўласных каштоўнасцяў, аднак з дапамогай бяспечных метадаў; пяты ўзровень – гатоўнасць за ідэю нават рызыкаваць жыццём, але не безаглядна; шосты і сёмы ўзроўні ўжо адносяцца да вышэйшых, бо яны ахвярныя – гатоўнасць аддаць сваё жыццё і нават жыццё іншых дзеля ідэі без роздумаў.

год Кузьма і Міла пайшлі ў “Беларускі клуб”. Кузьма амаль ніколі не бываў у гэтым клубе і не любіў туды хадзіць, бо заправіламі там былі *людзі рэакцыйныя*, і ў іх ліку *падазроная асоба пан Валэйша*, і там жа круціліся шпегі з дэфензівы. Але Кузьме прыслалі запрашальны білет, і яго адсутнасць была б улічана, а Русецкі вучыў Кузьму трымацца так, каб найменшага поваду не даваць запозырць сябе ў чым-небудзь. Кузьма хаваў падпольную літаратуру, грошы, распіскі і шыфр Русецкага. У гэтым і была ўся яго “камуністычная дзейнасць” [6, с. 185]. У “Віленскіх камунарах” згаданае месца апісваецца ў іншай манеры: “Танцавалі вальсы і мазуркі, полькі і кракавякі, але абавязкова таксама “Лявоніху”, “Юрачку”, “Мяцеліцу”. І ўсе казалі адзін аднаму “ты”, хоць бы і зусім яшчэ незнаёмыя, – так там было заведзена на беларускі народны лад. Ну і – танны буфет, і плата за ўваход усяго 10-15 капеек. Не разумеў я тады, што гэтакім спосабам уцягвалі беларускія нацыяналісты ў свае сеці “масу” [8, с. 192]. У абодвух апісаннях навідавоку праява ідэалагічнага дыскурсу (праз устойлівыя спалучэнні “людзі рэакцыйныя”, “падазроная асоба”, “уцягваць у свае сеці “масу”), які адсылае нас да знешняга хранатопу. Такі прыём акцэнтуюе інтэнцыянальнасць у тэксце (сутыкненне дыскурсаў унутранага і знешняга хранатопаў – з пэўнай мэтай).

Вылучэнне знешняга хранатопу дае нам магчымасць выявіць карціну пісьменніцкага светаўспрымання савецкай эпохі, імпліцытна прапісанага ў творы. Устойлівыя спалучэнні ідэалагічнага дыскурсу (якія выступаюць у якасці інтэртэксту) з апавядальнай манерай Гарэцкага робяць твор полікодавым, надзвычай

яскравым. Гэты эфект узнікае па той прычыне, што знешняе, дамінантнае ў маўленні персанажа каменціруецца я-наратарам, максімальна набліжаным да голасу рэальнага пісьменніка. Такім чынам, гэты фрагмент фактаграфічнага наратыву набывае падвояе гучанне: па-першае, як самастойны элемент з пазнакай ідэалагічнага дыскурсу; па-другое, як тэкст, пераасэнсаваны пісьменнікам М. Гарэцкім у спадзяванні на магчымасць друку. Іншымі словамі, праз супастаўленне двух варыянтаў фактаграфіі адной і той жа падзеі нам давялося ўбачыць камунікатыўны намер пісьменніка – ён імкнуўся напісаць твор, які б уключаўся ў кантэкст савецкай культуры, але заставаўся б праўдзівым і ўтрымліваў аўтарскі светапогляд, выразны для інтэлектуальнага прачытання. Сказанае пацвярджае, што вывучэнне фактаграфічнага наратыву інструментамі нараталогіі ў паралелі з фактамі жыцця пісьменніка часоў напісання твора (непасрэдна ў акце камунікацыі) дае магчымасць дакладна ахарактарызаваць наратывную поліфанію ў тым мастацкім маўленні, якое знешне выглядае аднагалосым, манафанічным.

А зараз вернемся да закранутай Т. С. Голуб праблемай замены імя апавядальніка. Чым, як не праявай аўтакамунікацыі, з’яўляецца гэты творчы працэс? Па сутнасці, гэтыя праўкі – пазнакі прыхаванай рэальнасці, якая існуе паралельна з ідэалагічным дыскурсам, відавочным у апаведным наратыве. Пісьменнік вагаўся паміж выбарам імя героя, нешта выклікала ў яго сумненні, а жаданне напісаць твор для друку было вельмі вялікім. Яшчэ ў артыкуле “Беларуская літаратура пасля “Нашай нівы”. Агульны агляд” (1928) М. Гарэцкі разважаў пра

але нават за ўласнае жыццё, не кажучы ўжо пра жыццё, спакой і камфорт навакольных людзей. Ідэі бываюць рознымі, і пасіянары могуць быць носьбітамі як стваральнага, так і разбуральнага пачатку, здзяйсняць падзвігі ці злачынствы, высокімі мэтамі апраўдваць самыя нізкія ўчынкі, у тым ліку – войны і іншыя сацыяльная катаклізмы. Пасіянары пры спрыяльных умовах могуць яднацца ў групы і аб’яднанні, якія ў сваю чаргу могуць стварыць аснову для развіцця новага этнасу, новай этнічнай самаідэнтычнасці. Адзначым, што тэма пасіянарнасці не тоесная тэме ролі асобы ў гісторыі. Пэўная значная асоба, месца якой у гісторыі значнае і важнае, можа быць пасіянарнай і, як правіла, з’яўляецца такой у тым разуменні, як гэта апісаў Гумілёў. Аднак не кожны пасіянары з’яўляецца гістарычнай асобай, роля якой сталася вырашальнай для ходу гістарычных працэсаў.

Тэорыя пасіянарнасці Л. Гумілёва з’яўляецца прадметам дыскусіі на працягу многіх гадоў. Аднак яе сістэматызаванасць і нагляднасць, пацверджаная прыкладамі з гісторыі і літаратуры, уражвае. Яе, пачынаючы ад самога Гумілёва, культуралагі і літаратары выпрабавалі ўжо, аналізуючы псіхалогію паводзін герояў твораў Л. Талстога і Ф. Дастаеўскага, М. Горкага і А. Чэхава, прыкладалі да разгляду велічных гістарычных асоб: ад Аляксандра Македонскага да Кутузава, ад Суворова да Гітлера і Сталіна. Таму ў межах нашага даследавання хацелася б паспрабаваць прааналізаваць праз прызму тэорыі пасіянарнасці знакамёты твор М. Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне”. Гэтыя аўтабіяграфічныя запіскі з характэрнай для беларускага класіка

народаў, блізкіх па паходжанні, падобных па культуры. Аднак, які б ні быў узровень сістэмы, этнас, што ўваходзіць у яе, можа мець такую характарыстыку, як пасіянарнасць. Гэты тэрмін азначае якасць, якая прымушае этнас або чалавека, пэўную сацыяльную групу паводзіць сябе вельмі актыўна ў дачыненні да наваколля. Пасіянарнасць – жыццёвая энергія, якая раптам пад уплывам розных фактараў пачынае працаваць і выплюхвацца вонкі. Уздзеянні энергіі па Гумілёву – не ва ўсім, аднак шмат у чым прадвызначаюць этнагенез, г. зн. зараджэнне і развіццё этнасу. І хоць Гумілёў лічыў, што пасіянарнасць больш дарэчна разглядаць на ўзроўні этнічнай гісторыі, мы звернемся да асобаснага кантэксту гэтай тэорыі. Пасіянары ў вызначэнні расійскага навукоўцы – гэта людзі так званага “энергазалішняга” тыпу. Гэта значыць, што яны здольныя “выцягнуць” з навакольнага асяроддзя больш энергіі, чым трэба ім адным для выжывання і звычайнага нармальнага жыцця. Сярэднестатыстычны чалавек на ягоную думку “бярэ” гэтулькі энергіі, колькі трэба яму самому, каб выжыць і забяспечыць жыццё свайго роду, сям’і.

Выкарыстоўваючы лішкі энергіі, пасіянары генеруюць незвычайныя велічныя ідэі, якія часта значна апераджаюць час, спрабуюць захапіць сваімі ідэямі іншых, усё грамадства, прыцягнуць аднадумцаў, пераканаць апанентаў. І, самае галоўнае, гэтыя людзі гатовыя актыўна дзейнічаць для ўвасаблення сваіх ідэй у жыццё. Па сутнасці, імі рухае ўнутранае імкненне да дзейнасці па кардынальным змяненні навакольнага асяроддзя і жыцця грамадства. Гэтыя ідэі і памкненні для пасіянарыяў часцяком важнейшыя не толькі за ўласны камфорт,

лёс літаратуры: “Зрабіць устаноўку на ідэалогію, катэгарычна варожую Савецкай уладзе, перашкаджала сацыяльная сутнасць блізу ўсіх, калі не ўсіх тагачасных беларускіх паэтаў і пісьменнікаў – нацыянальных рэвалюцыянераў, паходжаннем сялян, рамеснікаў і рабочых, а па сацыяльна-эканамічнаму становішчу найчасцей, так сказаць, пралетараў інтэлігенцкага і паўінтэлігенцкага роду заняткаў. Зрабіць жа ўстаноўку на ідэалогію катэгарычна пралетарскую не давала ім іхняя прыналежнасць да таго стану, які ў вачах людзей пралетарскай ідэалогіі лічыўся *нацыяналістычным, рэакцыйным або і контррэвалюцыйным*. Наогул, гэта была **хвароба росту беларускай літаратуры**” [7, с. 348].

Магчыма, з гэтай пазіцыяй і звязана замена імя апавядальніка хронікі Лявона\Кузьмы. Па словах Т. С. Голуб: “у тэксце, пазначаным 1915 годам, М. Гарэцкі робіць асэнсаванае, паслядоўнае ўвядзенне імя Кузьма (не выпраўленага ў тэксце, а адразу напісанага)... Такі спосаб фіксацыі новага імя героя быў для М. Гарэцкага свайго роду псіхалагічнай устаноўкай, своеасаблівым камертонам на правільнае ўжыванне ў далейшым” [3, с. 36]. Як вядома, сшытак з запісамі 1915-га і пазнейшых гадоў яму даслалі ў 1932 годзе, што наводзіць на меркаванне аб свядомым выбары Гарэцкім новага імя. Яно амаль цалкам адпавядае псеўданіму пісьменніка, якім ён пачаў карыстацца з 1918 года падчас працы ў савецкай газеце “Известия Смоленского Совета депутатов” [6, с. 353] – “савецкі псеўданім” прыйшоў на змену “меланхалічна-рамантычнаму”.

Такім чынам, нараталагічны аналіз літаратурнага твора дазваляе рабіць дэталёвы разгляд тэксту.

Вольга Уткевіч

(Віцебск)

“НА ІМПЕРЫЯЛІСТЫЧНАЙ ВАЙНЕ” М. ГАРЭЦКАГА Ў КАНТЭКСТЕ ТЭОРЫ ПАСІЯНАРНАСЦІ Л. ГУМІЛЁВА

Максіма Гарэцкага (1893–1938) і Льва Гумілёва (1912–1992) можна назваць сучаснікамі і нават фармальна суайчыннікамі (абодва напачатку XX стагоддзя жылі ў адной краіне – Расійскай імперыі, потым – у савецкай дзяржаве). Калі беларускі пісьменнік вольнапісаным удзельнічаў у Першай сусветнай вайне, Леў Гумілёў быў дзіцём, аднак гэтыя вогненныя гады на ўсё жыццё засталіся важнай вехай для яго, бо яны звязаны з лёсам бацькі, Мікалая Гумілёва. Наогул, перш, чым перайсці непасрэдна да разгляду пасіянарнай тэорыі Льва Гумілёва, трэба сказаць колькі слоў пра яго асобу. Сын двух выбітных расійскіх паэтаў, М. Гумілёва і Г. Ахматавай, Леў Мікалаевіч Гумілёў таксама пісаў выдатныя вершы, але сферай сваёй асноўнай дзейнасці абраў навуку. Яго жыццё, як і жыццё Максіма Гарэцкага, было поўнае драматычных калізій: гэта і арышты, і турэмная тэрміны. Бацька, Мікалай Гумілёў, быў расстраляны па сфабрыкаваным абвінавачанні ў 1921 г., такая ж доля напаткала і М. Гарэцкага крыху пазней, у 1938 г.

Паняцце “пасіянарнасць” Л. Гумілёў уводзіць у навуковы ўжытак у сваёй працы “Этнагенез і біясфера Зямлі”. Гісторык аналізуе этнічныя сістэмы, іх развіццё і сувязь з ландшафтам і сонечнай актыўнасцю. Этнічныя сістэмы ён выбудоввае іерархічна. На самай высокай прыступцы змяшчаецца суперэтнас – аб’яднанне

Паняцці “пісьменнік-аўтар-наратар”, “камунікатыўная/наратыўная стратэгія і тактыка”, “унутраная і знешняя падзея/хранатоп”, інтэнцыя – тыя інструменты, які даюць магчымасць даследаваць як непасрэдна тэкст твора (рабіць унутрытэкставы аналіз), так і знешнюю падзею, якая наўпрост ці ўскосна знайшла адлюстраванне ў тэксце як з’яве камунікацыі.

Задума карыстацца фактам як трыгерам унутрытэкставых падзей – вельмі ўдалая рэалізацыя арыгінальнай камунікатыўнай стратэгіі М. Гарэцкага. Больш за тое, я/мы-нарацыя, зафіксаваная ў аповесці “Камароўская хроніка” – гэта адзін з першых у беларускай літаратуры крокаў для фарміравання “літаратуры факта”. Алгарытм “ад факта да фактаграфіі, убачанай і праз прафанную свядомасць героя, і праз інтэлектуальны кругагляд я-наратара” – абсалютная вынаходка М. Гарэцкага як прадстаўніка новай беларускай літаратуры”, якую пазней будуць паспяхова развіваць А. Адамовіч, Я. Брыль і іншыя сучасныя празаікі.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Віленскія камунары : Раман-хроніка; Камароўская хроніка : Аповесць / М. Гарэцкі. – Мн. : Мастацкая літаратура, 1997. – 542 с.
2. Максім і Гаўрыла Гарэцкія : жыццё і творчасць : матэрыялы XXIII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 17 красавіка 2015 года / Дзяржаўны музей беларускай літаратуры. – Мінск, 2015. – 211 с.
3. Голуб, Т.С. Тэксталогія беларускай літаратуры XX стагоддзя : гісторыя тэксту як шлях да гісторыі літаратуры / Т. Голуб. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – 245 с.

свядомасці. Гэта частка свету, частка самога быцця. Але жахлівым з’яўляецца не толькі свет, асяроддзе чалавека, жахлівы ён сам, бо менавіта чалавек аказваецца здольным на жудасныя злачынствы незалежна ад таго, чым яны абумоўлены – горшымі чалавечымі якасцямі ці лепшымі памкненнямі. Несумненна, у стварэнні жахлівай атмасферы ў творах М. Гарэцкаму дапамагаюць пэўныя прыёмы: нагрувашчванне аднатыпных пытанняў, на якія няма адказаў, выкарыстоўванне слоў, які падкрэсліваюць жудасны эмацыянальны стан герояў, апісанне пейзажу, які палохае (маўклівыя дрэвы, цёмны лес, халоднае каменне, таямнічыя агні і г.д.), недасказанасць.

Літаратура

1. Васючэнка, П. В. Сімволіка сну ў творах Янкі Купалы / П. В. Васючэнка // Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм. – Мінск, 2004. – 155 с.
2. Волошина, А. В. Архетип страха в раннем творчестве Иэна Макьюэна / А. В. Волошина // Все страхи мира: Ноггор в литературе и искусстве: Сб. статей. СПб. – Тверь : Изд-во Марины Батасовой, 2015. – С. 196–201.
3. Гарэцкі, М. Збор твораў у чатырох тамах / М. Гарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні (1913 – 1930). – 446 с.
4. Гарэцкі, М. Збор твораў у чатырох тамах / М. Гарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 2 : Апавесці. Драматычныя абразкі. – 416 с.
5. Четрчко, С. Ю. «Живые мертвецы» в фантастических новеллах символистов / С. Ю. Четрчко // Все страхи мира: Ноггор в литературе и искусстве: Сб. статей. СПб. – Тверь : Изд-во Марины Батасовой, 2015. – С. 112–121.

Генадзь Кажамякін
(Мінск)

ПАРТРЭТЫ МАКСІМА І ГАЎРЫЛЫ ГАРЭЦКІХ, СТВОРАНЫЯ МАСТАКОМ АНАТОЛЕМ НАЛІВАЕВЫМ

У гісторыі Беларусі браты Максім і Гаўрыла Гарэцкія пакінулі асабліва адметны след, зрабіўшы вялікі ўнёсак у культуру й навуку, а разам з тым – і ў станаўленне дзяржаўнасці Беларусі.

Максім Гарэцкі вядомы як класік беларускай літаратуры – пісьменнік, перакладчык, літаратуразнаўца, выдавец, лексікограф, філосаф...

Гаўрыла Гарэцкі – славуты навуковец у сферы геалогіі, геаграфіі, эканомікі. Яго дзейнасць выходзіць за рамкі прыродазнаўчых навук. У сваіх працах ён абмяркоўваў шмат якіх важных пытанняў беларускага нацыянальнага жыцця, нашай будучыні. Прыгадаем, што яго пярэ належаць такія артыкулы як “Белорусское течение” і “Тоже белорусы”, “Регрессивность и прогрессивность национальных возрождений”, “На новы шлях”, “Трагедыя беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі”... Можна сказаць, што ён нават у асобных выпадках дапаўняў свайго брата. Дастаткова, напрыклад, параўнаць праблематыку артыкулаў Максіма Гарэцкага “Наш тэатр” і Гаўрылы Гарэцкага “Што нам павінен даць беларускі тэатр?”. Увогуле Максім і Гаўрыла вядомыя як публіцысты, асветнікі, грамадскія дзеячы... Разам яны стварылі першы перакладны слоўнік сучаснай беларускай мовы – Руска-беларускі слоўнік (Смаленск, 1918). І відавочна, што пасля шматлікіх дакладаў, артыкулаў,

фундаментальных даследаванняў, кніг, прысвечаных ім, няма патрэбы лішні раз доўга тлумачыць вядомае нам значэнне гэтых асобаў для нашага народа і не толькі для яго.

Сёння ж мы разгледзім цікавую тэму, звязаную з мастацкімі выявамі братоў Гарэцкіх, якія стварыў беларускі мастак Анатоль Наліваеў.

Перш за ўсё нагадаем пра гэтага незвычайнага творцу.

Анатоль Аляксандравіч Наліваеў (сапр. *Абрам Налівай*, 1931–2021) нарадзіўся ў г. Рагачове. Вядомы як мастак, рэстаўратар, музыка, кантар у сінагозе, тэатральны акцёр, збіральнік габрэйскай кантарскай музыкі. У часе вайны трапіў у гета, адкуль цудам выратаваўся. Пасля, у 1940-я, 1950-я гады яшчэ маладым хлопцам ён ствараў мастацкія выявы старога Менска. Шмат якія перададзеныя ім былыя віды горада да нашага часу значна змяніліся, зніклі, што надае карцінам асаблівую гістарычную каштоўнасць. Некаторыя падобныя мастацкія рэчы ствараліся нават не з натуры. Тыя, хто ведаў творцу, адзначалі выдатную фатаграфічную памяць Анатоля.

У 1950-х гадах А. Наліваеў навучаўся кантарскім спевам на мове ідыш. Настаўнікамі яго былі віленскі кантар Крэмер, а таксама вядомы беларускі кампазітар Генрых Вагнер. У 1963 г. мастак пачаў студыявацца ў Празе, дзе потым скончыў Вышэйшыя курсы па рэстаўрацыі. Што цікава, на той час Анатоль стаў вучнем па спевах у вядомага беларуса – Міхала Забэйды-Суміцкага (1900–1981) – саліста міланскага тэатра Ла Скала, прафесара Пражскай кансерваторыі... Таксама Анатоль Наліваеў

вымушае чалавека выбіраць, жахліва тое, які выбар чалавек зробіў, жахліва і тое, што адбываецца ў выніку гэтага выбару, а таксама тое, як чалавек спрабуе выбрацца з павуціння згрызотаў сумлення ці як апраўдвае сябе (як, напрыклад, у творах “Рускі”, “Генерал”).

Бязглуздае ахвяраванне чужым жыццём (“Генерал”), бессэнсоўнае забойства (“Рускі”, “Антон”), якое немагчыма растлумачыць нават сабе (хіба што дастатковым будзе тлумачэннем думка: “Э, што ж я за ваяка” [3, с. 156]) – на гэта аказваецца здольны чалавек. З аднаго боку чалавек нібы аказваецца пад уплывам абставін, пэўных правіл, якія, напрыклад, існуюць у ваенны час, а з іншага – віна і наступствы за выніковы выбар ляжаць на ім.

Апошні момант, які хацелася б адзначыць у сувязі з катэгорыяй “жахлівага” ў творчасці М. Гарэцкага, будзе тычыцца слоў з запіснай кніжкі пісьменніка 1930 г.: “13. І Увечары, лежачы на пасцелі і выцягнуўшы ногі, глядзеў на іх і думаў: хто будзе бачыць гэтыя ногі ў труне? Ці, можа, не ціхі жалобны абрад будзе там, а поле дзікай бойкі, вайны, ці глыбіні мора, ці яшчэ што... напрыклад, гломазд ад разбітага цягніка? Хочацца, каб быў абрад...” [3, с. 395]. Страшна ўявіць, што пісьменнік не мог нават і прадбачыць, якой жудаснай будзе яго смерць усяго праз восем гадоў. Ці, можа быць, пісьменнік ужо нешта прадчуваў?

Такім чынам, у творчасці М. Гарэцкага катэгорыя жахлівага прадстаўлена ў розных варыянтах: як праява таямнічага, невядомага, незразумелага, таго, што нельга спасцігнуць ці растлумачыць пры дапамозе навукі, рацыянальна. Гэта тое, што заўжды існуе ў чалавечай

верніка, які асуджае ўсякае праяўленне зла і які тым не менш аказваецца здольным здзейсніць жудаснае злачынства: ён робіць замах на жыццё ўласных дзяцей. Здаецца, што вобраз забойцы (сам спосаб злачынства, дарэчы, таксама выклікае жак) ніяк не адпавядае таму набожнаму вобразу, які з’яўляецца ў пачатку твора. Антон увесь час просіць Бога аб літасці, літаральна кожную хвіліну гатовы маліцца: “Каб так у жыцці помніў бога і маліўся шточасу, колькі б можна маліцца. А то калі памаліўся ўранні ды ўвечары, дык і ўсё. І што ўжо за маленне. Учора Домна: моліцца, а ўбегла свіння ў хатку, яна выганяе раскарачом і шэпча: “Верую я ва ядынага бога ацца...” Грэх адзін” [4, с. 220]. Аднак пры гэтым вельмі паказальнымі з’яўляюцца словы дзяка, які, заўважыўшы Антона Жабанёнка ў натоўпе ў царкве, кажа: “Вот забабонны мужык! Набожны, як жыводарожны... А ты думаеш, разумее што? Куды там – яго чорт – мужыцкі, з рагамі [4, с. 205]. Сапраўды, разуменне веры ў Антона сваё асабістае. Гэтае разуменне сфарміравалася пад уплывам жыцця, таго, што герой назірае і над чым думае. Ён адчувае боль кожнай істоты і гэта робіць яго няшчасным, прымушае пакутаваць. Рэлігія не дае яму палёгка, на якую ён разлічвае, а наадварот – нібы яшчэ большы цяжар узвальвае на яго. Вера не дае канкрэтных адказаў на пытанні, якія мучаць Антона, і ён спрабуе разабрацца са сваімі супярэчнасцямі сам, не разумеючы, што ў імкненні да добра пераходзіць мяжу.

У творах М. Гарэцкага, у якіх праяўляюцца рысы экзістэнцыялізму, катэгорыя жахлівага часцей за ўсё звязана з праблемай выбару. Жахліва тое, што жыццё

вядомы і як першы дырэктар мінскага музея “Літаратурна-мастацкая гасцёўня імя Уладзіслава Галубка”.

Цяпер – пра разгляданых намі карціны.

У 1980-м годзе быў створаны партрэт Гаўрылы Гарэцкага. Памер: 80х98 см. Гэты мастацкі твор рабіўся па ўсёй бачнасці з натуры. На карціне мы бачым, што навуковец сядзіць у фатэлі з кнігамі ў руках. Абраны ў карычневы гарнітур і чорны гальштук. На той час яму было каля 80-ці гадоў. Перададзены вобраз адпавядае менавіта асветніцкай ролі слаўнага дзеяча.

У 1985 г. А. Наліваеў стварыў партрэт Максіма Гарэцкага. Памер: 60х73 см. Зразумела, што пры перадачы вобраза Максіма выкарыстоўваліся вядомыя дакументальныя фотаматэрыялы. Пісьменнік паказаны ў задуменні, глядзіць кудысьці ўдалеч, ці, нібы з празорлівасцю – у будучыню. Абраны ў чорны пінжак, белую кашулю і карычневы гальштук. Фон – шэра-блакітны.

На карцінах пазначаныя даты (год) і літары – ініцыялы “А. Н.”.

Разгляданых мастацкіх твораў на момант напісання дакладу захоўваюцца ў БДПУ імя Максіма Танка, куды іх па ўсёй бачнасці перадаў сам мастак. І месцяцца тут не толькі яны, але і некаторыя іншыя партрэты вядомых беларускіх дзеячаў, пераважна пісьменнікаў. Напрыклад, Ніла Гілевіча, Уладзіміра Конана, Кандрата Крапівы, Івана Мележа... Усе яны выкананы пастэллю на ДВП. Варта патлумачыць, што па сутнасці пастэль – крэйдаваны аловак. Пасля стварэння мастацкага твора пры дапамозе такога матэрыялу аўтар павінен абараніць твор, пакрыўшы яго слоём лаку з распыляльніка. Але Анатоль Наліваеў не зрабіў гэтага з названымі

рэчамі. У выніку месцамі партрэты ў нязначнай ступені сталіся пашкоджанымі ад размазвання. Акрамя таго, пры захоўванні спакваля ўзніклі іншыя дэфекты – напрыклад, драпіны, падцёкі вады, збіванне вугалкоў. Апошняе сталася ў выніку таго, што партрэты без рамак. Пытанне далейшага месца захоўвання ўсіх карцін ці некаторых з іх будзе яшчэ вырашацца. Таксама патрабуюцца і рэстаўрацыя гэтых каштоўных рэчаў.

Памятаю, што на адной з імпрэзаў я пазнаёміўся з аўтарам. Ён апавядаў мне пра сябе, пра сваё габрэйскае паходжанне па маці. У часе гутаркі прыгадаў названыя творы. Мастак так казаў пра партрэты: “Яны папсаваліся і я хацеў бы іх парэстаўраваць...” Пасля ён даў мне свой нумар мабільнага тэлефона. Потым я звязваўся са спадаром Анатолем. Апошні раз творца адказаў мне на маё запрашэнне ў БДПУ такімі словамі: “Вы ведаеце? Я ўжо вельмі стары, і не думаю, што кудысьці пайду...”. Такім чынам, мы не дамовіліся. Рэстаўрацыя не адбылася. Праз нейкі час у навінах паведамлялася пра смерць Анатоля Наліваева. Жыццё слаўнага мастака абарвала смяротная навала – пандэмія тыпу каронавірусу, вядомага як Covid-19. Творца не здолеў дажыць да свайго 90-годдзя.

Зразумела, што згаданыя карціны патрабуюць вывучэння, рэстаўрацыі, экспанавання на выставах...

Нам сёння вядома, што да асобы братоў Гарэцкіх звярталіся і іншыя мастакі, скульптары... Гэтак, даволі вядомым ёсць бюст Максіма Гарэцкага, створаны Заірам Азгурам. На плошчы Свабоды ў Мінску да будынка на рагу Рэвалюцыйнай вуліцы прымацаваны ў нішы помнік гэтаму пісьменніку аўтарства Мікалая

яе з бяды. Мужчына, які таксама павінны адказваць за дзіця, нават не задумаўся пра далейшы лёс дзяўчыны, з якой “пажартаваў”, проста пакінуў яе. Праблема не знікае, а становіцца ўсё больш, і ўсё большы жах адчувае гераіня. Страшны і канец у гісторыі: незразумела, ці маладая маці сама з-за сораму забіла дзіцятка (яна на нейкі час заціснула яму роцкі і носік) ці яно памерла тады, калі яна яго пакінула на парозе папоўскай хаты. Жанчына развітваецца з мёртвым дзіцяткам і кідае маленькае цельца ў раку. “Жахліва было адной сярод чорнае нямоты. Шумелі дрэвы. Холад налятаў і абдаваў усю” [3, с. 176]. У творы няма асуджэння ні сацыяльнага асяроддзя, якое магло зацкаваць гераіню і ад якога яна хавала свой “грэх”, ні мужчыны, які дзеля хвіліннага задавальнення сапсаваў дзяўчыне жыццё, ні самой гераіні, якая так ці інакш вінаватая ў смерці дзіцёнка. М. Гарэцкі паказвае жудасную трагедыю жанчыны, якая аказалася адна, без падтрымкі і здзейсніла злачынства, паколькі ў гэтым бачыла адзінае выйсце. Пачуццём адзіноцты і непазбежнасці трагічнага канца прасякнуты ўвесь твор.

Жахі вайны паволі, паступова праступаюць у творы “Літоўскі хутарок”. Жахлівае прыходзіць не адразу, а паціху запаўняе жыццё людзей. Здаецца, што маленькая бяскрыўдная сямейка Яна Шымкунаса зможа нейкім чынам перажыць вайну, пазбегнуць яе страшных праяў, але гэтага не здараецца, як не здараецца цудаў у рэальным, напоўненым жахам свеце. Зло, якое непазбежна нясе вайна, руйнуе жыццё некалі шчаслівай сям’і.

У драматызаванай аповесці “Антон” жахлівым з’яўляецца вобраз ціхага, добрага, працавітага, рахманага

Самае жудаснае заключаецца ў тым, што яна не жадала гэтага злачынства, яна толькі не хацела быць згвалтаванай старым лесніком, але забойства ўжо незваротна, яно – тое, з чым ёй давядзецца жыць заўсёды.

У творы “Знібее сэрца” жахлівай выглядае сітуацыя абразы беднай старой жанчыны, якая не можа сябе абараніць. Герой параўноўвае гэтую незнаёмую жанчыну са сваёй маці, і ў яго свядомасці гэтыя два вобразы зліваюцца, ён пачынае адчуваць такія боль, нібы пакрыўдзілі яго маці. Яго моцна абуралі сквапнасць вайсковага, які крычыць на бабулю: “Сорамна! сорамна! Табе, вужацы, абы грошы садраць. А йшчэ – старая. Сорам!” [3, с. 220]. У галаве галоўнага героя тут жа ўзнікае вобраз дагледжанай жонкі вайсковага, пальцы якой унізаны пярсцёнкамі і якая носіць дарагую вопратку. Гэты вобраз робіць відавочнай несправядлівасць у адносінах да бабулі, якой заможны вайсковец шкадуе заплаціць мізэрныя грошы (верагодна, за працу ці нейкія паслугі).

Словамі “пачувала, што надыйшоў-ткі яе страшны час” [3, с. 171] пачынаецца апавяданне “Маці”. Тое, што для жанчыны павінна быць важнай і пажаданай падзеяй, абарочваецца для гераіні самым жудасным кашмарам, якога ў яе жыцці не павінна было быць. У апавяданні М. Гарэцкі вельмі падрабязна, у дэталі, апісвае незапланаваную, непажаданую, выпадковую цяжарнасць маладой жанчыны (верагодна, месца меў гвалт, бо мужчына праследаваў яе, выкручваў рукі, а потым песціў), якая засталася сам-насам са сваімі праблемамі. Не маючы смеласці расказаць нават маці пра тое, што адбылося, жанчына хавае цяжарнасць, саромеецца яе і ўсё спадзяецца, што нейкі выпадак вызваліць

Рыжанкова. Вобразы братоў выяўлены на мемарыяльных дошках, надмагільным помніку Гаўрылы, створаным Валяр’янам Янушкевічам... Гэтая тэма можа развіцца ў больш паглыбленае вывучэнне, разгляд выяваў братоў М. і Г. Гарэцкіх, мастацкіх рэчаў, якіх сёння ўжо давалі багата. Пры гэтым не абыдзецца без пошуку некаторых забытых такіх твораў. І, магчыма, даследаванне можа быць нават манаграфіяй. Далейшае развіццё тэмы яшчэ чакае сваіх даследчыкаў.

Антон Карпівіч
(Мінск)

РЭАЛІЗАЦЫЯ КАНЦЭПТУ “ХРАНАТОП” У АПОВЕСЦІ М. ГАРЭЦКАГА “КАМАРОЎСКАЯ ХРОНІКА”

Наратыўны метада М. Гарэцкага ўвасабляе містыфікаваную стылізацыю пад класічны жанр “хронікі”, папулярны ў Сярэднявеччы. Прычым М. Гарэцкі не выкарыстоўвае мадыфікацыю жанра “раман-хроніка”, папулярную ў той час дзякуючы “Сазе аб Фарсайтах” (*The Forsyte Saga, 1906–1921*) Джона Галсуорсі (*John Galsworthy, 1867–1933*) ці “Сям’і Цібо” (*Les Thibault, 1922–1940*) Ражэ Мартэна дзю Гара (*Roger Martin du Gard, 1881–1958*). Па колькасці нэймдрупінга і агульнаму хранічнаму апісанню персанажаў М. Гарэцкі найбольш блізкі да рамана “Сто гадоў адзіноты” (*Cien años de soledad, 1967*) Габрыэля Гарсіа Маркеса (*Gabriel García Márquez, 1927–2014*).

Хранатоп абмалёўваецца на першай жа старонцы. Прычым абмалёўваецца лагічна прама ў наратыве: на адной мапе, складзенай за часы Кацярыны, – значыцца, у блізкім часе пасля далучэння края да Расіі (1772) [1, с. 7]. Акрамя таго, што храніст дэманструе ўласны падыход да вядзення гісторыі, гэты сказ дазваляе разгледзець кропку А, “трыягуляцыйны пункт” [1, с. 7] усёй хронікі – першы падзел Рэчы Паспалітай. Але далей з навуковым і дакладным падыходам да аналізу гісторыі і часу спрачаецца прыкладны: “Самыя старыя камароўскія дзяды не ведаюць, калі Камароўка пачалася”. Гэта міфалагічны падыход да аналізу часу, які

жудачалавечае душы была ў тым грані, што сэрца ад болю ўсім сціскалася, белы свет не мілы рабіўся, жадалася чагось няведамага, чаму ніколі на свеце не бываць. Разліваецца ў слёзах скрыпка, плача аб марнасці таго свету, дзе адзін любіць, а другі – не” [3, с. 270].

Трэба сказаць, што ў сусветнай літаратуры (і ў беларускай таксама) жудаснае (страшнае) здаўна было прадстаўлена як неад’емная частка чалавечага быцця. У рэалістычных тэкстах М. Гарэцкага адчуванне нечага страшнага ці жудаснага не знікае. Жах, дыскамфорт ад таго, што ў свеце не ўсё магчыма зразумець і растлумачыць, у такіх творах захоўваецца, але само адчуванне жудаснага ідзе ўжо не ад таямнічага свету, вышэйшых недасягальных для думкі чалавека законаў быцця, а ад чалавека. Жахлівым з’яўляецца зло і злачынства, якія сыходзяць ад чалавека, яго жаданняў, ганарлівасці, хцівасці, ляноты, сквапнасці, фанабэрыстасці, цемрашальства, юрлівасці, эгаізму і г.д. (інакш кажучы – ад самых горшых рыс чалавека). Але гэтакі ж страшны бок чалавека адкрываецца і ў тым выпадку, калі чалавек становіцца закладнікам сваіх перакананняў і нават веры. Жахліва тое, кім ёсць людзі, што яны могуць рабіць з іншымі людзьмі і тое, як яны свае падступныя ўчынкі могуць апраўдваць.

Жахлівым з’яўляецца жыццё, у якім слабыя людзі не могуць самі абараніцца і за іх ніхто не заступаецца. Жанчыну могуць выкрасці і прадаць у бардэль, згвалтаваць (“Бязногая бабуля”, “Літоўскі хутарок”, “Маці”), абразіць (“Знібее сэрца”, “Кветкі зла”), скалечыць дзеля веры (“Скапцы”). Забойствам заканчваецца спроба маладой жанчыны абараніць сябе ў апавяданні “У панскім лесе”.

закуру” [3, с. 87]), то тут жа памірае ад жаху. Ніякай містыкі ў раптоўных словах “святых бацькоў” не было. Гэта акурат мясцовы “басячуга”, злодзей Атрох знаходзіўся побач і пажартаваў з Гаўрылы. Тым не менш атрымалася, што чалавек, які так ганарыўся тым, што яго нічым не напалохаеш, памірае ад страху, падставай для ўзнёснення якога быў толькі жарт. У апавяданні аўтар нібыта паказвае, што гэты страх жыве ў чалавеку, заўсёды суправаджае яго і ў нечаканы момант, момант сустрэчы з таямнічым, незразумелым, звышнатуральным можа спыніць яго сэрца.

Страхамі перапоўненае апавяданне “Што яно?”. Аўтар не толькі задае пытанні, на якія няма адказу, падобныя да таго, якое гучыць у назве твора, але і раз-пораз выкарыстоўвае словы і словазлучэнні, якія выяўляюць вельмі цяжкі душэўны стан: “страшна”, “нудна”, “смутна”, “неспакойна”, “з жахам”, “баючыся”, “нічога зразумелага”, “усё няведама”, “жах лезе”, “сэрца закалацілася”, “валасы на галаве ёжуцца”, “пад каленямі занямела”, “мукі непамерныя, страхі вялікія” [3, с. 87–101].

Прыгажосць і мастацтва, якія ідуць поруч, таксама могуць быць жудаснымі і таксама валодаюць сілай забіваць. У апавяданні “Страшная музыкава песня” расказваецца гісторыя музыкі Арцёма, якога пакахала палюбоўніца пана. І хоць Арцём не адказаў на яе пачуцці (не хацеў, паводле яго слоў, за панам падбіраць), пан быў моцна на яго ўзлаваны. Музыка, якую мусіў іграць Арцём па загаду пана над труною палюбоўніцы, здолела дакладна перадаць гісторыю не толькі самога Арцёма, але і ўвесь боль, які можа напаўняць чалавечае сэрца: “Песню за песняй іграе скрыпка, і такая жалба, такая

пацвярджаецца легендай пра тапельніцу, з-за якой высахла возера [1, с. 7], дрэвы былі спрадвечнымі і тоўстымі, а ўзімку ўсе баяліся ваўкоў [1, с. 8] – тут можна адзначыць выкрыццё табуіраваных тэм. Топас Камароўкі – лес, куды выганялі парабкаў: дрымучы і нязведаны, акружаны балотамі: “з аднаго боку, ад Чортаўшчыны, лес пад самыя хаты падступаў, а там, недалёка, за балотам, былі мядзвежыя логавы. А з другіх бакоў, за полем, скрозь кусты, балоты, пні, а буйнога лесу ўжо не было”. [1, с. 11]. Рака архетыпічна з’яўляецца сілкуючым месцам: “Цяпер і ў Хорошым невялікая рэчачка, як канаўка. А тады гэта вялікая рэчка была, – глыбокія віры і колькі альшэўніку, карчэўя! Сілкамі рыбу ў ёй лавілі... Ракі выпаўзаюць жыравацца: жабу штук пяць смочуць” [1, с. 20]. Цікавае разуменне топасу даюць наступныя сведкі: “Прыехаў начальнік з Гораду і загадаў, каб з абуходам ля царквы хадзілі не па сонцу, як дагэтуль, а пад сонца” [1, с. 9]. Па-першае, “Горад” – гэта абстрактная зборная мясціна, якая напісаннем з вялікай літары паказвае інакшае стаўленне вяскоўцаў да урбанізаванага грамадства. Па-другое, топас вызначаецца сонцам і тым, куды яно ідзе, што адлюстроўваецца ў хрысціянскіх традыцыях. Хронас вызначаецца адпаведна па рэлігійных святах: у адным эпізодзе дзяўчынка дапамагае ў “чысты чацвер”, у другім яе бацька хварэе “з восені і да каляд” [1, с. 22].

Сярод важных храналагічных падзей адзначаецца вольніца 1861 года, прычым храніст адзначае прыкладную дату: “гадоў за пяць да вольніцы, каля 1857” [1, с. 10]. На момант вольніцы ў Камароўцы было ўсяго шэсць двароў. Гэтыя шэсць двароў і атрымалі па пэўнаму

надзелу зямлі [1, с. 11], які наразаўся сумленна, каб “не было крыўды, бо зямля няроўная” [1, с. 11]. Топас вёскі абумоўлівае і прозвішчы герояў: людзей з другой мясціны так і клічуць, напрыклад, Разаля Хведасенкава з Палянкі, Палута Лісіца з Нівішча. У назвах мясцін ёсць корні, якія адсылаюць да мясцін у поле ці ў лесе. З іншым месцам звязана і служба ў паноў, і кірмаш, і наймы [1, с. 13]. У раздзеле аповесці 1870–1877 упершыню згадваецца знаёмы топас: апісваецца мільянер з Кіева, яўрэй Палякоў [1, с. 13]. Наогул багацце герояў аповесці вызначаецца тым, ці валодаюць яны хатамі, маёнткамі ці фальваркамі ў іншым месцы. Знаёмыя мясціны ўзнікаюць і далей (Пецярбург [1, с. 13], Полацк [1, с. 30]), што верыфікуе і рэалізуе падзеі рамана.

Храналагічнымі маркерамі для расказчыка становяцца шлюб, пераезды і смерці – тыя падзеі, якія і складалі сумнае жыццё камароўскіх сялян [1, с. 14]. Топас удакладняецца пры дапамозе шпацыраў: “Пажыўшы троху ў сваім дварэ, пайшоў Стахван ізноў шукаць службы. Пайшоў у Воршу, пехатою, за сто кіламетраў” [1, с. 17]. Навогул, дзеяслоў “пайсці” і яго формы часта сустракаюцца ў першых раздзелах: можна пайсці за кагосьці ў шлюб, пайсці працаваць, пайсці з хаты, пайсці шпацыраваць. Для хронікі апісанне шлюбавых з’яўленняў такой жа адметнай рысай, як і падрабязнае апісанне роду: з яго пачынаецца другая частка “Камароўскай хронікі” – “Гісторыя роду Ваявод”. Гэта сведчыць аб жаданні аўтара (хронікі, а не М. Гарэцкага) прасачыць і ўдакладніць уласныя гісторыі некалькіх сямей, зрабіць іх універсальнымі і ўпісанымі ў літаратурны канон. Неабходна адзначыць, што храніст знаходзіцца ў пазіцыі

маю сілы...” [3, с. 52]. Думка пра тое, што трэба любіць і шанаваць Бацькаўшчыну перарываецца іншай: “Люблю... ці ж не люблю?.. А страшна яно, роднае... чым?..” [3, с. 53]. Клім адчувае, што адарваўся ад некалі звыклага вясковага жыцця з яго ігнараваннем чысціні, адсутнасцю культуры, нейкага камфорту. І тое, што менавіта гэтае асяроддзе, гэтае жыццё з брудам, кепскімі пахамі, цемрашальствам і ёсць тое, што трэба называць “родным”, абуджае ў ім жак. Любоў да роднага, сваякоў спалучаецца з непрыняццем таго, як жывуць блізкія людзі, што выклікае непаразуменне і дысгармонію ў душы.

Падобныя пачуцці перажывае студэнт-медык Архіп Лінкевіч з апавядання “Роднае карэнне”. Ён, адарваны ад вёскі, дзе нарадзіўся і вырас, не разумее страхі свайго бацькі (яму нават смешна), пакуль не перажывае гэтыя страхі сам. Розум, веды, якія Архіп набыў, не здольныя перамагчы жах, калі ён бачыць у цемры таямнічыя агні ці калі начуе ў новай хаце, у якой нібыта нячысцік засеў. “Мы не ведаем, што будзе пасля нашае смертукны, а на гэтым свеце на ўсё адгядкі знайсці не можна, шукай ні шукай. /.../ І гора, вялікае гора таму, хто захоча хоць на адзін момант, адным вокам зірнуць на той бок заслоны! Яму адзіны шлях к разгядцы, шлях страшны і, галоўнае, няпэўны, няпэўны шлях, і гэты шлях – смерць” [3, с. 66].

Жак не толькі псуе жыццё чалавеку, не дае яму душэўнага спакою, але і можа імгненна забіць. У апавяданні “Страхацце” Гаўрыла Пячкур сцвярджае, што нічога не баіцца: ні смерці, ні пекла, ні чорта, ні нябожчыка. Аднак калі ноччу на могілках на жартоўную прапанову да святых бацькоў закурыць чые адказ (“А дай сабе,

цягуч у дарозе... Ды не аббегаць табе, скараход-жывадзёр, не аббегаць табе за ўвесь ваўчыны век твой усіх абшараў старонкі гэтае патаёмнае, не пратаптаці табе сцэжачак па ўсіх гэтых пушчах драмушчых...” [3, с. 55]. Прыгажосцю? “І ты баўцяян – магутнакрылы бусел-чарнагуз! /.../ Ніколі ж не налюбавацца табе бясконцай і неабгляднай удоўжкі і ўшыркі істужкай палёў гэтых рознакалёрных, гэтых лясоў зялёна-сініх, гэтых рэчак ціхаводных, што вербалозам ды ціхімі краскамі абраслі...” [3, с. 56]. Адсутнасцю святла? “Бліскаеш ты, маланка-бліскаўка, скрозь усё неба бліскаеш, ажно з краю ў край. /.../ Ды ніколі не асвятліць табе старонкі гэтае патаёмнае” [3, с. 56]. Што б ні апісваў М. Гарэцкі – прыгажосць пушчы, яе насельнікаў, яе абшары, яе гукі – усё звязана з таямніцай і выклікае пачуццё страху: “Страшна там у восень цёмную, калі пушча стогне, а ваўкі выюць, а скігоча немаведама хто, быццам душаць каго, быццам хто ведае што... Жуда вялікая на сэрцы ўзнімаецца” [3, с. 57].

Вельмі цікава выяўляецца жахлівае ў творы М. Гарэцкага “У лазні”. Вучань апошняга класа каморніцкага вучылішча, казённы стыпендыят Клім Шамоўскі прыязджае на святы да бацькоў у вёску і ідзе ў лазню. Але гэты паход выклікае пачуццё незадаволенасці, суму, непрыязнасці да людзей. Аўтар падкрэслівае, што Клім – не проста разумны, начытаны чалавек, але і грамадзянін, патрыёт, які хацеў бы зрабіць сваю краіну лепшай. Перад лазняй ён адкладае на палічку “Песні жалбы” Я. Коласа, але пасля лазні коласаўскія радкі пад уражаннем непрыемных карцін трансфармуюцца: “Мой родны край, як ты мне мілы, // **Ўцяміць** цябе не

ўсёведнага апавядальніка, бо ён здольны адсачыць усе падзеі і скласці іх храналогію, упарадкаваць маленькія гісторыі ў Вялікую. Таму ён часта апісвае былыя часы з настальгіяй і абазначае іх адназначна лепшымі, чым цяпер. Адною з мэт храніста з’яўляецца падрабязнае апісанне і пісьмовае фіксаванне традыцый: так, шлюб Стыхвана Задумы і Ганны Ваяводы прысвечаны цэлы раздзел, які апісвае ўсе вясельныя традыцыі: ад пераезду ў хату і першай ночы да насыпання ў рукавы грошай і жыта [1, с. 25]. Удакладненню традыцый прысвечаны хронас цяжарнасці: звыклыя нядзелі атрыбутуюцца згодна з хрысціянскімі святамі, а пасля 17 тыдняў неабходна засынаць абавязкова ў чыстым адзенні, бо тады анёл прылятае і чыстую душу прыносіць [1, с. 26]. Укаранелыя забабоны і звычаі мадыфікуюцца згодна з рэлігіёзнай і паганскай культурнай дамінантай. Існуе і градацыя важнасці падзей у жыцці, якая ўплывае на іх храналагічнае ўшанаванне. Так, смерць з’яўляецца больш істотным здарэннем, чым радзіны: “Спытшы адышоў жалобны стол па нябожчыцы Палуце Лісіцы, а тады ксціны пачалі гуляць” [1, с. 33].

Некаторыя гады з хронікі пачынаюцца сціплым пералічэннем падзей: “1889. Жаніўся Паўлюк Ваявода. Памёрла Мар’ічка (2-я). Радзіўся Раман. Нарадзіўся ў Стыхвана і Ганны сын Раман” [1, с. 29]. Неабходнасць весці некалькі сюжэтных ліній і расказваць пра незлічоную плеяду персанажаў абавязвае расказчыка схіляцца ад аб’ектывізму да суб’ектывізму: некаторыя падзеі здаюцца болей важнымі, пра некаторыя ён ведае больш, а некаторыя наогул застаюцца невысветленымі. Хранічны наратыў стварае для чытача асаблівасці

рэцэпцыі: да герояў нельга прывязвацца, бо паскоранае развіццё падзей правакуе частыя смерці і пакаленчае абнаўленне. Так, апавядальнік апісвае хрысціны дзяўчынкі Марыны – ужо праз два радкі прадстаўляецца, што яна “пажыла ад Большае прачыстае да вялікадня. Перад вялікаднем памёрла. Жыла сем з паловай месяцаў” [1, с. 33].

Звычайны топас абмяжоўваецца хатаю, і перасоўванні кудысьці згадваюцца толькі як факт, у асноўным наратыў лакалізуецца ў межах аднаго ці другога жылля. Рэдка і сціпла апісваюцца паездкі да паноў ці ў горад, але гэта не значыць, што хранатоп пасіўны – ён актыўна змяняецца некалькі разоў за параграф. Актыўныя падзеі адбываюцца часта, але асноўныя заўсёды апісваюцца дэталёва. Неабходна адзначыць тое, што час успрымаецца вяскоўцамі павольна і ненасычана. Так, калі памірае Кузьма Батура, доўгі час ніхто нічога не робіць, пра смерць сваякі дазнаюцца не адразу, весткі разносяцца марудна [1, с. 42]. Традыцыя ўшанавання смерці патрабуе выканання ўсіх абрадаў, пагэтану і пахаванне зацягваецца. Апавядальнік стварае плынь часу, якая была ўласціва людзям пачатку XX века – зразумела, што цяпер адчуванне часу адрозніваецца кардынальна і такія паняцці, як кліпае мысленне, дэфармуюць чытацкія ўяўленні пра класічны хранатоп. Пад “класічным” разумеецца набліжанае да прыроды разуменне часу, усеабдымнага і гарманічнага, таго, які Арыстоцель называе перайманнем вечнасці [2, с. 102].

Такім чынам, можна зрабіць наступныя вывады. Раман з’яўляецца стылізаванай містыфікацыяй пад хроніку, што абавязвае аўтара дзейнічаць ва ўмовах

няя, гідкія камы броду, броду дрэннага, гнойнага” [3, с. 58]. “Ланцугі гэтыя выдумаў хіба сам Люцыпар, скаваў іх у сваёй кузні і скрыўдзіў імі ўсіх людзей усяго свету, што жылі і паўміралі, што мадзеюць і цяпер, хварэючы ад гэтых ланцугоў... Няможна, няможна! Гэтак не павінна быць і не можа быць!” [3, с. 58].

Цікава, што ў пісьменніка смех і веселосць могуць ісці поруч са страхам і нават выклікаць яго. Чалавек, які весяліцца, на ўзроўні падсвядомасці адчувае, што за гэта ён можа быць пакараны. Чалавек не можа аддацца радасці, бо цёмныя, таемныя сілы не дрэмлюць і вельмі лёгка гэтую радасць могуць адабраць ці адпомсціць за тое, што на нейкі момант чалавек забыўся, вырываўся з путаў жаху, адчуў палёжку, пасмеў пабыць шчаслівым. У апавяданні “Патаёмнае” добра адчуваецца мяжа паміж атмасферай, якая пануе днём і якая пануе ноччу. Ноч перарывае вяселле. Не толькі людзі, але і жывёлы адчуваюць надыход нечага страшнага (“Кудкудахаюць курухны на курасадні на седалах – ці не чуюць што ды нядобрае?” [3, с. 53]. “А брэшучь, выюць сабакі. І каровы з поля йдуць – вядзе перад чорная. Дый не ўсе каровачкі дамоў ідуць: пазаставаліся ў пушчы на гэткую-то ноч” [3, с. 54].). Адметна, што насамрэч нічога жудаснага так і не адбылося (калі не лічыць прадчуванні і сны), але нешта невядомае (магчыма, сама ноч з яе цёмнай ці нейкія невядомыя старцы з іх музыкай, якія былі зусім і не старцамі) моцна палохае, не пакідае сэрца і думкі ў спакоі.

У апавяданні “Цёмны лес” таксама няма тлумачэння, чым палохае “драмушчая пушча”. Велічынёй? “Шпарка бегаеш ты, шэры воўк! Дуж ты на ногі, ходак на бягну,

сімвалізму, рэалізму ці экзістэнцыялізму аўтар падыходзіць да паказу жахлівага па-рознаму.

Жахлівае ў апавяданнях М. Гарэцкага, у якіх выяўляюцца прыкметы сімвалізму, прысутнічае нават у назвах тэкстаў: “Патаёмнае”, “Цёмны лес”, “Стогны души”, “Страхацё”, “Што яно?”, “Страшная музыкава песня”. У манаграфіі “Сімвалізм у беларускай літаратуры” П. Васючэнка піша: “Сімвалізм у творчасці Максіма Гарэцкага выявіўся як вынік інтэлектуальнага пошуку, цяжару ведаў і яго пераадолення. /.../ Сімвалісты бачылі таёмнае вакол чалавека і ў ім самім. Чалавечы лёс мог уяўляцца ім як алагічная і незразумелая гульня абыякавых альбо варожых сіл” [1, с. 138]. У першую чаргу страшнае ў М. Гарэцкага-сімваліста звязана з таямнічым, невядомым, незразумелым, з тым, што нельга растлумачыць рацыянальна. Для сімвалістаў перад пэўнымі таямніцамі жыцця бяссільная навука і магчымасці чалавечага розуму. “Таямніцы вакол чалавека звернуты якраз да пачатку быцця, да прыроднага трансцэндэнталізму” [1, с. 138]. Але ў М. Гарэцкага таямнічае не аказваецца роўным таму, што зачароўвае ці захапляе, ад чаго радуецца сэрца. Таямнічае ў яго апавяданнях больш звязана якраз з жахлівым і страшным, з усведамленнем таго, што на зямлі пануе зло, якое не мае канкрэтнага аблічча. У апавяданні “Стогны души” аўтар вельмі дакладна апісвае цяжкі эмацыянальны стан чалавека (“А мне ізноў нудна, нудна, нудна... Я не хварэю ўсясветнай журбой-жудою, не, не, – я хварэю нечым другім, але чым?” [3, с. 58]). Чалавек імкнецца да радасці, добра, вясёлага смеху, але не можа вырвацца з ланцугоў гэтага жыцця, у якім “навокал адны аграмад-

стварэння пэўнага хранатопу. Жанр “сямейнай хронікі” дадае раману актуальнасці (на момант напісання), што не абмяжоўвае ўніверсальнасць даследуемых тэм сям’і, нацыі і іх існавання ў часе. Сярод асноўных мастацкіх сродкаў можна адзначыць выкарыстанне храналагічных маркераў (хрысціянскія святы, нараджэнне, вяселле і смерць), асэнсаванне праваслаўных і паганскіх традыцый і фіксаванне гэтых традыцый у незвычайнай літаратурнай форме.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 4. Камароўская хроніка: Аповесць; Летапіс жыцця і творчасці / М. Гарэцкі. – Мн., Маст. літ., 1986. – 384 с.
2. Денисова, Т. Ю. Онтология времени у Аристотеля // Идеи и идеалы. 2017. №3 (33) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: cyberleninka.ru/article/n/ontologiya-vremeni-u-aristotelya. Дата доступу: 07.09.2023.

Міхась Кенька

(Мінск)

МАКСІМ ГАРЭЦКІ КАЛЯ ВЫТОКАЎ МАСТАЦКАГА ПЕРАКЛАДУ ПРОЗЫ

Большаць даследаванняў і назіранняў у сферы мастацкага перакладу звязана з перастварэннем паэзіі. Вершаваныя радкі пераўвасобіць на іншай мове многа складаней, чым праявіць з-за іх аскладнёнасці, неабходнасцю захоўваць рытм, памер, падбіраць рыфмы, пераўвасабляць тропы. Таму і аналіз тых рашэнняў, да якіх прыходзяць даследчыкі такіх перакладаў, выклікае значна большую цікавасць.

Прозу, здавалася б, перакладаць лягчэй і прасцей. У блізкароднасных мовах можна часам захаваць тоеснасць аж да поўнай адэкватнасці. Але кожны перакладчык прозы сутыкаецца з шэрагам складанасцей, звязаных з асаблівасцямі моў арыгіналу і перакладу. Не праўсе з іх даследчыкі згадваюць, аднак перакладчыкі практыкі ведаюць і кожны раз імкнуцца іх улічыць.

Тры гады я праседзеў у Канадзе з-за каранціну і яго наступстваў і, каб заняць вольны час, якога было як ніколі шмат, адважыўся на пераклад значных па памеру праявітых твораў: рамана Генрыка Жавускага “Лістапад” (350 старонак на паперы фармату А4), рамана Юзафа Ігнацы Крашэўскага “Сцэны ў сейме. Гародня, 1793.” (110 старонак), цыкла “Казкі і легенды” Генрыка Сянкевіча (100 старонак). А яшчэ раней, таксама ў Канадзе, пераклаў па просьбе аўтара на рускую мову апавесць У. Ліпскага “Царскае каханне” (Цар). Перакладаў “у стол”,

моцны вецер, які вые ці стогне, таямнічыя невядомыя закуткі старога замка, глыбокія калодзежы, руіны), з’яўленне пачвар ці прывідаў, ненамальныя (вар’яцкія) паводзіны герояў, здзяйсненне злачынства ці пагроза жудаснай расправы і г.д. Сам фантастычны жанр жахаў (хорар) у першую чаргу мае функцыю напаляхаць, выклікаць страх, шакіраваць. Але на самой справе катэгорыя жахлівага можа прысутнічаць у многіх літаратурных творах. Гэта і рамантычныя, і натуралістычныя, і рэалістычныя тэксты.

Жахлівае можа выступаць поруч з дзіўным, незвычайным, звышнатуральным, незразумелым, цялесным, злым, дэманічным, містычным, незакончаным, не выказаным да канца, таямнічым, цёмным, чужым, з тым, супраць чаго нельга змагацца і што нельга вырашыць і перамагчы, і г.д. А таксама са смерцю. “Адзін з самых галоўных чалавечых страхав – страх смерці, у выніку гэтага міфы і легенды розных народаў напоўненыя аповедамі пра жывых мерцвякоў, пасланнікаў таго свету, якія звязваюць нашу рэчаіснасць з іншай прасторай” [5, с. 112]. Даследчыца Д. Адзінокава вылучыла “ўніверсальна “страшныя” аб’екты, якія з’яўляюцца аднолькавымі для ўсіх эпох і могуць быць названыя “архетыповымі”: страх смерці, страх перад гвалтам, страх перад чужымі, фізіялагічнае адчуванне агіды да гніення/ разлажэння/ пачварнасці/ крыві/ членашкодніцтва” [2, с. 196].

Катэгорыя “жахлівага” ў творчасці М. Гарэцкага прысутнічае ў розных відах, што не ў апошнюю чаргу тлумачыцца схільнасцю пісьменніка на розных этапах жыцця да розных плыняў. Таму ў тэкстах з прыкметамі

Софія Тычына

(Мінск)

КАТЭГОРЫЯ “ЖАХЛІВАГА” Ё АПАВЯДАННЯХ М. ГАРЭЦКАГА

Катэгорыя “жахлівага” цікавіла людзей з самых старажытных часоў. Многія міфалагічныя істоты, якіх мы можам сустрэць у фальклору розных народаў, часта не абараняюць, не спрыяюць і не дапамагаюць людзям, а пагражаюць ім і палохаюць (можна згадаць беларускую міфалогію і такіх істот, як Вадзянік, Кадук, Цмок, Ваўкалак і г.д.). Нават “добрая” на першы погляд міфалагічная істота мае дуальную прыроду і яе можна так разлаваць, што яна прынясе шкоду свайму гаспадару. Напрыклад, згодна з міфалагічным сюжэтам, Хут, які звычайна дапамагаў свайму гаспадару дасягнуць дабрабыту, можа пакрыўдзіцца, калі палічыць, што яго падманулі (калі гаспадыня паклікала Хута есці, парабак цішком з’еў прызначаную Хуту яечню, а той, пабачыўшы пустую місачку, вырашыў, што яго падманулі, з яго паздекаваліся і спаліў усю гаспадарку, у якую так укладваўся – дашчэнту, не пакінуўшы нічога цэлым). Катэгорыя “жахлівага” цікавіць не толькі дзеячаў мастацтва, але і філолагаў, псіхолагаў, філосафаў, гісторыкаў, мастацтвазнаўцаў.

У літаратуразнаўстве паэтыку жажлівага часта звязваюць з гатычнай літаратурай і з літаратурай жахаў. Таму найчасцей прыкметамі прысутнасці жажлівага ў мастацкіх тэкстах могуць стаць: спецыфічная атмасфера, якая выклікае пачуццё страху (навальніца, цемра,

усведамляючы, што “ни при какой погоде” іх не ўдацца выдаць кнігамі ў Мінску. Але вопытам узбагаціўся надзвычай. Праблем узнікала няма. І падчас гэтай працы мне якраз неаднойчы згадваўся Максім Гарэцкі.

Мне ўжо даводзілася апавядаць на чытаннях пра Гарэцкага-перакладчыка. Яго перакладчыцкі набытак быў звязаны пераважна з пераўвасабленнем прозы на беларускай мове. І мне зараз асабліва цікава было вярнуцца да гэтай тэмы пасля таго, як сам набыў значны вопыт перакладу мастацкай прозы.

У пару станаўлення, пару заснавання традыцый нацыянальнай літаратуры пракладваліся і такія сцежкі, якія сталі пратаптанымі, вывелі на шырокія дарогі, бальшакі, гасцінцы, і такія, якія аказаліся закінутымі, па якіх, на жаль, услед за класікамі яшчэ ніхто не пайшоў.

Рознай па сваіх асаблівасцях і мэтах была і перакладчыцкая практыка нашых класікаў. Купала і Колас знаходзілі ў творах паэтаў, якіх яны перакладалі, нешта сугучнае ўласным творчым памкненням, на пэўнай стадыі вучыліся ў іх, пазней – саборнічалі. Багдановіч праз пераклады адкрываў перад маладой беларускай літаратурай перспектывы засваення новых жанравых форм. М. Гарэцкі як перакладчык быў пастаўлены ў своеасаблівыя, складаныя ўмовы. Ён не быў, бадай што, свабодны ў выбары твораў для перакладу, не перакладаў любімых ім пісьменнікаў, браўся за перастварэнне тых твораў, якія на той час былі папулярнымі ў чытача, адпавядалі надзённым патрэбам. З рускай мовы на беларускую ён пераклаў “Слова аб палку Ігаравым”, апавяданні Максіма Горкага “Канавалаў”, “Чалкаш”,

“Зброднік”, аповесці М. Лібядзінскага “Камісары” і “Тыдзень”, раман А. Фадзеева “Разгром”, а вось аповесць У. К. Арсеннева “У нетрах Усурыйскага краю” і аповесць Ш. Кастэра “Ціль Уленшпігель” ён пераклаў з Л. У. Чарняўскай-Гарэцкай.

Для перакладаў М. Гарэцкага на беларускую мову характэрна было імкненне перакладаць творча, удумліва. Ён настойліва шукаў слова, якое найбольш поўна ўбірала ў сябе сэнс рускага адпаведніка, жыло адным жыццём з усёй фразай. У гэтым пераконваемся, калі супастаўляем пераклады М. Гарэцкага з арыгіналамі, з аналагічнымі перакладамі іншых аўтараў. Кожны, хто сам спрабаваў перакладаць з рускай ці любой іншай мовы, хто займаўся аналізам, даследаваннем перакладаў, ведае, як няпроста бывае перадаць па-беларуску тое ці іншае слова з прычыны, што адпаведнікі, якія дае слоўнік, у кантэкст не ўпісваюцца. Ёсць і іншыя цяжкасці. Напрыклад, слова ці выраз у перакладзе не зусім дакладна перадае тое, што ўтрымлівалася ў арыгінале, надае нейкае іншае адценне, выклікае непажаданыя асацыяцыі. А часам і слова адпаведнага не знаходзіцца, бо дагэтуль у мове перакладу яго не было.

З мэтай прасачыць, як выходзіў са складаных становішчаў Максім Гарэцкі, я ў свой час супаставіў арыгіналы і пераклады апавяданняў “Коновалов” і “Озорник” (у М. Гарэцкага – “Канавалаў” і “Зброднік”). Але перад гэтым прачытаў абодва творы па-беларуску. І быў уражаны тым, як натуральна гучыць пераклад, як адрозніваецца ён ад некаторых сучасных перакладаў мастацкай прозы, дзе раз-пораз сустракаеш то слова-кальку, то няправільную будову фразы, то яшчэ

асаблівым чынам пераплятаюцца старонкі класічнай “Камароўскай хронікі” з успамінамі і лістамі дзяцей (Гаўрылы, Парфіра) і ўнукаў маці Максіма Гарэцкага.

Літаратура

1. Гарэцкі, Р. Ахвярую сваім “Я”... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія) / Р. Гарэцкі. – Мінск : Беларуская навука, 1998. – 287 с.
2. Гарэцкі, Р. Жыццёвы меланж: публіцыстычныя артыкулы, лірычныя замалёўкі, мініяцюры, эсэ / Р. Гарэцкі. – Мінск : Кнігазбор, 2013. – 648 с.

тлумачэнні слова “меланж”, якое вынесена ім у загаловак. Меланж “уяўляе сабой своеасаблівае геалагічнае цела, якое складзена з самых разнастайных парод, з іх сумесі, мешаніны, што робіць такое ўтварэнне вельмі стракатым, рознакаляровым, цікавым і загадкавым на выгляд”. Далей вучоны адзначае, што “геалагічны меланж утвараецца пры розных стрэсавых з’явах”. І робіць выснову, як мастак-гуманітарый: “Так і ў жыцці людзей уздзеянне чалавека на чалавека, адной супольнасці людзей на другую, краіну на краіну, прыродных феноменаў і іншых самых разнастайных з’яў выклікае стрэсавыя сітуацыі, як станоўчыя, так і адмоўныя, якія і застаюцца ў памяці чалавека. Так узнікае “жыццёвы меланж” – сумесь самых розных з’яў, фізічных і душэўных водгукаў чалавека на рух і развіццё падзей... Яны фіксуюцца ў памяці, адлюстроўваюцца на палотнах мастакоў, у сродках масавай інфармацыі, творах пісьменнікаў і музыкантаў, афіцыйных дакументах і г.д.” [2, с. 3].

Жыццёвы меланж Р. Гарэцкага – гэта самыя разнародныя згадкі, думкі, выказванні, рэфлексіі, якія ўзнікаюць пад уздзеяннем з’яў сучаснай сацыяльнай рэальнасці і робяцца нагодай для тых ці іншых асацыяцый. Пры ўсёй стракатасці змешчаных у кнізе тэкстаў, ёсць старонкі, якія надоўга застаюцца ў памяці, якія немагчыма прамінуць. Гэта такія артыкулы, як да прыкладу, “Мой брат Усяслаў” – пра яшчэ аднаго нашчадка роду Гарэцкіх, які, пастаянна жывучы ў Расіі і займаючыся рускай мовай і літаратурай, ніколі не забываў беларускую мову і нават думаў па-беларуску. Альбо артыкул “Ефрасіння Багацькаўская – маці братоў Гарэцкіх”, дзе

нешта іншае, што адразу паказвае на другаснасць тэксту. У той жа час заўважыў таксама і шэраг слоў і выразаў, якія ў сучаснай беларускай мове не сустракаюцца. Пры супастаўленні з арыгіналам аказалася, што кожны раз такія словы з’яўляліся там, дзе перакладчыку даводзілася пераадольваць пэўную цяжкасць. Калі звесці гэтыя назіранні да якойсьці сістэмы, то аказваецца, што Гарэцкі або шукаў у роднай мове свежыя, незацяганыя словы і выразы, арганічныя для яе, або сам ствараў патрэбнае слова паводле законаў, правіл словаўжывання мовы перакладу, а не мовы арыгінала. Перш-наперш ён імкнуўся да таго, каб не заўважалася ніякай штучнасці. Дзеля гэтага, не капіруючы слова ці выраз з арыгінала, Гарэцкі знаходзіў у жывой гутарковай мове ўдалы адпаведнік. Вось некаторыя прыклады, якія пацвярджаюць гэта.

Арыгінал: Это был славный малый, их не часто встречаешь на жизненном пути. Переклад: Гэта быў **слаўны чалавечына, а іх нягуста спатыкаеш** на жыццёвым шляху.

Як бы перадаў перакладчык, схільны да ўніфікаванай, трафарэтнай мовы выраз “славный малый”, словы “не часто”, “встречаешь”? Адказ няцяжка прадказаць. Гарэцкі ж адступіў ад літаральнай, падрадкаўнай блізкасці, і ў фразе пачулася цеплыня, замілаванне да героя апавядання – Канавалава. Яшчэ прыклады:

С внешней стороны Коновалов до мелочей являлся типичнейшим золоторотцем.

З надворнага боку Канавалаў да драбніц з’яўляўся самым тыповым **басячугаю**.

Ленивым движением прислонился к косяку дверей.

Ляным рухам прыхінуўся да вушака.
Гвоздов в упор смотрел на редактора.
Гвоздаў **усутыч** глядзеў на рэдактара.
Мощно гудела толпа.

Патужна гудзеў натоўп.

Громко топая, наборщики вышли.

Дужа тупаючы, наборшчыкі выйшлі.

Лицо, украшенное бородкой.

Твар, **ахарошаны** бародкай.

У кожным з гэтых радкоў ёсць словы, пры дапамозе якіх не слепа, а творча ўзнаўляецца змест фразы, адпаведны духу горкаўскага твора.

Часам Гарэцкі выкарыстоўваў словы, якія цяпер мы аднеслі б да дыялектызмаў. Параўнаем:

Гуталася – гойдалася – колебалася.

Агоўтаецца – ачухаецца – оправится.

Раздрузлы – сыры – сырой.

Гломазд – смецце – хлам.

Здэтанаваны – збянтэжаны – смущенный.

(Узнімаўся) на мысічкі – на дыбачкі – на цыпочки.

Продаж уразброд – у розніцу – розничная продажа.

У гэтым пераліку спачатку пададзены словы, якія ўжываў у перакладзе М. Гарэцкі, потым іх аналагі ў руска-беларускім слоўніку і, нарэшце, словы з арыгіналаў. Перш-наперш трэба зазначыць, што ўсе тыя словы сустракаюцца ў прозе самога Гарэцкага.

Вось некалькі прыкладаў з перакладаў, зробленых М. Гарэцкім і пазней – І. Сакалоўскім. Апавяданне М. Горкага “Чалкаш”. У арыгінале:

“Раздалось двенадцать мерных и звонких ударов в колокол”.

шматлікіх публіцыстычных артыкулаў, пра знакамітых дзеячаў навукі, культуры і літаратуры: У. Дубоўку, М. Танка, Г. Бураўкіна, А. Вярцінскага, В. Быкава, К. Цвірку і інш. Асобнай гаворкі заслугоўваюць яго літаратурна-публіцыстычныя кнігі, сярод якіх ужо згаданая вышэй “Ахвярую сваім “Я”... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія)” (1998), дзе на аснове ўласных успамінаў і ўспамінаў сваіх блізкіх, выкарыстання каштоўных архіўных матэрыялаў, ён узнаўляе трагічны лёс выдатных прадстаўнікоў беларускай літаратуры і навукі, а праз іх лёс – і лёс усяго пакалення.

Нельга не пагадзіцца з ацэнкай дзейнасці Р. Гарэцкага, выказанай членам-карэспандэнтам НАН Беларусі М. І. Мушынскім у прадмове да згаданай вышэй кнігі: “Вось ужо на працягу многіх гадоў Радзім Гарэцкі як буйны спецыяліст у галіне сваіх ведаў і як грамадзянін суверэннай Беларусі нястомна, мэтанакіравана ажыццяўляе заповіт, пакінуты дзядзькам Максімам і родным бацькам. Сэнс іхняга заповіту – не шкадуючы сіл, рабіць усё магчымае і нават немагчымае ў высякароднай справе адраджэння нацыянальнай культуры, у распаўсюджванні ведаў пра беларускі родны край, пра яго выдатных сыноў, што прысвяцілі сваё жыццё слугаванню Бацькаўшчыне. Робіць шчыра, сумленна, з поўнай душэўнай аддачай, не наракаючы на цяжкасці і не чакаючы ўзнагарод” [1, с. 3].

Другая знакавая кніга Р. Гарэцкага – кніга публіцыстычных артыкулаў, лірычных замалёвак, мініячюр і эсэ “Жыццёвы меланж” (2013). Яна надзвычай неаднародная па тэматыцы, жанрава-стылёвай скіраванасці. Гэтую неаднароднасць падкрэслівае і сам аўтар пры

АН БССР, а ў 1977 – правадзейным членам АН БССР. У гэтым жа годзе ён узначаліў Інстытут геахіміі і геофізікі НАН Беларусі. Апрача таго, Радзім Гарэцкі стаў заснавальнікам, прафесарам і загадчыкам кафедры дынамічнай геалогіі географічнага факультэта БДУ, віцэ-прэзідэнтам Акадэміі навук Беларусі (1992–1997).

Творчая энергія, навуковыя і арганізатарскія здольнасці, падмацаваныя радасцю вяртання да свайго роднага карэння, рэалізоўваліся ў арганізацыі міжнародных навуковых праграм і нарад па тэктоніцы, у працы заснаванага і ўзначаленага ім навуковага геалагічнага часопіса “Літасфера”. Навуковыя набыткі Радзіма Гарэцкага ў геалогіі – тэктоніцы і геадынаміцы платформаў і радовішчаў карысных выкапняў, адлюстраваныя ў навуковых публікацыях, фундаментальных манаграфіях і тэктанічных картах, створаных на падставе тэорыі тэктонікі пліт і адмыслова распрацаванай методыкі картаграфавання структур зямной кары, прызнаныя не толькі ў Беларусі, але і ў іншых краінах свету.

Безумоўна, у навуковай і грамадскай дзейнасці Радзім Гарэцкі прадоўжыў не толькі справу свайго бацькі – знакамітага акадэміка Г. І. Гарэцкага, але і рэалізоўваў творчы і чалавечы патэнцыял усяго славутага роду, дбаючы найперш пра славу і годнасць сваёй роднай краіны. Выдатны вучоны-прыродазнаўца, ён ярка праявіў сябе і ў гуманітарнай сферы. Важная роля належыць Р. Гарэцкаму ў вяртанні і папулярызацыі спадчыны яго знакамітага дзядзькі – класіка нацыянальнай літаратуры Максіма Гарэцкага.

Менавіта Радзім Гарэцкі стаў адным з арганізатараў штогадовых “Чытанняў братоў Гарэцкіх”, аўтарам

І. Сакалоўскі перакладае:

“Пачулася дванаццаць мерных і звонкіх удараў у звон”.

Як быццам усё правільна. Але прыгледзімся. Ці ж “пачулася” адпавядае слову “раздалось”? Не зусім. І яшчэ – перакладчык не заўважыў міжвольнага супадзення “звонкіх” і “у звон”.

М. Гарэцкі ўсё гэта ўлічыў і пераклаў так:

“Разляглося дванаццаць размераных і бомкіх удараў у звон”.

І мы бачым, што яго пераклад бліжэй, дакладней перадае сэнс, які ўкладаў у гэтую фразу М. Горкі. І нават там, дзе ёсць неблагое беларускае слова-сінонім, ён, зыходзячы з кантэксту арыгінала, шукае свежае, незацяганае.

Такія прыклады дзівоснай раскаванасці перакладу паказваюць, што М. Гарэцкі выдатна ведаў скарбніцу роднай мовы і ўмела ёю карыстаўся. Як тут не нагадаць сувязь яго перакладчыцкай і, вядома, пісьменніцкай працы са складаннем слоўнікаў, дзе столькі свежых слоў.

Яшчэ адзін накірунак перакладчыцкіх вопытаў – пераклад публіцыстыкі.

Адзін з першых пражаных перакладаў М. Гарэцкі рабіў у складаных умовах польскай акупацыі. І быў гэта пераклад з рускай мовы на беларускую брашуры вядомага рускага рэвалюцыйнага дзеяча С. К. Мініна “Хто такія камуністы?”. Пра гэта ўспамінаў сам Гарэцкі ў пісьме да жонкі ад 14 мая 1932 г.: “У падполлі выдадзена кніжачка майго перакладу “Хто такія камуністы?” (Мініна, здаецца) з даручэння Міцк[явічуса]-Капс[укаса]”.

Брашура адшукалася ў кнігасховішчы Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Хаця ва ўмовах падполля на ёй, вядома, не было пазначана прозвішча перакладчыка, тэкст яе сведчыць: “Так, гэта Гарэцкі”, Яго характэрны выбар слоў, яго манера перакладу, яго лексіка. Вось першыя радкі перакладу:

“Ідзіце ў камуністычную партыю.

На два ніколі не прымірымыя станы, на два варожыя лагеры падзяліліся людзі: на прагавітых дармаедаў і вызваленых рабоў.

Камуністы заўсёды былі і да капца будуць з тымі, хто цэлыя вякі павінен быў працаваць на дзяньгубцаў, а цяпер з аружжам у руках выйшаў на змаганне за сваё поўнае вызваленне.

Таварышы! Спяшайцеся зразумець гэтыя простыя ісціны. А хто іх зразумеў і ўсёю глыбінёю мозгу, і сэрца ўцяміў, становіцеся зараз пад штандар слаўнае, магутнае вызваляльніцы працы – камуністычнай партыі.

Папоўніўшы яе рады свядомымі, стойкімі змаганнікамі, вы пойдзеце да пэўнай, шывкай і аканчальнай пабеды”. Яшчэ адзін узор перакладу публіцыстыкі Гарэцкім. Незадоўга да арышту Гарэцкі пераклаў адзін з тамоў У. І. Леніна.

Перакладаючы творы Леніна, Гарэцкі быў пастаўлены ва ўмовы жорсткага кантролю з боку партыйнага апарату. І ўсё ж ён змог правесці свае прынцыпы падыходу да арыгінала. Дзеля лепшай даходлівасці дадаў да падрыхтаваных ім тэкстаў трэцяга тома невялікі слоўнік новатвораў, без якіх нельга было абысціся.

Самым непасрэдным чынам праблемы перакладу ў любой мове звязаны з наяўнасцю адпаведных

на Салаўкі на будаўніцтва Беларуска-Балтыйскага каналу.

З гэтага часу скончылася светлае і бесклапотнае дзяцінства Радзіма. Сталенне яго праходзіла на фоне сямейных турботаў, клопатаў і нястачы, звязаных з паўторнымі арыштамі і ссылкамі бацькі, якога як выдатнага спецыяліста ў сваёй галіне, бясконца перасылалі з аднаго месца ў іншае. Школьныя гады Радзіма Гарэцкага пазначаны бясконцымі пераездамі. Ён вучыўся ў школах Колы, Туломы, Мядзведжагорска, Рыбінска, Запарожжа, Салікамска, Чусавой, Чкалаўска і іншых гарадоў Мурманскай вобласці, Карэліі, Расіі, Украіны.

Шлях у Беларусь быў закрыты... Аднак памяць роду жыла ў яго сэрцы і клікала да сябе. Невыпадкава недзе з 9 класа хлопчык пачынае пісаць лісты свайму бацьку па-беларуску. Бязладдзе шматлікіх пераездаў не знішчыла ў юнака памкнення да навукі, і ён у 1952 годзе паспяхова закончыў вучобу ў Маскоўскім нафтавым інстытуце і быў прыняты ў Геалагічны інстытут Акадэміі навук СССР, дзе і працаваў да 1971 года.

Жыццё па-за межамі роднага краю не зрабіла Радзіма Гарэцкага касмапалітам. Як толькі надарылася магчымасць, ён вярнуўся на Радзіму, каб менавіта тут, на роднай зямлі рэалізоўваць свой навуковы і творчы патэнцыял.

У снежні 1971 года ён вярнуўся ў Мінск і стварыў у Інстытуце геахіміі і геафізікі АН БССР аддзел агульнай і рэгіянальнай тэктонікі, які распрацоўваў праблемы тэктонікі старажытных платформ, рэгіянальнай геалогіі, карысных выкапняў Беларусі. У 1972 годзе Радзім Гарэцкі быў абраны членам-карэспандэнтам

Менавіта ахвярнасць як найгалоўнейшую рысу сваіх продкаў чуйна ўлавіў нашчадак славутай сям’і – Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі. Ён вучоны ў галіне геалогіі і геатэктонікі, замежны член Расійскай акадэміі навук, доктар геолога-мінералагічных навук, прафесар, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР і Дзяржаўнай прэміі БССР, Прэміі Расійскай АН імя акадэміка М. С. Шацкага, Прэміі НАН Беларусі і Сібірскага аддзялення РАН імя акадэміка В. А. Капцюга, кавалер ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга і іншых дзяржаўных узнагарод. Аднак заслужаная слава выбітнага навукоўца, за якой стаіць шматгадовая плённая цяжкая праца, не закланіла ў вобліку выдатнага нашчадка славутага роду найважнейшых духоўных чалавечых якасцяў. Ён найперш – ахвярны, сумленны чалавек, сапраўдны патрыёт сваёй Радзімы, захавальнік і прадаўжальнік найлепшых нацыянальных рыс і традыцый. Лёс не пашкадаваў і яму, як і большасці прадстаўнікам роду Гарэцкіх, цяжкасцей і выпрабаванняў.

Нарадзіўся будучы навуковец 7 снежня 1928 года ў Мінску ў сям’і аднаго з заснавальнікаў і першых правадзейных членаў Беларускай акадэміі навук Гаўрылы Гарэцкага і Ларысы Гарэцкай (у дзявоцтве Парфяновіч). Аднак літаральна праз два гады сям’я Гарэцкіх трапляе пад кола палітычных рэпрэсій. Спачатку ў ліпені 1930 года арыштаваны і асуджаны на пяць гадоў высылкі ў Вятку дзядзька Максім, а праз некалькі дзён такі ж лёс напаткаў і бацьку – Гаўрылу Гарэцкага, які на пачатку асуджаны да вышэйшай меры пакарання, а пазней прысуд зменены на 10 гадоў ППК і высылку

двумоўных слоўнікаў. Іх у часы Гарэцкага не было, і ён, не чакаючы, пакуль спецыялісты-мовазнаўцы падрыхтуюць такія слоўнікі, праявіў ініцыятыву ў іх стварэнні. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў, які ён падрыхтаваў, утрымліваў шэраг цікавых новатвораў. Яны маглі б прыжыцца, калі б гэты слоўнік не быў забаронены, выдалены з бібліятэк. На жаль, вопыт канструявання новатвораў у пазнейшыя часы не быў належным чынам скарыстаны, пераклады і слоўнікі наваднілі калькі з рускай мовы, а цяпер намецілася іншая загання тэндэнцыя – скарыстанне англіцызмаў і паланізмаў.

Гарэцкі запачаткаваў і справу перакладу твораў, патрэбных для вывучэння літаратур іншых народаў у школьнай праграме. Для “Хрэстаматыі па беларускай літаратуры”, выдадзенай у 1922 годзе, М. Гарэцкі зрабіў прازیчны пераклад выдатнага твора старажытнай літаратуры “Слова аб палку Ігаравым”. Хаця прозвішча перакладчыка няма, можна ўсё ж лічыць, што пераклаў “Слова” М. Гарэцкі. Гэта пацвярджае параўнальны аналіз тэксту “Слова”, змешчанага ў хрэстаматыі, з перакладам Янкі Купалы.

На падставе такога аналізу кандыдат філалагічных навук Л. І. Зарэмба прыходзіць да высновы, што пераклад для хрэстаматыі рабіўся незалежна ад перакладу Янкі Купалы і належыць складальніку хрэстаматыі. У разнастайных відах творчай дзейнасці М. Гарэцкага, звязаных з перакладам, часам толькі абазначыліся шляхі, па якіх павінна была б пайсці літаратура, але не пайшла. Так, Гарэцкі падаў узор перакладу для навучання. Пераклад “Слова аб палку Ігаравым” Гарэцкі зрабіў для хрэстаматыі па беларускай літаратуры, для

практычных патрэб сярэдняй і вышэйшай школы. Зрабіў, бо было патрэбна, зрабіў сціпла, нават не афішуючы гэтага, не пазначыўшы пад тэкстам сваё прозвішча. На жаль, у тыя часы не рабілася хрэстаматый па замежнай літаратуры, і толькі праз многа год па гэтай сцэжцы пайшоў далей Лявон Баршчэўскі.

А кароткія нарысы гісторыі беларускай літаратуры на ўкраінскай, польскай і яўрэйскай мовах? Хай сабе гэта не пераклад у чыстым выглядзе, і не мастацкі пераклад, і перакладаў не ўсё сам Гарэцкі. І ўсё ж асновай для нарысаў паслужыла “Гісторыя беларускае літаратуры” М. Гарэцкага – адзіная ў той час кніга, якая асвятляла ўсю гісторыю літаратуры на беларускай мове: ад вытокаў да сучаснасці. Гарэцкі выступіў ініцыятарам выдання сваіх нарысаў на іншых мовах, каб пра гэтую гісторыю, пра беларускіх пісьменнікаў даведаліся і за межамі краіны. І гэта сцэжка таксама доўга была ў заняпадзе, аж пакуль Інстытут літаратуры не стварыў манаграфіі па беларускай літаратуры на рускай мове.

Асобная старонка перакладчыцкай творчасці М. Гарэцкага – яго аўтапераклады на рускую мову. Яны рабіліся ў Смаленску ў 1918-1919 гадах і ў Вятцы ў пачатку 30-х гадоў.

Жывучы за межамі Беларусі, пісьменнік не перапынаў сваёй працы. Натуральна, што яму хацелася мець выхад да чытача, каб падзяліцца з ім самым свежым матэрыялам, які толькі што выйшаў з-пад пярэ.

У 1918–1919 гадах М. Гарэцкі перакладаў на рускую мову свае апавяданні. Жыў ён тады ў Смаленску, друкаваўся ў газеце “Известия Смоленского совета” пад псеўданімамі. Пераклады сваіх твораў ён падпісваў

(Лаўрыка), пакутлівыя перажыванні якіх пісьменнік узнаўляе ў сваёй сямейнай сазе. З асаблівай эмпатыяй і мастакоўскай чуйнасцю ўвасоблены ў “Камароўскай хроніцы” вобраз сястры (Марынкi). Прыгадваюцца ў тэксце здавалася б нязначныя дэталі з яе жыцця, побыту сям’і, якія пазней у святле заўчаснай смерці гераіні ўспрымаюцца прароча і асабліва балюча.

Ахвярнасць, прыроджаная інтэлігентнасць і скіраванасць на духоўна-інтэлектуальныя пошукі, уласцівыя прадстаўнікам роду Гарэцкіх, Максім падкрэсліў і ў выбары прозвішча для герояў “Камароўскай хронікі”: Задумы тут – тыя, хто ўмее і можа мысліць, марыць, тыя “думаннікі” (ад прыметніка “задуменны”), якія разважаюць над вечнымі ісцінамі, заглыбленыя ў трансцэндэнтнае, узвышана-духоўнае. І разам з тым гэтая ўзвышанасць пазначана высокай маральна-этычнай культурай, павагай і любоўю да бліжняга. Так і сапраўды здаўна вялося ў сям’і.

“Дзядзька Максім заўсёды клапаціўся аб маці і бацьку, сваёй сям’і, братах, знаёмых. Не маючы грошай, каб больш-менш сытна харчавацца, купіць адзенне, ён эканоміў на самым неабходным, толькі б паслаць крыху грошай бацькам на вёску ці жонцы з дзецьмі (...) Ведаючы, што за сувязь з “ворагам народа” могуць пацярпець і жонка, і дзеці, ён у 1931 г. піша Леаніле Усцінаўне “...наогул я прашу цябе глядзець на нашы адносіны так, што я цябе абсалютна нічым і ні ў чым не звязваю” [1, с. 18]. Гэтыя факты з жыцця нашага класіка прыгадвае яго пляменнік Радзім Гарэцкі ў сваёй кнізе з вымоўнаю назвай “Ахвярую сваім “Я” (1998), прысвечанай жыццю і дзейнасці братаў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх.

Галіна Тычко

(Мінск)

РАДЗІМ ГАЎРЫЛАВІЧ ГАРЭЦКІ – СЛАЎНЫ ПАРАСТАК РАДАВОДНАГА ДРЭВА

У адным з найбольш значных і складаных твораў Максіма Гарэцкага – “Камароўскай хроніцы”, якая, на жаль, засталася незавершанай, пісьменнік узнаўляе гісторыю свайго роду і роднай вёскі Малой Багацькаўкі. Дакументальна-мастацкая “Камароўская хроніка”, якая з’яўляецца найлепшым прыкладам так званай “непрыдуманай” літаратуры, – гэта своеасаблівы мастацкі летапіс роду Гарэцкіх, узнаўленне трагічных перыпетыяў лёсу як самога Максіма, яго блізкіх, так і, безумоўна, лёсу беларускай вёскі, як сацыяльнай супольнасці XIX – першай трэці XX стагоддзяў. Паводле азначэння А. Адамовіча, твор гэты – хранікальная эпапея сялянскага народнага жыцця.

Не толькі члены сям’і Максіма Гарэцкага сталі ў творы прататыпамі яго літаратурных герояў, але і многія з амаль 400 персанажаў “Камароўскай хронікі” – рэальныя людзі, якія засталіся пад сваімі імёнамі; у іншых прозвішчы зменены ці не выбраны яшчэ канчаткова [гл. :1, с. 7]. Рэальныя факты з жыцця сям’і Гарэцкіх і з жыцця іх аднавяскоўцаў падаюцца аўтарам не толькі з дакументальнай дакладнасцю, але і з глыбокай эмацыянальнай і псіхалагічнай пераканаўчасцю. Гэта і трагічная гібель сястры Ганны (ў творы Марынкi) (1902–1922) у Маскве, што стала для сям’і Гарэцкіх незагойнай ранай, і вобраз маці (Ганны), брата Гаўрылы

“Дед Кузьма”. 18 студзеня 1918 года была надрукавана “Легенда о богатыре” – аўтапераклад апавядання “Асілак”. Гэта быў першы пераклад М. Гарэцкага на рускую мову. У 1918 годзе “Известия Смоленского совета” змясцілі яшчэ некалькі апавяданняў М. Гарэцкага: 14 студзеня – “Сука магната” (“Панская сучка”), 9 сакавіка – “Щежит сердце” (“Знібее сэрца”), 1 мая – “За что?” (апавяданне “За што?”, на аснове якога напісана пазней аповесць “Ціхая плынь”) і 25 кастрычніка – апавяданне “Монашенка” (“Чарнічка”).

Здавалася б, навошта нам знаёміцца сёння з аўтаперакладамі? Ёсць жа арыгіналы, а рускія тэксты, мабыць, маюць цікавасць толькі як факт з біяграфіі пісьменніка. Але гэта далёка не так. Пераклады рабіліся з больш ранніх арыгіналаў, якія аўтар потым значна перапрацаваў. Апроч таго, не ўсе тыя першапачатковыя тэксты арыгіналаў дайшлі да нас.

Так, няма тых першапачатковых тэкстаў, з якіх Гарэцкі перакладаў на рускую мову свае апавяданні “Знібее сэрца” і “За што?”, ёсць толькі іх пазнейшыя, перапрацаваныя варыянты.

Калі параўнаць аўтапераклад апавядання “Чарнічка” з беларускім тэкстам яго, які прыпадае на тую ж пару (ён быў надрукаваны ў “Вольнай Беларусі” 8 снежня 1917 года), то няцяжка заўважыць: пераклад рабіўся з гранічнай блізасцю да арыгінала. А гэта дазваляе хаця б і ў іншай моўнай абалонцы, але мець першасны тэкст, раннюю рэдакцыю тых апавяданняў, якія дайшлі да нас у перапрацаваным выглядзе. Што гэта дае даследчыкам творчасці М. Гарэцкага? Многае. І ў першую чаргу – каштоўны матэрыял для вывучэння

псіхалогіі творчасці, асаблівасцей станаўлення творчай індывідуальнасці, Гарэцкі быў вельмі патрабавальным да сябе пісьменнікам, ён перарабляў і свае раннія апавяданні, і творы апошніх год жыцця.

Аўтапераклады М. Гарэцкага цікавыя і ўсім тым, хто займаецца праблемамі мастацкага перакладу прозы, сам перакладае.

Вопыт М. Гарэцкага ў перакладзе на рускую мову не страціў актуальнасці і ў нашы дні, бо тыя праблемы, якія паўставалі ў яго практыцы, стаяць і цяпер. Гарэцкі-перакладчык уласных твораў выглядае крыху інакшым, чым у яго перакладах на родную мову рускіх аўтараў. Ён імкнуўся быць як мага больш зразумелым для рускага чытача. Дзеля гэтага перакладчык спрабуе растлумачыць сэнс нацыянальных рэалій у самім тэксце, нават выдзяляе іх курсівам. Апавяданні “Монашенка”, “Щемит сердце” перакладзены добрай рускай мовай, у іх блізка перададзены аўтарскі стыль з яго своеасаблівым рытмам фраз, меладычнасцю гучання.

А вось у перакладзе апавядання “За што?”, дзе больш тыпова беларускіх рэалій побыту, М. Гарэцкі ў пэўнай ступені страчвае адчуванне мэтазгоднасці ўвядзення нацыянальнай лексікі. Побач з бясспрэчнымі рэаліямі, тыпу “маргелка”, “макітра”, “шуркі”, “кулеш” ён пакідае ў блізім да беларускай мовы гучанні і звычайную лексіку: “сажалка”, “хмызняк”, “верболоз”, “доёнка”, “ложчинка”, “стрехи”, якія асаблівых прыкмет нацыянальнага не ўносяць і лёгка перакладаюцца. Тое ж можна сказаць і пра нерэаліі тыпу: “колматая”, “тихомирная”, “червонеют”, “тяжкий”, “гуторят”, “прибыток”, “пекельный”. Усе яны без страт, здаецца, могуць быць

2. Беларускія ведамасці (Вільня). – 1921. – №15. – 20 снежня.

3. Браты М. і Г. Гарэцкія. Маскоўска-беларускі слоўнік. Выданне II. (3 папраўкамі і вялікімі дадаткамі) Браты М. і Г. Гарэцкія. – Вільня : Выдавецтва У. Знамяроўскага, 1921. – 144 с.

4. Браты М. і Г. Гарэцкія. Руска-беларускі слоўнік / Браты М. і Г. Гарэцкія. – Смаленск : Друкарня Аддзела народнае асветы, 1918. – 108 с.

5. Гарэцкі, М. Выбраныя творы: у 2 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1973. – Т. 1: Апавяданні і драматычныя абразкі. – 509 с.

6. Гарэцкі, М. Дурны вучыцель (К сталеццю нарадзін Ф. М. Дастаеўскага) / М. Гарэцкі // Беларускія ведамасці (Вільня). – 1921. – №14. – 14 снежня.

7. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1 : Апавяданні. – 446 с.

8. Гарэцкі, М. Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік. Рэдакцыя Янкі Станкеўчыка / М. Гарэцкі. – Вільня : Друкарня “Віленскага выдавецтва”, 1919. – 261 с.

9. Происхождение рода Достоевских в изображении его дочери Л. Достоевской / Под редакцией и с предисловием А. Г. Горнфельда; перевод с немецкого Л. Я. Круковской. – Москва, Петроград : Государственное издательства, 1922. – 105 с.

паходзілі з Мінскай губерні, дзе непадалёк ад Пінска да цяперашняга часу існуе мясцовасць пад назвай Дастоева – былы маёнтак сям’і Дастаеўскіх. Гэта была калісьці самая дзікая мясцовасць Літвы, амаль спрэс пакрытая дрымучымі лясамі; неаглядныя пінскія балоты цягнуцца тут бясконца. Дастаеўскія былі шляхціцамі і належалі да герба Радван; гэта ўказвае на тое, што яны былі дваранамі, змагаліся на вайне пад сцягам свайго патрона Радвана і мелі права насіць герб. Мая маці загадала намаляваць герб Радвана для музея Дастаеўскага ў Маскве. Я бачыла гэты герб, але не магла б апісаць яго, бо не вывучала яго геральдыкі” [9, с. 9]; «Ва ўсякім выпадку, мой дзед Міхаіл, верагодна, паведаміў сваім дзецям пра сваё паходжанне, бо пазней я чула часта, як мой бацька і мае дзядзькі казалі: “Мы, Дастаеўскія, літоўцы, але не палякі. Літва зусім іншая краіна, чым Польшча”» [9, с. 10].

Пасля смерці Л. Дастаеўскай у Італіі толькі невялікая частка яе архіва патрапіла на радзіму. Невядома, ці ўдалося М. Гарэцкаму наладзіць з ёй сувязь і ці быў гэты намер беларускага пісьменніка звязаны з выхадам кнігі ўспамінаў у 1920 г. Названае выданне прадоўжыла сваё шэсце па Еўропе ў наступныя дзесяцігоддзі, спараджаючы незадаволенасць у асяроддзі рускіх эмігрантаў, так ці інакш, але прыцягваючы ўвагу да прарадзімы класіка рускай літаратуры, беларускай тэматыкі.

Літаратура

1. Байкоў, М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. – Выд. 2-е, выпраўленае і дапоўненае / М. Байкоў, М. Гарэцкі. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926. – 188 с.

перададзены па-руску: “лохматая”, “смирная”, “краснеют”, “тяжелый”, “говорят”, “прибыль”, “адский”. Зразумела, што М. Гарэцкаму як пісьменніку з надзвычай своеасаблівай мовай цяжка было перакладаць сябе па-руску так, каб заставалася адчуванне нацыянальнага, народнага, каб не было гладкапісу, нівеліроўкі, заштампава-насці мовы.

Яшчэ адну спробу аўтаперакладу М. Гарэцкі зрабіў пазней, у 30-я гады, калі ім быў напісаны раман “Віленскія камунары”.

М. Гарэцкі настойліва працаваў над рускім тэкстам рамана, ствараючы па сутнасці не аўтэнтычны аўтапераклад, а новы варыянт твора, ён працягваў тварыць, эксперыментавалі. Нам важна вызначыць, якому беларускаму першаснаму матэрыялу адпавядае тэкст перакладу, бо рускі пераклад істотна адрозніваецца ад беларускага цяперашняга тэкста і ў агульным афармленні (няма падзелу на раздзелы, няма загалоўкаў, эпіграфаў), і ў змесце. Праўда, і ў віленскім рукапісе эпіграфы і загалоўкі ўнесены, мабыць, пазней, і маецца шмат правак, многае выкраслена. Аднак магчыма і тое, што пераклад рабіўся з чарнавіка, які не захаваўся.

Характар правак, зробленых аўтарам у рукапісах рускіх варыянтаў рамана, паказвае, што яны ў большасці звязаны не з праблемамі перакладу (выбар найбольш адпаведнага слова, перабудовы фразы і г.д.), а з пошукамі чыста творчымі. Аднак гэта не выключае і таго, што, маючы намер пазнаёміць з творам рускага чытача, М. Гарэцкі перапрацаваў яго з такім улікам, што ён (чытач) не заўсёды ведае побыт, умовы і іншыя абставіны малавядомай рэчаіснасці.

Рускія варыянты “Віленскіх камунараў” па сваёй якасці ў нечым блізкія раньняму рускаму тэксту апавядання “За што?”. Як і там, аўтар абцяжарвае пераклад значнай колькасцю перанесеных у яго беларускіх слоў, якія лепш было б перадаць па-руску: колыхала, зарега-тал, веселье (у сэнсе “свадьба”), нарекал, мимовольно. Часам такія словы ўключаюцца ў рускай мове ў абласныя, дыялектныя (“летошний”).

Аўтапераклады Максіма Гарэцкага таксама ў свой час былі адзіным прыкладам пераўвасаблення ўласных твораў на іншую мову. Гарэцкі займаўся аўтаперакладамі па неабходнасці, жывучы за межамі сваёй краіны. Можна, пагэтану яму былі так дарагія словы з роднай мовы, з імі не хацелася расставацца; і Гарэцкі пакідаў самыя самавітыя з іх у рускамоўных тэкстах сваіх апавяданняў і ў “Віленскіх камунарах”. І хто ведае, магчыма, гэтыя пераклады садзейнічалі б большаму пашырэнню беларусізмаў, вядомых рускаму чытачу, як яму вядомы шматлікія ўкраінізмы, дзякуючы перакладам з твораў Шаўчэнкі.

Пераклады Максіма Гарэцкага згадваюцца яшчэ і ў сувязі з усё большым пашырэннем так званага машыннага перакладу. У Гугле ёсць праграма “Гугл-переводчик”. Для некаторых пар моў яна ўжо досыць няблага распрацавана, у тым ліку і для руска-беларускай. Некаторыя тэксты амаль не патрабуюць праўкі. Паўстае пытанне: а ці не адамрэ прама на нашых вачах спецыяльнасць перакладчыка мастацкай прозы? З паэзіяй машына, мабыць, не саўладае, там адны рыфмы складаюць практычна невырашальную праблему. А як справа з прозай? Такія недахопы, якія ўласцівы

свет у Германіі, – “Дастаеўскі, апісаны яго дачкой Эмэ Дастаеўскай” (“Dostoyewski geschildert von seiner Tochter Aimée Dostoyewski”. München, 1920).

У Расіі названая кніга ў скарачаным варыянце была апублікавана ў 1922 г. (Поўны тэкст мемуараў у новым перакладзе з нямецкай мовы выйшаў у Санкт-Пецярбургу ў 1992 г., у перастварэнні з французскай – у Маскве ў 2017-м.). Ва ўступным артыкуле да выдання Аркадзь Горнфельд адзначыў яго асобнае месца “сярод дакументаў, апублікаваных да саракагоддзя смерці і стагоддзя нараджэння Дастаеўскага” [9, с. 5]. Пры гэтым падкрэслівалася, што перад чытачом не гісторыка-літаратурная праца, а “паслядоўны апавед пра жыццё пісьменніка”, які аўтару мемуараў вядомы з пераказаў бацькі і маці, якія і “складаюць найбольш цікавую і, па сутнасці, адзіную каштоўную частку яе кнігі пра бацьку” [9, с. 5]. Абсалютна нечакана для першай рэпрэзентацыі на радзіме і ўрачыстай нагодзе А. Горнфельд не паскупіўся на адмоўныя характарыстыкі на адрас мюнхенскага выдання. Тэзіс “кніга груба і недарэчна тэндэнцыйна” разгорнуты ў наступным выказванні: “Л. Ф. Дастаеўскай прыйшла ў галаву дзіўная думка пераканаць еўрапейскіх чытачоў у тым, што бацька яе не быў рускім. Гэтая думка, якая не мае ў аснове ні ценю пераканаўчасці, набывае ў рабоце Л. Ф. Дастаеўскай формы і памеры, якія, без усякага перабольшвання, трэба назваць маніякальнымі” [9, с. 5].

Прывядзём некалькі ўрыўкаў з першага раздзела – “Паходжанне роду Дастаеўскіх” – мюнхенскай кнігі, якія, можам меркаваць, і справакавалі рэзка адмоўную характарыстыку рэцэнзента: “Продкі майго бацькі

«УСІХ, ЗНАЮЧЫХ АДРАС ДАЧКІ

Фёдара Міхайлавіча Дастаеўскага

ЛЮБОВІ (цяпер знаходзіцца ў Заходняй Эўропе),
 пільна просім прыслаць яго ў рэдакцыю “Белар.
 Ведам.” (Wilno, Ostrobramska 9) або паказаць
 пеўны спосаб пераслаць ёй пісьмо» [2, с. 2].

Можна меркаваць, публічны запыт якраз і рабіў рэдактар-выдавец газеты Максім Гарэцкі. На тое, што спадзяванні звязацца такім чынам з дачкой класіка літаратуры былі небеспадстаўнымі, указваюць непасрэдныя сувязі беларускага перыядычнага выдання з рускімі эмігранцкімі арганізацыямі, у тым ліку ў Германіі. Так, у “Беларускіх ведамасцях” ад 14 снежня 1921 г. (№14) апублікаваны рэкламны тэкст на рускай мове кнігавыдавецтва “Аргонавты” (Берлін) з паведамленнем аб хуткім выхадзе даведніка-альманаха, на старонках якога будзе змешчана інфармацыя пра рускія ўстановы за мяжой, умовы паступлення ў ВНУ, найважнейшыя звесткі пра новаствораныя дзяржавы Еўропы (асобны аддзел прысвечаны Савецкаму Саюзу), а таксама багаты літаратурна-навуковы-мастацкі матэрыял з партрэтамі, ілюстрацыямі і картамі. Пададзены адрас для папярэдніх заказаў у Берліне.

Любоў Дастаеўская (1869–1926) з 1913 г. пастаянна жыла за мяжой. На яе ўласным творчым рахунку зборнік апавяданняў і два раманы, выдадзеныя яшчэ на радзіме. Але найбольшую вядомасць, найперш у эмігранцкім асяроддзі (падпісвалася іменем, пераніцаваным на французскі лад, – Эмэ / Aimée), дачцэ слаўтага рускага пісьменніка прынесла кніга, якая пабачыла

цяперашняму машыннаму перакладу, як несупадзенні ў родзе, ускосных склонах, міжмоўныя амонімы, неразуменне машынай асобных слоў і выразаў, можна паправіць адпаведнай падналадкай пад канкрэтныя тэксты. Але ў цэлым машынны пераклад не зможа ўзвысіцца над стандартызаванай, дыстыляванай мовай, адназначнымі рашэннямі ва ўсіх выпадках. Вось тут і згадваецца Максім Гарэцкі, які задоўга да спроб перакладаць тэксты паводле загадзя зададзеных моўных клішэ падыходзіў да арыгінала творча, шукаў словы і выразы, якія перадавалі б нюансы, адценні думкі аўтара. М. Гарэцкі быў чуйны і да мовы персанажаў, адчуваў, як трэба перадаць жывую гутарковую мову, прафесійную лексіку, гаворку прадстаўнікоў пэўнага сацыяльнага асяроддзя. Чытаючы пераклады М. Гарэцкага, міжволі захапляешся яго здольнасцю пазбягаць калькавання рускіх слоў і выразаў. Нават там, дзе ёсць неблагое беларускае слова-сінонім, ён, зыходзячы з кантэксту арыгінала, шукае свежае, незацяганае.

Гэтага машына дасягнуць ніколі не зможа.

Алена Лапцёнак
(Мінск)

**МАКСІМ ГАРЭЦКІ – ПЕРАКЛАДЧЫК:
АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАДАЧЫ
ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ З РУСКАЙ МОВЫ
НА БЕЛАРУСКУЮ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ АПАВЯДАННЯ
М. ГОРКАГА “КАНАВАЛАЎ”)**

Адна з недастаткова даследаваных старонак у творчай біяграфіі Максіма Гарэцкага – яго перакладчыцкая дзейнасць. Найбольш поўны агляд даследаванняў перакладазнаўчага характару, прысвечаных М. Гарэцкаму, прадстаўлены ў артыкуле І. Лапцёнак, якая абагульніла артыкулы, прадстаўленыя на Гарэцкіх чытаннях, у 3 групы паводле тэматыкі: дзейнасць Гарэцкага-перакладчыка, аналіз перакладаў твораў класіка і роля літаратурнай спадчыны пісьменніка ў перакладзе на замежныя мовы ў папулярнасці беларускай культуры ў свеце [7, с. 106]. Мы праводзім даследаванне творчасці пісьменніка ў межах першай тэматычнай групы з пазіцый лінгвістыкі і звярнуліся да перакладаў аповядаванняў Максіма Горкага, зробленых пісьменнікам. Пра выбар аўтара перакладу ў свой час разважаў М. І. Мушынскі, які выказаў думку аб “сацыяльна-грамадскай абумоўленасці” звароту да твораў рускага класіка – дастаткова пагрозлівай атмасферы вакол пісьменніка з улікам яго арышту ў 1930 г., – а таксама статусу саміх твораў, якія адносяцца “да класікі рускай літаратуры і высока ацэненыя крытыкай і чытачом” [8,

Шуканага слова ‘учитель’ няма і ў другім выданні “Маскоўска-беларускага слоўніка” (Вільня, 1921). Эквіваленты да рускага ‘наставник’: ‘настаўнік’, ‘узгадавальнік’ [3, с. 82]. Лексічныя білінгвальныя пары па тэме: ‘ученик – вучань’, ‘учебник – падручнік’, ‘училище – школа, вучылішча’ [3, с. 137].

“Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік” (Вільня, 1919) слоў ‘вучыцель’ і ‘настаўнік’ не фіксуе. Некаторыя перакладныя адпаведнікі па тэме: ‘вучаніца – ученица’, ‘вучань – ученик’ [8, с. 45].

У “Практычным расійска-беларускім слоўніку” (Мінск, 1926) знаходзім лексічныя эквіваленты ‘учитель – настаўнік’ [4, с. 170].

Праведзены невялікі экскурс ілюструе часавую сітуацыю рухомасці ў выпрацоўцы лінгвістычных норм, арыенціроўку на жывое бытаванне беларускага слова. Але, на наш погляд, змена ў назве аповядавання Максіма Гарэцкага (“Дурны вучыцель” → “Дурны настаўнік”) не апраўдана, паколькі ў гэтым выпадку: 1) зацямяецца храналогія і культурны кантэкст падзей, 2) у жывую і натуральную моўную стыхію часу ўмешваецца пазнейшая кадыфікаваная лінгвістычная правільнасць.

Культурныя повязі, радаводныя вытокі

У наступным пасля апублікаваны аповядавання “Дурны вучыцель” нумары “Беларускіх ведамасцей” ад 20 снежня 1921 г. была змешчана абвестка з адметным шрыф-тавым афармленнем тэксту (захоўваем правапіс арыгінала):

Лінгвістычны дыскурс

Пры высвятленні апраўданасці пазнейшай карэкціроўкі назвы апавядання, думаецца, мэтазгодным будзе першапачаткова правесці своеасаблівы лінгвістычны экскурс у мінулае.

У фондзе старадрукаваных выданняў і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі захоўваецца практычна ўся лексікаграфічная спадчына Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх. Некаторыя экзэмпляры ўтрымліваюць паметы, а таксама аўтографы былых уладальнікаў кніг: Максіма Гарэцкага, вучня Віленскай беларускай гімназіі Міколы Ільяшэвіча, іншых асоб.

З мэтай выяўлення фіксацыі слова ‘вучыцель’ аўтар гэтых радкоў звярнуўся да перакладных першакрыніц. У “Прадмове” да “Руска-беларускага слоўніка” (Смаленск, 1918), тэкст якой перайшоў у якасці першага ўступнага слова ў другое выданне, выкладзены прграмныя прынцыпы збіральніцкай і выдавецкай працы братоў Гарэцкіх (захоўваецца правапіс арыгінала): “Прыражоная пашана і любоў да роднае мовы, з якой, як тых старавечных а выдатных у славеснасці кніжнай дзядоў беларускіх, так і нас нівялічкіх “Бог на сьвет пусціў”, вымагала ажбы абы-якое нават славечка хатняе усмакавалі дый уцямілі як мае быць і выклалі на паперы дабрачынна” [4, с. 5].

У названым выданні лексічная адзінка ‘учитель’ не фігуруе, прадстаўлена слова ‘наставник’ і яго беларускі адпаведнік ‘наўчыцель’ [4, с. 46], а таксама блізкая па тэме лексічная пара ‘ученик – вучэнь’ [4, с. 99].

с. 405]. Выбар апавяданняў М. Горкага, на наш погляд, можа быць абумоўлены таксама жаданнем М. Гарэцкага “павучыцца” ў рускага класіка, магчыма, і зацікаўленасцю вобразам простага, неадукаванага чалавека, які спрабуе асэнсаваць свет і сваё месца ў ім.

Тры апавяданні М. Горкага ў перакладзе Максіма Гарэцкага на беларускую мову выйшлі з друку ў 1930 г. у Беларускай дзяржаўным выдавецтве ў серыі “Мастацкае слова – массам” (згодна з даследаваннем М. П. Кенькі, у 1932 г. пры перавыданні друкаваліся толькі 2 апошнія апавяданні [6, с. 246]). Гэта кніга невялікага фармату на 150 старонак. На тытульнай старонцы пазначаны аўтар і назвы апавяданняў, змешчаныя ў зборніку, а ніжэй адзначана, што “пераклаў з расійскае мовы А. Мсціслаўскі”.

Мастацкі пераклад М. Гарэцкага стварае агульнае ўражанне якаснага, дакладнага перакладу. Беларускі пісьменнік ідзе па тэксце ўслед за М. Горкім і падбірае адпаведнік да кожнай лексемы, улічвае структуру і семантычнае напавенне сказаў. У той жа час пераклад нельга назваць падрадкаўнікам, выбар адпаведнікаў відавочна абдумваўся перакладчыкам, пра што сведчаць розныя лексічныя адзінкі пры перакладзе аднаго і таго ж слова, ужыванне замест адной лексемы аналітычных канструкцый, якія больш дакладна перадаюць семантыку арыгінала або гучаць больш натуральна ў беларускай мове. У ацэнцы перакладчыцкага таленту М. Гарэцкага цалкам можна пагадзіцца са словамі М. П. Кенькі, што “Гарэцкі даў выдатныя ўзоры пісьменніцкага перакладу” [5, с. 104]. На нашу думку, дастаткова цікава будзе прасачыць спецыфіку яго

перакладу на матэрыяле дзеепрыметнікаў. Яны вельмі пашыраныя ў рускай мове і шырока адзначаюцца ў апавяданнях М. Горкага, але не ўсе формы характэрны для беларускай мовы, таму спосабы іх перадачы на беларускую мову дазваляць ацаніць майстэрства перакладчыка. Аналіз намі праводзіцца на матэрыяле апавядання “Канавалаў”⁸.

Ацэньваючы якасць перакладу, звычайна кажуць пра дакладнасць, трапнасць, выразнасць ужывання лексічных адзінак. А з улікам рознай прадстаўленасці катэгорыі дзеепрыметнікаў у беларускай і рускай мовах пры аналізе перакладных адпаведнікаў неабходна ўлічваць яшчэ і часцінамоўную прыналежнасць выбраных перакладчыкам адпаведнікаў.

Натуральна, што шырока ўжываюцца ў перакладзе ў якасці адпаведнікаў дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу з суфіксамі -н- (-ен-, -ан-, -ян-), -т-, пашыраныя ў беларускай мове (намі таксама аналізуюцца прыметнікі, што ўтварыліся ад такіх дзеепрыметнікаў). Гэта эквівалентныя адпаведнікі, паколькі пры семантычнай тоеснасці суадносных адзінак захоўваецца і сінтаксічная структура тэксту. Параўн.: *изнуренное лицо – вынураны твар; испорченный товар – тавар папсаваны; накопченный потолок – закураная столь; сильно заинтересованный – дужа зацікаўлены; поглощенный желанием понять ... речи – паглынуты жаданнем зразумець ... гутаркі; споры, начатые в полдень – спрэчкі, пачатыя а паўдні; запачканный листик бумаги – запэцканы лісток*

⁸ Прыклады прыводзяцца з наступных крыніц: Горкі, М. Зброднік. Канавалаў. Чалкаш / М. Горкі. – Менск: Беларус. дзярж. выд-ва, 1930. – 150 с. і Горький, М. Коновалов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://royallib.com/read/gorkiy_maksim/konovalev.html#0. – Дата доступа: 06.09.2023.

псіхічны надлом, справакаваны маральна-філасофскімі пошукамі, здарыўся з чалавекам, ад продкаў улучаным у праваслаўную падзвіжніцкую традыцыю: “Відаць, дзед яго ці прадзед хадзіў па свеце кубраком – значыцца, збіраў на збудаванне новых ці ўхарашэнне старых цэркваў, – адкуль і прозвішча ўзялося: Кубраковічы” [7, с. 249].

Наступныя публікацыі звязаны з шэрагам трансфармацый, што, на нашу думку, істотна прыглушаюць канцэптualaнае гучанне праявічнага твора, з’яўленне на свет якога было звязана з юбілеем класіка рускай літаратуры. У зборніку М. Гарэцкага “Досвіткі” (Мінск, 1926) назва памянёнага апавядання зменена (“Дурны вучыцель” → “Дурны настаўнік”), прыбраны падзагалавак-прысвячэнне Ф. Дастаеўскаму, пра які не ўзгадана і ў “Заўвагах” да “Выбранага” (Мінск, 1960). Знакавае тэкставае афармленне віленскай публікацыі апавядання ўпершыню пасля 1921 г. закрануў Дзмітрый Бугаёў у каментарыях да “Выбраных твораў” (1973, т. 1). Літаратуразнаўца звярнуў таксама ўвагу на наступную творча-біяграфічную акалічнасць: “Пра Дастаеўскага, як аднаго з вялікіх рускіх пісьменнікаў, выразнікаў народнай душы гаварыў Максім Гарэцкі і ў сваім праграмным артыкуле “Развагі і думкі” (“Велікодная пісанка”, Вільня, 1914)” [5, с. 497]. У Зборы твораў у 4 тамах (т. 1, 1984) пры публікацыі апавядання, арыентаванай на “Досвіткі”, падзагалавак-прысвячэнне адсутнічае і ў асноўным корпусе мастацкага тэксту, і ў каментарыях да яго.

сведчылі фарміраванне новых контураў на карце Еўропы, паколькі выпуск газеты прыйшоўся на час Сярэдняй Літвы, прамежкавага дзяржаўнага ўтварэння на шляху да інкарпарацыі тэрыторый Віленшчыны і Гродзеншчыны ў склад Польшчы. (Поўны камплект нумароў штотыднёвіка, з якім мы працавалі пры падрыхтоўцы гэтага артыкула, захоўваецца ў Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх.)

На старонках “Беларускіх ведамасцей” ад 14 снежня 1921 г. было надрукавана апавяданне М. Гарэцкага “Дурны вучыцель” з характэрным падзагалоўкам прысвячэннем: “К сталеццю нарадзін Ф. М. Дастаеўскага” [5, с. 2–3]. Адкрытым застаецца пытанне, якое патрабуе ўважлівага тэксталагічнага аналізу, адносна магчымых алюзій на творчасць класіка рускай літаратуры.

Падзеі апавядання разгортваюцца на беларускім культурным ландшафце (Мсціслаўль, Шамаўская воласць, Купалле), з пакрэслена нацыянальнай іменнай традыцыяй (Кубраковіч, Бекарэвіч). Праблема вырашэння складаных філасофскіх праблем паўстае ў настаўніцкім і святарскім мясцовым асяроддзі – правобразе нацыянальнай інтэлігенцыі. Увага сфакусіравана на “нешчаслівай гісторыі” Якуба Цімохавіча Кубраковіча, які з першых радкоў твора паўстае ў нетрывіяльным абліччы, знаёмым нам па некаторых персанажах раманаў Фёдора Дастаеўскага: “Апранены ў нейкі абадраны балахон, няголены, валасаты, з даўгімі ад гразі кіпцямі. Вочы ў яго змучаныя, неспакойныя і невясёлыя. Ніколі не глядзіць ён на другога чалавека проста, а ўсё некуды ўхіляецца, быццам шукае чаго ці прыглядаецца да нечага, што стаіць у вас за плячмі” [7, с. 248]. Адметна, што

паперы; с ... облитым слезами лицом.. – з ... аблітым слязьмі тварам.

Пры ацэнцы эквівалентнасці перакладу неабходна таксама ўлічваць часавыя рамкі стварэння перакладнага тэксту. Ёсць выпадкі, калі ў якасці адпаведніка Максім Гарэцкі выкарыстоўвае дзеепрыметнікавую форму, якая не з’яўляецца перакладным адпаведнікам на сучасным этапе, аднак была выбрана ў адпаведнасці з моўнай нормай таго часу. Для вызначэння міжмоўнай адпаведнасці варта карыстацца слоўнікамі пачатку XX ст.: “Беларуска-расійскім слоўнікам” (1925 г.) і “Расійска-беларускім слоўнікам” (1928 г.) М. Байкова і С. Некрашэвіча, “Беларуска-расійскім слоўнікам” М. Гарэцкага (1925 г.), “Маскоўска-беларускім слоўнікам” Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх (1920 г.) і інш.

Так, лексема *измученный*, згодна з сучаснымі перакладнымі слоўнікамі, мае адзіны адпаведнік змучаны, але Максім Гарэцкі выбірае іншую лексему, больш дакладную ў кантэксце апавядання: *измученному Стеньке – замардаванаму Сценьку*. Гл. у перакладным “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова і С. Некрашэвіча: замардованы, замардаваны – замученный, измученный [2, с. 111]. Аналагічна пры перакладзе дзеепрыметніка *пропитанный* у пераносным значэнні сучасныя выданні даюць адпаведнікі *прасякнуты, насычаны*, іншую лексему выбірае пісьменнік: *в ... атмосфере, пропитанной зноем юга – у ... атмасферы, пранятай спякотаю поўдня*. Менавіта дзеепрыметнік *праняты* фіксуецца як адпаведнік у “Практычным беларускім вайсковым слоўніку” [9].

Мікола Трус
(Мінск)

ФЁДАР ДАСТАЕЎСКИ І МАКСІМ ГАРЭЦКІ: СЮЖЭТЫ ТВОРЧАЙ СПАДКАЕМНАСЦІ

У дакладзе прапануецца алгарытм вывучэння нацыянальнай спадчыны, міжнародных стасункаў у праекцыі на 100-годдзе класіка рускай літаратуры, шырока прадстаўленае ў публікацыях 1921 г. У фокусе даследчыцкай увагі знаходзяцца матэрыялы штотыднёвіка “Беларускія ведамасці” (Вільня), прысвечаныя названай падзеі, а таксама шэраг фактаў выдавецка-творчага дыскурсу.

Юбілей Фёдара Дастаеўскага (1821–1881) прыпаў на карэнную перабудову грамадска-палітычнай сістэмы на абшарах былой Расійскай імперыі, з’яўленне новых дзяржаў, працэсы нацыянальнага будаўніцтва, першую хвалю эміграцыі і інш. У гэты час беларуская культурная прысутнасць у розных еўрапейскіх краінах характарызуецца працэсамі ўласнай гістарычнай сцверджанасці, засваеннем сусветнай мастацкай спадчыны, наладжваннем міжнароднага супрацоўніцтва ў новай еўрапейскай культурнай парадыгме.

Віленскі ракурс

Грамадска-палітычны, літаратурны штотыднёвік “Беларускія ведамасці” (1921–1922) выходзіў у Вільні пад рэдакцыяй Максіма Гарэцкага. Гэта было адно з выданняў, якія не толькі забяспечвалі нацыянальна-выдавецкую пераемнасць нашаніўскага перыяду, але і

Часам перакладчык не задавальняецца перакладным адпаведнікам, а шукае адметную лексему. Пры наяўнасці слоўнікавых эквівалентаў выбар своеасаблівага адпаведніка можа быць абумоўлены жаданнем больш выразна перадаць семантыку ці экспрэсіўную афарбоўку арыгінала. Гэта таксама ўжо адзначалася даследчыкамі: “нават там, дзе ёсць неблагое беларускае слова, ён, зыходзячы з кантэксту арыгінала, шукае свежае, незацягненае” [6, с. 247]. Так, пры апісанні жабракоў, *вышвырнутых за борт* [жизни] М. Гарэцкі ўжывае адпаведнік *вышвіргнуты: вышвіргнутых за борт*. Перакладныя слоўнікі таго часу, як і сучасныя, не фіксуюць дзеяслоў *вышвіргнуць*. Выбар яго Гарэцкім можа быць патлумачаны экспрэсіўнасцю лексемы, якая падкрэслівае нешчаслівы лёс людзей, да якіх яна адносіцца.

Часам выбар адпаведніка абумоўлены дадатковымі семантычнымі адценнямі, пераноснай семантыкай у арыгінальным тэксе, асаблівасцямі больш шырокага кантэксту. Так, М. Горкі двойчы ўжывае ў тэксце прыметнік *потерянный*, утвораны ад дзеепрыметніка, са значэннем “прапашчы, які не мае спадзеву на лепшы лёс” [10, сл. 653]. Пры самахарактарыстыцы галоўнага героя апавядання М. Гарэцкі ўжывае адпаведнік *гіблы*, але калі размова ідзе пра жанчын, якія вымушана зарабляюць на хлеб у публічным доме, ён выбірае адпаведнік *астатні*: *Они, брат, даже самые потерянные, и те стыда больше нас имеют – Яны, браце, нават самыя астатнія, і тыя сораму больш за нас маюць*. Пры такім перакладзе акцэнтуюцца не характар, уласцівасці чалавека, а хутчэй, месца ў сацыяльнай структуры грамадства.

трэці XX стагоддзя. – Мінск : Беларуская навука, 2006. – С. 66–94.

28. Гарэцкі, М. Камароўская хроніка / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1986. – Т. 4. – С. 5–309.

29. Адамовіч, А. «Камароўская хроніка» – творчая гісторыя, жанр / А. Адамовіч // М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1986. – Т. 4. – С. 310–331.

Іншыя формы дзеепрыметнікаў незалежнага стану і залежнага стану цяперашняга часу, якія не ўласцівы або малаўжывальныя ў беларускай мове, перадаюцца перакладчыкам дзеепрыметнымі формамі ў нязначнай колькасці выпадкаў: *Капітолина ... дрозжащая, растрепанная – Капіталіна ... дрыжачая, раскудлачаная; свет висячей лампы – святло вісячай лямпы; спросил я, сильно заинтересованный этим не подобающим событию настроением моего друга – спытаўся я, дужа зацікаўлены гэтым невыпадаючым у падзеі настроем.*

Пры перакладзе спалучэння *тлеющий* чалавек Максім Гарэцкі ўжывае дзеепрыметнік незалежнага стану з суфісам -л-: *трупехлы я чалавек*. Згодна з назіраннямі лінгвістаў, формы з гэтым афіксам больш ужывальныя ў беларускай мове ў параўнанні з дзеепрыметнікамі з суфіксамі -ўш-, -ш- [4, с. 378], прычым тэндэнцыя пашырэння такіх формаў не змянілася ў другой палове XX ст. [3, с. 189]. Прадстаўлены таксама выпадкі замены дзеепрыметніка залежнага стану цяперашняга часу формай дзеепрыметніка з суфісам -ан-, утворанай ад дзеяслова незакончанага трывання: *гонимый человек – папыханы чалавек*. Такія формы знаходзяцца па-за межамі літаратурнай мовы, статус іх неадназначны, але яны ўсё больш пашыраюцца ў сучасным маўленні, у тым ліку ў тэкстах навуковага і афіцыйна-справавога стыляў. А. Багдзевіч адзначала, што з пункту гледжання граматычнай мэтазгоднасці іх ужыванне ў беларускай мове больш апраўданае, чым утварэнняў з суфіксамі -ем-, -ім- [1, с. 278].

Значна часцей пры перакладзе дзеепрыметнікаў Максім Гарэцкі выкарыстоўвае розныя граматычныя

трансфармацыі, якія дазваляюць перадаць семантыку арыгінала словам іншай граматычнай катэгорыі.

Так, дзеепрыметнікі могуць замяняцца дзеепрыслоўямі, утворанымі ад таго ж дзеяслова: *Оборванные, полуголодные, боящиеся солнечного света – абадранные, напугалодные, баючыся сонечнага цяпла*. Пры замене дзеепрыметніка прыметнікам могуць ужывацца як формы, суадносныя з арыгінальнай лексмай («задумавшихся» людзей – «задумных» людзей), так і атрыбутывы з іншымі каранямі, якія перадаюць агульную семантыку: *Озера, изобиловавшие мелкой рыбой – вазёры, вельмі багатыя на дробную рыбу*. Неаднаразова дзеепрыметнікі арыгінала замяняюцца назоўнікамі, пры гэтым у перакладзе атрымліваецца канструкцыя з прыдаткам, але месца такога назоўніка не мае канкрэтнай пазіцыі. Калі лексема, суадносная з дзеепрыметнікам, ставіцца пасля галоўнага назоўніка, то, на наш погляд, пераклад больш дакладна адпавядае арыгіналу, паколькі і ў тэксце М. Горкага, і ў перакладзе М. Гарэцкага лексема з’яўляецца азначэннем і ўдакладняе семантыку субстантыва: *копящие керосиновые лампы – газавыя лампы-капцелкі*. Аднак прадстаўлены выпадкі трансфармацыі, калі назоўнік, ужыты як адпаведнік дзеепрыметніка, становіцца галоўнай лексмай, а суадносны эквівалентны арыгінальнаму субстантыву назоўнік сам пераўтвараецца ў прыдатак і выконвае функцыю азначэння: *ожидая закутившего мастерового – чакаючы гуляку-майстровага*. У такіх выпадках, на нашу думку, атрымліваецца невялікі семантычны зрух, і часовая прымета, выражаная дзеепрыметнікам у арыгінале, успрымаецца ўстойлівай якасцю ў перакладзе.

16. Гарэцкі, М. Літоўскі хутарок / М. Гарэцкі // Збор твораў. У 4 т. Т. 1. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – С. 140–154.

17. Сінькова, Л. Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX – XXI стст.: гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурная крытыка, артыкулы, гутаркі) / Л. Сінькова. – Мінск : Паркус плюс, 2013. – 292 с.

18. Гарэцкі, М. Генерал / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930. – С. 181–188.

19. Гарэцкі, М. Рускі / М. Гарэцкі // Збор твораў: У 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930. – С. 154 – 158.

20. Сеньявская, Е. Противники России в войнах XX века: Эволюция «образа врага» в сознании армии и общества / Е. Сеньявская. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 288 с.

21. Гарэцкі, М. На этапе / М. Гарэцкі // Збор твораў: У 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930. – С. 206–211.

22. Гарэцкі, М. Віленскія камунары / М. Гарэцкі // Збор твораў: У 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 3. – С. 131–344.

23. Корань, Л. Дынаміка жанравых структур у беларускай прозе XX ст. / Л. Корань // Цукровы пеўнік: Літаратурна-крытычныя артыкулы. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1996. – С. 5–22.

24. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне (3 запісной кніжкі) / М. Гарэцкі // Полымя. – 1925. – №2. – С. 59–75.

25. Мушынскі, М. Каментарыі / М. Мушынскі // М. Гарэцкі Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 3. – С. 345–369.

26. Тычына, М. Максім Гарэцкі і праблема «другога» ў яго творах / М. Тычына // Роднае слова. – 2003. – №2. – С. 5–9.

27. Максімовіч, В. Канцэпцыя асобы ў творчасці Максіма Гарэцкага / В. Максімовіч // Беларуская літаратура першай

Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – С. 393–463.

5. Сачанка, Б. Другое нараджэнне / Б. Сачанка // Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы / склад. А. Ліс, І. Саламевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – С. 160–164.

6. Гарэцкі, М. Ціхая плынь / М. Гарэцкі // Збор твораў: У 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 2 : Аповесці. Драматычныя абразкі. – С. 124–182.

7. Гарэцкі, М. Антон / М. Гарэцкі // Збор твораў: У 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 2 : Аповесці. Драматычныя абразкі. – С. 193–268.

8. Сінькова, Л. Смехавое як пазнака нацыянальнага ў творах Максіма Гарэцкага / Л. Сінькова // Беларускае літаратуразнаўства. Навукова-метадычны зборнік. Выпуск 6. – Мінск : Парус плюс, 2008. – С. 47–51.

9. Корань, Л. Максім Гарэцкі / Л. Корань // Цукровы пеўнік. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1996. – С. 22–65.

10. Гарэцкі, М. Лірныя спевы / М. Гарэцкі // Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – С. 108–113.

11. Гарэцкі, М. Фантазія / М. Гарэцкі // Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – С. 118–120.

12. Гарэцкі, М. Пакінутыя хаты / М. Гарэцкі // Збор твораў: У 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930. – С. 279–280.

13. Гарэцкі, М. Бітва на Уле / М. Гарэцкі // Шляхам гадоў: Гісторыка-літаратурны зборнік. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1994. – С. 217–219.

14. Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі. Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі. – Мінск : Беларуская навука, 2008. – 510 с.

15. Гарэцкі, М. Жартаўлівы Пісарэвіч / М. Гарэцкі // Выбраныя творы. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – С. 553–576.

У наступным кантэксце назоўнік арыгінала апускаецца і прыдатак набывае самастойнае значэнне, персанаж таксама атрымлівае сталую характарыстыку: ... Тон его последней фразы восстановил предо мной приятеля все тем же ищущим своей «точки» человеком, каким я его знал – *Тон яго апошняй фразы аднавіў перада мною прыяцеля ўсё тым-жа самым шукальнікам свайго «пункту», якім я яго ведаў.*

Часам Максім Гарэцкі ўжывае дзеяслоў у якасці адпаведніка да дзеепрыметніка і ў большасці выпадкаў адпаведна змяняе структуру выказвання: *я был весьма обрадован – я вельмі ўсцешыўся; лицом сияющим и довольным – твар у яго ззяў і быў здаволены; с глазками, сверкавшими ехидной улыбкой – вочкі блішчэлі зрадливаю ўсмешкаю.* Такая замена дазваляе пазбегнуць неўласцівых беларускай мове формаў і з'яўляецца тоеснай семантычна.

Дастаткова часта пісьменнік выбірае ў якасці адпаведніка да рускіх дзеепрыметнікаў незалежнага стану і залежнага стану цяперашняга часу даданы сказ: *голосом, резавшим уши – голасам, што раздзіраў вушы; намеком на что-то, объясняющее Коновалова – як бы наўпамінкам пра нешта, што з'ясняла Канавалава; работа мысли, ищущей для себя формы – праца тэй думкі, што шукае для сябе формы; в организме, именуемом «интеллигент» – у арганізме, што завецца «інтэлігент».* Такі пераклад дазваляе перадаць семантыку арыгінала, але змяняе сінтаксічную структуру сказа. Параўн. таксама наступны кантэкст, дзе М. Гарэцкі ўскладняе сказ паўторам спачування мукам, якое павінна больш выразна паказаць характар галоўнага героя, патлумачыць

яго адчуванні: *я вздрогнул от этого сострадания, так сильно желавшего смерти измученному Стеньке – я здрыгануўся ад гэтага спачування мукам, спачування, якое так моцна жадала смерці замардаванаму Сценьку.*

Пісьменнік можа дадаткова акцэнтаваць выбраныя дзеясловы або змяняць суб’ект дзеяння для таго, каб выбраныя адпаведнікі не толькі былі семантычна тоеснымі, але і гучалі больш натуральна па-беларуску: *с такой смеющейся грустью – з такою журбою, якая-ж яшчэ і смяялася; утомлявшее глаза освещение – асвятленне, ад якога марыліся вочы і інш.*

Адметны выпадак ужывання ў якасці адпаведнікаў дзеепрыметнікаў, якія гучаць не вельмі натуральна для беларускай мовы, паколькі ўтвораны ад адсутных у мове дзеясловаў. Разважаючы пра характар свайго героя Канавалава, М. Горкі апісвае людзей, *«которых давно пора считать за класс и которые вполне достойны внимания, как сильно алчущие и жаждущие, очень злые и далеко не глупые».* Спалучэнне алчущие и жаждущие з’яўляецца біблійнай цытатай, што стала ўстойлівым выразам і абазначае людзей, якія моцна жадаюць чаго-н. Верагодна, жаданнем захаваць гэта ўстойлівае спалучэнне і тлумачыцца пераклад пісьменніка, які захоўвае форму арыгінальнага выразу, транслітаруючы дзеепрыметнікі: *маё ўяўленне пра тых людзей, што даўно пара лічыць за клясу і што зусім годны ўвагі, як моцна алчущыя і жаждущыя, вельмі злыя і зусім не дурныя.*

Такім чынам, аналіз перакладу толькі дзеепрыметнікавых формаў паказаў творчы, удумлівы падыход Максіма Гарэцкага да мастацкага перакладу. Ужываючы пераважна тоесныя па семантыцы і граматычных

У першай трэці XX ст. М. Гарэцкі сфармуляваў вектар развіцця беларускай ваеннай прозы: яе гуманістычны пафас, выкарыстанне “двайной оптикі” – прыватнага і агульначалавечага, каб перадаць супярэчлівы характар эпохі, прытчавасць аповеду, спалучэнне дакументальнага і мастацкага складнікаў, якія дазвалялі чытачу рэканструяваць аўтэнтычны малюнак вайны. Празаік пазнаёміў сусветную баталістыку з новым тыпам персанажа: беларусы (сяляне, мяшчане, інтэлігенты ў першым пакаленні) пераадольвалі наступствы не толькі баявых дзеянняў, але і нацыянальнага ўціску. М. Гарэцкі засведчыў патэнцыял твораў розных жанраў (ад абразка да хронікі) для ўвасаблення ўзброенага канфлікту, распрацаваў скразную для айчынай літаратуры XX ст. тэму бежанства.

Літаратура

1. Мушынскі, М. На пераломе эпох / М. Мушынскі // М. Гарэцкі Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П’еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – С. 475–482.
2. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы) / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 3. – С. 5–128.
3. Гарэцкі, М. Смаленск – Менск – Вільня / М. Гарэцкі // Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П’еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – С. 290–292.
4. Гарэцкі, М. Лісты / М. Гарэцкі // Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П’еса.

Сюжэтная лінія Лявон (Кузьма) на Першай сусветнай мае наступны фінал: “за ўсю сваю вайну, з 1914 па 1917 г., прабыў ён на пазіцыі месяцаў 10, а то ўсё ці лячыўся, ці ў тылу бадзяўся <...> Але чатыры гады жыцця прапала” [28, с. 113]. Персанаж пазней усвядоміў такое марнатраўства: “чую толькі нейкае вялікае нездавальненне сабою, шкадую дарма праведзенага часу і чую вялікі недахоп энергіі і сілы волі” [28, с. 159]. Іншым быў досвед брата апавядальніка Пракопа. Вопыт працы тэлефаністам пісьменнік падаў так: “хадзіў Пракоп па лініі злучаць дрот перад вечарам. Стрэлы далёка, а яму здавалася, што блізка. Як толькі выбух, ён – бабух на зямлю” [28, с. 106]. М. Гарэцкі даводзіў, што жах – натуральная рэакцыя на новую рэчаіснасць. Пісьменнік не забываўся і на будзённыя моманты, якія не ў меншай ступені характарызавалі вайну: “боты былі ў яго брызентавыя, прамакалі. А былі ўжо салдаты, што хадзілі ў лапцёх” [98, с. 106].

Падсумоўваючы напісанае, адзначым, што ў якасці сюжэтаў М. Гарэцкі выбіраў прыватныя на фоне агульна-началавечай катастрофы эпізоды вайны. Будзённая канкрэтыка мастацкай прасторы ў сукупнасці з паводзінамі дзеючых асоб разбурала гераічныя ўяўленні пра вайну. Нягледзячы на тое, што кожны з эпізодаў Першай сусветнай меў мясцовы, часцей беларускі каларыт (згадваліся вераванні, сімволіка, рысы характару), у іх адчувалася прысутнасць наднацыянальнай праблематыкі. Глыбокая распрацоўка тэмы вайны сведчыла пра станаўленне ў айчыннай літаратуры філасофска-інтэлектуальнай прозы.

уласцівасцях лексемы, ён імкнецца адлюстраваць у перакладзе дадатковую семантыку і экспрэсію, улічыць кантэкст і акцэнтаваць некаторыя семантычныя нюансы апавядання. Для перакладу не ўласцівых беларускай мове формаў пісьменнік выкарыстоўвае цэлы арсенал лексіка-граматычных прыёмаў, якія адлюстроўваюць семантыку арыгінала і адпавядаюць нормам беларускай мовы. Таксама М. Гарэцкі імкнецца захаваць дадатковыя сэнсы і алюзіі, закладзеныя ў арыгінале.

Літаратура

1. Багдзевіч, А. Аб ужыванні дзеепрыметнікаў залежнага стану цяперашняга часу ў сучаснай беларускай мове / А. Багдзевіч // Мова – літаратура – культура: матэрыялы V Міжнароднага навуковага канферэнцыя (да 80-годдзя прафесара Льва Міхайлавіча Шакуна), г. Мінск, 16-17 лістапада 2006 года / БДУ. – Мінск, 2007. – С. 277–279.
2. Байкоў, М.Я. Беларуская-расійскі слоўнік / М. Я. Байкоў, С. М. Некрашэвіч. – Менск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1925. – Факсімільнае выданне: Мінск : Народная асвета, 1993. – 360 с.
3. Беларуская граматыка: у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; [Рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1. – 431 с.
4. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / Рэд. К. К. Атраховіч (Крапіва), М. Г. Булахаў, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1962. – Т. I. Марфалогія. – 680 с.
5. Кенька, М. Максім Гарэцкі і станаўленне беларускага мастацкага перакладу / М. Кенька // Гарэцкія чытанні. Матэрыялы дакладаў і паведамленняў на XI гарэцкіх чытаннях (да 110-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага), Мінск, 18 лютага 2003 г. – Мінск, 2004. – С. 103–106.

6. Кенька, М. Пераклаў Максім Гарэцкі / М. Кенька // Братэрства, 85: літ. зб. / [Уклад.: А. Клышка; рэдкал.: Р. Бардулін (гал. рэд.) і інш.]. – Мінск : Маст. літ., 1985. – С. 244–248.

7. Лапцёнак, І. Перакладазнаўчы аспект у даследаванні творчасці Максіма Гарэцкага (на аснове сістэматызацыі і абагульнення спадчыны гарэцкіх чытанняў) / І. Лапцёнак // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (прысвячаецца 125-годдзю з дня нараджэння Максіма Гарэцкага) : матэрыялы XXVI Гарэцкіх чытанняў. – Мінск, 19 красав. 2018 г. / Рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2018. – С. 107–112.

8. Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі; [наук. рэд. А. М. Макарэвіч]. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – 542 с.

9. Практычны беларускі вайсковы слоўнік. – Менск: Вайсковая Камісія пры Інбелкульце, 1927 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://slounik.org/search?dict=bnt25&sear>. – Дата доступу: 06.09.2023.

10. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / Гл. ред. Д. Н. Ушаков. – М. : Сов. энцикл., 1935–1940. – Т. 3. – М., 1939. – 1423 ст.

У лістах Лявона (Кузьмы) часоў вайны аўтар звярнуўся да праграмы самаўдасканалення, складзенай персанажам, які прайшоў ініцыяцыю на вайне. Герой раіў, каб Лаўрык “не зачытваўся лёгкаю белетрыстыкаю, ад якой развіваецца павярхоўнасць у поглядах і незадаволенасць у настроі, а каб разнаабразіў сваё чытанне кнігамі па прыродазнаўству, сельскай гаспадарцы, гісторыі, геаграфіі. Каб ён вывучаў чужаземныя мовы <...> Купіў бы канькі, вучыўся б на чым-небудзь іграць, навучыўся б скакаць” [28, с. 98]. Парады вынікалі з імператыва, які сам Лявон не рэалізаваў: “калі ўжо буду жыць як мае быць, поўным жыццём, калі буду працаваць на ўсю сілухну і працаваць не абы-як, а як-такі патрэбна” [28, с. 158]. Прапанаванае прыйшлося да спадобы Лаўрыку, які, нягледзячы на выдаткі жыцця ў вёсцы часоў Першай сусветнай, заняўся вучобай: “узяўся быў вывучаць нямецкую мову, але цяжка было разбірацца ў гатыцкіх літарах. Вывучаў эсперанта” [28, с. 104].

“Канфлікт камунікацыі” вайскоўца і цывільнага пакладзены ў аснову наступнага эпізода: Кузьма “занёс два сваіх рукапісы ў “Русское слово”. У адным апісаў перажыванні жывёлы ў час бою, асабліва пачуцці курапаткі, якую я злавіў у канаве, хаваючыся ад абстрэлу. У другім рукапісе маляваў змаганне салдатаў з паразітамі. Ніводнага не надрукавалі” [28, с. 80]. Гэтае “фіяска” падрыхтавана некалькімі фактарамі. Па-першае, рэдактар-цэнзар не прыняў трывіяльна-рэалістычную, а не ўзнёсла-патрыятычную пазіцыю ўдзельніка вайны. Па-другое, гіпатэтычна недасведчанага ў рэаліях вайны чытача шакіравала адноснае раскаванасць у выбары тэмы замалёвак.

Ірына Лапцёнак
(Мінск)

**РОЛЯ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА Ў СТАНАЎЛЕННІ
НАВУКОВАЙ ШКОЛЫ
ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА БЕЛАРУСІ
(ПЕРАКЛАДЗНАЎЧЫ ВЕКТАР ДАСЛЕДАВАННЯ)**

Вызначэнне ролі і месца мастацкага перакладу ў літаратурным працэсе – задача, якая даўно наспела ў беларускай навуцы. У той жа час, нягледзячы на наяўнасць багатага матэрыялу, яе разгляд да гэтага часу застаецца малавывучаным пытаннем у кантэксце сістэмных даследаванняў, прысвечаных гісторыі беларускай літаратуры. Асаблівую цікавасць уяўляе раскрыццё статусу мастацкага перакладу на этапе пабудовы нацыянальнага літаратуразнаўства.

Вывучэнне гісторыі беларускай нацыянальнай літаратуры як цэласнай з’явы пачалося ў пачатку XX ст. Аб гэтым сведчаць даследаванні С. Палуяна (“Беларуская літаратура ў 1909 г.”, 1910, “Лісты з Украіны”, 1909), І. Свянціцкага (“Адраджэнне беларускага пісьменства”, 1906), М. Багдановіча (“Глыбы і слаі”, 1911, “Кароткая гісторыя беларускай пісьменнасці да XVI стагоддзя”, 1911, “За сто лет. Нарыс гісторыі беларускай пісьменнасці”, 1911, “Новый период в истории белорусской литературы”, 1912) і інш.

Аднак асабліва значную ролю ў станаўленні літаратуразнаўства Беларусі выканала даследаванне “Гісторыя беларускае літаратуры” М. Гарэцкага, якое атрымала шырокі навуковы, гісторыка-культурны і сацыяльна-

умовы для павышэння чытацкай ролі. Працуючы над тэкстам “Камароўскай хронікі”, М. Гарэцкі шукаў сродкі для мастацкага ўвасаблення ірацыянальнай і дыскрэтнай свядомасці апавядальніка, які жыве ў час экстрэмальных выпрабаванняў. Пісьменнік абраў прыём мантажу, каб паяднаць розныя ўражанні, эмоцыі і факты з рэальнага жыцця. Падобнае знітаванне фрагментаў дазваляла канстатаваць выпадковыя сувязі паміж фактамі і з’явамі, абыграць народжаны дысананс, падкрэсліць інтэлектуальны складнік твора.

Лапідарнасць прозы тлумачыцца станам герояў “Камароўскай хронікі”: “калі прыехаў Кузьма <...>, сышліся людзі паглядзець на яго, распытацца пра вайну <...> Але Кузьма быў маўклівы, мала гаварыў” [28, с. 77]. М. Гарэцкі падкрэсліваў, наколькі складана было ўдзельніку падзей фармуляваць свае думкі (“то добрыя, то жудасныя, саромныя і пошлыя” [28, с. 110]), бо маўленчыя практыкі мінулага станавіліся малапрыдатнымі для аповеду пра вайну і вербалізацыі інтымнага, якое магло не адпавядаць уяўленню грамады пра вайскоўца і інтэлігента.

Персанажы адмыслова ставіліся да слова пісьмовага: “Кузьма пісаў [Лаўрыку – З. Т.] злыя лісты <...> Падкрэсліваў у Лаўрыкавых лістах памылкі і ў такім відзе прысылаў яму назад. Пра вайну пісаў Лаўрыку нічога не хацеў” [28, с. 87]. М. Гарэцкі сведчыў, што персанаж, які не мог адкрыта выказацца пра свае ўражанні ад ваеннай кампаніі рускай арміі, даносіць эмоцыі блізкім, мінуючы вока цензараў. Адкрытым застаецца пытанне, з якімі пачуццямі падобныя, знешне абразлівыя, лісты ўспрымалі адрасаты.

асветніцкі спектр прымянення: “гэта і даследчая работа, і падручнік па беларускай літаратуры, таксама пэўным чынам гэта і прадукт сваёй эпохі, паколькі ў ім адначасова спалучаюцца індывідуальныя рысы аўтара (пісьменніка, публіцыста, удзельніка літаратурнага працэсу), а таксама ўплыў з боку літаратурных (і пазалітаратурных) інстытуцый” [6, с. 182].

На працягу 1920–1926 гг. кніга выйшла ў некалькіх выданнях – у Вільні (першае – трэцяе), Маскве–Ленінградзе (трэцяе), Мінску (чацвёртае), што сведчыць “аб яе вялікай запатрабаванасці, аб высокай грамадскай ацэнцы гэтай працы і фундаментальнасці гісторыка-тэарэтычных падыходаў і высноў аўтара” [3, с. 119]. Гэта найбольш грунтоўнае сістэмнае даследаванне першай паловы XX ст., прысвечанае вывучэнню гісторыі беларускай літаратуры: тут дадзены цэласны малюнак яе развіцця, пачынаючы ад старажытнасці, намечана перыядызацыя літаратурнага працэсу.

Аналіз канцэптуальных аспектаў выдання, праведзены сучаснымі даследчыкамі, паказаў значнасць ролі М. Гарэцкага ў распрацоўцы метадалогіі беларускага літаратуразнаўства, дзякуючы прымяненню якой ён змог “навукова і гістарычна аб’ектыўна выкласці этапы беларускага літаратурнага працэсу ад старажытнасці да пачатку XX ст.” [3, с. 122]. Вывучэнне гісторыі нацыянальнай літаратуры М. Гарэцкім было заснавана на спалучэнні перадавых канцэпцый і падыходаў, распаўсюджаных у першыя дзесяцігоддзі XX ст. Сярод іх гістарычны падыход да перыядызацыі літаратурнага працэсу; гісторыка-тэарэтычны падыход да вывучэння літаратурнага працэсу ў спалучэнні з разглядам

пелі. Гэтая падзея асацыявалася з абразай годнасці, з нараджэннем думак пра мізэрнасць асобы, якая яшчэ ў мірных умовах ператваралася ў “гарматнае мяса”. У кнізе М. Гарэцкага момант, калі Лявон, “раздзеўшыся зусім голы і ўвайшоўшы ў прымовы пакой” [28, с. 70], сустракаецца з урачамі, успрымаецца як адзін з прыкладаў знявагі асобы, якая ідзе ў войска пад моцным грамадскім уціскам.

Пачатак Першай сусветнай пададзены лаканічна: “скара і неспадзявана пачалася вайна” [28, с. 71]. Пісьменнік распавёў пра яго ў сувязі са значнымі для мірнага жыцця момантамі: “На Іллю камароўцы ехалі <...> богу маліцца. І ў дарозе <...> прачыталі абвестку аб мабілізацыі” [28, с. 71]. Надалей арыенціры, што ўнармоўвалі жыццё да жніўня 1914 г., сустракаюцца радзей, бо апавядальнік і персанажы згубілі ўяўленне пра ўнармаванасць жыцця (А. Адамовіч назваў гэтую сітуацыю “разбурэннем і абяссэншваннем усяго прывычнага” [29, с. 323]). М. Гарэцкі схематычна малюе мабілізацыю і першыя дні вайны, усведамляючы, што ў сітуацыі, калі яму бракуе часу, распрацаваныя раней аспекты могуць адысці на другі план. “Ушчыльненне” матэрыялу набывала адмысловы мастацкі эфект: “26–27 жніўня галадаў. Наша армія адступала. Раман бачыў злавесны дым пажараў, як гарэлі вёскі, слухаў жудасны гуд стрэлаў з цяжкіх гармат, што аж маць-зямля гудзела, бачыў страляніну па аэрапланах з кулямётаў і вінтовак і сам страляў, – і тут пазнаў вайну і пракляў яе” [28, с. 73]. Чытач мае справу са з’явай, што генетычна адсылае да сугестыўнай мадэрнісцкай прозы. Пераносячы шмат рыс ваеннай рэчаіснасці ў падтэкст, пісьменнік ствараў

пажывём”, “Сядзелі-б мы ў акопах, хай бы немцы йшлі на нас” [24, с. 69]. У “класічным” тэксе “Запісак” Лявон Задума, прадстаўлены да Георгіеўскага крыжа, без ілюзіяў занатаваў: “Якія ж мы героі <...> Георгіеўскія кавалеры? Каб не баяліся кары, каб не вайсковая дысцыпліна <...> з месца не зрушыліся б” [2, с. 55].

Створаны М. Гарэцкім вобраз беларуса-вольнапісанага на Першай сусветнай меў надзвычайны статус, бо ва ўнутраным свеце героя заўважалася “прысутнасць некалькіх рознаскіраваных пачаткаў у нацыянальнай свядомасці беларуса” [27, с. 67]. Персанаж імкнуўся да цывілізацыі, самаўдасканалення, гармоніі, у той жа час ён гарнуўся да “свайго”, вясковага. Лявон Задума ўспрымаецца як носьбіт нацыянальных каштоўнасцей (цярплівасці, спагады, вернасці прысязе), якія не змяніліся на вайне.

Асобна ў шэрагу твораў з ваеннай тэмай знаходзіцца “Камароўская хроніка” – няскончаная кніга М. Гарэцкага, дзе спалучыліся аўтабіяграфічны, дакументальны і мастацкі складнікі. Актыўна выкарыстаны прыём ліставання паміж персанажамі. Другая частка хронікі ахапіла прамежак з 1905 па 1917 год. Уключаныя ў гэтую частку эпізоды (“1914”, “З Лявонавага дзённіка”, “1915”, “Хірамант”, “1916”), прысвечаныя Першай сусветнай, пашыраюць уяўленні пра навалу-кантынуум, што паўстае як частка адысеі шараговага беларуса на шляху да яго Дому.

Беручы пад увагу той факт, што творы М. Гарэцкага камплементарныя, разгледзім новыя акцэнтны, зробленыя аўтарам у ваенных раздзелах “Хронікі”. Перш за ўсё, эпізод медыцынскага агляду навабранцаў у Ле-

персанальных мадэлей і адметных літаратурных з’яў; параўнальна-гістарычны падыход; канцэпцыя сінтэзу, якой прытрымліваліся прадстаўнікі заходнееўрапейскай школы (В. Дзільтэй, О. Вальцэль, П. Мэркер), расійскай акадэмічнай школы (В. М. Істрын, П. Н. Сакулін). Акрамя таго, “Гісторыя беларускае літаратуры” стала не толькі “першай, змястоўна багатай старонкай беларускага літаратуразнаўства, але і на працягу многіх гадоў з’яўлялася адзіным падручнікам для школ і навучальных устаноў Беларусі” [4, с. 333].

На сённяшні дзень найбольшая колькасць работ у галіне мастацкага перакладу, звязаных з персаналіяй М. Гарэцкага, прысвечана яго творчасці як перакладчыка. У той жа час не менш важным для раскрыцця яго творчай індывідуальнасці з’яўляецца яго перакладазнаўчая дзейнасць, якая знайшла шырокае ўвасабленне ў “Гісторыі беларускае літаратуры”.

Пачынаючы ад фальклорных вытокаў і да пачатку XX ст. з’явы мастацкага перакладу неаднойчы трапляюць у кола даследчай цікавасці М. Гарэцкага – пераважна ў сувязі з разглядам развіцця літаратурнага працэсу.

У раздзеле “Вусная народная паэзія” М. Гарэцкі звяртае ўвагу на тое, што беларуская вусная народная паэзія мае шмат супольнага з вуснай паэзіяй славянскіх народаў. Адзначаючы адметнасць казачных матываў, даследчык заўважае: “Ня мала казачных матываў увайшло ў нашыя летапісы-хронікі ў XVI–XVII вяках, а тож і раней і пазней, у нашы казкі маглі трапіць мотывы з перакладаных тады на нашу мову духоўных і свецкіх повесцяў з багатым казачным зместам” [1, с. 20]. Засваенне замежнага досведу адзначаецца і пры разглядзе народнай

драмы (батлейкі): “Змест для батлеечных інтэрмедый, якія развіваліся потым у самастойную комэдыю, комэдыянты бралі з хадзячых апавяданняў-жартаў, смяхотных гісторый (фацэцый) міжнароднага пахаджэння з пераводам іх на наш народны грунт” [1, с. 40].

Асобным прадметам аналізу з’яўлялася перакладная літаратура X–XI стст., дзе М. Гарэцкі звяртаў увагу на тое, што “грэцкія місіянеры ў X веку, а можа й раней, сталі прывозіць славяна-баўгарскія пераклады грэцкіх кніг у Кіеў і ў наш край” [1, с. 46]. Даследчык адзначаў, што ўжо першыя перапісчыкі ўносілі ў тэкст перакладных твораў асаблівасці сваёй мовы. Перакладная літаратура гэтага часу падрыхтавала “грунт для развіцця самастойнага пісьменства”, дала “гатовую кніжную мову і літаратурныя ўзоры” [1, с. 46]. Найбольш пашыранымі былі рэлігійныя творы – Евангелле, Псалтыр, апісанні жыцця хрысціянскіх святых, пропаведзі, павучэнні, зборнікі духоўнай лірыкі. Свецкая літаратура (хронікі, аповесці) трапляла ў меншай колькасці. На думку М. Гарэцкага, “самастойнае пісьменства, у выглядзе самастойных краёвых перакладаў з грэцкае мовы на мову славяна-рускую, можна думаць, існавала ў нас ужо ў XI веку” [1, с. 48].

Аналізуючы перадумовы ўзнікнення “залатога веку” старой беларускай літаратуры (XV–XVI ст.), М. Гарэцкі паказаў ролю мастацкага перакладу як адметнага элемента культурнага ўзаемадзеяння, які аказаў уплыў на фарміраванне нацыянальнай літаратуры: “Культурныя заходня-эўропэйскія ўплывы ішлі да нас то цераз пана-фэўдала, што вучыўся ў вышэйшай заходня-эўропэйскай школе, то цераз купца, што ў сувязі з развіццём

знесены» [2, с. 29]] мала чым адрозніваліся ад “ворагаў”. Так у персанажа нарадзілася думка пра вайну-навалу, якая ўраўнавала ўдзельнікаў перад тварам смерці. Таму, прыгадаўшы пра лекарскі прыпынак немцаў, дзе пагарэлі параненыя рускія палонныя, ён палічыў непрымальнай заўвагу камандзіра: “Забіты нямецкі салдат абгарэў, троху падсмажыўся. Падышла свіння і выела яму нагу. Адным словам – свая сваіх не пазнаша” [2, с. 50].

М. Гарэцкі знаёміўся з “ворагам”, назіраючы за яго акупным побытам вайскоўцаў, амуніцыяй, ладам жыцця цывільных. Агульная выснова апавядальніка гучыць так: “На культуру завідасць глядзець!” [2, с. 50]. У той жа час Лявон Задума, убачыўшы некаторыя праявы межнага жыцця, меркаваў: “хоцацца і ў Расіі, тут, бачыць гэтыя зручныя, з прысадамі шосы, прыгожыя цагляныя хаткі <...>, але каб і наш прастор захаваць, паэтычную шырыню і волю ляскоў, лужкоў” [2, с. 56].

М. Гарэцкі не забыўся на прыземленыя эпізоды “міжкультурнай камунікацыі”: Лявон Задума з гідлівасцю назіраў за салдатамі, якія “пёрлі рыжыя, касматыя нямецкія <...> ранцы, поркаліся ў іх” [2, с. 30]. Пісьменнік не ідэалізаваў галоўнага героя, які спакусіўся на нямецкі бінокль, але “тут жа ў добрай <...> афіцэрскай касцы знайшоў недапісаны ліст забітага <...> запякло каля сэрца, зрабілася сорамна, цяжка” [2, с. 30].

Паводле М. Гарэцкага, кожны, хто ўдзельнічаў у Першай сусветнай, адчуваў, што мог перайсці мяжу паміж сабой і “іншым”. Шараговыя адзначалі, як вайна вынішчала іх ілюзіі пра гераізм. Яны рабіліся “благімі салдатамі”, калі дазвалялі сабе каментары: “Забяруць, дык забяруць жывымі [у палон. – З. Т.], усё на свеце болей

с. 59]. Згадка пра імперыялізм – даніна савецкаму часу. Уласны франтавы вопыт (у сукупнасці з перажытым да і пасля знаходжання ў акапах) падказваў, што ніводнае азначэнне той вайны не было вычарпальным.

М. Гарэцкі лічыў, што твор збядняецца, калі ў ім вобраз “чужога” асветлены выключна адмоўна: і “вораг”, і “чужы” – нешта большае, чым іншыя персанажы. Адлюстраванне іх псіхалогіі – “прыкмета самой паэтыкі, што ўплывала на сюжэтабудову і выяўлялася ў мастацкай структуры тэксту” [26, с. 5]. Паглыбляючыся ў праблему “свайго”, “чужога” і “іншага”, М. Гарэцкі пабачыў надзённую мадыфікацыю “патаёмнага”. Шукаючы адказ на пытанні “адкуля ўсё і што яно?”, апавядальнік зацікавіўся гісторыяй “вольнага чалавека”, які трапіў у поле яго зроку 3 жніўня 1914 г. Ён мог быць і шпіёнам, і ахвярай падазронасці. Але дайсці да сэнсу яго словаў “Я рускі, хоць і немец, рускі немец” [24, с. 60] няпроста. У цытаце гучаць ноткі, знаёмыя па фінале апавядання “Рускі”.

Традыцыйным “ворагам” паўсталі персанажы-службоўцы ў нямецкім войску. Апавядальнік, знаходзячыся каля гармат ці ў блізкім тыле, практычна не кантактаваў з імі ў час бою, але адчуваў уплыў іх сродкаў вынішчэння. Таму Лявон Задума, які не паспеў прызвычаіцца да праяў смерці, узіраўся ў забітых “супастатаў”: “Груды светла-сініх нямецкіх трупаў! Расшарпаныя вопраткі, прадаўленыя каскі, паламаныя карабіны і вінтоўкі <...> страшней адна за адну, позы мёртвых: скручаныя, ніц наўзнак з выстаўленымі ўгару, сціснутымі кулакамі” [2, с. 30]. Выявы забітых “свайх” (“нікляя кучачка ля тэлеграфнага стаўпа <...> Наш забіты. Ляжыць ніц. Чэрап

у краі гандлёвага капіталізму ездзіў у Нямецчыну па сваіх гандлёвых справах, то нават цераз таго шляхціца, што мог пабачыць Эўропу, паехаўшы ў падарож з сваім панам, пры двары якога служыў. Яны ішлі да нас то ў некаторых новых, шырэйшых поглядах на жыццё, то ў некаторых веравызнальных настроях, то ў некаторых новых перакладах на беларускую мову рэлігійных і свецкіх повесцяў, то ў чым іншым” [1, с. 53]. Спрыяла гэтаму і развіццё беларускай мовы, якая “робіцца, к канцу XVI веку, багатаю на словы і звароты, пры гэтым гібкаю й прыгожаю, высока-развітаю культурнаю моваю” [1, с. 54]. На думку даследчыка, ужо ў XV ст. з’яўляліся рэлігійныя творы “на досыць чыстай народнай мове” [1, с. 59], самымі раннімі з якіх былі пераклады кніг Бібліі з яўрэйскай мовы, а таксама пераклады духоўных аповесцяў.

Характарызуючы адметнасць мастацкага твора, М. Гарэцкі імкнуўся да адлюстравання гісторыі яго функцыянавання, вызначэння магчымых крыніц узнаўлення. Падчас аналізу своеасаблівасці беларускіх перакладаў рэлігійных і свецкіх твораў у XV–XVI стст. даследчык звярнуў увагу на тое, што “Жыцце святога Аляксея, чалавека Божага” ўзята з лацінскай мовы і чэшскіх рукапісаў XIV–XV стст., “Аповесць пра трох каралёў” змяшчала “многа цікаўных легендарных, космографічных і географічных ведамасцяў, узятых аўтарам з розных крыніц” і была “перакладзена з лацінскае мовы з рознымі зменамі і пераробкамі арыгіналу” [1, с. 61]. Праз “Сказанне аб Сівіле-прарочыцы” ён паказаў прычыны пашырэння арыгінальнага твора з даўніх часоў: “У сярэднія вякі гэтыя пераробкі пашырыліся

ў Эўропе, а з Чэхіі зайшлі і к нам. Пашыраліся яны дзякуючы асаблівай містычнай цікавасці людзей тае эпохі да ўсяго ім незразумелага, таёмнага...” [1, с. 62]. Даследчык вызначыў таксама шлях “Кнігі пра Таўдала” з Ірландыі цераз заходне-еўрапейскія сярэдневяковыя літаратуры да славянскіх народаў.

Адным з найбольш распаўсюджаных свецкіх твораў М. Гарэцкі лічыў “Александрыю”, што дайшла ў некалькіх спісах XVI ст. і была выканана на аснове розных арыгіналаў – “лацінскага, сербскага, польскага, славяна-рускага” [1, с. 63]. Ён выказаў меркаванне, што ў выніку значнага пашырэння твор мог трапіць праз інтэрпрэтацыю сюжэтаў у беларускую вусную народную творчасць.

Сярод твораў рыцарскай літаратуры М. Гарэцкі вылучыў пераклады такіх твораў, як “Гісторыя пра Атылу” (перакладзена ў XVI ст. “з польскамоўнага перакладу”, які быў зроблены “з лацінскага арыгіналу”), “Аповесць пра Трышчана” (“перакладзеная з сэрбскае мовы і дашоўшая ў спіску XVI-га веку”) і “Аповесць пра Баву”, якая прыйшла “к нам ад сэрбаў, сэрбы ўзялі яго ад італійцаў, а італійцы ў сваёй пераробцы карысталіся французскімі і ангельскімі крыніцамі” [1, с. 64–65].

Даследчык звярнуў асаблівую ўвагу на тое, што з XVI стагоддзя пачалі перакладаць “на нашу мову сваю набажэнскую літаратуру і жыўшыя ў Вялікім Княстве Літоўскім татары-магамэтане, пішучы яе, аднак, арабскімі літарамі” [1, с. 62]. У якасці прыкладу пісьменнік прыводзіць “Ай Кітаб”. М. Гарэцкі лічыў гэтае выданне асабліва каштоўным, бо ён прытрымліваўся меркавання, што “арабскі алфавіт лепей перадаў асаблівасці

ён “не меў ніякай ахвоты гаманіць пра тое, што так далека засталася ад яго, як бы і не было ў памяці зусім” [2, с. 118].

Пісьменнік не мог адцягнуць момант працы над назапашаным матэрыялам, апелюючы да настойлівай ідэі часоў уласнага ўдзелу ў баявых дзеяннях: “я атупеў, страціў яснасць думкі” [2, с. 37], “яшчэ болей змарыўся розумам. Не хочацца ні аб чым думаць і разважаць” [2, с. 42]. Так нараджаўся адмысловы слоўны помнік, які павінен быў захаваць успаміны пра мільёны людзей, якія знайшлі апошні спачын пад “крыжамі на полі, на краях лесу, ля дарогі за канаваю. Змывае дождж слабыя карандашныя напісы <...> Іншыя крыжы са звязаных кіёчкаў. І ўжо пахіліліся” [2, с. 94]. Празаік лічыў, што надышоў момант, калі ён павінен адчуць усю глыбіню жаху ад таго, што некалі ён “пасабляў, не – не пасабляў, а сам разам з другімі старанна забіваў людзей. Забіваў такіх жа нявольнікаў, як сам” [2, с. 71–72].

Упершыню чытач пазнаёміўся з урыўкамі будучага твора ў 1925 г. [24]. Тэкст пад назвай “На імперыялістычнай вайне (З запіснай кніжкі)” мае розначытанні з “Запіскамі”, вядомымі па трэцім томе са збора твораў М. Гарэцкага [2]. У нататках не фігуруе скразны для спадчыны пісьменніка персанаж – Лявон Задума, які змагаецца за “ўнутраную цэласнасць, чалавечую сувярэннасць” [25, с. 354]. Празаік вырашаў, як прапарцыянальна суаднесці мастацкі і дакументальна-аўтабіяграфічны складнікі. У назве ўрыўка адсутнічае прыметнік “імперыялістычны”, што не сустракаецца ў асноўным тэксце публікацыі. У запісе ад 26 ліпеня 1914 г. апавядальнік характарызуе падзеі як “сучасную вайну” [24,

пачынала несцярпіма ці заводзіліся вошы” [22, с. 243]. Праца да нечуванай зморы, голад, антысанітарыя, нервовае напружанне паскаралі развіццё інфекцыйных захворванняў: «іспанка – страшная хвароба. Яна многіх тады прыкончыла” [22, с. 271].

Іншая версія татальнай вайны прадстаўлена ў кнізе “На імперыялістычнай вайне” – творы са шматузроўневай мастацкай прасторай. Паводле яго ўзнікаюць праблемы на ўзроўні жанравага вызначэння. Дзённікавыя запісы – не дамінуючы сродак рэалізацыі мастацкай задумы, хаця яны надалі кнізе дакументальную афарбоўку. Твор адлюстроўвае быццё ў чаргаванні варункаў міру і вайны, у перапляценні некалькіх сюжэтных ліній, што характэрна для раманняга мыслення. Беларускія даследчыкі заўважалі, што прыналежнасць большасці з твораў М. Гарэцкага да пэўнага жанру – рэч адносна: “мы маем <...> часта не вытрыманыя па архітэктоніцы, аднак ужо несумненна класічныя апавяданні (імпрэсіі? стылізацыі? міфатворчасць?), аповесці (рэфлексіі? інвектывы?), затым хронікі (сагі? дзённікі? раманы?), драматызаваную прозу (п’есы?), абразкі (эсэ?), філасофскія трактаты (артыкулы?)” [23, с. 19].

“На імперыялістычнай вайне” – айчынная праява вядомага заходнееўрапейцам і амерыканцам літаратурнага “ваеннага буму” 1928–1930 гг. М. Гарэцкі надаваў вялікую ўвагу твору, бо добра бачыў, як хутка падзеі недалёкага мінулага знікалі з асабістай і народнай памяці. У “Запісках” прэзіі прыгадаў, як Лявона Задуму праглынула “звычайнае, нуднае жыццё, як быццам не было ані тых акапаў, ані той аперацыі” [2, с. 117], як яму надакучыла адказваць на пытанні аднавяскоўцаў, бо сам

нашае мовы, чымся кірыліца (асобныя значкі для гукаў дз, ць і інш.)” [1, с. 62].

Акрамя твораў мастацкай літаратуры, даследчык зрабіў аналіз распаўсюджвання перакладаў твораў іншых відаў літаратуры, сярод якіх варажбітныя кнігі (“Загадкі цара Давыда”, або “Лапатачнік”), кнігі алхімічнага і медыцынскага дыскурсу (“Тайна тайных”), кнігі па астралогіі (“Шастакрыл”) і інш. На думку М. Гарэцкага, як пераклад твораў мастацкай літаратуры, так і твораў іншых відаў літаратуры выконваў важную ролю ў развіцці беларускай культуры і літаратуры: “Уся гэтая літаратура выяўляе разумовыя патрэбы інтэлігенцыі таго часу і паказвае, на якім грунце магла развівацца наша самастойная літаратура таго часу” [1, с. 65].

Значнае месца ў “Гісторыі беларускае літаратуры” адведзена Ф. Скарыну. Зварот М. Гарэцкага да разгляду яго творчасці з’яўляецца цалкам заканамерным, бо ў ім адбілася выразнае імкненне да папулярызацыі вытокаў, дэманстрацыі належных адносін да спадчыны ў імя агульнанацыянальных інтарэсаў. Менавіта дзякуючы выданню “Гісторыя беларускае літаратуры” “спадчына Скарыны канчаткова ўвайшла ў школьныя ды ўніверсітэцкія курсы па гісторыі роднай літаратуры” [2, с. 10].

У выданні знайшла адлюстраванне і перакладчыцкая дзейнасць паслядоўнікаў Ф. Скарыны. Значэнне перакладаў В. Цяпінскага ён бачыў найперш у развіцці культуры пісання на роднай мове, укараненні народнай асновы ў літаратурную мову. У якасці адметнай рысы яго перакладу Евангелля адзначаны паралельна змешчаны царкоўна-славянскі тэкст і тэкст перакладу, з каментарыямі і заўвагамі. Згадваецца таксама

перакладчыцкая дзейнасць Л. Карповіча, які перакладаў з грэчаскай мовы, і І. Палаўкі, які ўзнаўляў з грэчаскай і славенскай моў (у якасці прыкладу прыведзена “Гісторыя пра Варлаама і Іасафа”). Адзначаны факт знаёмства беларусаў у XVII ст. з аповесцю польскага пісьменніка Старавольскага “А дварэ турскага султана”, аб чым сведчаць узнаўленні твора.

Для абазначэння характару творчай дзейнасці па ўзнаўленню твора іншай літаратуры на роднай мове М. Гарэцкі ўжываў у “Гісторыі беларускае літаратуры” як тэрмін “пераклад”, так і “пераробка”, у залежнасці ад тыпу ўзнаўлення. Апошні тэрмін М. Гарэцкі выкарыстаў і пры аналізе паэмы “Энеіда навыварат”: “І наша і ўкраінская “Энеіда” зьяўляюцца вольнаю, у жартаўлівым духу, пераробкаю клясычнае поэмы рымскага паэты Вергілія... Пад відам віргіліеўскіх траянцаў Катлярэўскі апісаў украінскіх казакоў, аўтар-жа нашай “Энеіды навыварат” змяляваў быт заможных смаленскіх сялян. Ад паэмы Віргілія ў нашай “Энеідзе навыварат” застаўся толькі ў агульным выглядзе сюжэт ды некаторыя іменны і назвы, а ўсё іншае мае наш нацыянальны характар” [1, с. 103]. М. Гарэцкі падкрэсліў, што твор меў гістарычнае значэнне, паколькі “распачаў літаратурнае адраджэнне, пайшоў у народ і пабуджаў думку аб творчасці ў сваім нацыянальным духу” [1, с. 105].

На прыкладзе перакладчыцкай творчасці Я. Чачота, які збіраў і запісваў беларускія народныя песні, а пасля падаваў іх у друк “асобнымі зборнікамі ў пераробках і перакладах на польскую мову” [1, с. 116], М. Гарэцкі паказаў папулярызатарскую функцыю мастацкага перакладу, і разам з тым, закрануў праблему неперакла-

га спаць і ўва сне бачыць салодкія рэчы, есці смачныя стравы” [22, с. 240]. Вяртанне да рэчаіснасці змушала забыцца на гонар і пэўныя табу: “бедната ела ўжо сабак, кошак і нават пацукоў” [22, с. 244], але гэта не ратавала ад фатальных наступстваў: “дарослыя похлі, а дзеці – сохлі” [22, с. 247]. Мацей Мышка падкрэсліваў, як лёгка “чалавек можа памерці з голаду проста ад слабасці, на хаду” [22, с. 246].

У рамане разгледжана тэма карыстання кайзераўцамі рэсурсамі заваяванай краіны: “Усё вывозілі ці ў глыбокую Нямецчыну, ці на розныя нямецкія франты, ці на пабудову дамоў, складаў, вузкакалеек у розных нямецкіх тылах” [22, с. 223]. У раздзеле “Белавежа” паўстала заняволеная жыццё Мацея Мышкі на лесапільні, што цягнулася каля дзесяці месяцаў. Апавядальнік згадвае і “агароджу з слупоў і колкага дроту, па якім уночы немцы пускалі ток вялікае моцы”, і канваіраў, што “дзённа і ночна стаялі і хадзілі з карабінамі на плячах і бомбамі за паясом” [22, с. 223]. М. Гарэцкі падрабязна ўзнаўляў жудасны побыт і нялюдскія ўмовы працы цывільных, што не мелі сталага заробку, а потым выпадкова трапілі ў рукі акупантаў, якія “выдумалі механізацыю. Замест жывых людзей паставілі свае новыя варштаты” [22, с. 221].

Апавядальнік, вярнуўшыся з лесапільні ў Вільню, прыгадваў “нямецкую практычнасць і настойлівасць” [22, с. 241], “самы правільны і самы строгі вучот як увёсцы, так і ў горадзе” [22, с. 241], што даводзілі насельніцтва да татальнай галечы: “Бялізна <...> падралася, хадзіў у лахманах <...> І ўмываліся даўно ўжо без мыла <...> У лазню ішоў толькі тады, калі ўжо галава свярбець

беларуса, які спадзяваўся на лепшае, насміхаўся са сваіх недахопаў.

Адметнасць рамана “Віленскія камунары” звязана з постаццю галоўнага героя – гараджаніна-абывацеля, авантурыста, продкі якога паходзілі з сялян. Персанаж паволі знаёміўся з рознымі праявамі вайны. Яе “франтавое” аблічча закрунула Мацея Мышку, які за вёскай Папялышкі ўбачыў “свежанькія, яшчэ неглыбокія акопы <...> І колкі дрот <...> І ў паветры забурчэла: аэраплан” [22, с. 206]. Адною скінутаю з яго бомбы было дастаткова, каб выклікаць бездань эмоцый: “фантанам зямля, клубам чорны дым <...> Добра, што далёка ад сялянскага абозу, у полі, дзе нікога не было. А дзе абоз – <...> спуджаныя коні, адурэлае быдла, звар’яцелыя людзі” [22, с. 207]. Персанаж уцёк ад вайны, аднак, збавенне было адносным, бо Мацея Мышку чакала выпрабаванне акупацыяй.

Асобна аўтар разглядаў тыя рысы “міжкультурнай камунікацыі”, якія негатыўна ўражвалі насельнікаў акупаваных тэрыторый. Да вайны жыхар Расійскай імперыі чуў ухвалу нямецкаму ладу:

– У немцаў культура! <...>

– Немцы на пірагах спяць, пірагамі накрываюцца!

– У нас кашуля – рубель, у немцаў – паўрубля!” [22, с. 200]. М. Гарэцкі наўмысна даводзіў наўныя выказванні да абсурду, каб надалей распавесці пра расчараванне віленцаў, звязанае з ‘*Ordnung*’ам, які прынёс голад, пошасці, рэквізіцыю маёмасці, прымусовую працу.

Вайна персанажа-мешчаніна патыхала трагізмам. Выпрабаваннем было знаёмства з голадам, які “ўсушаў усякую думку, рабіў вялым усякі чын. Хацелася мно-

дальнасці: “...надта захапіўшыся хараством народнае поэзіі і ўбачыўшы, што найлепшы пераклад не можа перадаць у поўнай меры іх арыгінальнага хараства, а таксама і пад уплывам крытыкі, ён стаў друкаваць іх у запісаным выглядзе, без перакладу, а разам з тым пачаў пісаць і ўласныя вершы пабеларуску, пераймаючы народную творчасць” [1, с. 116].

Найбольшую ўвагу ў “Гісторыі беларускае літаратуры” М. Гарэцкі ўдзяліў перакладу паэмы “Пан Тадэвуш” А. Міцкевіча, зробленаму В. Дуніным-Марцінкевічам, – апісаў мэты і асноўныя матывы з прывядзеннем вытрымак з прадмовы, раскрыў гісторыю выдання перакладу, даў кароткі супастаўляльны аналіз. Письменнік высока цаніў твор А. Міцкевіча, як і магчымасць знаёмства з ім на роднай мове: “Гэта была ці ня першая спроба нашых новых пісьменнікаў перайсці ад “простай” гутаркі на грунт чыста-літаратурны. І пераклад, як першы ў беларускай літаратуры (другі ёсць зроблены А. Ельскім) і напісаны ў часе нявысокага яе развіцця, можна лічыць ня дрэнным” [1, с. 129]. Звяртаючы ўвагу на наяўнасць у слоўніку перакладу паланізмаў, М. Гарэцкі, тым не менш, высока ацэньваў адметнасць перакладу: “...перакладаючы “Пана Тадэвуша”, ён першы паказаў, што беларуская мова – мала таго, што не цяжкая, не такая няўломная, як прывыклі думаць у часе нашага заняпаду, але што яна – гладкая, гібкая, павучая, лірычная, багатая на словы і звароты, каторых даволі ёсць, каб выказаць Адама Міцкевіча” [1, с. 130].

З перакладаў XIX – пач. XX ст. згадваюцца зробленыя А. Вярэгам-Дарэўскім (“Конрад Валенрод” А. Міцкевіча), А. Абуховічам (творы У. Сыракомлі, М. Лермантава,

А. Міцкевіча), М. Косіч (байкі І. Крылова), Ядвігіным Ш. (апавяданне расійскага пісьменніка У. Гаршына “Сыгнал”) і інш.

Такім чынам, выданне “Гісторыя беларускае літаратуры” дае магчымасць гаварыць пра выдатныя здольнасці М. Гарэцкага як тэарэтыка, “які заклаў падмурак беларускага тэарэтычнага літаратуразнаўства” [5, с. 31], так і перакладазнаўцы. У ім мастацкі пераклад прадстаўлены ў межах навукова абгрунтаванай перыядызацыі літаратурнага працэсу, дзе акрэслены асноўныя этапы станаўлення і развіцця беларускай літаратуры. Корпус перакладных і арыгінальных літаратурных твораў даследчыкам не адасабляецца. На аснове праведзенага аналізу “Гісторыі беларускае літаратуры” выяўлена, што пераклад з’яўляўся значным элементам літаратуразнаўчага разгляду яшчэ на этапе пабудовы гісторыі беларускай літаратуры. У ходзе вывучэння ўстаноўлены яго міждысцыплінарны статус, які знайшоў адлюстраванне ў міжкультурным функцыянале, міжмоўным пасрэдніцтве, разглядзе перакладной літаратуры ў кантэксце развіцця літаратурнага працэсу. Даследаванне выявіла значны ўнёсак М. Гарэцкага ў станаўленне навуковай школы літаратуразнаўства Беларусі.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Выд. чацв., перароб. – Мінск : ДВБ, 1926. – 255 с.
2. Конан, У. Боская і людская мудрасць (Францішак Скарына: жыццё, творчасць, светапогляд) / У. Конан. – Мінск : Голас Радзімы, 1990. – 64 с.

калі ён быў на фронце, а ў хаце ў іх начавалі <...> салдаты” [21, с. 211]. Заўважаецца павязь неўратычнага стану з крэатыўнасцю асобы, якая праз аналогію з фальклорным патлумачыла сучаснасць (эпізод са зданнямі ў небе на Вадохрышча 1914 г.). У апавяданні “На этапе” М. Гарэцкі спалучыў водгалас сацыяльна-палітычнага жыцця (палешук жаліўся на грамадскі лад), згадкі пра трагедыі асобаснага характару (думкі галоўнага героя пра маральны стан чалавека, аксіялагічныя трансфармацыі, што адбыліся на фронце і ў тыле).

Шырыня поглядаў і сумленны аповед пра пабачанае вызначалі “Сібірскія абразкі”. Ва “Уцекачах” і “Палонным” М. Гарэцкі звярнуўся да постацей персанажаў-маргіналаў: бежанцы і былы палонны ўвасаблялі адносіны да свету людзей, якія мусілі страціць сувязь з Радзімай. У абразку “Палонны” выявілася дваістасць беларуса, то хваравіта сарамлівага, то здольнага выхваляцца (персанаж згадвае, як вывучыў размоўныя нямецкую і яўрэйскую мовы, загахаўся ў графіню). Беларус падпарадкоўваўся ўладзе мацнейшага, але не пакідаў закідаў зрабіць нешта на карысць сабе. У залежнасці ад абставін ён то захапляўся рамантыкай узнёслых адносін, то ператвараўся ў матэрыяліста.

Матыў “смеху скрозь слёзы” вылучаў раман “Віленскія камунары” і абразок “Жартаўлівы Пісарэвіч”. Названы матыў парадаксальнай смехавой культуры дазваляў прэзаіку зазірнуць у псіхалогію персанажа, які зведаў і праявы Першай сусветнай, і нацыянальны ўціск. М. Гарэцкі спалучыў песімістычныя назіранні за сучасным яму грамадствам і прыроджаны аптымізм

У апавяданні “Рускі” М. Гарэцкі распавёў пра земля-роба з Магілёўскай губерні, які перажыў сваю драму вайны. Трагедыя “здольнага ад прыроды, але цёмнага, грубага” [19, с. 155] персанажа закладзена ў яго мінулае, якое не дазволіла развіць гнуткасць і крытыцызм мыслення. Таму пад уплывам думкі “Э, што ж я за ваяка” [19, с. 156], ён забіў “ворага-аўстрыяка”, а потым адчуў сорам за здзейсненае: “аж рукі трохі дрыжэлі, і было брыдка, што так блазнуе” [19, с. 157]. Асэнсаванне ўчынку мела фатальныя для псіхікі персанажа вынікі. Аўтар не патлумачыў, што ён меў на ўвазе, калі паўтараў: “Я рускі! Я рускі! Рускі! Рускі!” [19, с. 154]. Ва ўласнай трактоўцы словаў Рускага мы выходзім з пазіцыі, паводле якой, “калі асабісты вопыт супярэчыць стэрэатыпу, большасць людзей лічыць за лепшае <...> захаваць нязменнымі свае погляды. Толькі <...> найбольш псіхалагічна гнуткія і ўспрымлівыя людзі здольны пераадолець стэрэатып” [279, с. 9]. Беларускі пісьменнік занатаваў момант, калі кагнітыўныя функцыі персанажа запрацавалі на поўную моц і ён патрапіў у сферу “патаёмнага”. Спачатку герой пакутліва ішоў да адкрыцця сутнасці здзейсненага (забойства чалавека, роўнага сабе па сацыльным статусе і светапоглядзе), а пасля спрабаваў схваць ад сябе і іншых новую існасць, якую ён не паспеў зразумець і прыняць.

“Партрэт” персанажа-неўротыка паўстаў у апавяданні “На этапе”. Заўважаецца дысананс у абліччы і паводзінах палешука: закладзеная прыродай і выхаваннем годнасць знікла пад уплывам перажытага, што вымала ад Георгіеўскага кавалера патануць у будзённасці і “мучыцца за нейкія яе [жонкі. – З. Т.] памылкі за час,

3. Мельнікава, З. “Гісторыя беларускае літаратуры” М. Гарэцкага і станаўленне метадалогіі айчыннага літаратуразнаўства // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага) : матэрыялы XXV Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 22 чэрвеня 2017 г./ Дзярж. музей гісторыі бел. літ., Рэсп. фонд імя братоў Гарэцкіх, Цэнтр даследав. беларус. культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2017. – С. 118–125.

4. Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі ; навук. рэд. А. М. Макарэвіч ; НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 543 с.

5. Тарасава, Т. “Гісторыя беларускае літаратуры” Максіма Гарэцкага як першая спроба станаўлення беларускага тэарэтычнага літаратуразнаўства / Т. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага) : матэрыялы XXV Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 22 чэрвеня 2017 г.; рэдкал. : Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2017. – С. 31–37.

6. Ясюк, І. “Гісторыя беларускае літаратуры” Максіма Гарэцкага/ І. Ясюк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага) : матэрыялы XXV Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 22 чэрв. 2017 г.; рэдкал. : Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2017. – С. 182–187.

Уладзімір Ліўшыц
(Ізраіль)

ПЕРАСЛЕД МАКСІМА ГАРЭЦКАГА ЛІТОЎСКІМІ ЎЛАДАМІ І ВЯРТАННЕ Ё БЕЛАРУСЬ

У лютым 1919 года М. Гарэцкі другі раз у сваім жыцці апынуўся ў горадзе Вільня, куды ўпершыню быў накіраваны пасля заканчэння Горацкага земляробча-каморніцкага вучылішча.

У Вільні М. Гарэцкі працаваў у Віленскай беларускай гімназіі, адначасова на Першых беларускіх настаўніцкіх курсах і ў Беларускім навуковым таварыстве, якое існавала ў гэты час у Вільні. Педагагічную, навуковую працу М. Гарэцкі сумяшчаў з літаратурнай, літаратуразнаўчай, публіцыстычнай, журналісцкай, мовазнаўчай і выдавецкай. Вядома, што ён рэдагаваў газету “Наша думка”, выступаў у якасці заснавальніка і выдаўца-рэдактара газеты “Беларускія ведамасці”.

Акрамя таго, актыўна супрацоўнічаў з перыядычнымі выданнямі “Беларуская думка”, “Беларускае жыццё”, “Беларусь”, “Наша ніва”, “Вольны сцяг”, “Беларускі звон”, “Наша будучыня”. Максім Гарэцкі быў таксама актыўным сябрам Таварыства беларускай школы, Беларускага навуковага таварыства, Беларускага выдавецкага таварыства, адным з ініцыятарам скаўцкага руху ў Віленскай беларускай гімназіі. У 1919 годзе, калі пачала дзейнічаць Народная рада БНР, ён увайшоў у склад прэзідыума.

Аналіз гэтай дзейнасці наглядна дэманструе шырыню творчых інтарэсаў пісьменніка і сведчыць пра яго

і тых, хто рабіў ім месца апошняга спачыну. Гледзячы на татальнае расчалавечванне, Ян не здзівіўся б, пачуўшы ад нямецкіх салдатаў, што яго дочки – матэрыял “для паляпшэння заняпалых народаў і дзеля найлепшага прывіцця вышай <...> культуры фізічным шляхам” [16, с. 150].

У апавяданні “Генерал” спалучаны два “партрэты”: кадравага вайскоўца і прапаршчыка (настаўніка ў мінулым). Нягледзячы на тое, што большая ўвага нададзена генералу, вобраз прапаршчыка выклікаў цікавасць: персанаж-інтэлігент упісаўся ў галерэю дзейных асоб, якія “мірыліся з тым, што не маглі змяніць: са сваёй несвабодай, з уладай над сабой кону, са сваёй маласцю, слабасцю і смерцю” [17, с. 24]. М. Гарэцкі падкрэсліў, што ў час Першай сусветнай постаць генерала выглядала анахранічна. Персанаж не адаптаваўся да рэальнай вайны, якая змяніла статус і шарагоўца, і высокапастаўленага вайскоўца. Апавядальнік з іроніяй ставіўся да “дробненькай, старэнькай, але фарсістай чысцёшкі” [18, с. 182], якая не магла ўтаймаваць гідлівасць, калі бачыла новапрыбылых афіцэраў, што ў кампаніі “чырванелі і марудзілі, каб не зрабіць чаго не так, <...> а, забыўшыся, елі з нажа” [18, с. 183]; абуралася, што ў размове з “ніжнімі чинамі” ён не чуў “тых прыемных, дрыжачых нотак, на якія спадзяваўся і якія з’яўляюцца, як ён думаў, калі паважны, любы начальнік пытаецца што-небудзь інтымнае” [18, с. 185]. Шуканне “творчага настрою” на вайне засведчыла, наколькі далёка генерал адышоў ад сваіх падначаленых, якія не імкнуліся рызыкаваць жыццём без пільных падстаў.

ідэалы і гэапалітычныя мэты не тлумачылі гора і смерць людзей.

У апавяданні “Літоўскі хутарок” поруч з вобразамі ахвяр вайны – сям’і Яна Шымкунаса – паўстае вобраз сядзібы – метафарычнага адпаведніка душы і цела селяніна. Прабітая столь, пакалечаныя сцены, правалы акон сведчылі не толькі пра наступствы артабстрэлу, але і пра стан персанажаў, якія не заўсёды вербалізавалі сваю стому, нервовае напружанне, душэўныя раны. Спалены хутар з ацалелай хатай – “сімвал зруйнаванага, панішчанага вайною краю” [14, с. 390], які існаваў у плыні ці то эрзац-жыцця, ці то жахлівага снення. Напрыканцы п’есы “Жартаўлівы Пісарэвіч” гэты вобраз набыў выключна негатыўнае гучанне. Замест роднага дому бежанцаў, якія вярталіся на радзіму, чакаў барак, дзе «ляжалі, сядзелі, елі, стагналі, шукалі ў галаве» [15, с. 575].

Разбурэнне матэрыяльнага ўзмацняла адчуванне каштоўнаснага крызісу, прынесенага вайной. Не ўлічваючы спецыфікі часу, Ян спрабаваў даўмецца, чаму салдаты, якім ён “раздарыў шмат хлеба і сала. Так, пахрысціянску, без грошай” [16, с. 143], пачалі руйнаваць яго сядзібу на вайсковыя патрэбы. Наступны кульмінацыйны момант супаў са знаёмствам персанажа са смерцю на вайне: Ян “не мог апамятацца і агоўтацца і зрабіцца такім, як заўсёды, і думаць, як заўсёды” [16, с. 144]. Яшчэ менш паразумення са светам засталася, калі персанаж збіраў на полі забітых, “бачыў перад сабою ашклянелыя вочы, рукі са сціснутымі кіпцямі і ўзнятыя ўгору і кроў” [16, с. 145-146], кідаў трупы ў яму. Такое пахаванне, на думку апавядальніка, абражала і забітых,

імкненне быць у цэнтры грамадска-палітычнага і культурнага жыцця Вільні.

Але, відаць, такая актыўнасць вельмі турбавала і ўлады. І ў студзені 1922 года, як раз перад выбарамі ў Віленскі сойм М. Гарэцкі быў арыштаваны і як цяжкі палітычны злачынца апынуўся ў астрозе на Лукішках.

Аб тым, як гэта адбывалася, М. Гарэцкі піша ў “Камароўскай хроніцы”: “...Пасадзілі ў адзіночку №40 ці 45, на другім паверсе. На чорнай дошцы ўнізе не напісалі прозвішча, а паставілі тры крыжыкі: дужа страшны злачынец! Два тыдні сядзеў без допыту. Потым выклікаў следчы Баброўскі, тут жа ў турме... Прад’явіў абвінавачванне па 100, 125 і 129 артыкулам Карнага кодексу (кара смерцю і катарга). Абвінавачваў у прыналежнасці да партыі камуністаў, у арганізацыі тайных баявых дружын з мэтай замаху на дзяржаўную ўладу, у друкаванай і вуснай агітацыі, у атрымліванні грошай ад камуністаў” [1, с. 186–188]. З “Камароўскай хронікі” мы можам таксама даведацца, што арыштаваным, у тым ліку і М. Гарэцкаму, прыпісвалі таксама нейкія фантастычныя планы – быццам бы яны планавалі ўзарваць будынак Віленскага сойму разам з дэпутатамі. Таму ён з сарказмам піша: “Дык вось трапіў Кузьма, неспадзявана для самаго сябе, у вядомыя дзеячы і ў страшныя тэарысты”.

Ці захаваліся дакументы гэтага арышту? На нашы запыты, накіраваныя ў ліпені 2016 года ў архівы Літвы (Літоўскі дзяржаўны гістарычны, Літоўскі цэнтральны дзяржаўны, Літоўскі дзяржаўны новы), былі атрыманы адказы, што дакументаў па яго справе ў архівах не знойдзена.

Вядома, што сябрам камуністычнай партыі ён ніколі не быў, тайных баявых дружын не ствараў, але, як мы бачым, паслугі камуністам аказваў.

Чаму ён дапамагаў падпольшчыкам-камуністам? Мы ж ведаем, што ў час жыцця ў Смаленску ён бачыў і асуджаў тыя рэпрэсіі, якія камуністы праводзілі. Іх ён даволі ярка апісаў у аповесці “Дзве душы”. Можна выказаць думку, што падпольшчыкі-камуністы маглі шантажаваць М. Гарэцкага тым, што пагражалі паведаміць у рэпрэсіўныя органы аб тым, што ён працаваў у газеце ЦК КП(б).

Аднак вернемся да моманту яго арышту ўладамі. У 1937 годзе М. Гарэцкі паведаміў следчаму: “В начале 1922 г. я был арестован польскими властями в Вильно, мне предъявили обвинение – содействие коммунистическим организациям в Вильно и связь с белорусскими и литовскими виленскими националистами” [3]. І потым дадаў: “Работая в гимназии, я одновременно помогал подпольным работникам коммунистической партии, которые прибывали из Минска. Помню фамилии трех: Русецкий, Стасевич, Черный, где они сейчас находятся, мне неизвестно. Моя помощь выражалась в хранении денег, политической литературы и шифра” [3].

А ў лісце з высылкі ад 14 мая 1932 года М. Гарэцкі пісаў жонцы: “У падполлі выдана кніжачка майго перакладу «Хто такія камуністы?» (Мініна, здаецца), – з даручэння Мік.-Капсук)” [7, с. 328].

М. Гарэцкі меў на ўвазе Вінцаса Міцкявічуса-Капсуска (1880–1935), аднаго з арганізатараў і кіраўнікоў Камуністычнай партыі Літвы, які ў 1919 г. быў старшынёй Саўнаркама Літоўскай Савецкай Рэспублікі. Пасля

Філасафічнасць і алегарызм уласцівыя апавяданню “Фантазія”, дзе малюнкi вайны, рэвалюцыі, інтэрвенцыі спалучаны з фантастычным сюжэтам. Продкі беларусаў абудзіліся на “затопленных смуродную запечанай крывёй могілках” [11, с. 118]. Цені Скарыны, Багушэвіча, Цёткі, Багдановіча, Дуніна-Марцінкевіча ўражаны свядомым і ненаўмыслым вынішчэннем нашчадкаў, якія “за доўгія вякі няволі аглохлі і зрабіліся нячулымі” [11, с. 119]. Аўтар “Фантазіі” правёў паралелі паміж творцамі мінулага і сучаснасці, якія спрабавалі захаваць нацыянальную мову і культуру ў неспрыяльных абставінах.

Элементы стылізацыі вылучаюць апавяданне “Пакінутыя хаты”. Апавядальнік на ўскраіне Вільні, пакінутай жыхарамі напрыканцы 1915 г., адчуў тыя ж эмоцыі, што і яго “папярэднікі” з твораў “Лірныя спевы” і “Фантазія”, якія скалаліся ад цішыні, выгляду забітых вокнаў, пылу і павучыння на сходах [12, с. 280]. У сне свядомасць персанажа паяднала часавыя пласты: ад пакінутых на пачатку XX ст. хат працягнуўся шлях да старадаўніх муроў, дзе ў адной з заляў “поўна чалавечых касцей, чарапоў і яшчэ недагнілых трупаў” [12, с. 280].

У апавяданнях на гістарычную тэматыку “Бітва на Уле” і “Уцёкі Сярэбранага” М. Гарэцкі выказаў свае адносіны да катэгорый “гонар”, “патрыятызм”, “знешняя палітыка”. У адрозненне ад летапісцаў пісьменнік скіраваў увагу на шараговага чалавека, які пакутаваў ад баявых дзеянняў (“Гарачая людзкая кроў паіла сьцюдзёны шараваты сьнег, а чорныя грудкі забітых парушалі начное хараство зімовага поля” [13, с. 219]). Уласны вопыт дазваляў мастаку слова меркаваць, што шляхецкія

“Рускі”, “Уцекачы”, “Палонны”). Раман “Віленскія камунары” прачытваецца як “мадэрнізацыя класічнага “плутаўскога” жанру, прыклад дынамікі лесажаўскіх формаў на беларускай глебе новага часу” [9, с. 46]. М. Гарэцкі не абмінуў і хранікальна-эпапейнага ладу мыслення (“Камароўская хроніка”), дзякуючы якому войны і іншыя сацыяльныя катаклізмы паўсталі ў плыні нацыянальнай гісторыі.

Апавяданне “Лірныя спевы” – поліфанічны твор, дзе фрагменты пра змаганне княства Саламярэцкага супраць варожах ваяводаў успрымаюцца як алузіі на агульнаславянскі гераічны эпас, канцэпцыя якога ўдакладнена ў сувязі з адраджэнскім пафасам твора, які вымагаў адмысловай трактоўкі вобраза ворага (славянiна і хрысціянiна). Зварот да напauлегендарнай гісторыі¹¹ пераходзіць у разважанні пра лёс народа незалежна ад канкрэтнай эпохі. Вобраз пакутніка-беларуса, Іова новай эпохі, бярэ пачатак у гэтым жа творы. Янка Прокляты не пытаецца, завошта памерла яго жонка, загінулі дзеці, парушылася гаспадарка. Персанаж успрымае сябе нашчадкам княжны Саламярэцкай, што загубіла сябе і свой народ, здрадзіўшы Радзіме. Паводле задумы М. Гарэцкага, Янка з годнасцю нёс пакаранне за чужы грэх. Пазней у аповесці «Ціхая плынь» паўстане вобраз яшчэ аднаго Іова XX ст., які не здабыў ні багацця, ні пашаны, ні гармоніі. Апошняй думкай, якую не змог утаймаваць забіты на вайне Хомка, было скразное для яго жыцця пытанне “За што?”, пакінутае без адказу.

¹¹ <...>А тыя акопы, знямеўшы, спяць у чорнай мгле.

Каб не мова людская, дык ніхто б і не ведаў, што калісьці тут слаўнае Замчышка князёў Саламярэцкіх было, жыццё кіпела. Грымелі гарматы, курыўся дым ад пораху, і лілася чалавечая кроў [10, с. 108–109].

падзення ўрада ЛітБела ў ліпені 1919 года ён кіраваў Бюро нелегальнай работы на занятай польскімі войскамі тэрыторыі.

А перакладаў М. Гарэцкі на беларускую мову брашуру “Кто такие коммунисты?” расійскага партыйнага дзеяча Сяргея Мініна (1882–1962).

Т. Жук і М. Ліс у артыкуле “Рукописи не горят. Максим Горьцкий: Жизнь пролетела, как один день” памылкова пісалі, што пераклаў ён гэту брашуру на рускую мову [4]. На рускую мову яе перакладаць не было патрэбы, бо да гэтага часу на рускай мове яна была выдадзена ў многіх гарадах Расіі.

Што адбылося з ім пасля арышту, можна прачытаць у “Камароўскай хроніцы”: “Падвязлі да нейтральнай літоўска-польскай зоны і высадзілі ў глыбокі снег. Адтуль, па снегу, праз барок і полем, паліцыянтны завялі іх у літоўскую вёску і пакінулі. Усяго было 33 чалавекі, у тым ліку дзве ці тры жанчыны. Толькі позна ўвечары скончыліся перагаворы з літоўскаю ўладаю, і ўсіх іх, сперша на санях, а потым на цягніку, павязлі ў Коўню. Тут яшчэ на вакзале траіх арыштавала літоўская ўлада”.

Але іх не судзілі. Чаму? З “Камароўскай хронікі” бачна, што ўмяшаўся сакратарыят Лігі Нацый, які выдзеліў асобную Кантрольную камісію, і што “вызваленне арыштаваных адбылося дзякуючы энергічным патрабаванням французскага пасла ў Варшаве пана Панаф’е і Кантрольнай камісіі, якая прыязджала ў Вільню”.

Сваю ролю адыграў і пратэст жонак арыштаваных, які падпісала і жонка М. Гарэцкага – Леаніла – і які быў надрукаваны ў газете “Litwa”.

У “Аўтабіяграфіі” пра гэты выпадак ён напіша: “...са здзекам быў выкінуты з Вільні ў нейтральны пас паміж польскім і літоўскім фронтам” [2].

А следчаму ў 1937 годзе М. Гарэцкі паведаміў: “...откуда переехал в г. Ковно, где я пытался дойти до Советского консульства, но результатов не добился, т. к. за мной была слежка. Из г. Ковно я переехал в Двинск, где я пробыл 4 месяца и работал учителем на Белорусских учительских курсах, после этого за мной приехал человек из Вильно, который меня арестовал и доставил в Вильно, в Вильно я был под стражей около трех недель, потом был выпущен под залог, выражающийся в 10 тыс. польских марок, и при этом же мне следователем было предложено выехать из Польши, но я в течение зимы 1922–23 гг. работал учителем Белорусской гимназии.

Летом 1923 г. я ездил в Варшаву в Советское посольство для получения права на въезд в СССР. Причем к этому времени из гимназии я был уволен, как не имеющий польского подданства, а имелось только временное удостоверение, одновременно я считаю, что я был уволен из гимназии польской властью как нежелательный элемент.

После получения из Советского посольства необходимого документа в конце августа 1923 г. или начале сентября я выехал в Минск” [3].

Як мы бачым, з гімназіі М. Гарэцкага як “нежелательного элемента” звольнілі, газету “Беларускія ведамасці” закрылі, польскага падданства ён не меў. І таму ў М. Гарэцкага ўзнікла думка вярнуцца ў родную Беларусь. Несумненна, што ён сумаваў па роднай краіне, дзе

Ваенная тэмытыка для М. Гарэцкага – мастацкі выклік, бо на фронце ён усвядоміў, што “няма слоў і вобразных параўнанняў, каб выказаць усё гнятучае чуццё чакання смерці” [2, с. 80]. У артыкуле “Другое нараджэнне” Б. Сачанка адзначыў: “М. Гарэцкі не толькі нідзе не паўтарыўся з вядомымі ўсяму свету пісьменнікамі, наадварот, адкрыў усё новае і новае, чаго ніхто да яго не ведаў і не бачыў, а калі і ведаў, бачыў, то не паказваў” [5, с. 163–164]. На фоне прадстаўнікоў іншых літаратур яго спадчына пацвярджае сваю адметнасць, бо пісьменнік пазнаёміў свет з беларускім досведам часоў Першай сусветнай, прадстаўленым трыма варыяцыямі: доляй селяніна, найбольш распрацаванай на прыкладзе Хомкі, – “дыяманта ў пабітым шкле” [6, с. 132], персанажа, надзеленага ўнутранай інтэлігентнасцю, якой не накіравана развіцця; лёсам Лявона Задумы – адукаванага прадстаўніка народа, які “ў гістарычным жыцці сваім заўсёды больш схіляўся к патрэбам душы, чымся к патрэбам цела” [7, с. 257]; шляхам мешчаніна Мацея Мышкі – “маленькага Фігара ў Вільні мяжы 20-х гадоў XX ст.” [8, с. 49].

Бездапаможнасць перад складаным для вербалізацыі «патаёмным» часоў вайны вымусіла М. Гарэцкага працаваць са стылізацыяй (“Лірныя спевы”), апавяданнямі на гістарычную тэму (“Бітва на Уле”, “Уцёкі Сярэбранага”), дакументальна-мастацкім (“На імперыялістычнай вайне”), мастацкім (“Ціхая плынь”) і філасофска-алегарычным (“Фантазія”) пісьмом. Эксперыменты з малой прозай выклікалі да жыцця апавяданні / абразкі-партрэты, што вызначаюцца інтэгральнай вобразнасцю, прытчавасцю (“Літоўскі хутарок”, “Генерал”, “На этапе”,

Зоя Трацяк
(Полацк)

СПЕЦЫФІКА КАМПЛЕМЕНТАРНАГА ЎВАСАБЛЕННЯ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ Ў ТВОРАХ М. ГАРЭЦКАГА

На думку М. Мушынскага: “М. Гарэцкі заўжды надаваў вялікае значэнне распрацоўцы новай тэмы. У паспяховым асваенні новых пластоў рэчаіснасці Гарэцкі бачыў важную перадумову нармальнага развіцця ўсёй літаратуры як адзінага, цэлага арганізма” [1, с. 481]. Адною з такіх тэм для беларускага класіка стала тэма Першай сусветнай. Падзеі вайны настолькі ўразілі пісьменніка (асабліва, калі ён пабачыў “жудаснае поле смерці пад сінім, цёплым, безмяцежным небам” [2, с. 41]), што ён час ад часу прыгадваў іх не толькі ў літаратурных творах, але ў нарысах і лістах. Так, едучы з Мінска ў Вільню ў красавіку 1919 г., ён занатаваў: “Сумна было глядзець у дарозе, колькі разбітых дамоў, пасечанага лесу, акапаў, галодных уцекачоў. Дзе была Сморгонь – там толькі коміны тырчаць ды пабітая цэгла валяецца, болей нічога няма, дрэвы і тыя – пакалечаныя і паламаныя” [3, с. 291]. У лісце ад 2 мая 1932 г. М. Гарэцкі пазначыў свае ўражанні ад святкавання 1 мая ў Вятцы: “Па абедзе на пляцы вайсковыя практыкаванні. Ну, самая праўдзівая вайна: грукат, страляніна, агонь, дым, газы, выбухі. Лявон ніколі нічога падобнага на практычных занятках не спадзяваўся ўбачыць, і стаяў доўга, і ўспамінаў свой 1914 год” [4, с. 448].

засталіся бацькі, браты, сваякі і сябры, бо амаль 4 гады не быў у Багацькаўцы.

Дарэчы, такія думкі аб вяртанні былі ў некаторых беларускіх дзеячаў, якія жылі ў той час у Вільні. Лёаніла Чарняўская сведчыла: “...мы пераязджалі ў Мінск. Сабраўся на провады ўвесь калектыў Беларускай гімназіі, беларускія дэпутаты Сойму. Тарашкевіч у той час быў ужо дэпутатам. Ён сказаў у прамове, што наша праца (Максіма, Івана і мая) была вельмі плённай для беларускага руху, шкадаваў, што гімназія страціць добрых працаўнікоў, але разумеў, што месца наша ў Савецкай Беларусі” [5, с. 62].

Але, відаць, М. Гарэцкі вагаўся, ці будзе гэта добра дзеля яго і сям’і, і таму разважаў і ўзважваў усе “за” і “супраць”.

Ён разумеў, што большавікі могуць не дараваць яму такія словы, якія ён надрукаваў у артыкуле “Аб беларускіх пісьменніках”: “У Менску не жывуць, а тлеюць не абласканыя міласцю ўсёмагутных, але чужых да беларускага слова камуністаў-прышэльцаў такія беларускія таленты: паэт Янка Купала, навеліст Змітрок Бядуля, драматургі Ф. Аляхновіч, Уладзіслаў Галубок, белетрыст і публіцыст Язэп Лёсік, а таксама слабенкі беларускі камуніст і добры, моцны паэт Цішка Гартны” [8, с. 44].

Не вельмі прыемныя для большавікоў былі і многія старонкі аповесці “Дзве душы”. Хоць аповесць была выдадзена ў Літве, яна дайшла да чытача і ў Беларусі. Аб гэтым сведчыць той факт, што адну з першых грунтоўных рэцэнзій на яе даў З. Бядуля, які ў гэты час працаваў у Мінску.

Таму было чаму задумацца Максіму Гарэцкаму: ехаць у Беларусь ці не?

Андрэй Сухі ўспамінаў, што сустрэў яго пасля турэмнага зняволення ў Лукішках: “...Максім шчыра раіўся са мной аб пераборах у Мінск: Савецкая Беларусь уладна вабіла яго шырокай магчымасцю грамадскай і літаратурнай працы” [9, с. 31].

А. Сухі пісаў гэта пры Савецкай уладзе і, мабыць, не дужа шчыра. Хаця ў 1923 годзе, калі ў краіне праводзілася новая эканамічная палітыка (НЭП), была яшчэ нейкая свабода творчасці і таталітарны рэжым яшчэ толькі набіраў моц.

Ці шкадаваў М. Гарэцкі пра тое, што пераехаў з Літвы ў Беларусь? Мы гэтага не ведаем, аднак у 1932 годзе з лістоў бачна, што М. Гарэцкі меў намер прасіць змяніць яму месца высылкі і разглядаў Вільню як месца пражывання пасля ссылкі. Так, 19 сакавіка ён піша жонцы: “Наконт заявы аб пераездзе ў іншы горад (Смаленск, Бранск, Цвер?) ці якой палёгцы – не ведаю”. 29 красавіка зноў піша: “З Смаленскам згаджаюся, – каб толькі дазволілі. Я там жыў бы ўжо й заўсёды, бо ў Мінск мяне зусім не цягне. Але ці дазваляць? Можа, прыйдзецца бавіць час у Вятцы ці яшчэ дзе далёка, аж пакуль не адчыніцца простая дарога да Вільні (падкрэслена – У. Л.). Туды б я таксама паехаў. Але, ізноў жа, калі тая дарога будзе?” [7, с. 325].

На жаль, яго спадзяванні не ажыццявіліся і чакаў яго трагічны лёс.

А што наконт прычын пераезда ў Беларусь, то трэба згадзіцца з думкай М. Мушынскага, што “...галоўным матывам пераезду Гарэцкага было ўсведамленне сваёй

Прыблізна столькі ж было і Вяржбіцкаму і Азу, калі змагаліся яны за нашу Першую Камуну... тады, там на Вароняй” [1, с. 344].

Раман-хроніка “Віленскія камунары” складаецца з 4-х частак: першая распавядае пра сямейныя легенды, другая – пра вайну, трэцяя – “пра здань камунізма, якая блукае па Еўропе”, чацвёртая – пра змаганне белых і чырвоных. Эпіграфы рыхтуюць чытача да ўспрымання падзей. Лёс Мацея Мышкі адлюстроўвае змены ў жыцці пакаленняў. Народ таго часу мае выразнае аблічча. Гэта і сяляне, і шляхцічы, і гараджане. Нацыянальны складнік разнастайны. Аўтар падкрэслівае, што народ выжываў у розных умовах. Так, Мацей адчуў адносіны да прадстаўнікоў народа з боку польскіх, нямецкіх уладаў, яны верылі, што камуна прынясе змены. Яго жыццёвы шлях поўны складанасцей і пошуку сябе ў свеце, які змяняе свае спрадвечныя правілы.

У рамане падрабязна апісваюцца падзеі і ўмовы таго часу, рэакцыя людзей на іх. Пастаянная змена ўлады не давала магчымасці разабрацца і наладзіць свой быт. Перад чытачом паўстае лёс розных сямей. Так, Каўшыла не змог перажыць прыніжэння праз страту грошай, паны Даўбешка, Будзіловіч бачылі ў народзе працоўную сілу, а праца польскіх і літоўскіх нацыяналістаў пакідала народ раўнадушным. Можна сказаць, што гэта быў час выжывання людзей у неспрыяльных умовах, калі звычайныя людзі шукалі сябе.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 3. На імперыялістычнай вайне; Віленскія камунары. – Мінск : Маст. Літ., 1985. – 399 с.

расказаць, што Вароня абкружана, заселі там такія дурні, як яго сын Мацей, і перастраляюць іх там, як курапатак, калі не падысці хутчэй на дапамогу...” [1, с. 331]. Чырвоная Армія паспела іх выратаваць. Так змагаліся віленскія камунары.

У канцы рамана Максім Гарэцкі апісвае лёс некаторых з тых, хто абараняў Вароню. Дзядзька Туркевіч сядзеў на Лукішках, яго вымянялі пасля таго, як Чырвоная Армія забрала Вільню, вярнуўся на сваю старую кватэру, эміграваў у СССР, жыў у Мінску, спрабаваў аднавіцца ў партыі, але не аднавілі. “Прычына: яго нейкія былыя каншахцікі з беларускімі нацыяналістамі ў Вільні” [1, с. 342].

Бацька Мацея перайшоў у кампартыю і добраю работаю загладзіў свае памылкі.

Ромусь Рабэйка даслужыўся да афіцэрскага чыну, валяў на фронце за тую Польшчу, развёўся з Юзяй, атрымаў надзел зямлі каля Брудзянішак. Зрабіўся асаднікам, зажыў панам.

Арон цяпер дзесьці на Урале. Дырэктарам завода.

“У Вільні крызіс, безработце, фашысцкая рэакцыя. Усё болей робіцца наша жыццё пад польскімі панамі вельмі падобным да нашага мінулага жыцця пад нямецкай акупацыяй.

Толькі ёсць і розніца: цяпер-то мы ўжо троху вучаны, і Прыклад, Вялікі Прыклад, стаіць у нас перад вачыма, ад нас недалёка...” [1, с. 131–344].

Юзя нарадзіла сына Баніфацыя і дачку Яніну. Яны ўжо вучацца, умеюць спяваць “Інтэрнацыянал”, просяць расказаць пра Камуну ў Вільні.

духоўнай еднасці з народам, гатоўнасць дзяліць з ім жыццёвыя выпрабаванні” [6, с. 285].

Дабавім да гэтага, што ў Максіма Гарэцкага як беларускага пісьменніка была патрэба жыць сярод свайго народа і адчуваць нацыянальна-культурнае асяроддзе.

Літаратура

1. Гарэцкі, Максім. Камароўская хроніка. Аповесць. Збор твораў: у 4-х тамах. Мн.: 1986. – Т. 4. – С. 186–188.
2. Гарэцкі, М. Аўтабіяграфія // Пра час і пра сябе. – Мн.: 1966. – С. 95.
3. Дело №13036 “По обвинению гражданина Горецкого Максима Ивановича по ст. 58. п. 10. ч. I УК РСФСР”. Справу №13036 аўтар гэтага артыкула вывучаў у архіве КДБ Рэспублікі Беларусь у 1992 годзе.
4. Жук, Т. Рукописи не горят. Максим Горецкий: Жизнь пролетела, как один день / Т. Жук, М. Лис // [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://blogs.privet.ru/community/> Дата доступу: 11.09.22.
5. Леаніла Чарняўская-Гарэцкая – Арсеню Лісу // Скарыніч. Літаратурна-навуковы гадавік. – Вып. 10. – М.: 2011. – С. 62.
6. Мушынскі, Міхась. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі. 2-е выд. – Мн.: 2013. – С. 285.
7. Пісьмы Максіма Гарэцкага // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – Мн.: 1984. – С. 328.
8. Цыт. па кн.: Гарэцкі, Радзім. Браты Гарэцкія. Мн.: 2008. – С. 44.
9. Сухі, Андрэй. З юначых гадоў // Максім Гарэцкі. Успаміны. Артыкулы. Дакументы. – С. 31.

Юлія Масарэнка
(Мінск)

“АГНІ” – ШЭДЭЎРАЛЬНЫ ЎЗОР МАЛОЙ ПРОЗЫ М. ГАРЭЦКАГА

Максім Гарэцкі – выразны прыклад досыць яскравага пісьменніка-эпіка, які прадставіў нямала ўзораў (многія з іх, бадай, упершыню ў беларускай літаратуры) у прозе малога фармату. Падарожны цыкл “Сібірскія абразкі” (1916–1928)⁹, у які ўваходзіць і абраны тут дзеля разгляду невялікі эцюд “Агні”, прываблівае і адначасна крыху насцярожвае даследчыкаў не толькі і не столькі нават сваім зместам (хоць філасофскі, з пэўнымі этнаэлементамі гісторыка-культурны аўтабіяграфічнага

⁹ Тут прыводзіцца ўдакладненая датыроўка твора, паколькі ў названы цыкл Гарэцкі ўключыў два кароткія апавяданні “Моцнае каханне” і “Хоцімка”, магчыма, дапрацаваныя і пазней, але ўпершыню напісаныя ў 1916 годзе. Пасля першай паездкі ў Сібір, куды ён паехаў, як закончыў Паўлаўскую ваенную вучэльню ў Петраградзе, – у Іркуцк на фарміраванне часці, пра што абсалютна слушна зазначыў Аляксандр Адамовіч (1927–1994) у прадмове да тома [2, с. 35]. У каментарых жа ўказваецца іх датыроўка 1916 г., узятая з першадрукаў, але тут жа (насамрэч памылкова!) заяўляецца, што гэта “відаць, памылка” і датаваць патрэбна 1926-ым годам [2, с. 427, 433]. Адсюль і вандруе меркаванне, што ўвесь цыкл пісаўся ў 1926–1928-ым гадах і ў ім адлюстраваны ўражанні пісьменніка выключна ад паездкі на Далёкі Усход, здзейсненай у чэрвені–ліпені 1926 г. Пад такую ілюзію, падобна, часткова трапіў у свой час нават і Міхась Мушынскі (1931–2018), калі пісаў артыкул для “Гісторыі беларускай літаратуры”: “Як засведчыў брат пісьменніка, «Максім настолькі захапляўся збіраннем матэрыялу да «Камароўскай хронікі», што зрабіў у 1926 годзе адмысловае падарожжа ў Сібір, бо туды вялі жыццёвыя шляхі некаторых герояў». **Вынікам даволі працяглай вандроўкі (чэрвень–ліпень) ад Масквы да Благавешчанска сталі «Сібірскія абразкі», якія можна ацэньваць і як самастойны цыкл, цікавы шмат у якіх адносінах» (вылуч. – Ю. М.)** [3, с. 408]. Па сутнасці выснова М. Мушынскага правільная, бо асноўная праца над творам сапраўды зроблена Гарэцкім у 1926–1928 гг., асабліва ў 1928-ым, калі пісьменнік актыўна друкаваў асобныя абразкі і працаваў над цэласнасцю цыкла. А пры ўсім пры тым яшчэ і абразок “Уцекачы” ў некаторых крыніцах датуецца таксама 1916-ым, а сам Гарэцкі датаваў яго 1918-ым годам у “Храналогіі маіх твораў”; кароткае апавяданне “Пабожны мешчанін”, паводле той жа “Храналогіі”, напісана ў 1924 годзе [2, с. 405, 410]. Акрамя таго, час напісання асобных матэрыялаў, што ўпершыню былі апублікаваны ў томе ў названым цыкле па рукапісах з Фонду М. Гарэцкага, наогул невядомы, але верагодна палягае ў прамежку 1916–1928.

“У рабочых справа з узбраеннем стаяла іначай... Нямецкае камандаванне адмовілася выдаць зброю нават для Савецкае міліцыі. Пэўна ж, было яно не сляпое і добра ведала, што пад відам Савецкае міліцыі расце Чырвоная гвардыя...” [1, с. 302]. Чытач можа ўявіць умовы, у якіх апынуліся жыхары.

“Немцы, узмацняючы палякаў, стараліся аддаліць момант канчатковага захопу ўлады ў горадзе камуністамі да свайго адыходу і прыцішыць набліжэнне Чырвонае Арміі, якой трэба было лічыцца з ростам польскіх узброенных сіл” [1, с. 303].

Але ў Вільні збіраліся камунары, яны вырашылі змагацца і адстаяць Вароняю. Цікава, што бацька кажа: “А ты, Мацейка, усё ж ткі, калі палякі пачнуць разганяць вас, не дужа лезь там на ражон... Усё роўна – бескарысна” [1, с. 305]. Чалавек, які не адзін раз сядзеў, меў вольналюбівы нораў, не бачыў карысці ў гэтых дзеяннях. Ён не спыняе сына, а раіць паводзіць сябе акуратна.

Абсалютна іншы погляд на гэтыя падзеі ў юнака, які бачыць свет у рамантычных абрысах. Болесь намаляваў сабе абраз, што “калі легіянеры пачнуць разганяць Вароняю, ён будзе там... абараняць вялікую ідэю, а калі падзе там ахвяраю, яна (Адэлька) сядзе іграць урачысты гімн Бетховена... У гэтым будзе сінтэз жыцця і смерці...” [1, с. 307].

Арон прыехаў на Вароняю прасіць інструкцыі: “Ці абвясціць сябе ўладаю і ўсё узяць у свае рукі, ці пачакаць да прыходу Чырвонае Арміі” [1, с. 308].

І свайму выратаванню барацьбіты абавязаны бацьку Мацея, які выйшаў з Вільні 2 студзеня і прыйшоў у Немячын. Там ён спаткаў 33-ці Сібірскі полк. “Хацеў

камуністычная арганізацыя вядзе сярод нямецкіх салдатаў агітацыю. 9 лістапада адбылася рэвалюцыя ў Нямецчыне. У гэтых умовах праяўляецца тып людзей, для якіх не мае значэння, з кім і за каго змагацца. На старонках рамана мы рэгулярна сустракаем Рыжага Рудольфа, які з тымі, хто больш плаціць.

У Вільне з’яўляецца “Ліга рабочых”, у якую ўвайшлі найбольш цёмныя хатнія прыслугі, калекі-дворнікі, патрыёты-халупнікі ды розны зброд. Пілсудскі аб’яўляе набор у войска. “Што да настрояў у ваколічных вёсках. Дык жылі тут, галоўным чынам, сяляне-беларусы праваслаўнай веры, палякаў спрадвеку не любілі; сяляне ж католікі хоць можа і хацелі быць у Польшчы, але пісацца ў легіёны і не думалі, і яны чакалі адыходу немцаў і прыходу Чырвонай Арміі” [1, с. 280].

У Вільні актыўна працуе клуб на Вароняй. Там збіраюцца найбольш актыўныя маладыя людзі, якія трымаюцца ідэй інтэрнацыяналізму. Неабходна ўгадаць, што камуністычная партыя праводзіла ідэй сацыяльнай роўнасці і братэрства ўсіх народаў. А канчатковай мэтай было панаванне на зямлі роўнасці і адзінства. Пра нацыянальнае выяўленне размовы не было.

А 17 снежня немцы правялі шмат арыштаў “пад прадлогам змагання з бандытызмам і самаўпраўствам” [1, с. 292]. У горадзе дзейнічаюць розныя арганізацыі, палітычнае жыццё бурнае і разнастайнае. Атмасфера трывожная. “Зброю польскія арганізацыі даставалі ад немцаў, у вялікай колькасці, па ўмове – за тое, што згадзіліся не перашкаджаць немцам вывезці шмат маёмасці як вайскавай, так і грамадскай” [1, с. 301]. Немцы рыхтуюцца знікнуць з горада.

характару сэнсазмест, па ўсім відаць, значна прэвалюе), як формай яго літаратурна-мастацкага выяўлення.

Трэба сказаць, “Сібірскія абразкі” фактычна толькі пачынаюць актыўна вывучацца ў нашыя дні, калі імя Максіма Гарэцкага ўрэшце заняло сваё належнае месца сярод безумоўных класікаў беларускай літаратуры. Да таго ж прычына такой даволі запозненай чытацкай увагі крыецца побач з іншым і ў тым, што твор цалкам быў апублікаваны¹⁰ адносна нядаўна (у 1984 годзе [2]) і лічыцца незавершаным, што ўжо неаднойчы адзначалася ў спецыяльнай літаратуры. Таму ранейшыя даследчыкі, падкрэсліваючы яго несумненную літаратурную вартасць і арыгінальнасць, нібы трохі пабойваліся гаварыць пра мастацкую якасць у цэлым, а тым больш спыняцца на грунтоўным разглядзе мастацкіх дэталей.

Так, скажам, аўтар тэксталагічнага каментару да тома Міхась Кенька зазначае: “Не проста зараз разважаць пра «Сібірскія абразкі», **разбіраць іх мастацкія якасці, бо твор не завершаны** (вылуч. – Ю. М.). Стаў бы гэты цыкл адным з раздзелаў “Камароўскай хронікі”

¹⁰ А вось ці сапраўды цалкам цыкл быў апублікаваны ў першым томе чатырохтомнага збору твораў – яшчэ тое пытанне! Бо, як выяўляецца, у томе змешчаны адно 40 абразкоў, а ўсяго іх, калі верыць А. Адамовічу, які шмат увагі прысвяціў гэтаму твору Гарэцкага ў сваёй кнізе “Браму скарбаў сваіх адчыняю...” (1980) і напісаў прадмову да тома, то павінна быць (было!) – 42 [2, с. 35]. У тэксталагічнай жа даведцы дадзенага выдання гэты факт затуманены, бо ўслед за пазнакай, што “у дадзеным томе «Сібірскія абразкі» друкуюцца поўнасцю ўпершыню”, гаворыцца аб “частцы матэрыялаў”, якія “прыводзяцца ў каментарыях” [2, с. 426]. А такіх матэрыялаў там значна болей, чым два. Якія ж з іх (і ці з іх!) меліся на ўвазе за асобныя творы ў цыкле – загадка... Пра 42 згадваў і Міхась Мушынскі ў знакамітай манаграфіі “Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі” (2013) [4, с. 88]. Так што, напэўна ж, у наяўнасці яшчэ адна своеасаблівая белая пляма, звязаная з творчай гісторыяй “Сібірскіх абразкоў” М. Гарэцкага і якая патрабуе пільнага вока даследчыка. Аднак ліквідацыя выяўленага прабелу, на жаль, не ўвайшла ў межы дадзенага даследавання, засяроджанага не столькі на цыкле ў цэлым, як на асобным, на сёння, мабыць, самым найменш разгледжаным яго складніку – падарожным эцюдзе-імпрэсіі “Агні”.

або самастойным творам – невядома. Мы можам толькі захапляцца грандыёзнасцю задумы пісьменніка, яго настойлівасцю і жаданнем быць да драбніц праўдзівым у тым, пра што піша, а найбольш – яго надзвычайным пачуццём любові да роднага краю, да Беларусі, любові да людзей. У “Сібірскіх абразках”, як ні ў якім іншым творы М. Гарэцкага, так поўна раскрыліся рысы характару аўтара, яго пачуцці” [2, с. 402]. Захапляцца задумаю, рысамі і пачуццямі аўтара, якія напоўніцу раскрыліся ў творы, – усё гэта так, аднак жа, калі раскрыліся, выявіліся і перадаюцца нам, то ўжо адно гэта сведчыць за сапраўдную мастацкасць твора, і мы маем поўнае права разважаць аб тым, якім чынам гэтае адбылося – адбылося ў мастацкай прасторы, зместаформе твора праз яго моўна-стылёвую тканку. І твор праз амаль стагоддзе свайго існавання паўстае ўжо як завершаны. “Як” – бо ўсё яшчэ працягвае завяршацца ў нашым непасрэдным успрыманні, персанальнай і сацыяльнай рэцэпцыі яго тэксту, што за гэты час вызначыўся амаль цалкам. Разважаць пра створаны вобраз лірычнага героя, які безумоўна тут ёсць і, хоць аўтабіяграфічна вельмі блізкі, але не зусім тоесны аўтару, бо ўсё ж – мастацкі герой. Менавіта праз яго аўтар і рэтрансліруе нам, чытачам, сваю любоў, клопат, боль ды іншыя пачуцці і рысы, падспудна, таемна змушае пранікнуцца настроем, думкамі, ідэямі, што турбавалі самога пісьменніка. А як гэта сталася, што твор па-свойму, бадай, не заўважна для нас саміх, забірае ў літаратурны палон, мабыць, у некаторай ступені і здатны высветліць семіяэстэтычны аналіз ды іншыя аналітычныя падыходы разгляду мастацкага тэксту.

мовы адносіліся безуважна, а некаторыя, як і мой бацька, нават непрыхільна, дык Туркевіч заўсёды і ўсюды, нават на вуліцы, гаварыў па-беларуску” [1, с. 219].

Апісваючы свой арышт, працу ў Белавежы, аўтар падкрэслівае масавасць гэтай з’явы. Адчуванне безвыходнасці, нястачы пануе ўсюды. Народ выжывае, прыстасоўваецца да ўмоў акупацыі. “За ўвесь час нямецкае акупацыі нельга было без дазволу пераязжаць з месца на месца, не толькі з Белавежы ў Вільню, а нават з воласці ў воласць” [1, с. 227].

Максім Гарэцкі падкрэслівае складанае эканамічнае становішча людзей. Так, Туркевіч зарабляў менш, чым Мацей на лесапільні ў Белавежы ў апошнія месяцы. Неабходна адзначыць, што не даходзілі лісты зняволеных. “За час адсутнасці з канца 1915 і да лістапада 1916 ніводнага ліста ні ад бацькі, ні ад дзядзькі Антонія” [1, с. 233].

Наступныя падзеі ў чарговы раз мяняюць палітычнае становішча людзей. Адбываецца пераворот у Расіі, усюды пануе голад, смерць. У красавіку адбыўся нелегальны камуністычны сход.

Улетку 1918 года нямецкія салдаты займаюцца гандлем. Актыўна працуе Віленская хадэцыя, квітнее прастытуцыя. Нямецкае кіраўніцтва стварае спецыяльныя вайсковыя публічныя дамы, шпіталь для прастытутаў быў у Звярынцы. Сям’ю ўражвае смерць Яні, якая патрапіла ў Звярынец, дзе скончыла жыццё самагубствам.

Затым адбываюцца адна за адной рэвалюцыі. Палітычнае жыццё бурліць, адбываюцца змены ў свядомасці мас. У верасні першая агульналітоўская камуністычная канферэнцыя. Лютаўская рэвалюцыя. Віленская

таксама называе нацыяналістамі. Асаблівае месца належыць Янку Купалу, якога бачыў герой, талентам якога быў уражаны. Можна сказаць, што паэт у свядомасці героя адасабляецца ад усіх. Перш за ўсё ён захапляецца яго талентам.

Пачынаецца вайна. Калі яна прыйшла, у горадзе спатку як быццам нічога не змянілася, толькі што вакзал, вуліцы і ўсюды ўсё забіта салдатамі.

Улетку 1915 года, калі фронт набліжаўся, у Вільні чакалі немцаў напэўна. “І польскія, і літоўскія, і беларускія нацыяналісты, жадаючы збавення ад рускіх, не хавалі цяпер свае нямецкай арыентацыі” [1, с. 199]. Усе яны спадзяваліся на эканамічны і культурны рост. Аднак падзеі развіваліся не так, як чакалі. “З турмы крымінальных, здаецца, выпусцілі. А палітычных усіх вывезлі, – ніхто не ведаў, калі і як. Вывозілі вельмі сакрэтна, патрошку і ў глухую ноч” [1, с. 203].

Пачалося жыццё пад акупацыяй. “Гэтымі ж днямі віленская польская інтэлегенцыя, напэўна, арганізавала “міліцыю обыватэльску”. На чале яе стаялі інжынеры, адвакаты, дактары, тыя чыноўнікі-палякі, што не паехалі ў Расію” [1, с. 207]. 15 верасня 1915 года прыйшлі ў Вільню немцы. Нічога цікавага не было, пачаўся страшны голад, пастаянныя арышты. Людзей хапалі на вуліцы, саджалі ў турмы за парушэнне парадку.

Аднак культурнае жыццё не сціхала, у той час ладзіліся лекцыі. “Лекцыі розныя. Пры ўсім тым, абуджалі яны ў рабочых масах сацыяльную свядомасць, не давалі заснуць класаваму пачуццю. І рабочыя праз іх лекцыі рабіліся наогул больш пісьменнымі, больш развітымі людзьмі” [1, с. 216]. Адзначаецца, што “да беларускае

У сваю чаргу Дзмітрый Бугаёў (1929–2017) і ў 2-ім выданні, значна дапрацаваным, сваёй манаграфіі “Максім Гарэцкі” (2003) усё ж не рызыкнуў дэталёва спыніцца на разглядзе “Сібірскіх абразкоў”, але прызнаваў іх літаратурную вартасць: “Незвычайная для жыхара Беларусі прырода, велічная і суровая, дакладныя і змястоўныя этнаграфічныя апісанні (гаспадарка, занятак людзей, іх побыт, мова, песні), асабліва грунтоўныя тады, калі размова ідзе пра жыццё перасяленцаў-беларусаў, лёс якіх вельмі хваляваў пісьменніка, цэлы калейдаскоп кароткіх сустрэч, праз якія высвечваецца нямала людскіх драм і трагедый, – усё гэта з той ці іншай паўнатай і пераканальнасцю адлюстравалася ў «Сібірскіх абразках» і зрабіла іх *адным з самых арыгінальных твораў беларускай літаратуры* (вылуч. – Ю. М.)” [1, с. 156].

Тым не менш, яшчэ А. Адамовіч высока ацаніў твор і ўспрымаў яго практычна завершаным цыклам апавяданняў: “«Сібірскія абразкі» М. Гарэцкага вельмі ўпісваюцца ў сучасную беларускую «літаратуру падарожжаў» – як яе выдатны пачатак. Гэта падарожнічанне па планеце, паміж іншых людзей, народаў, і ў той жа час – у глыб самога сябе, да большага, лепшага разумення, бачання (здалёк і зблізку) свайго народа. <...> Цікава гэта бачыць у «Сібірскіх абразках», як дзённікавыя падарожныя запісы (па днях і гадзінах), як замалёўкі (*ранейшыя – 1916 г.* і замалёўкі 1926 г.) паступова (асабліва калі пісьменнік рыхтаваў іх да выдання ў 1928 г.) рабіліся *цыклам апавяданняў. Назіранні, замалёўкі як бы «акругляюцца», становяцца больш самастойнымі, закончанымі* (вылуч. – Ю. М.). Але не губляецца і тое вельмі важнае першапачатковае пачуццё, з якім

рабіліся запісы. *А для гэтага патрэбна тонкае майстэрства – якраз тое, якога «не заўважаеш». <...> Змястоўнасць рэальнага народнага жыцця – паэзія ўзнікае, гучыць у «Сібірскіх абразках» і без спецыяльнага стылёвага падкрэслівання, у самых простых словах (вылуч. – Ю. М.)» [2, с. 36–37].*

Выдатны знаўца беларускай мовы Уладзімір Юрэвіч (1916–2005) у выдатнай манаграфіі “Слова і вобраз: назіранні над мовай мастацкага твора” (1961), якая зусім не страціла сваёй актуальнай свежасці, разважаючы пра тое, як пісьменнік праз слова малюе мастацкі вобраз, быў упэўнены, што “<...> калі мы кажам пра пошукі пісьменнікам самага трапнага слова, дык гэта азначае разам з тым і пошукі вялікай думкі, праўды жыцця, каб ператварыць яе ў мастацкую праўду.

Сувязь мовы з ідэйным зместам твора ўстанаўліваецца пры эстэтычным аналізе, які ставіць мэтай высветліць функцыю кожнага вобраза і не можа абысціся без таго, каб не пацікавіцца стылістычнымі асаблівасцямі. Аналіз эстэтычных функцый мовы дае магчымасці выявіць асаблівую канкрэтнасць формы, у якой узнаўляецца рэчаіснасць. А канкрэтнасць гэтая грунтуецца на імкненні пісьменніка найбольш поўна і выразна адлюстраваць думкі і пачуцці сваіх герояў” [5, с. 72]. А “ўсё, што складае мастацкі твор, павінна быць падпарадкавана адной задачы – вобразнай перадачы жывой карціны рэчаіснасці. Што датычыць моўных сродкаў, дык такое падпарадкаванне бывае плённае пры адной умове, калі пісьменнік адначасова і аднолькава клапаціцца прасэнсавую і эмацыянальную напоўненасць слова, пра яго мастацкую дакладнасць” [5, с. 73]. А таму

“У гэты час у Вільні былі вялікія спрэчкі паміж польскімі і літоўскімі нацыяналістамі за касцёл святога Якуба, што на Лукінскім пляцы...” [1, с. 179]. Аўтар перадае тагачасную атмасферу. Так, Мацея выключылі з гімназіі. “Вот что, друг любезный... Если бы ты был только хулиган, мы бы тебя наказали, но оставили в училище, так как могли бы перевоспитать... Но к сожалению, – у нас есть совсем достаточные основания думать, что ты, кроме того, что хулиган, еще и не-ис-пра-ви-мый полячишка. А потому, друг любезный, такая зараза нам в училище не нужна, и мы тебя увольняем” [1, с. 182].

Так, у 16 год хлопец апынуўся ў Мінску ў дзядзькі, халупніка Антонія Плахінскага, які жыве з дачушкамі Юзай і Яняй. Ён едзе на радзіму маці, якая “была родам з Мінска, з старыннай мяшчанскай рамесніцкай сям’і” [1, с. 185]. Яна расла ў сям’і дзядзькі, паехала ў Вільню на багамолле і засталася, аднак жыццёвыя прыгоды прыводзяць сына ў Мінск, а пазней лёс звязвае яго з яе сваякамі. Менавіта тут ён сустракае Ромуся Рабэйку, сына беззямельнага шляхціца, майстра па абутку. З ім бярэ шлюб Юзя пасля адмовы Мацея ажаніцца. Аднак пасля шматлікіх выпрабаванняў Мацей і Юзя застаюцца разам.

Пазней, вясной 1914 года, яны ўсе жывуць у Вільні. Там адбываюцца беларускія вечарынкi-суботнікі, што адбывалася кожную суботу ў Беларускам клубе на Віленскай вуліцы, 29. Танцавалі вальсы і мазуркі, полькі і кракавякі, але абавязкова “Лявоніху”, “Юрачку”, “Мяцеліцу”. Казалі адзін аднаму “ты”... “Не разумеў я тады, што гэткім спосабам уцягвалі беларускія нацыяналісты ў свае сеці «масу». Ён узгадвае беларускіх дзеячаў, якіх

іх вылучаецца Павэлак, які лез у арганізацыю таму, што спадзяваўся часцей выпіць, а калі пераканаўся, што на выпіўку грошай не даюць, вельмі скоро зрабіўся платным агентам паліцыі.

Неабходна адзначыць, што насельніцтва Беларусі паказана ў развіцці. Час, калі ўлада мяняецца рэгулярна, прымушае людзей выжываць у гэтых умовах, прыста-соўвацца да іх. Ідзе змаганне за думкі народа, яго перакананні. Мы можам асэнсаваць тое, як успрымаліся дзеячы, розныя партыі, рухі, што наогул было важна для беларускага народа, які адрозніваўся па сацыяльным становішчы, па культурных і рэлігійных устаноўках, ідэйных памкненнях.

Напрыклад, у Вільні бацьку Мацея пасадзілі ў турму на Антокалі. Распавядаючы пра гэта, М. Гарэцкі паказвае тагачасную судовую сістэму: “Мусіш ведаць, што ў нас не важна забіваў ты ці не забіваў: досыць, што на цябе пакажуць, каб цябе павесілі...” [1, с. 168].

Далейшы лёс Мацея звязаны з разнастайнымі людзьмі. Сярод іх неабходна вылучыць Будзіловічаў. У іх працавала маці, яны паўплывалі на жыццё хлопчыка. Так, пан Будзіловіч гаворыць пра Мацея: “О, сапраўдны польскі рабочы!... Але ўсё-ткі лепей табе пакуль што вучыцца чытаць-пісаць, чым шыць боты... І мы павінны перад твоім бацькам крышку падвучыць цябе... Твой бацька – польскі рэвалюцыянер...” [1, с. 177].

Мацей для яго – польскі працоўны, а падвучыць яго варта таму, што ёсць абавязкі перад бацькам, які па яго меркаваннях працуе на польскую ідэю. Наогул, у творы падкрэсліваецца, што спрэчкі паміж польскімі, літоўскімі нацыяналістамі мала кранаюць душу героя.

як можна разглядаць цікавы ва ўсіх адносінах і зусім не шараговы як у творчасці самога пісьменніка, так і ва ўсёй айчынай літаратуры твор без аналізу яго стылістыкі (хоць яна нярэдка, як бы не прыкметная, і не выходзіць на першы план), тым болей, што Гарэцкі, бадай, як мала хто з нашых пісьменнікаў сапраўды адпавядае гэтым даволі агульным, але вельмі важным вызначэнням?!

Як заўважыў Міхась Мушынскі, найбольш грунтоўна і глыбока разгледжаны “Сібірскія абразкі” Алесем Макарэвічам. “Гэтыя творы цікавілі аўтара манаграфічнай працы “В разных стилевых течениях” у плане вывучэння іх **жанравай структуры, стылёвай адметнасці** (вылуч. – Ю. М.) і «...философского, художественного і нравственного аспекта» <...> Гісторыя, эцюд (абразок), замалёўка, навела, прытча, дарожны нарыс – вось тыя жанравыя формы, якія, паводле меркавання даследчыка, складаюць сібірскі цыкл <...>. **Дакладная класіфікацыя спатрэбілася для таго, каб змястоўнае багацце кожнага «абразка» ацэньвалася ў адпаведнасці з яго жанравымі магчымасцямі і жанравай прыродай.** Разам з тым даследчык **глядзіць на сібірскі цыкл як на цэласны твор, з трывалай унутранай узаема-связзю** (вылуч. – Ю. М.), хоць там ёсць і незавершаныя ў мастацкіх адносінах матэрыялы” [4, с. 374].

Са свайго ж боку М. Мушынскі асабліва падкрэсліў, што “сібірскім цыклам М. Гарэцкі яшчэ раз прадэманстраваў **багатыя змястоўна-выяўленчыя магчымасці малой прайзачнай формы** (вылуч. – Ю. М.). Уласным творчым вопытам ён умацоўваў высокі літаратурны статус абразка як жанру, у якім спалучаюцца

структурныя элементы падарожнага нарыса, дзённікавых занатавак і псіхалагічнай, праблемна-аналітычнай прозы. <...> Праз канкрэтную з’яву, праз адзінкавы эпизод пісьменнік імкнуўся паказаць жыццё ў яго складанасці і ўзаемасувязях. Але ж “Сібірскія абразкі” не з’яўляюцца механічным спалучэннем асобных разрозненых твораў, бо *гэта пэўнае ўнутранае адзінства* (вылуч. – Ю. М.)” [4, с. 388]. І неабходна адзначыць, што менавіта невялікі падарожны эцюд “Агні”, які ўваходзіць у лік найбольш завершаных, але да сёння найменш разгледжаных твораў цыкла, праз сваю мастацкую зместаформу нямала “іграе” на гэтае “ўнутранае адзінства”, прытым з’яўляючыся ці не напоўніцу самастойным творам. Думаецца, што зусім не выпадкова ён апынуўся на сярэдзінным месцы ў цыкле, бо кампазіцыйна-структурна ён выглядае вельмі зграбна і ўжо адною формаю нібы змацоўвае ўвесь цыкл, прытым латэнтна ўтрымліваючы ў сабе яго мастацкую ідэю. Мастацка значнымі і глыбока сімвалічнымі тут паўстаюць як непасрэдна сэнсамет, так і зместаформа ў іх канкрэтным, даволі адметным жанрава-стылёвым выяўленні.

Абразок складаецца з трох частак, раздзеленых трыма зорачкамі паміж сабой, што ўказвае на іх пэўную тэматычна-сэнсавую самастойнасць. Першая і апошняя, хоць і наратыўна адрозныя (не толькі змястоўна, а і паводле асобы апавядніка: у першай гаворка вядзецца непасрэдна ад “я” героя, у трэцяй, заключнай – гэтае “я” вырастае да, так бы мовіць, калектыўнага “мы”), але перадаючы суб’ектыўнае ўражанне лірычнага героя, утвараюць сабой своеасаблівую імпрэсійную аблямоўку, рамку, у якой змешчаны асноўны, ды, відаць, зусім не

Мацей разважае над пытаннем, чаму бацька не з’ехаў, калі была магчымасць, і знаходзіць адказ: таму, што бабуліна кроў пераважыла, не здолеў пакінуць родны кут.

Пазней патрапіў бацька ў горад Свянцянны. Там працаваў у пана Халяўскага, а малады майстар Васілеўскі навучыў чытаць па-польску, а сам – па-руску. Дзякуючы пану Халяўскаму, бацька патрапіў у Вільню, дзе “ўжо ў канцы 80-х гадоў мінулага стагоддзя пачалі з’яўляцца рэвалюцыйныя рабочыя гурткі” [1, с. 155]. Неабходна звярнуць увагу на абставіны, дзякуючы якім мяняецца ўспрыманне сваёй асобы. Так, на сустрэчы да іх звяртаюцца “таварышы”. “Першы раз у сваім жыцці пачуў ён гэтае слова, сказанае вось так, да іх, рабочых...” [1, с. 151]. Гэта мяняе адносіны да сябе. Наогул час апісваецца шматгранна, паказваюцца падзеі ў іх пастаяннай зменлівасці, разнастайнасці. Улада мяняецца рэгулярна, ідзе змаганне за думкі людзей, але ўсё адбываецца даволі сумбурна.

Так перад намі паўстае не адзін герой, а цэлы род, яго асяроддзе, людзі, з якімі яны жывуць і дзейнічаюць. Таму чытач бачыць не толькі гісторыю аднаго чалавека, а грамадства.

Адбылася вядомая ўсеагульная стачка віленскіх грабароў 1 мая 1905 года. У ёй прымаюць удзел людзі розныя па сваіх перакананнях, сацыяльным становішчы, матывацыі.

У падзеях прымае ўдзел польскі рэвалюцыянер Будзіловіч, брат таго віленскага пана Будзіловіча, інжынера, у якога служыла маці Мацея з дачкой Адэлькай. Мацея ўразілі і самі паны, але найбольш дзяўчынка. Сярод удзельнікаў сустракаем людзей розных. Сярод

стаўленне ўлады да адукацыі народа, дакладней, абгрунтаванне шкоднасці асветы.

Праз лёс дзядулі паказаны шляхі беларусаў, якія былі высланы з роднай зямлі. Так ён крыкнуў: “Зямля і воля!”, мусіць, не шмат разоў, а паехаў яшчэ далей, у той слаўны горад Краснаярск” [1, с. 140], дзе пражыў амаль да магільны. Пасля вяртаецца, але жыццё прайшло без сям’і.

Лёс бабулі ўвасабляе жыццё жанчын, якія засталіся адны, без дапамогі, разлічваць маглі толькі на сябе. Варта адзначыць, што “батрачцы ніколі не трэба тужыць аб кавалку хлеба: гаспадар накорміць. Але батрачкаю цяпер не бралі. Па-першае, таму што мела благу славу: мужа-сібіраку. А па-другое, і гэта, мусіць, галоўнае, што мела пры сабе дадатак: сына” [1, с. 141].

Бацька, як і большасць вясковых дзяцей, з малалецтва працаваў. Праўда, пасвіў гусей нядоўга таму, што аднойчы ўбачыў, як “ксёніз у спальні душыць аканомку на пасцелі”, спужаўся, пабег у вёску па дапамогу, яго выгналі з пастухоў за паклёп. Неабходна адзначыць, як па-майстэрску пісьменнік паказвае сутнасць з’яў, перадае дзіцячае светабачанне. Тут і выкрыццё службаў царквы, і адлюстраванне падзей вачыма маленькага чалавека. Дзякуючы гэтаму, бацька атрымаў адукацыю, бо маці аддала яго вучыцца ў школу, каб меней дакучаў у хаце.

Летам дзеці працавалі, аднак не ўся праца была аднолькавай. Так, бацьку лупілі аднагодкі, таму што ён працаваў свінапасам. А значыць “зніжаў іх гонар, зніжаў гонар вуліцы і ўсяго кварталу, зніжаў гонар усяго мястэчка” [1, с. 146].

галоўны тут, апавед пра эпізод-здарэнне, якое насамрэч зусім не здарэнне-падзея, а зноў-такі ўражанне ад выпадковых спадарожнікаў, што служыць рэчаісным фоном для тужліва-роздумнага настрою лірычнага героя ў адчуванні драматычнасці ўласнага лёсу і тагачаснага народнага быцця.

Гарманічнасць, адметная псіхалагічная настраёвасць, эмацыянальная насычанасць пры цягавіта-спакойнай інтанацыі расповеду дасягаецца за кошт ужывання частковых паўтораў (як у вобразах-сімвалах, так і непасрэдна ў лексіцы), сінтаксічнага паралелізму, досыць частотных злучнікаў (у прыватнасці, злучніка “і”, які сустракаецца 30 разоў на дзвюх старонках тэксту), прыёмаў ампліфікацыі і яе відаў – градацыі і плеаназму (напрыклад, плеаназматычнага параўнання – “злая, быццам ліха” [2, с. 336]) ды інш.

Такім чынам, сібірскі абразок Максіма Гарэцкага “Агні” – нягледзячы на ўвесь знешні, здавалася б, падарожна-эцюдавы ці нават нататкавы характар і ўяўную прастату, хай, можа, і невялікі, але без сумневу – шэдэўр беларускай літаратуры новага часу як у форме, так і паводле ідэйна-мастацкага зместу.

Літаратура

1. Бугаёў, Дз. Максім Гарэцкі / 2-е выд., выпр. і дапоўн. – Мінск : Беларуская навука, 2003. – 239 с.
2. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. – Т. 1 : Апавяданні (1913–1930). – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – 448 с.
3. Мушыньскі, М. Максім Гарэцкі // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. – Т. 1 : 1901–1920. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – С. 381–426.

4. Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / 2-е выд., выпраўл. і дапоўн. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – С. 372–389.

5. Юрэвіч, Ул. Слова і вобраз: назіранні над мовай мастацкага твора. – Мінск : Дзяржвыд-ва БССР, 1961. – 152 с.

самім рабіць высновы. Напрыклад, пан Пстрычка злучае на дзядулю Мацея і кажа, што ён католік, але – хам. Так выяўлены меркаванні пра носьбітаў каталіцкага веравызнання. Уражвае і самагубства Каўшылы, які не змог перажыць, што яго абакралі. Максім Гарэцкі падкрэслівае, што мужчына баяўся, каб жонка не з’ела ўвесь мёд, таму павёз яго хутчэй прадаваць. Для яго адчуванне падману стала нечым большым, чым проста стратай грошай, яно ўспрынялося як страта сэнсу жыцця. Толькі так магчыма асэнсаваць гэты ўчынак, таму што народ падманвалі і рабавалі не адзін раз.

Маральнае выхаванне была істотна ва ўсе часы. Аўтар на прыкладах паказвае існуючыя праблемы часу. Напрыклад, дзядуля выступае абаронцам дзяўчыны, калі да яе чапляецца гаспадар: кажа, што той не вымыў рукі, а да дзяўчыны лезе. Так выяўляюцца і адносіны народа да падобных учынкаў, і мараль паноў. Сустрэкаем і нараканні на непаслухмянасць дзяцей: “Паслухмянасць да бацькоў была ў нашым народзе раней вельмі вялікая – не тое што цяпер” [1, с. 139].

У творы падымаецца праблема адукацыі народа. Пісар, пан Даўбешка, быў перакананы, што селянін не здолее асвоіць навуку. Гэта і стала прычынай яго дыскусіі з настаўнікам Грызунцом. Апошні здолеў навучыць дзядулю пісаць і чытаць. Так была выйграная спрэчка. Варта адзначыць і тое, што настаўніка пераважыў яшчэ горшую за будзянскую школу з строгім папярэджаннем, каб не рабіў такіх педагагічных эксперыментаў. Так аўтар паказвае памылковасць тэорыі, што мужыкі створаны толькі для фізічнай працы, а таксама

Святлана Сычова
(Мінск)

ВОБРАЗ НАРОДА Ё РАМАНЕ “ВІЛЕНСКІЯ КАМУНАРЫ” МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

Раман Максіма Гарэцкага адлюстравваў важныя падзеі ў фарміраванні беларускага народа. Фактычна гэта гісторыя чалавека на злome эпох. У сучаснай літаратуры папулярныя заметкі, апавед пра сваё жыццё, перадача сваіх уражанняў; чытаеш і разумееш, што аўтар апярэдзіў свой час.

У пачатку твора, як і ў летапісах, расказваецца пра свой радавод. “Продкі мае з бацькавага боку былі сяляне-крапакі польскіх паноў Хвастоўскіх і жылі ў вёсцы Жабракоўцы, Брудзянскай воласці, Свянцянскага павета, Віленскай губерні” [1, с. 131]. Чытач даведваецца, што жылося ім складана. Дзядуля Антось Мышка вырастаў у дзядзькавай сям’і. Яго лёс тыповы для тагачаснага селяніна, які застаўся сіратой. Дзіця не пакінулі, яно вырасла, але беды не пакідалі яго. Жонка памірае, дзіцё нарадзілася нежывое, што стала прычынай злосці на свет і апраўданнем п’янства.

На старонках рамана мы знаёмімся з прадстаўнікамі розных слаёў грамадства. Напрыклад, пан Пстрычка – шляхціц, які быў “праз меру чулы як наконт свайго гонару, так і фізічнага дэфекту” [1, с. 132]. Кульгавасць пан атрымаў уцякаючы ад казакоў. Народны светапогляд адлюстраваны ў ацэнцы паводзін пана, яго фанабэрылінасці. Апісваючы выпадкі з жыцця, аўтар не тлумачыць, а толькі канстатуе факты, дае магчымасць чытачам

Алена Міхайлава
(Мінск)

ТЭМА РОДНАЙ ПРЫРОДЫ Ё АПАВЯДАННЯХ М. І. ГАРЭЦКАГА

Тэма роднай прыроды з’яўляецца вельмі важнай для сусветнай літаратуры, у тым ліку і для беларускай літаратуры. Яна ўвасабляецца ў творах Я. Купалы, Я. Коласа, М. А. Багдановіча, І. П. Шамякіна, І. П. Мележа, М. Ц. Лынькова, У. С. Караткевіча і іншых беларускіх пісьменнікаў і паэтаў. У апавяданнях М. І. Гарэцкага гэтая тэма рэалізуецца ўжо ў назвах наступных твораў: “Цёмны Лес” [2, с. 55–57], “У панскім лесе” [2, с. 80], “Красаваў язмін” [2, с. 81–85], “Вясна” [2, с. 129–132], “Зіма” [2, с. 158–171], “Габрыелевы прысады” [2, с. 211–215] і інш.

У апавяданні “Патаёмнае” [2, с. 53–55] прырода ўпамінаецца ў сувязі з людскімі справамі, і стан прыроды проціпастаўлены справам у свеце людзей (“Аж стогне сяло, аж ваўкі ў лесе выюць, пудзяцца, дзівяцца, ажно птушкі на ноч цёмную супакоіцца не могуць – так гуляюць вяселлейка людзі добрыя” [2, с. 53] і інш.). У гэтым апавяданні М. І. Гарэцкі даволі часта апісвае родную прыроду ў нейкім трывожным настроі: “А сонейка нізенька-нізенька. Вось зойдзе, закоціцца яно за Цёмны Лес, за буйны бор і за ціхі гай, і будзе ноч. І сунецца ночухна нейкая несупакойная, трывожная...” [2, с. 53], а вясёлы настрой у апісанні вельмі хутка змяняецца на сумны, і ў аснове гэтага проціпастаўлення ляжыць вобраз таемнай ночы: “І ўжо цвітуць ёй [маладусе – А. М.] краскі ў лузе, паволі калышуцца. Стракочуць стры-

кацікі. Ля арэхаваых кустоў суніцамі і грыбамі пахне. Вясёла наўкола!.. І разам смутна. Хата... Штось нядобрае робіцца там. Стары памірае... Квохча старая, слёзы як боб сыплюцца. Засмучоны стаіць збоку сын. Моўчкі абцірае слёзы збялелая нявестка. Памірае дзед... І трапіла кананне пад тую ночку, несупакойную» [2, с. 54]. Сумны настрой перадаюць словы *смутна, нядобрае, памірае, слёзы, засмучоны, збялелая* і інш. У апавяданні ўжываюцца проціпастаўленні: ‘гулянне – цёмнае надвор’е’ (“Гуляюць хлопцы і дзеўкі, дзяды і бабы, а не рана ўжо, цямнее надвор’е, змрочыць на небе – цёмная ноч на зямельку ідзе” [2, с. 53]) і інш. У ім сфарміраваныя розныя семантычныя палі: ‘прырода’: *ваўкі, птушкі, сабакі, сонейка, лес, бор, гай, ноч, лісічкі* і інш.; ‘эмоцыі’, ‘пачуцці’: *стогне, выюць, пудзяцца, дзівяцца, супакойца, несупакойная, трывожная* і інш.; ‘людзі’: *свашкі, гулянікі, музыка, хлопцы, дзеўкі, дзяды, бабы, маладуха-свашачка, старцы* і інш. Для стварэння вобразу ночы ўжываюцца наступныя вобразныя сродкі: 1) метафары: “Аж стогне сяло...” [2, с. 53] і інш.; 2) эпітэты: “Вось зойдзе, закоціцца яно [сонейка – А. М.] за Цёмны Лес, за буйны бор і за ціхі гай, і будзе ноч” [2, с. 53] і інш.; 3) параўнанні: “Цёмны Лес, нямы асілак, сцяною зубчастаю адзаду стаіць” [2, с. 55] і інш.; 4) паўторы (кальцавая кампазіцыя сказа): “У вушах дрынчыць яшчэ музыка, вясёлыя галасы гамоняць у вушах” [2, с. 54] і інш. Інтэнсіўнасць дзеяння павялічваецца аўтарам пры дапамозе дзеясловаў: “На захадзе хмара чорная, незвычайная, павісла, вісіць, узнімаецца...” [2, с. 54]. Выкарыстоўваюцца словы з разнастайнымі суфіксамі: *вяселлейка, зямелька, людзюхны, ночачка, каровачкі* і інш.; аднародныя

імкненне даследаваць сапраўднае жыццё, пранікаць у яго глыбіні, цікавасць да свету трансцэндэнтнага, жудаснае “ператварэнне” людзей у братазабойцаў і дзетазабойцаў, як вынік гэтага – вар’яцтва), надаюць творчасці ўніверсальнае гучанне і нацыянальны каларыт.

Літаратура

1. Гётэ, Ё. В. Выбраныя творы Ё. В. Гётэ; уклад., прадм. Л. Баршчэўскага і П. Копанёва, камент. Л. Баршчэўскага і В. Сёмухі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1999. – 365 с.
2. Goethe, J. W. Faust. Der Tragoedie erster Teil J.W. Goethe. – Stuttgart : Philipp Reclamjun., 1995. – 136 S.
3. Шпенглер, О. Закат Европы: в 2 т. О. Шпенглер. – Новосибирск : ВО «Наука», 1991. – Т. 1. Образ и действительность. – 582 с.
4. Гарэцкі, М. Дзве душы [Электронны рэсурс] М. Гарэцкі. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Maksim_Harecki/Dzvie_dusy.html. – Дата доступу: 15.06.2017.

дзяўчыны. Фаўст дакарае сябе, калі Мефістофель паведаміў яму аб тым, што адбылося з Маргарытай.

Грэтхен у Гётэ – тонкая і вельмі пабожная натура, хоць і з’яўляецца прадстаўніцай трэцяга саслоўя (асветнік Ё. В. Гётэ, як і многія яго сучаснікі, разбураў саслоўныя забабоны). Маці ў Гарэцкага – звычайная вясковая дзяўчына, тыповая гераіня прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага адраджэння. Абедзьве вельмі маладыя, прывабныя знешне і прыгожыя душэўнымі якасцямі, ціхія, працавітыя. Грэтхен – шчырая верніца, наведвае царкву, вядзе з каханым размовы аб рэлігіі, моліцца Божай маці, у выніку яна перажывае забойства ўласнага дзіцяці. Галоўная гераіня Гарэцкага моліцца таксама, толькі малітва яе больш падобная на язычніцкае заклінанне, на замову, паколькі яна напаўняе яе пагрозамі. Абодва аўтары схільныя да таго, каб апісаць дзеянні сваіх гераінь у афектыўным стане, паколькі яны, адчуваючы віну за ўласны грэх, самі сябе асудзілі, а вар’яцтва і з’яўляецца вынікам гэтага самасуду. Абедзьве гераіні застаюцца сам-насам са сваёй праблемай, паколькі іх пакінулі мужчыны, якія вінны былі ўзяць адказнасць за іх і за сваіх дзяцей.

Такім чынам, Максім Гарэцкі ў невялікіх па памеру, але выбітных па глыбіні творах у сціслай і ёмістай форме прадстаўляе праз прызму філасофскіх праблем канцэпту фаўсціяны, выпрацаванай у творчасці слыннага асветніка Ё. В. Гётэ, а таксама ў наступныя культурна-гістарычныя эпохі (рамантызм, дэкаданс, мадэрнізм), даследаванне беларускіх характараў. Матывы, якія збліжаюць яго творы з сусветнай фаўсціянай (вера ў навуку, расчараванне ў кніжных ведах,

члены сказа (“Паддае музы́ка жалю і адвагі, і сумнасці і бадзёрасці” [2, с. 53]) і інш. Гэта робіць мову твора багатай і разнастайнай.

У апавяданні “Цёмны лес” [2, с. 55–57] М. І. Гарэцкі называе сваю старонку *патаёмнаю*, піша аб яе пушчах: “...не пратаптаці табе [ваўку – А. М.] сцежачак па ўсіх гэтых пушчах драмушчых...” [2, с. 55], аб яе красе: “Ніколі не налюбавацца табе [буслу – А. М.] бясконцай і неабгляднай уздоўжкі і ўшыркі істужкай палёў гэтых рознакалёрных, гэтых лясоў зялёна-сініх, гэтых рэчак ціхаводных, што вербалозам ды ціхімі краскамі абраслі...” [2, с. 56]. М. І. Гарэцкі стварае антытэзы: ‘прыгожа – страшна’, ‘вясна – восень’ (“Прыгожа там [у лесе – А. М.] вясною, калі дрэвы ва ўсё зялёнае ўбіраюцца, у вопраткі свае дзіўныя апранаюцца, калі аборкі ў лядзе красачкамі пахнючымі і кволымі ўсцілаюцца, калі лозы сівымі, пухка-пушыстымі пупышачкамі вабяць дзікіх пчолак з усіх бакоў, калі паветра цёплае, лёгкае” [2, с. 57] – “Страшна там [у лесе – А. М.] у восень цёмную, калі пушча стогне, а ваўкі выюць, а скігоча немаведама хто, быццам душаць каго, быццам хто ведае што... Жуда вялікая на сэрцы ўзнімаецца” [2, с. 57]. У апавяданні маюцца вобразныя сродкі: 1) метафары: “А ніколі не выхадзіць ні табе [буслу – А. М.], ні буслянцям тваім балот зямелькі гэтае захаванае...” [2, с. 56] і інш.; 2) эпітэты: “Ды ніколі не асвятліць табе [маланцы – А. М.] старонкі гэтае патаёмнае...” [2, с. 56] і інш.; 3) паўторы: “Ды не аббегаць табе, скараход-жывадзёр, не аббегаць табе за ўвесь ваўчыны век твой усіх абшараў старонкі гэтае патаёмнае...” [2, с. 56] і інш. Ужываюцца сінанімічныя назвы *воўк – скараход-жывадзёр, баўцян – магутнакрылы бусел-*

чарнагуз – доўганогі, шкляная – бліскучая – люстраная вада Ніла, наш прадзед – Дунай мнагаводны, дрэвы ва ўсё зялёнае ўбіраюцца – у вопраткі свае дзіўныя апранаюцца і інш. Гэта канцэнтруе ўвагу чытача на дамінантных мастацкіх дэталях.

У апавяданні “Роднае карэнне” [2, с. 58–80] апісанне прыроды стварае спакойны настрой: “Абапал дарогі было жыта ў копах і на карэнні, што не паспелі яшчэ зжаць. З аржанішча нёсся прыемны жытні пах. З логу ціхі, цёплы ветрык тхнуў сенам. На небе паказалася зорачка, другая, трэцяя...” [2, с. 61], а можа, наадварот, выклікаць трывогу: “Лес гулка гаманіў. Макухі дрэў трывожна, неспакойна так нахіляліся то дужа хутка, то паважна адна к другой і шапталі нешта сваё, лесавое. Дарожка паміж густых елак усё вузела і вузела, ані прайсці, ані пралезці, ані прадрацца праз калючыя зялёныя іголки” [2, с. 67] і інш. Апісанні ўтрымліваюць метафары, эпітэты і параўнанні: “Дарога ішла па старым казённым лесе. Цёмна, пара нярання. Дрэвы, як чорныя, нямыя веліканы, абступілі дарогу з абодвух бакоў і сходзіліся ўперадзе” [2, с. 75] і інш. У кантэксце апавядання апісанні прыроды дапамагаюць зразумець стан галоўнага героя.

У апавяданні “Што яно?” [2, с. 87–101] апісанне ночы настройвае чытача на нешта вельмі трывожнае, амаль жудаснае: “...А калі цёмная, пахмурна-сонная ноч спаўзала на зямлю і даходзіла ў самыя патаемныя куткі, калі ўсё наўкруг заціхала, ціхамірылася і заплюшчывала вочы ў незразумелым сне, калі дайжа чуткія, брахлівыя ўночы сабакі пачыналі, падагнуўшы хвасты і сцеліўшыся, драмаць у зацішшы пад павеццю на

(які едзе па родных мясцінах); рэальны свет – свет духаў (неарамантычнае двухсвецце); мінулае – будучыня; сон – рэальнасць і інш. Як і Фаўст, Архіп Лінкевіч прыходзіць да разважанняў, што ёсць рэчы ў гэтым свеце, якія застануцца па-за межамі нашага пазнання і на якія не ў стане даць адказы ніякая прагрэсіўная галіна чалавечых ведаў. Толькі гётэўскі герой – чалавек эпохі Новага часу, калі адбываюцца важныя навуковыя адкрыцці і людзі вераць з аптымізмам у навуковую моц, а персанажы Гарэцкага народжаныя Найноўшым часам, калі прыйшло расчараванне ў гэтых ведах, таму што войны і рэвалюцыі абарочваюць іх супраць чалавецтва. Але сам М. Гарэцкі пры ўсім захапленні навуковым прагрэсам бачыць у сялянскіх забабонах і традыцыях тое “роднае карэнне”, ад якога не варта адрывацца.

Максім Гарэцкі бярэцца распавесці нам беларускую гісторыю дзетазабойцы ў кароткім апавяданні “Маці” (1916), рэагуючы на сацыяльныя праблемы ваеннага часу, сведкам якіх з’яўляўся сам. Гісторыя, распаведзеная аўтарам, магла б здарыцца не толькі ў беларускай вёсцы, але і ў любым іншым патрыярхальным грамадстве ўвогуле. Тыпалагічна блізкі вобраз Маці М. Гарэцкага гётэўскай Грэтхен тым, што яны насычаныя як гістарычнай канкрэтыкай, так і сімволікай. І ў адной, і ў другой гісторыі пазнаецца час і краіна, а лёс гэтых жанчын падобны да лёсаў многіх дзяўчат, падманутых у каханні, кінутых і звар’яцеўшых. Для іх вар’яцтва з’яўляецца вынікам суду над самімі сабой. Абедзве забіваюць сваіх немаўлят у стане афекту. Маці і Грэтхен застаюцца сам-насам са сваёй праблемай, у М. Гарэцкага хлопец у хуткім часе пакідае вёску, не даведаўшыся пра лёс

рознастылёвасць (што характэрна было і для яго еўрапейскіх сучаснікаў), а яшчэ і мастацкі ўніверсализм. Гэтыя прыёмы былі ўласцівыя і Ё. В. Гётэ, што ўвасобілася ў неўміручым “Фаўсце”. Матывы фаўсціяны, якія набылі з шэдэўрам нямецкага асветніка сусветнае гучанне, можна сустрэць і ў М. Гарэцкага.

Адным з такіх прыкладаў з’яўляецца даваеннае апавяданне “Роднае карэнне” 1913 года, дзе фальклорныя матывы пераплятаюцца з разважаннямі пра моц розума і навукі, у гэтым рэалізуецца неарамантычная канцэпцыя двухсвецця (рэальны свет і ірацыянальны пры гэтым уступаюць у канфлікт і змагаюцца паміж сабой у свядомасці галоўнага героя), губляецца мяжа паміж рэальнасцю і сном, уводзіцца ў ніць апавядання народная міфалогія. Падобныя прыёмы мы сустракаем у Гётэ, калі міфалагічная аснова з’яўляецца тлумачэннем важных філасофскіх ідэй і канцэпцый. М. Гарэцкі падымае тут пытанні ўніверсальнага маштабу і закранае праблемы самасвядомасці беларусаў.

Канцэпт фаўсціяны актуальны і на пачатку XX стагоддзя, што адчуваў М. Гарэцкі, супрацьпастаўляючы ў “Родным карэнні” два бакі беларускага жыцця: патрыярхальны свет вёскі і прагрэсіўнага горада. Гэта параўнанне яскрава прасочваецца ў сістэме мастацкіх вобразаў: медыцына (навука) – народныя вераванні ў дамавых, чарцей і іншую нячыстую сілу; горад дае магчымасць “выбіцца ў людзі”, памяняць свой сацыяльны статус, а ў вёсцы жыццё застыла і цячэ павольна, там змены бываюць рэдка і ўспрымаюцца як катастрофа (новая хата, якая згарэла); чыгунка (“цёплыя, добрыя бягучыя хаткі”, якія імчацца па ёй на край свету) і воз

саломцы, у гэткі маўкліва-сонны час яна, жалобная, паціху ішла па так знаёмай вузенькай сцежцы за сялібамі на сонны, безгалосы, нямы гай, што невыразнай, чорнай плямай адзначаўся здалёку, наперадзе, сярод невыразнага кругазору начнога неба, за паўсотні якіх сігоў угледзела бялеючы новы, высокі крыж над свежай магілай...” [2, с. 87–88]. У дадзеным урыўку ўжываюцца метафары і эпітэты. Прырода надзяляецца чалавечымі эмоцыямі і пачуццямі: “Мёртвая ціша стаяла каля гаю і на гаю, і няўцямная жудзь плыла-цягнулася ў той цішы” [2, с. 88] і інш. Аўтар выкарыстоўвае шмат паўтораў для стварэння карціны ночы: “А каля гаю і на гаі – ціша, начныя моўчкі і моўчкі...” [2, с. 89], “Болкі шпарка бягуць высачэй і ніжэй, спіць гай, і бярозы, і сасна, і крыжы, і святліцы, росна на полі, а пахне так мякка і мляўка неяк, хоць і ядрана ўночы” [2, с. 89]. Ва ўрыўках шмат аднародных членаў сказа, яны ствараюць рытм прозы.

Вобраз ночы – цэнтральны для ўсяго апавядання, і таму тэма роднай прыроды таксама цэнтральная: “... Ты абліваеш сваім блескам нудна, але ўпорчыва і бесперастанна цалюткую ноч. Не блеск, не, не срэбра, а нешта алавянае... Ты і тады быў алавяны, а здаўся срэбраным... Ціха было пад старымі ліпамі... Ядраная ноч... Месячна... Нечага жадалася...” [2, с. 90]. Перадаць прыгажосць ночы пісьменніку дапамагаюць клічныя сказы і паўторы: “А ноч! Божа ж ты мой, якая ноч! Яна незвычайна прыгожа...” [2, с. 90], «Зоркі мігцяць, мігцяць, мігцяць...” [2, с. 91]; параўнанні: [зоркі] “Як дарагое цветнае каменне, свецяцца. Як лампадкі, блішчаць аганькамі белымі, залатымі, чырвонымі, жоўтымі” [2, с. 91]; намінацкія сказы: “Як прыгожа, як цудоўна-

люба, какое вялікае мастацтва ў кожнай драбязінцы з творчасці Вялікай Непазнаванай Сілы!” [2, с. 91]. Пры дапамозе паўтораў і аднакарэнных слоў М. І. Гарэцкі ўзмацняе прыметы і ступень дзеяння: “Месячна... Месячна навокал, так месячна, і лезе нешта месячнае, тое маўкліва-незразумелае, лезе ў кволую душу, зваяваную прыгоствам няцямлівасці ўсяго, што тут спала блізка, на зямлі, і што было, нявідзімае, у паветры, і што, можа, мае душу ці пачаткі яе там, далёка, на другіх планетах Усясвету...” [2, с. 91]. Гэтае апавяданне вельмі прыгожае і цікавае для чытачоў.

У апавяданні “Зіма” [2, с. 158–171] прырода паказваецца ў цеснай сувязі з чалавечым жыццём: “Замятуха пад вечар закруціла ўва ўсе бакі” [2, с. 158], “У расчыненыя дзверы ляцелі белыя сцюдзёныя камы марозу” [2, с. 159] і інш. Аўтар стварае антытэзу ‘зіма – лета’, ужывае двухсастаўныя сказы: “Вуліца маўчала, шэрая і пустая. Замятуха мяла... Раўла ў Максімавым двары карова. Скрыпнулі ў далёкім гумне вароты. Нечыя калматыя коні, павесіўшы галовы, стаялі сярод вуліцы – ці піць хацелі, ці аб чым тужылі сярод стужы і ўспаміналі краснае лецечка” [2, с. 162]. Для павелічэння гукавога эфекту выкарыстоўваюцца аднакарэнныя словы: “Абсаджаная яловымі лапкамі зімовая дарога быццам замарудзіла ўцячы далёка. Турботна цягнулася ад хат туды, туды... І яе замарозіў мароз...” [2, с. 162]. Двухсастаўныя сказы падобнай канструкцыі ствараюць асаблівы рытм прозы М. І. Гарэцкага: “А шыбы зверху адтайвалі на ноч. На дварэ было ціха. Мароз лягчэў. Укачалася дарога. Нехта паехаў у госці ці ў сваты. Снег марудна круціўся ў сумным зімовым паветры” [2, с. 164]. Письменнік ужывае

нікаў і стаўся Карпавічам. Але правадыры-інтэлігенты з іх характэрнай інстынктыўнай цямнасцю не мелі для яго асаблівай прыхільнасці. Чулі ў Карпавічу той гатунак людзей-самавукаў, каторыя хоць і вялікай высакосці даходзяць у мастацтве, палітыцы ці абы-якой навучы, але назаўсёды застаюцца з нейкай хібаю ў самым грунтоўным, а дзеля таго неўспадзеўкі і страшна лёгка зваліваюцца часам на самы дол чалавечай думкі. Яны, гэтакія, нейкім дзівам сумяшчаюць у душы сваёй найлепшы, здаецца, гуманізм і найгоршае, акажацца, чалавеканялюбства, хімію і алхімію, марксізм і хірамантыю і з аднолькавай шчырасцю веруюць у тое і другое. Багі іхнія любяць завадзіць сварку, скідаюць адзін аднаго з пасаду і робяць у галаве свайго паклонніка незвычайны сумбур. Багоў гэных зазвычай надта многа, але бываюць часіны, што і няма нічога, вось тагды людзі такога гатунку і вырабляюць розныя неспадзеўныя штучкі... І праўда: у пачатку вайны ён троху чаго не зрабіўся самым яркім ісціна-рускім патрыётам, потым пад уплывам сваіх знаёмых студэнтаў – свядомых беларусаў – дужа скоро асцюдзянеў. І нічога дзіўнага, што за нядоўгі час перамахнуў ён аж да бальшавіцкага лагера. У бальшавізме Карпавіч пачуў нешта блізкае, роднае і любое” [3].

Калі звярнуцца да творчай спадчыны пісьменніка М. Гарэцкага, то вельмі часта можна бачыць, як ён выкарыстоўвае архетыповыя, уласцівыя для розных культур міфасюжэты. Нярэдка ў апавяданне ўплятаецца ўстаўная гісторыя: легенда, сон, відзеж. Неарамантычная канцэпцыя двухсвецця змешвае ў адно рэальнасць і звышрэальнасць. Гэта надае творам аўтара не толькі

цяпер цвярдзеець, але робіцца нядобраю, набірае ўсё болей нейкай калянасці і навет жорсткасці... І адна палова яго, каторая разумела бёлых, маўчала, знямела... І другая палова яго, каторая разумела чырвоных, вымагала, каб ён знайшоў князя і забіў яго і каб ён дагнаў Гарэшку і даў яму выспятка пад грудзі, як той даў ляжачаму Гаршку” [3].

Разарванасць і раздвоенасць душы галоўнага героя праяўляецца і ў падмене, калі сапраўдная маці-сялянка Малання вырашыла змяніць лёс свайго дзіцяці, і ў каханні, і ў адносінах да сацыяльна-палітычных падзей, і ў тых выбарах, якія робіць галоўны герой напрацягу твора. Сам матыў падмены і пражывання чужога жыцця вельмі сімвалічны ў аповесці і сустракаецца ў творчасці еўрапейскіх майстроў слова (Р. М. Рыльке, Г. фон Гофмансталя і інш.). Ігнат Абдзіраловіч – збіральны вобраз беларуса-еўрапейца, які жыве ў час імперыялістычнай вайны і крушэння імперый, калі нешта адбываецца ў свядомасці людзей, калі яны прымушаныя жыць не сваім жыццём, калі яны страчваюць жыццёвыя арыенціры.

Сітуацыя ператварэнняў у цэлым з’яўляецца характэрнай для многіх герояў М. Гарэцкага, толькі ў кагосьці гэтая драма адбываецца ў душы, вядзе да разладу з самім сабою, да «двудушша», кагосьці падштурхоўвае да двудушнасці (крывадушнасці). У аповесці можна пабачыць галерэю вобразаў, якія становяцца прыстасаванцямі і крывяць душою, не праяўляюць шчырасці ні з іншымі, ні сам-насам. Паказальным тут з’яўляецца Іван Карпавіч Гаршчок, якога аўтар характарызуе так: “Здабыў пашану за розум свой ад таварышаў-работ-

шмат эпітэтаў (*добрая, вясёлая, белы, мяккі, пушысты і інш.*), цікавыя параўнанні (*снег – прыгожыя жгуцікі; сняжынкі – пчолы снегу*) для стварэння яркай зімовай карціны: “Была тая пятніца на пачатку зімы, добрая, вясёлая. Белы, мяккі снег ішоў з рання. Укрыў усё надвор’е белаю, пуховаю дзяругаю. Пад нагамі, калі ідзеш: хруп-хруп, хруп-хруп. Прыемна і лёгка. На вецці дрэў снег павіс, расцягнуўся белымі, пушыстымі жгутамі; звесіўся на малых пручінках прыгожымі жгуцікамі. Згары патроху яшчэ ляцяць дробным хлопам сняжынкі. Наверсе – палёнка снежавая, і немаведама адкуль паўзуць з мутнага бяздоння пчолы снегу, – як рой. Ляцяць уніз і непрыкметна, мякка сцелюцца...” [2, с. 165]. Семантычная апазіцыя ‘зіма – вясна’ паложана аўтарам у аснову дадзенага апавядання, таму што з пятай часткі пачынаецца апісанне адлігі, і пры гэтым карціны прыроды цесна ўзаемадзейнічаюць з карцінамі побыту людзей: “У суботу былі заручыны, і на дварэ пачалася адліга. Зусім адталі вокны. На момант брызнуў з-за хмар снапок сонца. Мяккі снег качаўся ў камы, і хлопчыкі наляпілі дзядоў. Гнядзя коні не пайшлі з вадапою ў пуню, а пабеглі за хаты, па снягу, пабрыківацца” [2, с. 167]. Гукі ўяўляемай вясны знаходзяцца з суладзі з гукамі вяселля (*адліга, звон, званочкі, балабонцы, смех, гоман, скрыпкі, бубны, пняць і інш.*): “Уся вуліца памякчэла, пасвятлела, была поўна гукаў ад адлігі і звону ад гульні. Вясельныя паязджане занялі повен двор. Хрупалі сена коні, бразгаючы званочкамі і балабонцамі. Туды і адтуль хадзілі людзі са смехам і жартамі, шнырхалі пад нагамі дзеці, кідаючы снежкамі, і лунаў вясельны гоман. А ў хаце ігралі скрыпкі і бубнелі бубны,

пялі і гручэлі гулёбнікі, клумілі-гаварылі хмельныя госцікі” [2, с. 167]. Ужываецца шмат метафар і эпітэтаў, паўторы пры апісанні зімовай раніцы: “Ціха і маркотна было з рання. Сумётамі белымі, белымі, сіняватымі, касымі і з высокімі, аж да стрэх, грэбнямі замяла, засыпала завіруха маўкліва-акалелыя хаты за доўгую, завірушную ноч” [2, с. 171]. Пісьменнік стварае гукавую (*скрыпае, засыпела, захрыпела, дудка*) і каларыстычную палітру (*цёмнаватыя, шэрая, белаваты, бліскучыя* і інш.) навакольнага асяроддзя: “Бясконцыя, цёмнаватыя досвіткі развееліся ў шэрую раніцу. Скрыпае ля студні снег. Засыпела, захрыпела, як папсаваная дудка, замёрзлая вага. Лягнулі вёдры. Панурыя гнядыя коні выйшлі за вароты і стаялі доўга ля замёту. ... А ў тым канцы хат, уверсе, над стрэхамі, пацягнуўся белаваты дым з коміну і разбягаецца ў марозным развіднелым паветры, навакол застыглага вецця на бярозе, і робіць тое бярозавае ўбранне з бліскучых сняжынак яшчэ прыгажэйшым” [2, с. 171]. Гэтае апавяданне падобнае на верш, яно лёгка чытаецца і адрозніваецца музычнасцю мовы.

Даследчыкі творчасці М. І. Гарэцкага адзначаюць яе складанасць і своеасаблівасць. М. Мішчанчук зазначае: “Творчасць Максіма Гарэцкага арганічна ўпісваецца ў мастацкую сістэму мадэрнізму многімі асаблівасцямі. На першае месца паставім аўтарскае адчуванне жыцця як катастрофы, яго вострых катаклізмаў і супярэчнасцей як трагічнай накіраванасці. ... Другая прыкмета мадэрнізму Максіма Гарэцкага выяўляецца ў вобразнай сістэме многіх твораў, якая вызначаецца агульным трагедычным пафасам... Можна лічыць, што падобнае адчуванне жыцця, якое выяўляецца ў адпаведных

Адна трымае, з моцным любові жаданнем, // Сябе ў свеце, ухапіўшыся за цела [органы]; // Другая падымаецца гвалтоўна ад зямлі, // Да мясцовасцей высокіх продкаў”. – Тут і далей падрадкавы пераклад наш – Т. С.) [2, с. 33]. Свой варыянт топасу фаўсцыяны пісьменнік ускладняе дваістасцю канцэпцыі асобы, якая праявіцца ў адзінстве і барацьбе супрацьлегласцей, у тэзісе аб звышчалавеку і ідэі апраўдання.

У XX стагоддзі гэты канцэпт пільна даследуецца нямецкім філосафам Освальдам Шпэнглерам у грунтоўнай працы “Заход (Заняпад) Еўропы” (“Der Untergangdes Abendlandes”, 1918–1922), дзе ён характарызуе розныя тыпы культуры і называе заходнееўрапейскую культуру культурай фаўстаўскага тыпу. Фаўстаўскую душу Шпэнглер характарызуе як бязмежную прастору, “целам” якой з’яўляецца заходняя культура. Яна прарастае з германскай паганскасці, з Вальхалы, якая не прывязаная да пэўнага месца. Гэта душа адзіноцтва, таму заходнееўрапейская культура – культура індывідуалізму. Фаўстаўская культура – культура волі (Willenskultur), таму што воля звязвае будучыню з сучаснасцю.

Канцэпт фаўсцыяны быў блізім і Максіму Гарэцкаму, які разважаў над гэтай тэмай ў сваіх творах. Асабліва гэта праявілася ў няскончанай аповесці “Дзве душы” (1919). На прыкладзе галоўнага героя Ігната Абдзіраловіча ўвасобіўся пошук ідэнтычнасці і разважанні беларускай інтэлігенцыі аб шляху народа. Лейтматывам твора становяцца словы, якія характарызуюць гэты пошук: “І душа дваіцца. Дзве душы. Тая, што плакала і жалілася на другую, на што яна мучыць яе падманкамі,

(“Faust. Der Tragödie erster Teil”, 1806), а тая ў сваю чаргу ў супрацоўніцтве з кампазітарам А. Г. Радзівілам нарадзіла “Трэцяга Фаўста” – лібрэта да аднайменнай оперы (1833). Гётэ ўслед за сваім папярэднікам Лесінгам у якасці галоўнай ідэі твора разглядае прычыну апраўдання Фаўста ў яго імкненні да пазнання свету, у спробах знайсці праўду, спасцігнуць ісціну.

Новай была і інтэрпрэтацыя вобразу Мефістофеля: “Я дух, што адмаўляе вечна... Частка сілы той ліхой, // Дабро ўтвараецца з якой” (пер. В. Сёмухі) [1, с. 191]. Ён не чорт народных легендаў, а дыялектычнае адзінства дабра і зла. Вялікі мысляр Асветніцтва Ё. В. Гётэ першым стварае ў “Фаўсце” з міфаў філасофскія канцэпцыі. Кожны яго вобраз складаны і неадназначны. Напрыклад, саюз Фаўста і антычнай прыгажуні Алены нельга ўспрымаць як банальнае сужыхарства, як гэта было ў народнай легендзе, калі Фаўст патрабуе ад чорта даставіць яму прыгажэйшую з жанчын. Гэты саюз паводле Гётэ – шлях яго эпохі, яго часу да цудоўнейшых форм, якія нарадзіла Антычнасць. Але ўзяць можна толькі формы, новая эпоха напоўніць іх новым зместам. Таму сімвалічны канец у гісторыі Фаўста і Алены: яна знікае, а ў яго руках застаецца яе вопратка.

Адным з першых асветнік Ё. В. Гётэ зафіксаваў антрапалагічны канцэпт “дзвюх душ” у характары свайго героя Фаўста: “Zwei Seelen wohnen, ach! In meiner Brust, // Die eine will sich von der andern trennen; // Die eine hält, in der ber Liebes lust, // Sich an die Welt, mit klammernden Organen; // Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust, // Zu den Gefilden hoher Ahnen”. (“Дзве душы жывуць, Ах! у маіх грудзях // Адна хоча аддзяліцца ад іншай; //

трагедыяных мастацкіх прыкметах ... з’яўляецца вечным, ідзе з дапісьмовага перыяду развіцця мастацтва...” [3, с. 100-101]. І. Бурдзялёва піша: “Максім Гарэцкі шмат у чым апярэдзіў сучасныя мастацкія адкрыцці беларускай літаратуры, сінтэзаваў творчы вопыт некалькіх мастацкіх накірункаў. Яго духоўныя пошукі – гэта шлях праз адчай і духоўны крызіс да экзистэнцыяльнага выбару на карысць спрадвечных чалавечых каштоўнасцей. Горкае расчараванне спалучаецца з пошукамі аўтарам новай катэгорыі становага, якое месціцца не ў навакольнай рэчаіснасці і не ва ўласным народзе. Такі пазітыў ён знаходзіць у самім сабе, вернасці свайму маральнаму імператыву, які выводзіць творцу на разуменне сябе ў кантэксте вечнасці” [1, с. 67]. Тэма роднай прыроды ў апавяданнях М. І. Гарэцкага таксама з’яўляецца вельмі пазітыўнай, яна мае цесную ўзаемасувязь з тэмай чалавечага жыцця і таму з’яўляецца адной з ключавых у яго прозе; яна рэалізуецца пры дапамозе разнастайных вобразных, лексічных і граматычных сродкаў, дазваляе чытачу зразумець адносіны пісьменніка да сваёй Радзімы, яго стаўленне да вечных каштоўнасцей жыцця.

Літаратура

1. Бурдзялёва, І. Рысы мастацкага прадбачання Максіма Гарэцкага ў кнізе-дзёніку “Скарбы жыцця” / І. Бурдзялёва // Максім і Гаўрыла Гарэцкія і спадарожніцы іх жыцця і творчай дзейнасці. Матэрыялы XIV Гарэцкіх чытанняў (прысвячаюцца Году Маці), Мінск, 8 чэрв. 2006 г. / Дзярж. музей гісторыі беларус. літ., Рэсп. фонд імя братаў Гарэцкіх, Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва, Ін-т літ. імя Янкі Купалы

НАН Беларусі, Ін-т геахіміі і геафізікі НАН Беларусі; рэд. кал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 62–68.

2. Гарэцкі, М. І. Збор твораў у 4-х т. / М. І. Гарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1. Апавяданні 1913–1930 / [Аўт. прадм. А. Адамовіч]. – 446 с.

3. Мішчанчук, М. Вобразная сістэма прозы Максіма Гарэцкага ў кантэксце пошукаў мадэрнісцкай літаратуры першай палавіны XX стагоддзя / М. Мішчанчук // Максім і Гаўрыла Гарэцкія і спадарожніцы іх жыцця і творчай дзейнасці. Матэрыялы XIV Гарэцкіх чытанняў (прысвячаюцца Году Маці), Мінск, 8 чэрв. 2006 г. / Дзярж. музей гісторыі беларус. літ., Рэсп. фонд імя братоў Гарэцкіх, Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва, Ін-т літ. імя Янкі Купалы НАН Беларусі, Ін-т геахіміі і геафізікі НАН Беларусі; рэд. кал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 100–106.

У эпоху “Буры і націска” ўжо праз два стагоддзі вялікая колькасць літаратараў звяртаецца да пералажэння фабулы народнай легенды. З’яўляюцца ў свет “Фаўст, яго жыццё, дзеі і яго звяржэнне ў пекла” Максіміліяна Клінгера (1790), сцэнкі Якаба Ленца, драма “Жыццё і смерць доктара Фаўста” Фрыдрых Мюлера, “Ёган Фаўст” Паўля Вайдмана, план п’есы і некалькі сцэнаў пра Фаўста Готхальда Эфраіма Лесінга, які альбо згаджаліся з першапачатковай фабулай, альбо, як Лесінг, лічылі, што галоўны герой заслугоўвае апраўдання, бо ў эпоху Асветніцтва дапытлівы розум не мог быць асуджаным. Абапіраючыся на філасофію Рэне Дэкарта аб прыярытэце розуму (“*Cogito ergo sum*”) і на ідэю эмпірычнага пазнання свету Фрэнсіса Бэкана (“*Scientiapotentiaest*”), *вобраз Фаўста набывае не проста становіцца канатацыі, ён – герой цалкам становіцца, таму што нельга накладваць анафему на тых, хто імкнецца спасцігнуць праўду і таямніцы света розумам, свабодным ад усялякіх догмаў і забабонаў, пры гэтым нават можна і заключыць дамову з чортам і прымусіць яго служыць тваім мэтам.*

Задуму Лесінга ў першую чаргу ўзяў на ўзбраенне яго сучаснік і суайчыннік Ёган Вольфганг фон Гётэ, які стварыў цэласны і завершаны вобраз галоўнага героя, а таксама шэдэўр фаўсціяны ў сусветнай літаратуры. Для яго праца над гэтым творам стала “справай усяго жыцця” і цягнулася каля шасцідзясяці год, аж да смерці. Першай цікавай інтэрпрэтацыяй народнай легенды стала шцюрмерская п’еса Ё. В. Гётэ “Пра-Фаўст” (“*Urfaust*”, 1773), якая была знішчана аўтарам, але стала асноўным сюжэтным ядром Першай часткі “Фаўста”

Таццяна Супранкова
(Мінск)

СЭНСАВАЕ НАПАЎНЕННЕ КАНЦЭПТУ ФАЎСЦІЯНЫ Ў М. ГАРЭЦКАГА

Мастацкая літаратура за ўвесь час свайго існавання стварыла шмат вобразаў, якія сталі “вечнымі”, вобразамі-архетыпамі ці топасамі (як іх прынята называць у літаратуразнаўстве). Яшчэ ў старажытныя часы пісьменнікі старажытнай Грэцыі, апрацоўваючы міфасюжэты ў эпасе, лірыцы альбо драматургіі, стварылі шэдэўры, да якіх звярталіся ў наступныя эпохі. І звярталіся не толькі прадстаўнікі літаратурнай творчасці, а дзеячы культуры, увекавечваючы гэтыя вобразы ў музыцы, скульптуры, жывапісу, графіцы, у сцэнічных пастановах. Таксама некаторым з іх наканавана было стаць філасофскімі канцэптамі, як, напрыклад, комплексу “Эдыпа” ці “Электры”.

Вобраз чарнакніжніка Фаўста з’яўляецца на нямецкай глебе яшчэ ў часы позняга Сярэднявечча. І ўжо ў самых першых літаратурных версіях легенды вобраз галоўнага героя не толькі аваяны міфамі, але і становіцца прывабным, нават у няпростую і складаную пару Рэфармацыі. У пісьмовай фіксацыі версіі легенды “Гісторыя доктара Ёгана Фаўста, знакамітага чарадзея і чарнакніжніка”, якая была апрацавана ананімным аўтарам і выдадзена ў 1587 г. франкфурцкім друкараром Шпісам, Фаўст прадстаўлены як негатыўны герой, які займаецца чарадзеяствам, што супярэчыць духу хрысціянскай царквы і асуджаецца.

Эльвіра Мурзіч
(Мінск)

БЕЛЕТРЫСТЫЧНЫ ЭЛЕМЕНТ У АПАВЯДАННЯХ М. ГАРЭЦКАГА “ДЗЁГАЦЬ” І М. ЗАРЭЦКАГА “ДЗІЎНАЯ”

Максім Гарэцкі (1893–1938) і Міхась Зарэцкі (1901–1937) – выдатныя беларускія пісьменнікі першай трэці XX-га стагоддзя, вельмі важным перыядам творчасці якіх з’яўляюцца 1920-я гг., хаця трэба падкрэсліць, што Максім Гарэцкі як адзін з лідараў нацыянальнага адраджэння, паплечнік Коласа, Купалы і Багдановіча, сцвердзіўся ў літаратуры раней, чым маладзейшы за яго Міхась Зарэцкі, які напачатку вылучыўся ў коле “Маладняка”.

Абодва аўтары ў сваіх творах звяртаюцца да выкарыстання элементаў белетрыстыкі, аднак па-рознаму і ў рознай ступені прымяняюць іх.

Белетрыстыка – літаратура так званага другога раду, няўзорная, некласічная, але яна мае пэўныя вартасці. Па ідэйна-эстэтычным узроўні белетрыстычная творы знаходзяцца паміж літаратурай высокай (класічнай, часта складанай для чытання) і масавай (спецыяльна арыентаванай на патрэбы і густы чытачоў).

Сярод рыс, характэрных для белетрыстыкі, можна вылучыць наступныя:

1) імкненне да сюжэтнасці, займальнасці, як правіла, увасобленае ў выкарыстанні авантурнай, дэтэктыўнай, прыгодніцкай, меладраматычнай інтрыгі;

2) абмалёўка чалавечай псіхалогіі пераважна праз знешняе дзеянне дзеля стварэння напружанай драматычнай або меладраматычнай інтрыгі;

3) стварэнне эфекту “пазнавання рэальнасці”;

4) вялікая роля дэталі для стварэння нечаканага эфекта.

Творы і М. Гарэцкага, і М. Зарэцкага не толькі сталі класічнымі, але і застаюцца цікавымі для сённяшняга чытача, у тым ліку дзякуючы белетрыстычным элементам.

Для аналізу і параўнання былі ўзяты ўзоры малой прозы абодвух аўтараў – “Дзёгаць” Максіма Гарэцкага і “Дзіўная” Міхася Зарэцкага.

Апавяданне “Дзёгаць” (або “Юлічка” – у машынапісным варыянце) упершыню было надрукавана ў газеце “Наша ніва” ў 1915 годзе і адносіцца да ранняга этапу творчасці аўтара. “Дзёгаць” згадваецца аматарамі і знаўцамі літаратуры значна радзей, чым тая спадчына Максіма Гарэцкага, што тэкстуальна вывучаецца ў школах Беларусі і па-новаму раскрывае Гарэцкага для чытача, які знаёмы з такімі творами пісьменніка, як “Літоўскі хутарок”, “Роднае карэнне” або апавяданні з нізкі “Сібірскія абразкі”.

Апавяданне расказвае нам пра дзяўчыну Юлечку, пра што сведчыць адна з варыянтных назваў твора. Падзелена апавяданне “Дзёгаць” на тры часткі.

У першай частцы мы даведваемся пра тое, што галоўная гераіня, якая выглядае прыгожай паненкай, летам адпачывала ў сваёй цёткі, дзе заяла сабе некалькі кавалераў. Але лета заканчваецца, і за дзяўчынкай павінен прыехаць бацька, каб адвезці яе ў родны горад.

[5, с. 147]. Мацей Мышка памятае, хто ён і адкуль яго род, спагадае роднай старонцы – вёсцы Жабракоўка, якая зноў гібее ўжо пад уладай польскіх паноў, і ніяк яе жыхары не стануць самі сабе гаспадарамі на сваёй жа зямлі...

Берагчы сваю спадчыну – памяць пра свой род і народ, моцна трымацца каранямі за сваю зямлю, каб ніякія палітычныя віхуры не вырвалі з жыцця і не панеслі, бы трэску, на хвалях гісторыі. Магчыма, да такой высновы хацеў падвесці чытача Максім Гарэцкі.

Літаратура

1. Багушэвіч, Ф. Творы / Ф. Багушэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 309 с.
2. Гарэцкі, М. Віленскія камунары. Раман-хроніка / М. Гарэцкі. – Мінск : Беларусь, 1965. – 356 с.
3. Губская, В. Класіка XX стагоддзя: прыхаваныя таямніцы рамана “Віленскія камунары” М. Гарэцкага / В. Губская. – Мінск : РІВШ, 2016. – 108 с. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/171770> . Дата доступу: 27.09.23.
4. Колас, Я. Выбраныя творы / Я. Колас. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – 720 с.
5. Купала, Я. Выбраная лірыка / Я. Купала. – Мінск : Беларусь, 1967. – 264 с.
6. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 3. Вершы, пераклады 1911–1914. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 342 с.
7. Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 510 с.

страшным слове...” [2, с. 191]. Адсылка да “Новай зямлі” дапамагае чытачу зразумець глыбіню перажыванняў Мацея Мышкі.

Праца і актыўны ўдзел у справах клуба на Вароняй дапамаглі Мацею Мышку вярнуць “імпэт да змагання за лепшае жыццё чалавецтва”. Пазней са зместу рамана чытач даведаецца, што авантурнае рашэнне рэўнасавета ўступіць ва ўзброеную барацьбу з палякамі за ўладу ў Вільні, будучы ў меншасці, скончыцца крывавай трагедыяй. Спачатку герой “Віленскіх камунараў” з энтузіязмам ставіўся да будучай сутычкі з палякамі, аднак ужо ў працэсе абароны, калі скончыліся патроны, Мацей Мышка зразумеў, наколькі безадказнай была іх падрыхтоўка і арганізацыя. Яшчэ больш астудзіла бунтарскі запал Мышкі рашэнне кіраўнікоў рэўнасавета скончыць жыццё самагубствам, раз па-іхняму не выйшла. Лёс Мацея Мышкі склаўся больш шчасліва: з польскага палона, дзе ён не раз развітваўся з жыццём, яго вызваліла Чырвоная Армія; у іх з Юзяй нарадзілася двое дзяцей. Да бацькі, Міхася Мышкі, які перабраўся ў БССР і працаваў у кампартыі, Мацей ехаць не спяшаўся. Ён выбраў застацца ў акупаванай палякамі Вільні, “пакуль можна...”.

Вернемся ж да эпіграфа да першага раздзела і паспрабуем разгадаць, да якой высновы скіроўвае чытача Максім Гарэцкі. Лірычны герой купалаўскай “Спадчыны” носіць у сваім сэрцы вобраз роднай старонкі, сувязь з ёй – той “вечны светач-полымя”, што ратуе яго ў ліхую гадзіну, сагравае “ласкай матчынай”, дзе б ён ні быў: “Жыве з ім дум маіх сям’я // І сніць з ім сны нязводныя... // Завецца ж спадчына мая // Ёсяго Старонкай Роднаю”

Сярод відавочных элементаў белетрыстыкі можна назіраць стварэнне пэўнай меладраматычнай інтрыгі. Хлопцы, якія круцяцца вакол Юлі, лічаць, што ў яе бацькі ёсць маёнтак. А самой дзяўчынцы, хаця і няёмка падтрымліваць сваю хлусню пра сямейную заможнасць, ужо сорамна сказаць праўду пра бацькоў з іх сялянскім ладам жыцця, бо гэта знізіць яе статус з панскага да мужыцкага ў вачах кавалераў.

– *А па вас, Юля, сваіх коні прышлюць з фальварка ці прыйдзеца ў дыліжансе ехаць? – спытаўся кароценькі. Яму гімназіст казаў, што ў Юлінага бацькі ёсць свой маёнтак.*

– *Ай, я і сама добра не ведаю, – прамовіла і нешта змоўкла. – Ай, мусіць, з дому прышлюць коні.*

Яна хацела сказаць: каня, ды ўсё роўна сказала “коні”. Ці яны праваджаць прыйдуць? Яна не скажа, калі паедзе [1, с. 133-134].

Па-майстэрску прапісаны думкі галоўнай гераіні, бо менавіта праз іх, а не праз відавочныя словы аўтара, мы здагадваемся пра хлусню дзяўчынкі. Юля хацела паказацца паненкай, цікавай гімназістам і вучням з другога горада, а таму прыдумала сабе легенду пра высокае паходжанне і багатае жыццё.

Акрамя выдатнай абмалёўкі характару галоўнай гераіні, нягледзячы на тое, што яна ўклалася ў некалькі радкоў, Максім Гарэцкі стварае інтрыгу і падштурхоўвае чытача да думкі: ці не прыйдуць хлопцы ўсё ж праводзіць Юлечку, бо яна сапраўды зацікавіла іх.

Другая частка прысвечана зборам бацькі Юлечкі. Менавіта там, у першым жа сказе Гарэцкі раскрывае, што бацька гераіні – звычайны мешчанін з кавалкам

зямлі за горадам. *“Шляхціц Пухальскі жыў у горадзе і пісаўся мешчанінам, але, маючы за горадам кавалак зямлі, ён, як звычайны земляроб, капаўся ў зямлі, жыў з зямлі і, хоць хадзіў у ботах, нічым не розніўся ад акалічнае лапцёвае шляхты і заможных мужыкоў”* [1, с. 134].

Наогул другая частка ўяўляе сабой класічнае рэалістычнае апісанне жыцця земляроба: скаргі, што можна было яшчэ пасеяць жыта, а не ехаць па дачку; спрэчкі з жонкай; падрыхтоўка каня да няблізкай дарогі. Такое апісанне не паскарае развіццё інтрыгі ў апавяданні, але цалкам абгрунтоўвае яе. Чытачу раскрываецца атмасфера, паказваецца, у якой абстаноўцы жыла дзяўчынка і, відавочна, завастраецца мастацкі акцэнт Максіма Гарэцкага на балючым для беларусаў сацыяльным кантрасце: мужыцкае, беднае, “нізкае” – панскае, заможнае, “высокае”. Пераважную частку беларусаў у Расійскай імперыі часоў Гарэцкага вабіць панскае. А раз так, то сялянскае азначае непрывабнасць, яго саромеюцца. Вось і Юлечцы захацелася нешта прыдумаць, “падвысіць” сябе і хаць б у іншым горадзе на некаторы час апынуцца “заможнай дамай”.

З функцыяй ключавой мастацкай дэталі з’яўляецца тут і той самы дзёгаць, які яшчэ адыграе сваю ролю ў трэцяй частцы і які вынесены ў назву апавядання. Аўтар піша з выразным іранічным адценнем:

“Тады паня паднімала калёсы, а пан знімаў каток і шпарка вазёкаў па восі дзёгцевым квачам, каб не сцякло многа дзёгцю без карысці на зямлю.

Так старыя падмазалі калёсы, пракацілі іх троху па падворку, каб дзёгаць разышоўся па трубы і не капаў” [1, с. 135].

“ўцячы стараліся ўсе, бо чамусьці нікому не хацелася застацца тут на веку на прыгожым узгорачку пад старымі ясенямі і клёнамі” [2, с. 164].

Уцёкшы з Белавежы, Мацей Мышка вярнуўся ў Вільню – горад падаўся яму няўтульным, брудным. Мацей знайшоў сваю маці на новай кватэры, дзе яна жыла з Юзяй, яе маленькім сынам Напалеонам і Янінай, і спалохаўся ад яе выгляда, бо надта ж яна пастарэла і схуднела. Калі ж Мацей паспрабаваў паскардзіцца маці на жахі, што адбываліся на лясных разразотках, яна ўразіла хлопца адказам: *“Там жа вас кармілі, і ў бараках цёпла было...”* [2, с. 174]. Ад голада і холада ў акупаванай Вільні пакутавалі дарослыя і дзеці. У такі страшны час Мацей Мышка бярэ на сябе клопат пра блізкіх людзей: распрадае свае рэчы, што засталіся, купляе хлеб і дзеліць яго паміж маці і сынам Юзі, дастае для малога таксама таблеткі сахарыну. Падаецца ў батракі ў маёнтак пад Вільню, бо яму, бегламу, у горадзе нельга было заставацца, і там дбае пра сына Юзі. Выйграныя ў карты паўпуда гароха адпраўляе ў Вільню: *“Стараўся ж я для Напалеона, для Рабэйкавага сына, бо ўвесь час стаяў ён мне ўваччу жалкім дзіцячым трупікам...”* [2, с. 181].

Аднак голад усё роўна прыбраў спачатку маленькага Напалеона, а потым і маці Мацея Мышкі. У раздзеле XIII. “Канец маці” герой дзеліцца гісторыяй горкай страты. Ён вінаваціць сябе ў тым, што не дагледзеў маці, своечасова не забараніў ёй хадзіць у касцёл, каб яна не губляла апошнія сілы. Душэўны боль Мацея Мышкі перадаюць радкі “Новай зямлі” з раздзела XXX. “Смерць Міхала”, пададзеныя ў эпіграфе: *“Канец... Як многа разважання // І засмучонага пытання // У гэтым простым,*

вайна, і пакідае чытачу падказку – эпіграф да раздзела III. “Эвакуацыя”: “Засталіся нівы, сёлы // На той сум-жаль невясёлы...” [2, с. 128]. Антываенны пафас купа-лаўскага верша падкрэслівае пісьменніцкую пазіцыю адносна Першай сусветнай вайны: “Выйшлі роднай вёскі дзеці // Паміраць на белым свеце, // Рассяваць па свеце косці // Праз кагосьці, за кагосьці. // Засталіся нівы, сёлы // На той сум-жаль невясёлы, // Засталіся, ой, сіроты, / З горкім горам, з адзінотай” [6, с. 216]. Пакуль салдаты па абодва бакі фронту снапы сцялілі галоўнамі, вайна ўжо выганяла з хат мірнае насельніцтва. “Каровы ўпіраюцца, як на пажары, калі іх гоняць з хлева, рыкаюць, авечкі па-дурному бляюць, свінні рохкаюць, разбегваюцца, бабы і моляцца, і праклінаюць, і енчаць, і галосаць... Троху і смешна, але – горкі жаль” [2, с. 132–133]. Апакаліптычная карціна эвакуацыі сялян, бамбёжка, якую пабачыў на свае вочы Мацей Мышка, хутка насыцілі яго цікаўнасць да ваенных падзей.

Пакрысе немцы пачалі цягнуць усе сокі з акупаванай зямлі: паступова зачыняліся віленскія фабрыкі – іх рабочых сталі вывозіць у Нямеччыну падманным шляхам, а пазней беспрацоўных мужчын лавілі проста на вуліцы. Трапіў у гэту пастку і Мацей Мышка. Праўда, яму пашанцавала крыху болей: яго не вывезлі ў Нямеччыну, у капальні, а пакінулі працаваць на лесапільні ў Белавежы. Герой-апавядальнік дэталёва апісвае сваё жыццё на лесапільні №3 каля вёскі Дубровы, дзе прабыў “месяцаў дзесяць, пакуль не ўцёк”. Ад Мацея Мышкі чытач даведваецца пра каласальны маштаб рабавання Белавежы немцамі. Цяжкая праца і “далікатныя” ўмовы жыцця рабочых хутка прыводзілі некаторых на могільнік, а таму

Трэцяя частка прысвечана ад’езду Юлі. Адразу ж Максім Гарэцкі дадае эмоцый ва ўжо закладзеную ім інтрыгу, яшчэ раз нагадвае нам, што хлопцы не павінны былі здагадацца пра хлусню галоўнай гераіні, бо тая забараніла ім яе праводзіць: “Сэрца ў яе шчымела і мела перад ад’ездам. Учора яна таксама гуляла па бульвары і развіталася там з усімі кавалерамі. Праваджаць сябе ім забараніла. А сёння, прачнуўшыся, была ў дрэнным гуморы” [1, с. 136].

Але ў кульмінацыі, зразумела, кавалеры з’яўляюцца, а дзяўчынкі чырванее праз раскрыты падман. І наступae развязка: “Юлечка з цёткаю выйшлі на ганак. Юлечка зірнула на вуліцу і моцна пачырванела... Усе тры яе кавалеры з пукамі бэзу падыходзілі ад лавачкі да ганку” [1, с. 136].

Цікавую дэталёў можна заўважыць у тым, як Юля садзіцца на павозку. “Юлечка, не глядзячы па баках і неяк па-хлапецку не стаўшы на каток, скокнула на калёсы, падкомкала пярыну, абгарнулася хусткаю...” [1, с. 136]. Калі падман ужо раскрыты, яна быццам перастае граць чужую ролю і здымае маску той самай “заможнай дамы”, робячы звычайныя для яе рэальнага статусу рэчы, як, напрыклад, спрытна “па-хлапецку” скокнуць на калёсы.

Дарэчы, хлопцы рэагуюць на падман спакойна: аддаюць букеты дзяўчынцы і машуць услед, калі яна ад’язджае. Але, як ужо было адзначана, дзёгаць са сваім моцным пахам як пазнака праўдзівай, неабвержнай рэальнасці адыгрывае ў фінале яскравую мастацкую ролю. Адзін з хлопчаў выпадкова наступae ў чорнае рэчыва, якое накапала з катка. Прыкрасць з-за гэтага звязваецца ў хлопча з расчараваннем ад падману

Юлечкі; ліпкі чорны дзёгаць параўноўваецца з “ліпкім” падманам, у які таксама “наступае” хлопец. *“Гімназіст несумысля наступіў на дзёгаць, што капнула з катка, і цяпер няўпрыцям дрыгаў нагою, каб адкасацца ад яго, але да падэшвы падліпла вельмі добра, і яму было прыкра, што зусім гэтая Юлечка Пухальская не такая, як ён думаў”* [1, с. 136].

Такім чынам, сярод белетрыстычных элементаў у Максіма Гарэцкага можна вылучыць меладраматычную інтрыгу і красамоўную мастацкую дэталю як ключавы сімвал у тэксьце. Але ўсё ж такі белетрыстычнасць не з’яўляецца галоўнай у сюжэце. Аўтар звяртае ўвагу найбольш на падрабязную абмалёўку вобраза галоўнай гераіні, якую ён робіць тонка, так, каб чытач сам усё зразумеў без яго аўтарскай падказкі; а таксама на рэалістычныя апісанні бацькі галоўнай гераіні і такіх звычайных, прадметных рэчаў, як падрыхтоўка каня да паездкі і інш. Белетрыстычны складнік у творы Максіма Гарэцкага арганічна зліты з агульнай рэалістычнай апавядальнай плынню.

Апавяданне “Дзіўная” Міхася Зарэцкага было напісана ў пачатку 1920-х гг. У цэнтры два галоўныя героі – Блонскі і Шумава. Пры гэтым апавед вядзецца ад імя Блонскага, але аўтарская ўвага на баку гераіні і яе перажыванняў і эмоцый. Тое ж самае можна назіраць у іншай навеле М. Зарэцкага – “Кветка пажоўклая”.

Героі сустракаюцца ў кабінёце Блонскага, які з’яўляецца старшынёй выканкама, калі туды да яго прыходзіць Шумава, дэлегіраваная на працу сярод жанчын. Амаль адразу паміж персанажамі можна заўважыць узаемную зацікаўленасць, і чытача прыцягвае адкры-

Мацей Мышка дапаўняе вобраз старой Вільні дэталямі, якія “не заўважыў” дзядзька Антош: пра бруд і смецце на вялікіх плошчах, вільгаць, эпідэміі “шкарлятыны, дыфтэрыту, брушнага тыфусу і нават малярыі”, пра шматлікія рэстараты, кавярні, бары ды піўныя – розныя месцы, дзе можа адпачыць і забыцца чалавек, абы грошы! Таксама Мацей Мышка дапаўняе сваю “экскурсію” па Вільні фактамі пра помнікі славутым асобам: у гонар каго і дзе яны былі ўсталяваны, калі і на што зменены. Такім чынам, на старонках рамана акумуляецца памяць пра адно і тое ж месца – Вільню. Чытач можа паглядзець на яе вачыма гасця – дзядзькі Антося і сталага жыхара – Мацея Мышкі, пазнаёміцца з хронікай жыцця горада ў мірны час і перад нямецкай акупацыяй.

Паступова летапісец пераходзіць да апісання жыцця і настрояў гараджан у пачатку вайны. “Калі прыйшла вайна, у горадзе спачатку як быццам нічога не змянілася. Таксама, як і раней, людзі пілі, елі, спалі, а хто мусіў хадзіць на работу – хадзілі на работу. І кахаліся, і жаніліся, і дзяцей зачыналі”, – узгадвае Мацей Мышка [2, с. 117]. Аднак па меры таго, як набліжаўся фронт, расло і хваляванне сярод людзей. Палітычныя сілы (“і польскія, і літоўскія, і беларускія нацыяналісты”) бачылі ў немцах збавенне ад рускіх. Рабочыя таксама жадалі, каб перамаглі немцы, бо, спадзяваліся, што тады жыццё палепшыцца: “У немцаў культура! Прамысловасць расце! Немцы на пірагах спяць, пірагамі накрываюцца!” [2, с. 123].

Максім Гарэцкі – непасрэдны ўдзельнік імперыялістычнай вайны – апярэджвае апавядальніка Мышку, які сам яшчэ не ўяўляе, што за гора прынясе з сабой

ў адрозненне ад свайго бацькі Антося, ён заўжды, у любой жыццёвай сітуацыі, на першы план ставіў не адцягненую ідэю, якой бы прывабнай яна не здавалася, а чалавека” [7, с. 438]. Чалавечае ў натуры Мацея Мышкі раскрываецца ва ўмовах вайны, падчас акупацыі.

Перш чым пазнаёміць чытача з хронікай Першай сусветнай вайны, сведкам якой стаў сам Мацей Мышка, ён прадстаўляе панараму жыцця Вільні. У якасці эпиграфа да раздзела I. “Вайна” падаецца фрагмент з паэмы “Новая зямля” (XXIX. “На замкавай гары”), дзе апісваецца тагачасная Вільня, якую пабачыў на ўласныя вочы дзядзька Антось. Яго, вясковага жыхара, моцна ўражвае рытм жыцця, хараство краявідаў вялікага горада, раскоша і багацце: “Зірнеш і ўнікнеш: прад табою // Мо князь з графіняю якою! // Так далікатна спацыруюць // І не гавораць, а варкуюць! // Або спаткаеш генерала, – // Яго ўся Вільня, пэўна, знала: // У медалях уся грудзіна! // І што за погляд! што за міна! // Ну ж і паноў! не дай ты Божа!” [4, с. 305].

Разам з тым дзядзька Антось задаецца пытаннем: “А для каго ўся роскаш гэта?”. У яго сэрцы прачынаецца пратэст супраць той сацыяльнай несправядлівасці, якая пануе ў вялікім горадзе адвеку, калі адным накіравана жыць і працаваць у цяжкіх умовах, увесь час адчуваючы страх перад панамі-гаспадарамі, а іншым – спажываць даброты багатага жыцця. Аднак не ў яго волі змяніць даўно заведзены парадак, і ўвага дзядзькі Антося зноў пераключаецца на Вільню: “– Ото, брат, горад! от дамішчы, // Ото дзе сыпалі грашышчы! // Якія вежы і касцёлы! // Як толькі іх трымаюць долы!..” [4, с. 306].

та заяўленая тэма кахання. “Блонскі зірнуў на жанчыну. Ubачыў перш за ўсё вочы – яркія, вострыя, з шчырым вясёлым агенчыкам. У іх – смелая, дапытлівая цікавасць. Упадабаліся. Міжвольна ўсміхнуўся, як спаткаліся поглядамі.

“Нішто”, – падумаў” [2, с. 239-240].

Нягледзячы на тое, што меладраматычная лінія з’яўляецца цэнтрам сюжэта, кідаюцца ў вочы дэталі, якія, як даведваешся потым, указваюць на рэальную сутнасць і ідэю апавядання. Так, напрыклад, амаль першае, што гаворыць пра сабе Шумава, – гэта яе любоў да працы. І дадзеная дэталёва адыграе сваю ролю ў фінале твора.

– Я надта змарылася... Я працаваць люблю... ведаеце, так, з захапленнем, з запалам [2, с. 240].

Звяртае на сабе ўвагу і дваістасць характару галоўнай гераіні: у першы дзень яна жартуе, нават заігрывае з Блонскім, а на другі занадта сур’ёзна і суха гаворыць аб працы. Мяняюцца нават вочы Шумавай, што заўважае і герой, і чытач услед за ім. “Пачала гаварыць аб справе. Блонскі глядзеў на яе і дзівіўся яе сціслай сур’ёзнасці. Зусім не так, як учора. Ніводнага старонняга слова, быццам, апрача справы, нічога няма ва ўсім свеце. Нават аганькі ў вачах – сталёвыя нейкія, цвёрдыя” [2, с. 241]. Да таго ж, акрамя знешняй адрознасці, падаюцца дзіўнымі, нават фальшывымі Блонскаму словы гераіні. “Здавалася, што пад гэтым сухім, троху мітынговым тонам ёсць нешта схаванае, палахліва затоенае. Адчуваўся нейкі ледзь прыкметны фальш у гэтых цвёрдых, энергічных словах аб вызваленні жанчыны, аб змаганні з іржавымі путамі сям’і, аб рэвалюцыі быту і г.д. А часам Блонскі выяўна

чуў у яе голасе мімалётныя ноткі няпэўнасці, нейкага сумнага неўразумення. Гэтыя ноткі чамусьці выклікалі сімпатыю да яе, спачуванне” [2, с. 241]. Такі прыём характэрны для малой прозы Міхася Зарэцкага. Ён намякае чытачу на тое, што адкрыецца пасля, прымушаючы пасля прачытання, ведаючы фінал, па-новаму зірнуць на кожнае слова і апісанне аўтара.

Не забываецца аўтар і пра адносіны галоўных герояў, дапаўняе меладраматычную лінію, дае новыя дэталі. *“Блонскі агарнуў яе ўсю ўважымым поглядам. Залюбаваўся міжвольна. Яна вельмі прыгожай здалася яму. Шумава быццам заўважыла гэта. Задорна кінула яму насустрач адкрыты вясёлы погляд. У вачах аганькі заблішчэлі, зайскрыліся. Загаварылі жвава, паспешна”* [2, с. 242].

Далей мы даведваемся пра сходзі, якія арганізоўвала Шумава, і пра тое, якія думкі яна даносіла да жанчын. Нездарма спыняецца Міхась Зарэцкі на тэзісе Шумавай аб адносінах да дзяцей у новым грамадстве. *“Усё правільна Шумава выказала, толькі ў адным перабавіла, у нутро жаночае балюча ўрэзалася. Выступіла супраць ядынай уцехі, шчасця жаночага: сказала, што не трэба матцы дзяцей сваіх гадаваць, што зло ў гэтым нейкае ёсць. Прапанавала: адбіраць ад матак іхніх дзяцей і дамы выхавання наладжваць. Каб матка не знала сына свайго, а сын маткі, каб агульныя, усіхніх дзеці былі. Проці гэтага жанчыны-маткі агнём загарэліся. Казалі: жорстка гэта і крыўдна”* [2, с. 242–243]. Па сутнасці ў дадзеным моманце аўтар вешае так званае “чэхаўскае ружжо” (спыняецца на дэталі, якая раскрыецца ў фінале), што таксама можна аднесці да элементаў

чытача на тое, што сярод рэвалюцыянераў, бальшавікоў былі людзі, якія за знешняй барацьбой хавалі асабістыя матывы, жаданне паквітацца са старым светам за ўласныя крыўды.

Пацвярджаннем гэтай думкі служыць эпіграф да раздзела III. “Зямля і воля”: “Зямля дасць волі, дасць і сілы, зямля паслужыць да магілы” [2, с. 27]. Радкі з паэмы “Новая зямля” адсылаюць чытача да гарачай мары палясоўшчыка Міхала (ды і беларускіх сялян наогул) – “купіць зямлю, прыдбаць свой кут, каб з панскіх выпутацца пут” [4, с. 121]. Міхал – руплівы гаспадар, адказны працаўнік, ён дбае пра сям’ю, імкнецца вывучыць дзяцей, вывесці ў людзі. Для яго зямля ёсць аснова жыцця: “Зямля паможа і дарадзіць, // Зямля дасць волі, дасць і сілы, // Зямля паслужыць да магілы, // Зямля дзяцей тваіх не кіне, // Зямля – аснова ўсёй айчыне” [4, с. 271]. Міхал жыве для сям’і – Антось Мышка ставіць свае амбіцыі вышэй за ўсіх і ўсё, ён лёгка абрывае сувязь з сям’ёй. Хіба могуць бунтары, падобныя да Антося Мышкі, пабудаваць лепшы свет? І для каго тады ён будзе лепшым – для людзей без каранёў, трывалай сувязі з родам, бацькоўскім краем? Думаецца, паразважаць над гэтым пытаннем і заклікаў Максім Гарэцкі, адсылаючы чытача да паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”.

Што да бунтарскага духу ў мужчын з роду Мышкаў, то на працягу рамана чытач можа заўважыць, як дзікая ўпартасць, якая падштурхоўвала Антося Мышку да нелагічных учынкаў, ужо ў характары сына і ўнука саступае месца спагадзе, клопату пра блізкіх і дарагіх людзей. “Найбольш адметнай рысай характару Міхася Мышкі, – адзначае Міхась Мушынскі, – было тое, што

Мацея Мышкі не пакінуў надзеі вярнуцца ў Жабракоўку, забраць свой надзел “на злосць усім – сабе на радасць”. Эгаізм узяў над ім верх, а нежаданне жыць у згодзе з сабой і людзьмі, адгарадзіла яго глухой сцяной не толькі ад вяскоўцаў, але і ад сям’і.

Міхась Мушынскі ахарактарызаваў Антося Мышку наступным чынам: “У дзядулі былі скажоныя ўяўленні пра чалавечую годнасць і павагу да чалавека. Ён аказаўся ахвярай уласнай амбіцыйнасці. Дамінуючым для яго стала ідэя, а не канкрэтная асоба” [7, с. 429]. Такая рыса ёсць і ў іншых герояў рамана. Напрыклад, Ромусь Рабэйка пакідае жонку Юзю з сынам у акупаванай Вільні без сродкаў для існавання, каб уступіць у легіён Пілсудскага. Баніфацыю Вяржбіцкаму было лягчэй прымірыцца з думкай, што пасля яго самагубства жонка і дзеці застануцца адны, чым прыняць няўдалы канец змагання рэўваенсавета за ўладу ў Вільні.

Вернемся ж да Антося Мышкі. Зямля для яго заўжды была сродкам самасцвярджэння, ён упарта дабіваўся свайго былога надзелу толькі для таго, каб іншым на злосць, а сабе на радасць паказаць, чыя праўда перамагла. Трапіўшы ў Сібір, Антось Мышка пазнаёміўся там з сыльнымі студэнтамі-нарадавольцамі, ад іх ён пачуў лозунг “Зямля і воля!”, за выкрыкі якога на рыначнай плошчы быў сасланы далей – у Краснаярск, дзе і пражыў амаль што да самай смерці. Выслалі Антося Мышку хутчэй як палітычна небяспечнага, але хіба ён змагаўся за правы беззямельных сялян? Гэты лозунг стаў для Антося Мышкі новай формай пратэсту замест грубых і лаянкавых слоў. Формай – і толькі. Магчыма, такім спосабам Максім Гарэцкі хацеў звярнуць увагу

белетрыстыкі, бо яскравая дэталёвая дэталёвая захаваная увагу чытача.

У Блонскага і Шумавай пачынаюцца рамантычныя стасункі. Але аўтар запыняецца не на пазітыўных момантах, а на нібыта нічым не абумоўленых зменах настрою галоўнай гераіні, на яе рэзкім упаданні ў меланхолію, як гэта было ў самым пачатку твора. У выніку Шумава без тлумачэнняў з’язджае. Аднак Блонскі не вытрымлівае і праз некаторы час прыязджае да жанчыны.

Калі яны сустракаюцца, амаль першыя словы Шумавай, зноў жа, пра яе працу.

– Працуеш, як і раней?

– *Больш. Я ж люблю працаваць. А часам трэба яшчэ, каб забыцца, забавіцца* [2, с. 248].

Тут мы разумеем, што ў жанчыны ёсць нейкія праблемы, нейкі боль, на які яна спрабуе забыцца з дапамогай працы. Калі героі праходзяць міма дзіцячага дома, тайна нарэшце раскрываецца. У Шумавай ёсць сын, і менавіта з ім звязана яе ўнутраная барацьба. Яна, сучасная жанчына, якая прасоўвае новыя думкі аб непрывязанасці да асабістага, прапануе аддаваць дзяцей у самым маленстве ў дзіцячыя дамы, сама кожны раз вяртаецца да свайго сына. Шумава пакутуе праз такую сітуацыю, не можа знайсці баланс паміж тым, што трэба па ідэйнай дактрыне, і тым, што хоча яна, чаго патрабуе яе жаночая прырода.

– *Так. Толькі не кажы нічога, не трэба. Так павінна быць, я знаю* [2, с. 249].

– *Не, няпраўда, няцяжка мне! Часамі толькі. Гэта мінулы слабасці. Але кінем аб гэтым, не будзем гаварыць...*

я прашу цябе. Гэта расстройвае толькі, раскалупвае рану. І потым... ведаеш, Блонскі, едзь ты лепей. Мне цяжка з табой. Ты расслабляеш мяне. У мяне родзяцца нядобрыя пачуцці. Я не хачу быць жанчынай, толькі жанчынай. Я хачу быць чалавекам [2, с. 249].

Такім чынам, апавяданне Міхася Зарэцкага “Дзіўная” пабудавана па законах белетрыстычнай інтрыгі, з калізіямі кахання на першым плане, са стварэннем таямніцы і яе разгадкі. Але ўсё гэта выкарыстана для таго, каб данесці да чытача ідэю аб няправільнасці, абсурднасці гучных праектаў абнаўлення сям’і, папулярных у раннія савецкія гады. Аўтар расказвае нам гісторыю няшчаснай жанчыны, якая забылася ў сабе, так і не змагла шчасліва прыняць новыя ідэі.

У цэлым, калі параўноўваць разгледжаныя апавяданні Максіма Гарэцкага і Міхася Зарэцкага, трэба адзначыць падабенствы і адрозненні ў іх. І ў “Дзёгці”, і ў “Дзіўнай” у цэнтры апавяду знаходзяцца галоўныя гераіні са сваімі тайнамі, а таксама меладраматычныя лініі, пабудаваныя вакол гэтых гераінь (агульны для аўтараў элемент белетрыстыкі), але ў астатнім паэтыка твораў кардынальна адрозніваецца. У Максіма Гарэцкага белетрыстычных элементаў няшмат, і яны функцыянуюць нароўні з іншымі апавядальнымі прыёмамі ў рэалістычным тэксце, дзе пераважаюць апісанне знешняга свету і ўвага да характару гераіні. У Міхася Зарэцкага белетрыстычныя элементы займаюць цэнтральнае месца і ў сюжэтабудаванні, і сярод сродкаў мастацкай выразнасці. Пры гэтым белетрыстычныя элементы ў апавяданні “Дзіўная” працуюць на важную ідэю – адлюстраваць на злome часоў чалавека, які не можа ўнутрана

усіх, каго ўспамінаў. Перападала нават і настаўніку Грызунцу, на той момант ужо пакойнаму.

Летапісец роду Мацей Мышка занатаваў гэту гісторыю ў раздзеле пад назвай “Вядро віленскага піва”, які суправаджаецца радкамі з верша Мацея Бурачка (Францішка Багушэвіча): “Дык крычыце ж, біце ў звона: // – Дурны мужык, як варона!.. // Ведама, мужык, хамула, // Ад навукі адварнула...” Лірычны герой Францішка Багушэвіча асуджае грэблівае стаўленне да простага мужыка, які ўсё жыццё цяжка працуе, жыве ў нястачы, іранізуе: “Гэта тыкі справядліва: // Ён дурнейшы ад вароны, // І не дзіва – было б дзіва, // Каб мужык ды быў вучоны” [1, с. 20]. Думаецца, што гэтай цытатай Максім Гарэцкі імкнуўся звярнуць увагу чытача на становішча сялян у царскай Расіі: гаротнае жыццё, непісьменнасць і бяспраўе. Тое “дзіва”, што здарылася з Антосем Мышкам, паказала яго амбіцыйнасць, помслівасць. За камічнай сітуацыяй, блізкай да горкай іроніі, пісьменнік хвае спагаду да простага беларуса, падказвае, што праблема выходзіць за межы біяграфіі эксцэнтрычнага дзеда Мацея Мышкі.

Развязка судовай адысеі дзеда Антося падаецца ў раздзеле III. “Зямля і воля”. Надзел ён так і не адсудзіў, а сялянская грамада вёскі Жабракоўка вырашыла “саслаць яго, як шкоднага і неспакойнага, у далёкую Сібір”. Свой прысуд сяляне падпісалі не адразу, ніхто не хацеў быць першым. Справа зрушылася з месца, калі слова папрасіў дзядзька дзеда Антося – “сівенечкі дзядочак, беленькі, сохленькі, як святы”. Ён спадзяваўся, што пакутны шлях у Сібір выправіць яго выхаванца, што той “сэрцам пачысцее, думкамі пасвятлее”. Аднак дзед

жабракоўцы талакою дапамаглі перавезці і паставіць яго хату ў Брудзянішках. Праўда, сямейнае жыццё азмрочылася тым, што нараджаліся толькі дзяўчаткі, але паміралі ад розных хвароб. І зноў дзед Антоць узяўся за чарку, ажно пакуль не нарадзіўся здаровенькі хлопчык – Міхась Мышка – бацька апавядальніка.

Пазнаёміўшыся з гісторыяй жыцця прадзеда і дзеда Мышкаў, чытач можа заўважыць дамінуючую рысу ў характары абодвух герояў – рабіць нешта, часам фатальнае, некаму на злосць, не думаючы пра тое, як гэты ўчынак адаб’ецца на родных і блізкіх.

Далей Мацей Мышка распавядае з біяграфіі дзеда Антося факт, сваёй абсурднасцю падобны больш да анекдота. Так, брудзяніскі настаўнік Грызунец і брудзяніскі пісар Даўбешка паспрачаліся на дзесяць вёдзер віленскага піва, што за паўгода настаўнік навучыць дзеда Антося грамаце – “не толькі распісацца, але і нават складаць прашэнні” [2, с. 24]. Настаўнік са сваёй задачай справіўся, і “выскачыў дзядуля з сваёю пісьменнасцю, як Піліп з канпель... І думаў ён, думаў – нічога лепшага не прыдумаў, як пачаць цяпер судзіцца” [2, с. 25].

Антоць Мышка вырашыў судзіцца з жабракоўцамі за свой стары надзел, якім даўно завалодалі вяскоўцы. Узяўся ён за гэтую справу з энтузіязмам, “для свае ідэі не шкадаваў нічога”. Каб было на што судзіцца, распрадаў усё, апрача хаты. Часам сям’я сядзела на адным хлебе, бо трэба было заплаціць судовыя зборы. Калі грошай стала не хапаць, павёў сям’ю на будаўніцтва чыгункі з Пецябурга ў Варшаву. Чыгунку пабудавалі – ён упарта працягваў судзіцца, калі ж выпіваў, вінаваціў

звыкнуцца з жорсткімі новымі рэаліямі. Маштаб творчых задач, вырашаных Міхасём Зарэцкім у прозе ранніх савецкіх часоў, далучае яго плён да беларускай літаратурнай класікі, у тым ліку – да традыцый Максіма Гарэцкага.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Збор твораў. У 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні. – 446 с.
2. Зарэцкі, М. Збор твораў: У 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. – Т. 1 : Апавяданні. – 526 с.

Віялета Радкевіч
(Мінск)

ЭПІГРАФ У РАМАНЕ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА “ВІЛЕНСКІЯ КАМУНАРЫ”: ІНТЭРТЭКСТ І ПАДТЭКСТ

З моманту напісання рамана “Віленскія камунары” мінуў 91 год і 60 гадоў, як твор з’явіўся на старонках часопіса “Полымя”, – стаў вядомым беларускаму чытачу. За гэты час, дзякуючы даследчыкам Алесю Адамовічу, Дзмітрыю Бугаёву, Івану Чыгрыну, Міхасю Мушынскаму, Вользе Губскай, ён “вырас” з гісторыі пра ўзброеную барацьбу за ўсталяванне большавіцкай улады ў Вільні да адметнай з’явы ў гісторыі беларускай літаратуры.

Экстрэмальныя ўмовы, у якіх М. Гарэцкі працаваў над “Віленскімі камунарамі”, будучы палітычным ссыльным у Вятцы, вымагалі быць асцярожным і шукаць спосабы камунікацыі з чытачом, на якія ён не звярнула ўвагу цензура. Выбар у якасці героя-апавядальніка Мацея Мышкі дазволіў пісьменніку схавацца за маскай “прасцячка”, каб больш-менш бяспечна перадаць уласнае разуменне гістарычных падзей. “Пісьменнік ускладаў вялікія надзеі на чытача. спадзеючыся, што чытач здолее заглыбіцца ў змест твора і яго падтэкст <...> і самастойна зробіць адпаведныя высновы абагульняючага характару” [7, с. 425].

Максім Гарэцкі дае чытачу падказкі: да некаторых раздзелаў рамана пісьменнік пакідае эпіграфы – цытаты з розных літаратурных крыніц, што ўзбагачаюцьсэнсавае поле рамана, дапамагаюць паведаміць чытачу тое, пра што нельга сказаць адкрыта. Падобнае

ўзаемадзеянне з літаратурнымі творамі свайго часу падкрэслівае поліфанічную прыроду рамана “Віленскія камунары” [3].

Так, першы раздзел рамана-хронікі “Сямейныя легенды” пачынаецца радкамі купалаўскага верша: “Ад прадзедаў спакон вякоў / Мне засталася спадчына...”. Што хацеў сказаць такім зачынам Мацей Мышка (а на самай справе Максім Гарэцкі)? Падаецца, адказ на гэтае пытанне можна даць, прасачыўшы за гісторыяй роду Мышкаў і авантурамі жыцця самога Мацея.

Герой-апавядальнік вядзе свой радавод ад прадзеда па бацькоўскай лініі, які жыў у вёсцы Жабракоўка, Брудзяніскай воласці, Свянцянскага павета, Віленскай губерні. Прадзед быў чалавек упарты, часта грубіяніў пану, за што не раз быў высечаны. “Нарэшце, на злосць пану, задавіўся ў лесе на горкай асіне, калі быў яшчэ малады гадамі” [2, с. 17]. У прадзеда засталася сям’я – жонка і маленькі сын Антось. Жонка таксама яшчэ ў маладосці аслепла, вымушана была з сынам жабраваць – хлопчык вадзіў яе на матузку. Пакуль аднойчы не трапілі пад страшную навальніцу: прабабку спаліў пярун, а малага толькі аглушыла. Сірату Антося Мышку ўзяў на выхаванне дзядзька, вырасціў, ажаніў, даў надзел зямлі, “не вельмі пакрыўдзіўшы”.

Сямейнае шчасце Антося Мышкі цягнулася нядоўга: праз год пры родах памерла жонка, дзіця “прышло на свет нежывое”. Пасля гэтага дзед Мацея Мышкі пачаў піць – “таксама некаму на злосць”. Прапіў ён рэчы жонкі, гаспадарку, а праз нявыплачаныя падаткі паехаў са сваёй хаты ў мястэчка Брудзянішкі працаваць батраком. У хуткім часе Антось Мышка ажаніўся ў другі раз,